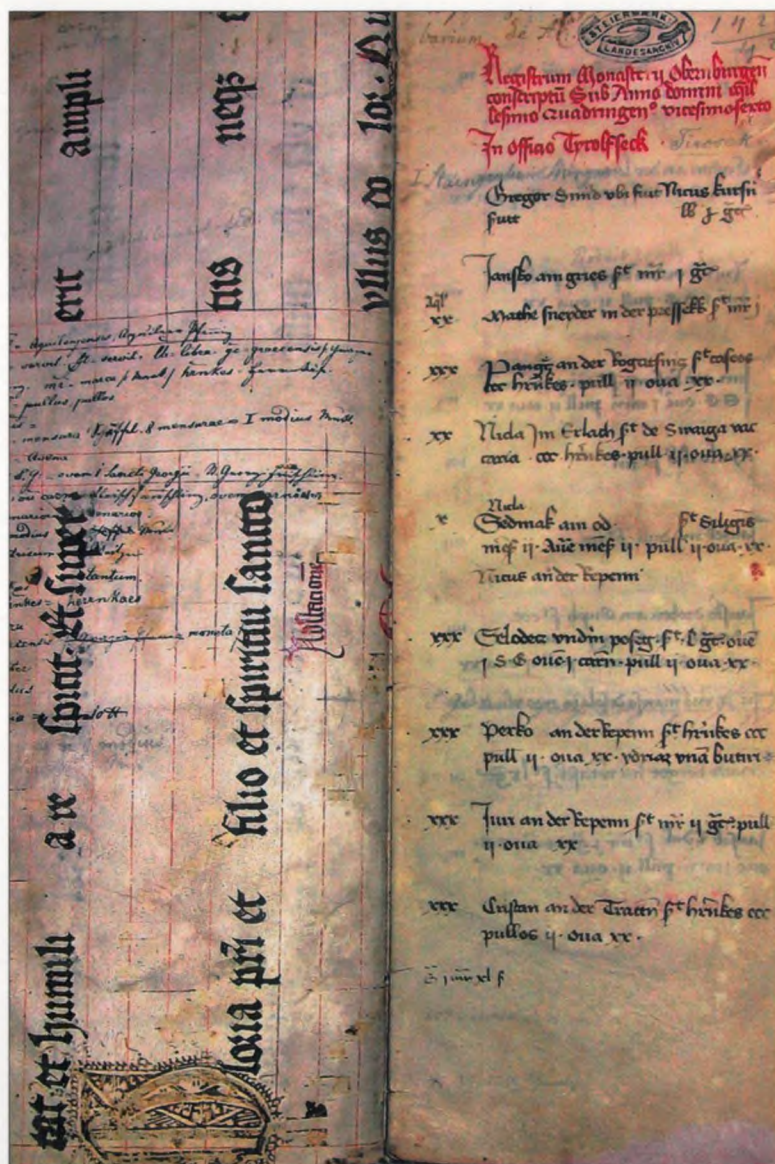

Odgovorni urednik :

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica :

Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor :

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena :

20. junija 2007

Naslednja številka izide : februar 2008**Prevodi :**

mag. Niko Hudelja – nemščina

Cvetka Puncer – angleščina

Bibliografska obdelava :

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava :

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina :

za posameznike 20 EUR,

za upokojence 15 EUR

za študente 10 EUR,

za ustanove 26 EUR.

Cena posamezne številke v prosti prodaji 9,20 EUR.

Izdajatelj :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo :

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Ministrstvo RS za šolstvo in šport

Računalniški prelom :**Tisk :**

Grafika-M s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo Historical Abstracts, ABC-CLIO (USA), Bibliography of the History of Art, Medline

Na naslovni strani :

Detajl iz urbarja za posest benediktinskega samostana v Gornjem Gradu iz leta 1426 (foto: Rebeka Tajnšek)

KAZALO

Razprave

Rebeka Tajnšek :	Ledinska in hišna imena v okolici Gornjega Grada po urbarju iz leta 1426	355
Jernej Sekolec :	O družabni igri kranjskega plemiča in njegovega učitelja iz 17. stoletja in o geografiji, brez katere so velika dejanja nema in zgodovina slepa	365
Marjan Drnovšek :	Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja	387
Branko Šuštar :	Zgodba z nagrobnika prvega učitelja na šoli Smuka/Langenthon na Kočevskem okoli leta 1888	405
Eva Holz :	"Krik Istre ne bo ostal neopažen". Časopisi in časopisni članki ter telegrami in pisma o dogodkih v Piranu jeseni leta 1894, ki jih je zbiral tedanji piranski župan dr. Domenico Fragiaco	429
Bogdana Marinac, Ivan Konte :	V iskanju nikljeve rude za avstro-ogrsko vojno mornarico. O odpravi ladje Albatros na Salomonove otoke leta 1896	449
Tomaž Pavlin :	Šport v "Kozlerjevem vrtu". Razvoj športnih igrišč pod Cekinovim gradom in ob njem	469
Aleš Gabrič :	Tudi učence tepejo, kajne? Boštanjna afera leta 1953	485

Ocene in poročila

Ervin Sorč: Skrivnosti Bohinjskega predora, Ljubljana : Holding Slovenske železnice, 2006 (<i>Marjana Žibert</i>)	507
Marija Mojca Peterneil: Cillier Wochenblatt (Zeitung): celjski nemški časopis iz leta 1848. Celje : Zgodovinsko društvo, 2006 (Zgodovini.ce, 5) (<i>Petra Kramberger</i>)	509
Primus-Heinz Kucher (ur.): Adolf Ritter von Tschabuschnigg (1809–1877). Literatur und Politik zwischen Vormärz und Neoabsolutismus. Dunaj : Böhlau, 2006 (Literaturgeschichte in Studien und Quellen, zv. 13) (<i>Petra Kramberger</i>)	511
Mitja Ferenc, Gojko Zupan: Cerkev na Kočevskem nekoč in danes II. Ljubljana : Založba ZRC, 2006 (<i>Matjaž Ambrožič</i>)	513
Trevor R. Shaw: Names from the past in Postojnska jama (Postojna cave). Ljubljana : Založba ZRC, 2006 (<i>Dragica Čeč</i>)	514
Navodila avtorjem	516

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 81'373.21(497.4 Gornji Grad)"1426"

Prejeto: 30. 8. 2006

Rebeka Tajnšek

prof. zgod. in nem., Ruška cesta 110, SI-2000 Maribor

e-pošta: becky_r@email.si

Ledinska in hišna imena v okolici Gornjega Grada po urbarju iz leta 1426

IZVLEČEK

V članku je predstavljen razvoj hišnih in ledinskih imen v Gornjem Gradu in njegovi okolici po urbarju iz leta 1426. Pri tem so imena prikazana po zaselkih, kot si sledijo v urbarju, kar pa ne ustreza vedno današnjim razmeram. Razvoj imen je prikazan glede na geomorfološke značilnosti pokrajine v okolici Gornjega Grada, glede na položaj kmetij, osebne značilnosti nosilcev imen in poklic oziroma dejavnosti nosilcev imen.

KLJUČNE BESEDE

Gornji Grad, benediktinski samostan, hišna imena, ledinska imena, Zgornja Savinjska dolina

SUMMARY

FALLOW AND HOUSE NAMES IN THE VICINITY OF GORNJI GRAD BY THE 1426 LAND REGISTER

Presented in the article is the development of house and fallow names in Gornji Grad and its vicinity according to a land register from 1426. The names are presented by settlements as stated in the land register, which not in all cases corresponds with the present circumstances. The development of names is demonstrated in view of geomorphologic characteristics of the landscape in the surrounding of Gornji Grad, the position of farms, personal characteristics of carriers of names, and in view of occupation or activity of carriers of names.

KEY WORDS

Gornji Grad, Benedictine monastery, house names (hišna imena), fallow names (ledinska imena), Zgornja Savinjska dolina

Današnja občina Gornji Grad sega od Črnavca na nadmorski višini 902 m do Radmirja v občini Ljubno ob Savinji ter do Vologa v Zadrebški dolini, ki spada v občino Nazarje. Sam Gornji Grad leži v predgorju Kamniško-Savinjskih Alp ob vznožju Menine Planine, Lepenatke in Velikega Rogatca.

Na poti od Črnavca proti Gornjem Gradu so danes katastrska območja Tirosek, Nova Štifta, Mačkin kot, Šmiklavž, Dol in Lenart pri Gornjem Gradu, proti Radmirju pa leži Florjan pri Gornjem Gradu. Ob Dreti proti Nazarjam so območja Čeplje, Slatina, Kropa, Bočna in Delce.

Prvi poznani urbarji za posest benediktinskega samostana v Gornjem Gradu so nastali v začetku 15. stoletja. Najstarejši od njih je odlomek splošnega urbarja, verjetno iz leta 1420, kjer je bila popisana posest od urada Ljubno dalje. V celoti se je ohranil urbar iz leta 1421. Temu urbarju je sledil urbar iz leta 1426, ki je po Ignacu Orožnu povsem enak urbarju iz leta 1421 – z izjemo nekaterih imen podložnikov.¹ Urbar iz leta 1426 hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, kamor je bil prenesen iz Deželnega arhiva v Gradcu.² Gre za pergamentni zvezek pokončnega formata (33 x 13 cm oziroma 12,5 x 5 col), obsega 75 strani teksta, pisanega v

gotški minuskuli. Poleg črne tinte je uporabljena še rdeča – predvsem za označevanje oziroma razmejevanje uradov med seboj. Urbar je vezan s tremi lesenimi ploščicami, ki so med seboj povezane z usnjem, na robu je sešit.

Vsebinsko podaja seznam podložnikov in njihovih dajatev v vseh trinajstih uradih posesti gornjegrajskih benediktincev. Dodana je še razlaga za mere dajatev. Urbar se začne z naštevanjem uradov po legi od Tiroseka proti vzhodu, na koncu so podani uradi Poreber v Tuhinjski dolini, Kozica v Furlaniji in Kojca ob izlivu reke Idrijce. Uradi so razdeljeni na zaselke, po katerih so zabeležena ledinska in hišna imena podložnikov. Imena podložnikov, ledinska in hišna imena, so transkribirana pretežno v nemščini. Večina teh imen obstaja še danes. Na koncu vsakega urada je seznam glavnih uradnikov uradov.

Na robu desnih strani urbarja so navedene merske enote letnih dajatev v oglejski valuti, razporejene po goldinarjih, markah in funtih. V nekaterih uradih so na desnih robovih strani s številkami označene oziroma klasificirane posesti. Na koncu pergamentnih strani so v desni koloni zapisane vrednosti davkov v oglejski valuti.

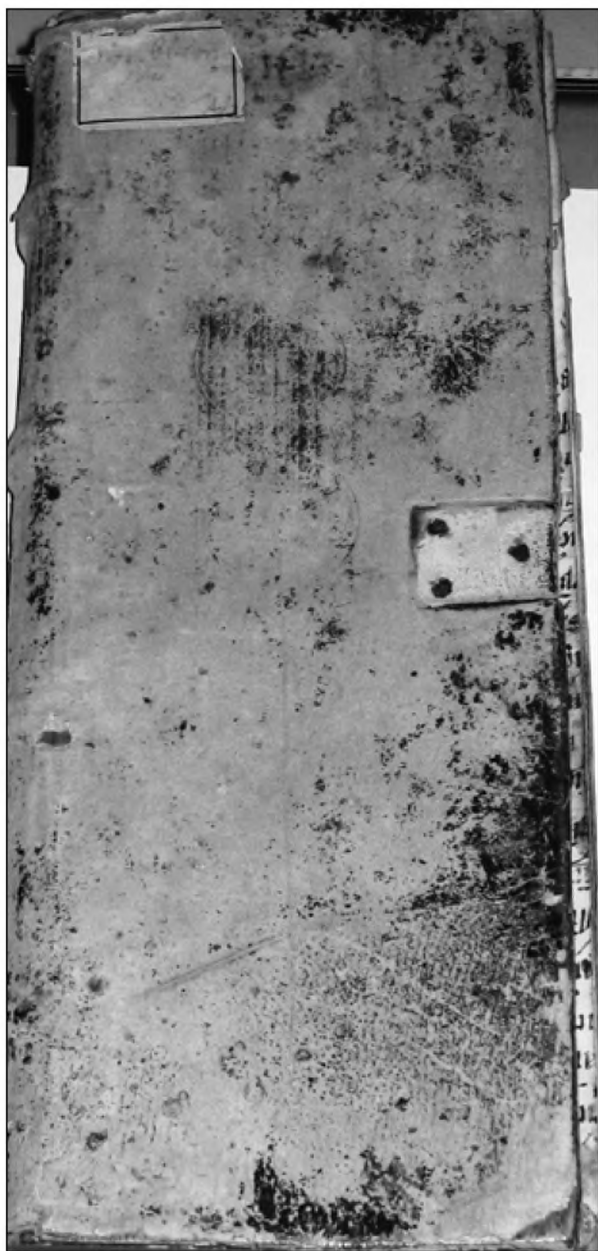

*Lega Gornjega Grada.*³

¹ Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 473.

² NŠAL, ŠAL, Gornji Grad A, fascikel 2, urbar 142 6.

³ Veliki družinski atlas sveta, str. 192–193.

Urbar benediktinskega samostana v Gornjem Gradu iz leta 1426 (foto: Rebeka Tajnšek).

Urbar je bil objavljen leta 1877 v prvem zvezku drugega dela dela Ignaca Orožna *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, z naslovom *Das Benediktiner-Stift Oberburg*. V tem delu je Orožen najprej predstavil ustanovitev benediktinskega samostana v Gornjem Gradu z listino z dne 7. aprila 1140. Nadaljeval je s prikazom dogodkov v in okoli samostana od opata Bertolda do nepotrne opata Gregorja oziroma do ustanovitve ljubljanske škofije in razpusta samostana v Gornjem Gradu 8. aprila 1473. Sledi urbar iz leta 1426. Pri tem je v opombah prevedel večino imen v nemščino oziroma ponekod v slovenščino (v urbarju so

še vidni njegovi pripisi s svinčnikom). Ti njegovi prevodi so v veliko pomoč pri iskanju krajev in imen.

Leta 1426 je bilo območje današnje občine Gornji Grad razdeljeno v urada Tirosek (*Officium Tirolfseck*)⁴ in Zadretje (*Officium prope Drietam*).⁵ V urad Tirosek so spadali po urbarju naslednji kraji oziroma zaselki: Tirosek z župniščem Nova Štifta (*Maria Neustift*), hrib Črnivec z Volovljekom (*Ochsenberg*), Bezgovlje (*Hollerberg*), sv. Nikolaj z Mačkinim kotom (*Katzenwinkel*), Štangrob⁶ (*Stein-grub*), del Slemen sv. Lenarta (sv. Leonhardsberg), Kriška ves⁷ (*Kreuz*), Slatina (*Sulz*), Čeplje in Sv. Primož ali Florjanov hrib. Obsegal je torej območje od prelaza Črnivec do Čepelj nižje Gradiš.⁸ Vsi ti zaselki so danes v občini Gornji Grad.

V urad Zadretje so po urbarju poleg delov Me-nine, Črete, Homca, Gorice in Meliš, spadali še zaselki: Hom, Otok, Brezje, Lešje (*Haslach*), Brdo, Dobrova, Breg, Zgornje in Spodnje Pobrežje (*Ober- in Unter-Pobrežje*), Trnovec, Gorica, Hrastovje, Doblečina, Žlabor, Kokarje, Brdo ob Čreti, Lom, Tajna, Potok, Lačja vas, Pusto Polje (*De-dentfeld*), Zgornje in Spodnje Kraše (*Ober- in Unter-Kraše*), Zgornji in Spodnji Volog (*Ober- in Unter-Volog*) s sv. Martinom, Zgornje in Spodnje Rovte (*Ober- in Unter-Rovte*), Podgoroj, Delce, Bočna in Kropa.⁹ V občino Gornji Grad danes spadajo zaselki Otok, Brdo ob Čreti, Čreta, Kropa, Bočna in Delce.

Nekatera imena zaselkov iz urbarja se danes ne uporabljajo več. Tako se v urbarju omenjajo "le" podložniki v zaselkih Tirosek, Šmiklavž, ob vasi Nova Štifta, Bezgovlje, Volovljek, Na Peči ob Mačkovcu, Ob Repenščici, Mačkin kot, Slatina, Otok, Delce, Bočna in Nadbočna. Zaselkov Bezgovlje, Na Peči ob Mačkovcu, ob vasi Nova Štifta in Ob Repenščici ni več oziroma se imenujejo drugače ali pa so del današnji zaselkov.

Tudi nekatera ledinska in hišna imena so se s časom spremenila; nekaj kmetij je propadlo, nekaj jih je nastalo na novo, pri večini pa so ledinska in hišna imena ostala nespremenjena. Vidna sprememba je posledica porok in raznih prodaj oziroma nakupov kmetij, veliko hišnih imen pa je ostalo takšnih, kot so zapisana v urbarju iz leta 1426.

Pri tej obravnavi nas zanima predvsem nastanek in razvoj hišnih imen ter njihova ohranitev do danes. V večini primerov so nastala iz ledinskih. Imena so podana po zaselkih, kot so zapisani v urbarju iz leta 1426, in sicer tako, da je najprej zapisano ime iz urbarja, nato današnje hišno ime.

⁴ Orožen, *Oberburg*, str. 215–216.

⁵ Prav tam, str. 216.

⁶ Danes se imenuje Dol.

⁷ Danes se imenuje Križ.

⁸ Orožen, *Oberburg*, str. 215–216.

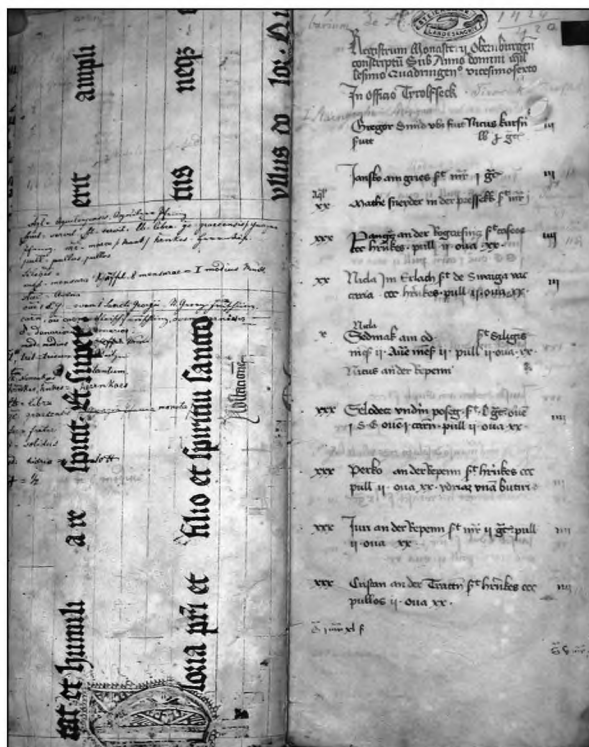
⁹ Prav tam, str. 216.

1) **Tirosek:** Tirosek je po urbarju eden izmed trinajstih uradov benediktinskega samostana v Gornjem Gradu in zaselek. Danes spada v občino Gornji Grad in sega od prelaza Črnivec do vasi Nova Štifta, ki ima kmetije: Završnik (v Volovljeku), Črnelšek, Drečnik, Zavolovšek, Podbrežnik, Kladnik, Pančur, Grozdej, Podpečnik, Pečnik, Sedovnik in Cvetežnik (pred Šmiklavžem).

ime po urbarju	današnje ime
Gregor Smid	
<i>Jansko am gries</i>	Prodnik (v Dolu)
<i>Mathe Sneyder in der pressekk</i>	Presečnik
<i>Pangracz an der Rogatsnicz</i>	Rogačnik
<i>Nicla im Erlach</i>	Jelšnik (v Gornjem Gradu)
<i>Nicla Sedmak</i>	Sedmak (v Gornjem Gradu)
<i>Nicus an der Repenn</i>	Repenšek
<i>Selodecz vnderm poseg</i>	Požarnik
<i>Perko an der Repenn</i>	Repenšek
<i>Juri an der Repenn</i>	Repenšek
<i>Cristan an der Tratten</i>	Tratnik
<i>Nicus am perholin</i>	Perholin
<i>Christan an der leyten</i>	Reberšak
<i>Juri vnderm Rampht</i>	Podkrajnik
<i>Juri am Raswar</i>	
<i>Jansek im dull</i>	Dolnik
<i>Jansko drobem am Guph</i>	Strnad (v Dolu)
<i>Marko hergot Im wertasch</i>	Vrtačnik
<i>Jansek im dull</i>	Dolnik

Tabela 1: Podložniki Tiroseka.¹⁰

Iz zgornje tabele je razvidno, da takratni Tirosek ne ustreza današnjemu. Domačije, ki so v tabeli se vrstijo na poti od Dola proti Gornjem Gradu. Izginili sta imeni *Smid* in *am Raswar*. Vidimo, da sta edini hišna imeni, ki sta se uporabljali, *Smid* in *Sedmak*. V začetku 15. stoletja pa so bila poznejša hišna imena Prodnik, Presečnik, Rogačnik, Jelšnik, Repenšek, Požarnik, Tratnik, Perholin, Reberšak, Podkrajnik, Dolnik, Strnad in Vrtačnik samo ledinska. Nemška ledinska imena so samo prevodi slovenskih, na primer na Preseki, ob Rogačnici, v Jelšah, na Repeni, pod Požego, na Trahtah, na Perholinu, pod Rebrom, pod Klančino (Krajno?), v Dolu, na Strmini, v Vertači. Uradniki gornjegrajske pisarne so brez dvoma znali oba jezika, nemškega in slovenskega.

Detajl iz urbarja (foto: Rebeka Tajnšek).

2) **Šmiklavž (In villa Sct. Nicolai):** po urbarju je to zaselek med Novo Štifta in Dolom. Današnji Šmiklavž kot del občine Gornji Grad leži niže Tiroseka na glavni cesti, ki teče vzporedno z vasjo Nova Štifta in obsega kmetije Požarnik, Podlinšek, Slapnik, Sluga, Citrovka in Podmeninšek.

ime po urbarju	današnje ime
Nicla pettek	
<i>Vlrich podmenino</i>	Podmeninšek
<i>Juri vnderm Stain</i>	

Tabela 2: Podložniki Šmiklavža.¹¹

V urbarju zaradi drugačne razmejitev od današnje ni zaslediti imen Požarnik, Podlinšek, Slapnik, Sluga in Citrovka. Je pa ohranjeno ledinsko ime *podmenino*, iz katerega se je razvilo hišno ime Podmeninšek, ki se je ohranilo do danes. Izginili sta imeni *pettek* in *vnderm Stain*. Pri imenu *podmenino* vidimo, da pisar urbarja oziroma uradnik slovenskega imena ni prevedel, ampak je zapisal le položaj kmetije: pod Menino.

3) **Ob vasi Nova Štifta (Ob dem dorff):** po urbarju so to kmetije, ki ležijo med Novo Štifta in Tomanovo planino. Danes se to ime ne uporablja več; kmetije, ki so omenjene v urbarju, spa-

¹⁰ Prav tam, str. 222–223.

¹¹ Prav tam, str. 223–224.

dajo danes pod Novo Štifo: Toman, Matijaž, Pogorevčnik, Bevčnik, Gluk, Vrtačnik in Poglednik.

ime po urbarju	današnje ime
Oswalt zymerman	
<i>Juri Im Belcz</i>	Bevčnik
<i>Nicla im lazz</i>	Laznik (v Mačkinem kotu)
<i>Martin am pogorielcz</i>	Pogorevčnik

Tabela 3: Podložniki ob Novi Štifi.¹²

V urbarju zabeležena ledinska imena *Im Belcz*, *im lazz* in *am Pogorielcz* najdemo danes kot hišna imena Bevčnik, Laznik in Pogorevčnik. Ime *zymerman* je izginilo.

4) **Bezgovje (Hollerberg):** po imenih, navedenimi v urbarju je Bezgovje obsegalo strnjeno območje ob cesti od Črničva proti Novi Štifi, zahodno od zaselka Ob vasi Nova Štifa (*Ob dem dorff*). Danes se to ime ne uporablja več. Kmetiji Toman in Matijaž spadata danes pod Novo Štifo, domačije Drečnik, Podbrežnik, Črnelšek in Zavolovšek pod zaselek Tirosek.

ime po urbarju	današnje ime
Jarne bazowgy	Toman
<i>Janes zabezowgy</i>	Rifelj (v Gornjem Gradu)
<i>Michel bezowgy</i>	
<i>Michel</i>	Matijaž
<i>Nicla pobresnik</i>	Podbrežnik
<i>Cristan v drity</i>	Drečnik
<i>Juri Im tschernelcz</i>	Črnelšek
<i>Maiko vnderm Ochsenperg</i>	Zavolovšek
<i>Vlrich Im drag</i>	

Tabela 4: Podložniki Bezgovja.¹³

Iz tabele vidimo, da sta izginili imeni *bezowgy* in *Im drag*, čeprav za slednje ime Orožen piše, da je bila to huba v Dragi (v Volovljeku), ki je bila že v 19. stoletju združena s kmetijo Planinšek oziroma Rosec.¹⁴ V 15. stoletju je že bilo v rabi hišno ime Podbrežnik: *pobresnik*. Ledinska imena *Michel*, *v drity*, *Im tschernelcz* in *vnderm Ochsenperg* so se razvila v hišna imena Matijaž, Drečnik, Črnelšek in Zavolovšek, ki so se ohranila do danes.

5) **Volovljek (In dem Ochsenberg):** danes zaselek Volovljek, in s tem kmetija Rosec, ne spadata pod občino Gornji Grad, ampak skupaj s

Podvolovljekom pod občino Luče. Danes so tu naslednje kmetije: Završnik, Šunce, Rosec, Funtek, Obcir, Selišnik, Mlinar, Petek, Žagar, Rep in Tomaževac. Imena Kladnik, Grozdej, Cvetežnik in Sedovnik spadajo danes pod Tirosek.

ime po urbarju	današnje ime
Vlrich planinschak	Rosec ¹⁵
<i>Martin am guph vnderm ochsenberg</i>	
<i>Nicla Cladnik</i>	Kladnik
<i>In pharenn Michel</i>	Grozdej
<i>Cristan Im Tschertwes</i>	Cvetežnik
<i>Paul Im Satel</i>	Sedovnik

Tabela 5: Podložniki Volovljeka.¹⁶

Leta 1426, ko je bil napisan urbar, sta bili v zaselku Volovljek v uporabi dve hišni imeni: *planinschak* (ta huba se je po Orožnu združila s hubo v Dragi in se danes imenuje Rosec)¹⁷ in *Cladnik* (Kladnik). Obe imeni sta zapisani v slovenščini. Iz ledinskih imen *In pharenn* in *Im Tschertwes* sta se razvili hišni imeni Grozdej in Cvetežnik. Ledinsko ime *im Satel* je prevod slovenskega imena v Sedlu v nemščino.

6) **Na Peči ob Mačkovcu (Am Stain):** to ime označuje območje med Tirosekom in Mačkinim kotom. Danes se to ime ne uporablja več. Imena, ki so omenjena v urbarju, danes najdemo v Tiroseku (Podpečnik), Volovljeku (Završnik) in v Mačkinem kotu (Laznik).

ime po urbarju	današnje ime
Michel vnderm Stain	Podpečnik
<i>Od hub im oberlazz</i>	Zgornji Laznik
<i>Jansek Im nyderm laz</i>	Spodnji Laznik
<i>Matko hinderm guph</i>	Završnik (v Volovljeku)

Tabela 6: Podložniki na Peči ob Mačkovcu.¹⁸

Vidimo, da sta v 15. stoletju obstajali dve ledinski imeni Laz, iz katerih je nastalo hišno ime Laznik: *im oberlazz* in *Im nyderm laz*. Danes je v bližini potoka Mačkovec ohranjeno le ime Laznik. Iz ledinskih imen *vnderm Stain* in *hinderm guph* sta se razvili hišni imeni Podpečnik (*vnderm Stain*: pod pečjo) in Završnik (za vrhom (Volovljeka)).

7) **Ob Repenščici (Reppenn):** tudi to ime se ne uporablja več. Repenščica je majhen potok, ki

¹² Prav tam, str. 224.

¹³ Prav tam, str. 224–225.

¹⁴ Prav tam, str. 225.

¹⁵ Orožen omenja, da se je ime Rosec združilo z imenom Planinšak.

¹⁶ Prim. Orožen, *Oberburg*, str. 225–231.

¹⁷ Prav tam, str. 225.

¹⁸ Prav tam, str. 226.

teče od Šmiklavža do Dola. Tu tudi leži kmetija, ki je omenjena v urbarju in se je ohranila do danes: kmetija Podlinšek. Ime Rebršak se danes zasledi v Dolu, Lešnik v Mačkinem kotu. Ime Škrlovšek je izginilo.

ime po urbarju	današnje ime
Janez vnder der Mül	Podlinšek
Matko ob der mül	
Swetecz In der Eben	Reberšak
Öd am schirlogn	Škrlovšek ¹⁹
Petek Nicla	
Paul Im haslach	Lešnik (v Mačkinem kotu)

Tabela 7: Podložniki ob Repenščici.²⁰

Edino ime, ki se je že v 15. stoletju uporabljalo kot hišno, je *Petek*, ki je do danes izginilo. Prav tako je izginilo ledinsko ime *ob der mül*. Hišna imena Podlinšek, Reberšak, Škrlovšek in Lešnik so se razvila iz ledinskih imen *vnder der Mül* (Podmlinšek oziroma Podlinšek), *In der Eben*, *Öd am schirlogn* in *Im haslach* (Haselnuss je nemški prevod za slovenski lešnik).

8) Mačkin kot (Im Aczelnak): ta zaselek leži nad Šmiklavžem ob cesti proti prelazu Črnivec. Po urbarju obsega veliko večje ozemlje kot danes. Tako so danes tu kmetije Enci, Belin, Vrbočnik, Lešnik, Skrotnik, Remšak, Laznik, Repenšek, Pahovnik in Breznik. Po urbarju pa je Mačkin kot obsegal še današnji Lenart pri Gornjem Gradu, kjer so danes kmetije Zgornji in Spodnji Špeh, Pustoslemšek, Knebovšek, Ugovšek, Potočnik, Podrečnik, Spodnji in Zgornji Kos, Belaj, Suhovršnik, Završnik, Grčnik, Ajnik, Ježič, Zastavnik, Ošterman, Gmajnar, Rogelj, Kokalj, Srnak, Lamprečnik, Bezovnik, Spodnji Majk, Podmiršek in Knebl.

Za ta zaselek je zanimivo, da je bilo v njem že veliko hišnih imen: Vrbočnik (*Im herbowec*), Završnik (*Sauersnik*), *Rosancz*, Knebl (*knyebalt*), Špeh (*Spech*), Lamprečnik (*Lampretschak*), Kladnik (*Cladnik*), *weber*, Berglez (*Bergles*) in Slapnik (*wslopnaky*). Do danes so izginila imena *Rosancz*, *am hynik*, *Cuyas in der priprin*, *Im Ortoflak*, *weber*, *hinter der eben*, *am Modrost* in *an der lakowicz*. Ostala hišna imena Enci, Vrbočnik, Pahovnik, Suhovršnik, Podrečnik, Potočnik, Kos, Breznik, Podmiršek, Kanolšnik, Knebovšek, Župan, Srnak, Bezovnik, Vodušek, Kovšak, Završnik, Slemenšek, Pustoslemšek, Remšak, Zavolovšek, Požežnik, Jamnik, Ramšak, Zgornji Jamnik in Spodnji

ime po urbarju	današnje ime
Janez	Enci
Im herbowec	Vrbočnik
Nicla Im polchonik	Pahovnik
Janes Im durrenberg	Suhovršnik
Primos am patriarchtum	Podrečnik
Mertl Im pach	Potočnik
Nicla Sauersnik	Završnik
Jacob am garrengall	(Zgornji in Spodnji) Kos
Jansek an der Fremderhuben	Breznik
Jansek Rosancz	
Martin an der ponemer	Podmiršek
Gregor Im kanol	Kanolšnik
Herman knyebalt	Knebl
Herman In der Arlicz	Knebovšek
Thomas Spech	(Zgornji in Spodnji) Špeh
Peter Suppan am Stain	Župan ²¹
Peter Lambrechtschak	Lamprečnik
Otto Im Zernak	Srnak
Peter Im Hollenberg	(Zgornji in Spodnji) Bezovnik
Nicus am hynik	
Jansko In wodul	Vodušek
In Wentten thomas	Kovšak
Juri Cuyas in der priprin	
Cuyas Juri am guph	Završnik
Matko Cladnik	Kladnik (na Otoku)
Jansek vnd Nicla Im Ortoflak	
Marin am virst	Slemenšek
Marko weber	
Vinczencz vnderm virst	Pustoslemšek
Cristan am virst	Slemenšek
Peter in der Eben	Remšak
Peter hinter der Eben	
Michel Bergles	Berglez
Thomas am Modrost	
Nicus wslopnaky	Slapnik
Nicla w Plase hinderm Oxenberg	Zavolovšek
Zwetecz am poseg	Požežnik
Thomas an der lakowicz	
Renpot am lum	Jamnik
Michel an der eben	Ramšak
Michel in der gruben	Zgornji Jamnik
Marin in der öden gruben	Spodnji Jamnik

Tabela 8: Podložniki Mačkinega kota.²²

¹⁹ Orožen ga še omenja, do danes je ime v tej obliki izginilo.

²⁰ Prim. Orožen, *Oberburg*, str. 227.

²¹ Orožen ga še omenja, do danes se je ime razvilo v Župan.

²² Prim. Orožen, *Oberburg*, str. 227–231.

Jamnik so nastala iz ledinskih imen *Janez*, *Im herbowec*, *Im polchownik*, *Im durrenberg*, *am patriarchtum*, *Im pach*, *am garrengall*, *an der Fremderhuben*, *an der ponemer*, *Im kanol*, *in der Arlicz*, *Suppan am Stain*, *Im Zernak*, *Im Hollenberg*, *Im wodul*, *In Wentten*, *am guph*, *am virst*, *vnderm virst*, *in der Eben*, *hinder Oxenberg*, *am poseg*, *am lum*, *an der eben*, *in der gruben*, *in der öden gruben*. Vsa ta hišna imena so se ohranila do danes.

Zanimivo je tudi, da sta se iz enega imena kmetije v urbarju pozneje razvili dve kmetiji, po navadi zgornja in spodnja: Zgornji in Spodnji Kos, Špeh in Bezovnik. Najverjetneje je to posledica porok oziroma dot in dedovanja.

9) *Slatina (Ze Sulcz)*: to ime se danes uporablja za zaselek pri Bočni, niže Gornjega Grada. Kmetije, ki so imenovane v urbarju spadajo danes pod Križ in Florjan pri Gornjem Gradu: Vodusek, Štorgelj, Vršnik, Pistotnik, Spodnji Kovšak, Zgornji in Spodnji Plaznik, Mavrič, Spodnja in Zgornja Lepa Ravna, Droben, Zavolovšek, Požežnik, Drobež, Lepičnik, Ramšak, Završnik, Petek, Krepsi ter Zgornji in Spodnji Jamnik.

ime po urbarju	današnje ime
Vlrich ze Chrewczen	
Michel na Frangovem	Ajnik
Janko am puhel	Strnad (v Dolu)
Jansek Droben	Drobež
Nicus Im Rayn	Požežnik
Matko	Štorgelj
Jansko wudolnik	Vodovnik
Christan Im Schrot	Škrotnik
Thomas In wentten	
Vinczenz Im kall	
Mertl Im pach	
Posarnik	Požarnik
Im Slozniwerh	Slapnik
Jacob et Janes Im Reinprechtseck	Kos
Im hugowecz	Ugovšek
Martin vicinus suus	Ošterman
Gertsnik Im wudol	Grčnik
Item Janes	Ježič
Marko Im Asang zawerhom	Završnik
Michel ze Sulcz	Slatinšek

Tabela 9: Podložniki Slatine.²³

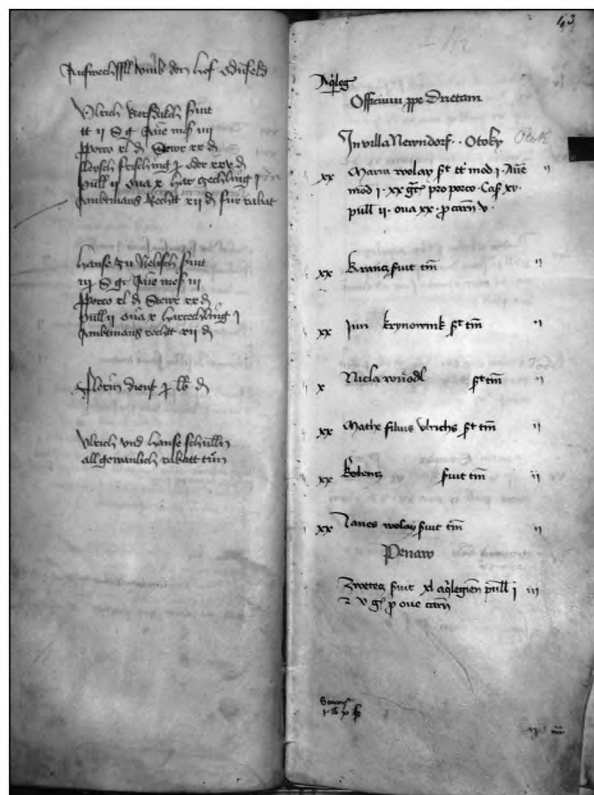
Tudi za Slatino so v urbarju večinoma navedena ledinska imena, izjemi sta le *Droben* (Drobež) in *Posarnik* (Požarnik). Tako kot v vseh dru-

gih zaselkih je tudi pri imenih podložnikov v Slatini poleg ledinskega oziroma hišnega imena uporabljeno še krstno ime.

10) *Otok (In villa Newndorf, Otoky)*: to ime se uporablja za zaselek pri Bočni pod Gornjim Gradom. Edino ime, ki je zabeleženo v urbarju in se je ohranilo do danes, je Krvevnik. Ime Kolenc je danes priimek kmeta v Gornjem Gradu.

ime po urbarju	današnje ime
Marin wolay	
Krancz	
Juri Krynownik	Krvevnik
Nicla wudol	
Mathe filius Vlrichs	
Kolencz	Kolenc
Janes wolay	

Tabela 10: Podložniki Otoka.²⁴

Kraj Otok v urbarju (foto: Rebeka Tajnšek).

Iz tabele je razvidno, da sta se iz 15. stoletja ohranili le hišni imeni Krvevnik (*Juri Krynownik*) in Kolenc (*Kolencz*). Hišno ime *wudol* se v podobni obliki danes pojavlja v Gornjem Gradu: Vodl oziroma Vodule (v Vodulah), vendar ni nuj-

²³ Prav tam, str. 231–232.

²⁴ Prav tam, str. 251.

no, da gre za isto ime. To je poleg Bočne edini zaselek, v katerem so vsi podložniki zapisani s hišnim in ne ledinskim imenom: *wolay*, *Krancz*, *Krynownik*, *wuodl* in *Kolencz*.

11) *Delce (Dyecz, deelczecz)*: to je mejna vas med občinama Gornji Grad in Nazarje, ki leži med Bočno in Vologom.

ime po urbarju	današnje ime
Janes Chraincz Ihus	Krajnc ²⁵
<i>Oswalt</i>	
<i>Peter perko</i>	
<i>Jamtschecz pinter</i>	

Tabela 11: Podložniki Delc.²⁶

Podobno kot za Otok velja za Delce. Edino hišno ime, ki se je ohranilo do danes, je Kranjc. Imena *Oswalt*, *perko* in *pinter* so iz Delc izginila. Priimek Pinter oziroma Pinter se danes pojavlja v Ljubnem ob Savinji in v Gornjem Gradu.

12) *Bočna (Votschen, Botschina)*: vas pod Gornjim Gradom, gledano po Zadrecki dolini. Danes je tu več manjših kmetij, ohranila pa so se imena Erjavc, Šek, Kovač, Pirček in Bulk.

ime po urbarju	današnje ime
Hensel Eryawecz	Erjavc
<i>Juri Schiekch</i>	Šek
<i>Mathe hayczer</i>	
<i>Marin Faber</i>	Kovač
<i>Marin Kapuz</i>	
<i>Peter Kapuz</i>	
<i>Juri vberprucken</i>	
<i>Pershekch</i>	Pirček
<i>Perko Swerczer</i>	
<i>Thomas ludweygs</i>	
<i>Hanse bulikch</i>	Bulk
<i>Peter kapus</i>	
<i>Andre zabawnikch</i>	

Tabela 12: Podložniki Bočne.²⁷

Bočna je poleg Delc edini zaselek, za katerega so podložniki v urbarju navedeni s hišnim in ne z ledinskim imenom. Izginila so hišna imena *hayzer*, *Kapuz*, *Kapuz*, *vberprucken*, *Swerczer*, *ludweygs*, *kapus* in *zabawnikch*. Razen pri imenu *vberprucken*, ki je nemški prevod slovenskega hišnega imena, gre pri vseh hišnih imenih za nemško transkripcijo slovenskih hišnih imen.

13) *Nadbočna (Oberfotschn)*: tako se imenuje predel Bočne ob potoku Bočnica nad Bočno. Danes sta tu večji kmetiji Hribernik in Pavel.

ime po urbarju	današnje ime
Jacob in der eben	Hribernik
<i>Niclaw am puhel</i>	Pavel
<i>Michel Eryawecz</i>	
<i>Myke krywowenyk</i>	Krvevnik
<i>Gregor Chramer</i>	

Tabela 13: Podložniki nad Bočno.²⁸

Iz 15. stoletja sta se obdržali le kmetiji s hišnim imenom Hribernik in Pavel. Obe imeni sta se razvili iz ledinskih imen *in der eben* in *am puhel*. Hišno ime Krvevnik se je razvilo iz imena *krywowenyk*, ki je nemško transkribirano slovensko hišno ime.

Ime *Chramer* oziroma Kramer se danes pojavlja kot priimek Kramer v Gornjem Gradu, Radmirju in Ljubnem ob Savinji. Ime *Eryawecz* oziroma priimek Erjavc ali Erjavc se danes prav tako pojavlja v Gornjem Gradu.

Sklep

Če pregledamo ledinska, hišna in lastna (krstna) imena, ki so v urbarju benediktinskega samostana v Gornjem Gradu iz leta 1426 zapisana v slovenščini ali v nemškem prevodu, vidimo, da je nastanek hišnih imen na območju današnje občine Gornji Grad neposredno povezan s pretežno hribovito pokrajino. V imenih se skrivajo geo-morfološki pojmi: raven (Ramšak, Remšak), suhi vrh (Suhovršnik), trata (Tratnik), vrtača (Vrtačnik), poseka (Požežnik), potok (Potočnik), jama (Jamnik), peč (Pečnik, Podpečnik), sedlo (Sedovnik) itd.

V naslednjo skupino spadajo imena, ki opisujejo lego kmetij: na Rogatcu (Rogačnik), v Dolu (Dolnik), pod Menino (Podmeninšek), v Dreti (Drečnik), pod mlinom (Podlinšek), za Volovljekom (Zavolovšek) itd. V tretji skupini so imena, ki so nastala iz osebno-značajskih oziroma fizično-antropoloških lastnosti ali iz vzdevka njihovih nosilcev: Špeh, Drobež (*Droben*), Erjavc (*Erjawecz*), Šek (*Schiekch*), Pirček (*Pershekch*), Bulk (*bulikch*), Zabavnik (*zabawnik*). Iz poklicev oziroma dejavnosti nosilcev so nastala naslednja imena: Cimerman (*zymerman*), Kramer (*Chramer*), Švercer (*Swerczer*), Hajcer (*hayczer*), Kovač (*Smid, faber*), Mlinar, Veber (*weber*), Volaj (*wolay*), Pinter (*pinter*). Ime Kranjc (*krancz, Chraincz*) označuje poreklo nosilca imena.

²⁵ Orožen prevaja to ime kot Ježeš, vendar danes v Delcah ni nobenega podobnega imena, je pa ime Kranjc.

²⁶ Prim. Orožen, *Oberburg*, str. 261–262.

²⁷ Prav tam, str. 262–263.

²⁸ Prav tam, str. 263.

Na splošno lahko rečemo, da se je večina imen v okolici Gornjega Grada razvila iz ledinskih imen: *am gries* (Prodnik), *in der pressekk* (Presečnik), *an der Rogatsnicz* (Rogačnik), *im Erlach* (Jelšnik), *an der Repenn* (Repenšek), *vnderm poseg* (Požarnik), *an der Tratten* (Tratnik), *am percholin* (Percholin), *an der leyten* (Rebershak), *vnderm Rampht* (Podkrajnik), *im dull* (Dolnik), *am Guph* (Strnad), *Im wertasch* (Vrtačnik), *podmenino* (Podmeninšek), *vnderm Stain* (Podpečnik), *Im Belcz* (Bevčnik), *im lazz* (Laznik), *am pogorielcz* (Pogorevčnik), *bazowgy* (Toman), *zabezowgy* (Rifelj), *pobresnik* (Podbrežnik), *v drity* (Drečnik), *Im tschernielcz* (Črnlešek), *vnderm Ochsenperg* (Zavolovšek), *Im drag* (Dražnik), *In pharenn* (Grozdej), *Im Tschertwes* (Cvetežnik), *Im Satel* (Sedovnik), *im Obernlaz* (Zgornji Laznik), *Im nyderm laz* (Spodnji Laznik), *hinderm guph* (Završnik), *vnder der Mül* (Podlinšek), *ob der mül* (Mlinšek), *In der Eben* (Rebershak), *am schirlogn* (Škrlovšek), *Im haslach* (Lešnik), *Im herbowec* (Vrbočnik), *Im polchonik* (Pahovnik), *Im durrenberg* (Suhovršnik), *am patriarchum* (Podrečnik), *Im pach* (Potočnik), *Sauersnik* (Završnik), *am garrengall* (Kos), *an der Fremderhuben* (Breznik), *an der ponemer* (Podmiršek), *Im kanol* (Kanolšnik), *In dere Arlicz* (Knebovšek), *Im Zernak* (Srnak), *Im Hollenberg* (Bezovnik), *am hynik* (Hojnik), *Im wodul* (Vodušek), *In Wentten* (Kovšak), *am virst* (Slemenšek), *vnderm virst* (Pustoslemšek), *in der Eben* (Remšak), *hinter der Eben* (Zaremšak), *wslopnaky* (Slapnik), *hinderm Oxenberg* (Zavolovšek), *am poseg* (Požežnik), *Renpot am lum* (Jamnik), *an der eben* (Ramšak), *in der gruben* (Zgornji Jamnik), *na Frangovem* (Ajnik), *am puhel* (Strnad), *Im Rayn* (Požežnik), *Im Schrot* (Škrotnik), *Im Slopniwerh* (Slapnik), *Im Reinprechtseck* (Kos), *Im hugowecz* (Ugovšek), *Im wudol* (Grčnik), *Im Asang zawerhom* (Završnik), *ze Sulcz* (Slatinšek), *in der eben* (Hribernik), *am puhel* (Pavel).²⁹

Prevladovanje hišnih imen, ki so se razvila iz ledinskih, nad hišnimi imeni, ki so se razvila iz osebnih lastnosti nosilcev imen, izvira iz načina poseljenosti pokrajine: območje Gornjega Grada je postalo bolj gosto naseljeno s pojavom industrije v 19. stoletju. Pred tem so tu prevladovala samotne kmetije, ki so bile posejane po okoliških hribih. Te kmetije so bile druga od druge precej oddaljene, tako da je veliko bolj prišlo do izraza hišno ime, ki je nastalo zaradi naravne lege kmetije, kot ime, nastalo po osebnih lastnostih gospodarja.

Posebej je potrebno omeniti imena, ki so že zametki priimkov, ki so se praviloma razvijali v 18. stoletju: Sedmak, Petek (*pettek*, *Petek*), Cimerman (*zymerman*), Matijaž (*Michel*), Kladnik (*Cladnik*), Enci (*Janez*), Završnik (*Sauersnik*), Rozanc (*Rosancz*), Špeh (*Spech*), Zupan (*Suppan*), Veber (*weber*), Berglez (*Bergles*), Štorgelj (*Matko*), Požarnik (*Posarnik*), Ježič (*Janes*), Volaj (*wolay*), Krvevnik (*Krynownik*), Kolenc (*Kolencz*), Perko (*perko*), Pinter (*pinter*).

Pri pregledu ledinskih in hišnih imen lahko torej zaključimo, da so hišna imena v okolici Gornjega Grada zelo stara in da nekatera izvirajo iz časa pred letom 1426. Hišno ime, ki je nastalo iz imena ledine, na kateri hiša oziroma kmetija stoji, je izraz povezanosti prebivalca z ledino in zemljo, ki jo obdeluje in je zato ostalo skoraj ali popolnoma nespremenjeno. Ravno ta hišna imena so se ohranila do danes in ljudje se še vedno bolj poznajo po hišnih imenih kot po priimkih. Statistično gledano se je torej od 139 imen, ki so omenjena v urbarju iz leta 1426, do danes ohranilo sto imen, kar je 71,94%.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana:
ŠAL, Gornji Grad A.

LITERATURA

- Gestrin, Ferdo: *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju iz leta 1426*. Zgodovinski časopis, Kosov zbornik, 6–7, 1952–1953, str. 473–514.
- Orožen, Ignaz: *Das Bistum und die Diözese Lavant (Das Benediktiner-Stift Oberburg)*. Maribor : Im Selbstverlage, 1877.
- Veliki družinski atlas sveta*. Kranj : Monita, 2004.

²⁹ Tu so naštet ledinska imena, ki jih še danes najdemo v okolici Gornjega Grada.

ZUSAMMENFASSUNG

Flur- und Hausnamen in der Umgebung von Oberburg (Gornji Grad) laut dem Urbar von 1426

Sichtet man die Flur-, Haus- und Eigen-(Tauf-) Namen im Urbar des Benediktinerklosters Oberburg (Gornji Grad) von 1426, so stellt man fest, dass die Entstehung der Hausnamen im Gebiet der heutigen Gemeinde Oberburg (Gornji Grad) mit der Hügellandschaft aufs Engste verbunden ist. Die Namen spiegeln geomorphologische Begriffe und die Lage von Bauernhöfen wider. Im Allgemeinen kann festgehalten werden, dass der überwiegende Teil von den Namen in der Umgebung Oberburgs von den Flurnamen hergeleitet wurde. Die Vorherrschaft der von den Flurnamen hergeleiteten Hausnamen vor denen, die von persönlichen Eigenschaften der Namensträger herrührten, ist auf die Besiedlung des genannten Gebietes zurück-

zuführen: die Industrieentwicklung des Raumes Oberburg zu Beginn des 19. Jahrhunderts hatte eine intensivere Besiedlung zur Folge. Vor diesem Zeitraum hatten auf den umliegenden Hügeln verstreute Bauernhöfe vorgeherrscht. Sie lagen ziemlich entfernt voneinander, so dass eher der Hausname zum Tragen kam, der von der natürlichen Lage des Bauernhofes herrührte, als der Name, der die persönlichen Charakteristika des Hausherrn zum Ausdruck brachte.

Bei der Sichtung der Flur- und Hausnamen kann also festgehalten werden, dass die Hausnamen in der Umgebung von Oberburg sehr alt sind und dass einige von ihnen aus der Zeit vor 1426 stammen. Ein Hausname, der aus dem Namen der Flur herrührt, auf der das Haus bzw. der Bauernhof steht, ist Ausdruck der Verbundenheit des Einwohners mit der Flur und dem Grund, den er bestellt, und blieb daher fast oder ganz unverändert. Gerade diese Hausnamen erhielten sich bis zum heutigen Tag, und die Leute kennen sich immer noch besser nach dem Haus- als nach dem Familiennamen.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 794.05:910.27(436-89)"1659"
Prejeto: 6. 5. 2007**Jernej Sekolec**dr. pravnih znanosti; sekretar Komisije Združenih narodov za mednarodno gospodarsko pravo, p.p. 600, A-1400 Wien
e-pošta: j.sekolec@aon.at

O družabni igri kranjskega plemiča in njegovega učitelja iz 17. stoletja in o geografiji, brez katere so velika dejanja nema in zgodovina slepa

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljena knjiga z naslovom *Orbis lusus seu lusus geographicus* (Igra sveta ali geografska igra), ki opisuje družabno igro, katere namen je bilo učenje geografije in zabava. Igra, ki sta jo na graški univerzi avgusta 1659 prvič javno predstavila 18-letni študent iz Ljubljane in njegov 28-letni profesor po rodu iz Verone, je temeljila na zemljevidu sveta, razdeljenem na 1680 polj, ki so jih igralci poskušali zasedati s svojimi igralnimi figurami. Poleg opisa pravil igre in načinov igranja najdemo v knjigi opise geografskih izrazov in pojmov, ki bi jih naj udeleženci v igri razumeli, kakor tudi misli o naravoslovnih vprašanjih, ki so tedaj zanimala izobražene ljudi. V prvem delu članka, objavljenem v tej številki, prikazujemo miselno ozadje igre in okoliščine, v katerih je bila knjiga napisana. V drugem delu članka, ki bo objavljen v naslednji številki Kronike, bo več govora o igri sami.

KLJUČNE BESEDE

igre, družabne igre, didaktične igre, pedagogika, izobrazba, zgodovina iger, teorija iger, zemljepis, geografija, zgodovina geografije, kozmografija, kartografija, toponomastika, kompas, astrologija, zgodovina astronomije, jezuiti, Turjaški, Auerspergi, reki, latinščina

SUMMARY

ABOUT A 17TH CENTURY BOARD GAME OF A NOBLEMAN FROM KRAIN AND HIS TEACHER, AND ABOUT GEOGRAPHY, WITHOUT WHICH GREAT DEEDS ARE SILENT AND HISTORY BLIND

The article deals with the book entitled *Orbis lusus seu lusus geographicus* (A game of the world or geographical game), which describes the purpose of the game as a socially entertaining, geographical learning tool. The game, initially publicly presented at the Graz University in August 1659 by an 18-year old student from Ljubljana and his 28-year old professor from Verona, was based on a world map divided into 1,680 fields, which the players attempted to occupy with their chess-like pieces. In addition to describing the rules of the game and the ways it might be played, the book contains explanations of geographical terms and concepts that the players should understand, as well as considerations about scientific questions that were of interest to educated people at that time. The first part of the article in the current issue addresses the reasoning behind the game and the circumstances in which the book was written. The second part, to be published in the next issue of *Kronika*, will deal to a greater extent with the game itself.

KEY WORDS

board games, social games, educational games, pedagogy, education, history of games, game theory, geography, history of geography, cosmography, cartography, toponymy, compass, astrology, history of astronomy, Jesuits, Auersperg (family), proverbs, Latin language

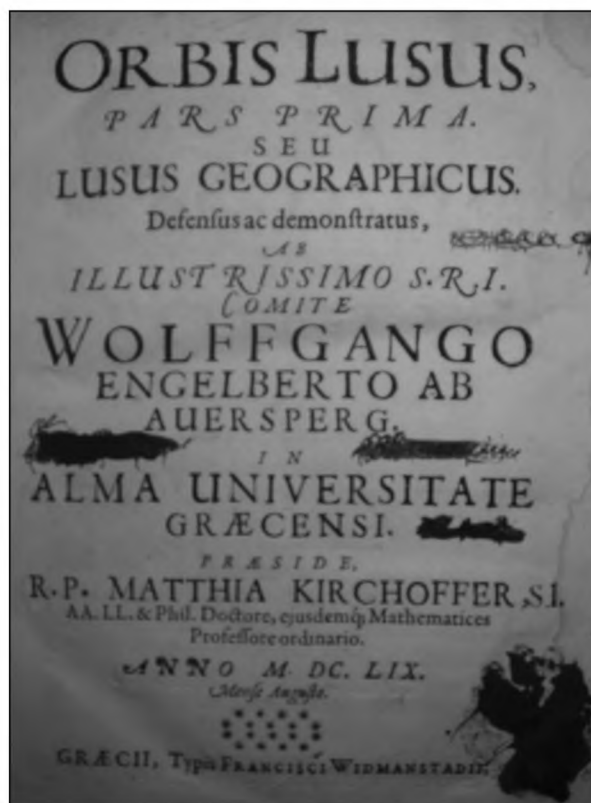
Uvod¹

Avgusta leta 1659 je 18-letni grof Volf Engelbert Turjaški, doma iz Ljubljane, na jezuitski univerzi v štajerskem Gradcu "zagovarjal in predstavil" družabno igro, katere namen je bilo pridobivanje in utrjevanje geografskega znanja in zabava. Predstavitvi igre je predsedoval 28-letni jezuit Matija Kirchoffer, rojen v beneški Veroni, ki je na graškem kolegiju učil filozofijo in matematiko.

Igra je temeljila na zemljevidu sveta, ki je bil razdeljen na 1680 polj ali "areol" (latinska pomanjševalnica za *area* – površina, območje). Igralci, od katerih je imel vsak po 38 igralnih figur, so sedeli okoli zemljevida in si v skladu s pravili prizadevali s figurami zasedati areole na zemljevidu. Zmagal je tisti, ki je postavil vse figure na zemljevid oziroma kdor je zasedel največ areol. Vsaka igra se je začela z žrebanjem areole, nakar je eden od sodelujočih glasno prebral geografski opis te areole. Igralec, ki je bil na vrsti, je med poslušanjem opisa moral areolo najprej poiskati na zemljevidu in potem jo je lahko zasedel, če je imel na razpolago figuro, ki je lahko "potovala" v ta del zemlje. Pravila o figurah, s katerimi je bilo mogoče zasedati areole, so temeljila na lastnostih figur, ki so jih slikovito ponazarjala njihova imena.

Med figurami so bile npr. orel, rečna ladja, jadrnica, slon, dresiran konj, nosilnica, potapljač, človek, ki hodi po vodi z napihnjenim oblačilom, obuvalo za hojo po ledu, kamela, sani, hodulje, ruska pasja vprega, poštna kočija, kitajski voz na jadra itd. Pravila za njihovo uporabo so bila podrobna in so določala npr., da je rečno ladjo mogoče postaviti le tja, kjer je bila obala (oziroma na odprto morje, če je v bližini vsaj štirih areol jadrnica). Dresiran konj se je lahko gibal le v krajih, kjer je bilo kakšno mesto, in s sanmi ni šlo južneje od 48. vzporednika. Z obuvali za hojo po ledu je bilo mogoče v kraje, kamor lahko gredo sani in kjer je kakšna reka ali morska obala. Potapljač je bil lahko postavljen le v areolo, kjer je reka ali morje, vendar v drugem primeru le, če je v areoli tudi obala ali v bližnji areoli ladja. Hodulj ni bilo mogoče postaviti v areolo, kjer je bila kakšna gora. Orel, ki je bil najodličnejša figura, je lahko zasedel katerokoli areolo, razen tistih, kjer je le odprto morje.

Uspeh v igri je bil odvisen tako od geografskega znanja kot od sreče. Vendar so igralci pravila lahko z dogovorom prilagajali in na ta način uravnavali trajanje igre ter vpliv znanja in sreče na uspeh pri igri.

Naslovnica knjige, ki opisuje družabno igro, katere namen je bilo učenje geografije in zabava. Temni madeži so delo nekoga, ki je želel skriti lastniške oznake, morda zato, ker je knjiga prišla na tržišče nelegalno ali ker ni želel, da bi se videl izvor knjige.

Ni znano, ali so se kje ohranile potrebščine za to zanimivo, napeto in znanja polno igro, to je predvsem zemljevid sveta, razdeljen na areole in figure. Vendar lahko igro rekonstruiramo, ker so pravila zanjo in navodila za pripravo zemljevida opisana v knjigi, ki jo je dal tiskati mladi grof Volf Engelbert oziroma njegova družina, ki je sodila med najvplivnejše in najbogatejše v cesarstvu. Naslov knjige je *Orbis lusus pars prima seu lusus geographicus, defensus ac demonstratus ab illustrissimo S.R.I. comite Wolffgango Engelberto ab Auersperg in alma universitate Graecensi, praeside R.P. Matthia Kirchoffer S.I., AA.LL. et Phil. Doctore, ejusdemque Mathematices Professore ordinario, anno MDCLIX mense Augusto. Graecii, typis Francisci Widmanstadii* ([s.a.], quarto, [7] 254). To lahko poslovenimo kot: *Igra sveta ali geografska igra – prvi del, ki jo je meseca avgusta 1659 zagovarjal in predstavil grof Svetega rimskega cesarstva Volf Engelbert Turjaški na univerzi v Gradcu pod predsedstvom Matije Kirchofferja, jezuita, doktorja svobodnih umetnosti in filozofije in rednega profesorja matematike. V Gradcu, v*

¹ Sledečim osebam se zahvaljujem za razgovore in nasvete v zvezi s temo tega članka: dr. Alois Kernbauer (Graz), dr. Miha Preinfalk (Ljubljana) in dr. Günther Bauer (Salzburg).

tiskarni Franca Widmanstatta [brez letnice tiska], v četverki, [7] 254 strani.²

Glede slovenskega prevoda naslova knjige moramo upoštevati, da ima beseda *orbis* več pomenov, kot npr. krog, disk, kolo, okrogla miza, a tudi zemeljska krogla ali "zemeljski krog" (kot v izrazih *orbis terrarum* ali *orbis terrae* za materialni zemeljski svet, ki so ga v srednjem veku upodabljal kot preprosto skico v obliki kroga). Naslov *Orbis lusus* tako vsebuje različne pomenske odtenke kot npr. *igra sveta* (*orbis* v 2. sklonu) ali *svet igre* (*lusus* v 2. sklonu) ali *svet je igra* (*orbis* v 1. sklonu), pri čemer bi lahko zaznali tudi dodatni odtenek v smislu *igra okroglega zemljevida* ali *igra okrogle mize*. Poleg opisa igre in pravil zanjo najdemo v knjigi mnogo zanimivih misli, ki nam neposredno in živahno prikazujejo znanstvena, politična, verska in druga vprašanja, ki so tedaj zanimala izobražene ljudi.

Na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem ter drugod v avstrijskih deželah, kjer je živel slovensko govoreče prebivalstvo, so v 17. stoletju v verskem, kulturnem in političnem življenju igrali pomembno vlogo pripadniki jezuitskega reda. Še posebej vplivni in vidni so bili v izobraževalnem sistemu s tem, da so organizirali sistem šol od nižjih do najvišjih, postavljali učitelje in določali vsebino izobraževanja. Knjiga na zgovoren način priča o pouku na jezuitski univerzi, o jezuitskem pogledu na svet in o vlogi iger, ki so jih jezuiti gojili kot nepogrešljivo sredstvo pouka.

V tem članku bomo na kratko orisali miselno ozadje in okoliščine nastanka igre in knjige, medtem ko bo v drugem delu članka, ki bo izšel v naslednji številki Kronike, več govora o pravilih igre.

Knjiga, v kateri je igra predstavljena

Knjiga *Orbis lusus* v svojem prvem poglavju (41 strani) povzema temeljno geografsko znanje, ki naj bi ga igralci vsaj v grobih potezih obvladali, zato da bi lahko v igri uživali in ob njej utrjevali in razvijali svoje znanje geografije. V drugem poglavju (22 strani) so opisani zemljevid, potrebščine za igro in osnovna pravila igre. Tretje poglavje, ki je najobširnejše (189 strani), poleg nekaj kratkih praktičnih napotkov za igro največ prostora namenja opisom 1680 areol na zemeljski krogli, ki se med igro naglas prebirajo in preko katerih igralci spoznavajo različne predele zemlje.

Mnogo virov nam potrjuje, da so bile v preteklih stoletjih in tudi v 17. stoletju družabne igre razširjene in priljubljene.³ V 17. stoletju ljudje še

niso veliko potovali oziroma večina ljudi vse svoje življenje ni prestopila meja svoje domovine. Poleg tega se je pojem domovine bolj nanašal na domačo vojvodino ali grofijo kakor na ozemlje, kjer so ljudje govorili določen jezik ali na celotno cesarstvo. Čeprav geografija ni bila del šolskega pouka in je bilo zemljepisno znanje omejeno, so bile novice o tujih krajih, o katerih so poročali prvi evropski raziskovalci, predmet velike pozornosti, o čemer priča priljubljenost potopisnih del, ki so doživljala za tiste čase velike naklade. Zato je verjetno, da je bila geografska igra z opisi vseh delov sveta deležna zanimanja v univerzitetnih in drugih izobraženih krogih.

Kljub temu so se nam o sami igri ohranila zelo skopa poročila. Kratek (in avtorju tega članka edini znani) zapis o izkušnjah z igro najdemo v knjigi, ki jo je M. Kirchoffer objavil leta 1673 in kjer je zapisal, "da sta igro kmalu po tem, ko je bila knjiga [to je *Orbis lusus*] natisnjena, z veliko dovršenostjo igrala dva visoka kneza iz družine Eggenberg" [... *ch'a pena per le stampe parturita, tosto con gran perfezione sia stata esercitata da i duoi Celsissimi Principi de Eckenberg*].⁴ Domnevamo lahko, da je imel Kirchoffer v mislih brata Janeza Kristijana in Janeza Sigfrida Eggenberga, ki sta se na jezuitsko šolo v Gradcu vpisala 13. februarja 1654, ko je prvi imel 13 in drugi 10 let⁵ in ki sta geografsko igro spoznala približno pet let kasneje, ko je bila igra predstavljena oziroma knjiga natisnjena.

Imamo tudi poročilo o predavanju, ki ga je imel grof Volf Engelbert o igri v Ljubljani. Najdemo ga v bibliografiji Kranjske, ki nam jo je kot rokopis zapustil Marko Pohlin in ki je bila kasneje natisnjena.⁶ Pod geslom *Auersperg* najdemo tam sledeči zapis: *Auersperg (Wolfg. S.R.I. Comes ab) in publica sua ex universa Philosophia disputatione in Academia Labacensi in praesentes distribuendum commisit librum, cujus titulus est: Orbis lusus. Graecii 1659 in 4. Quem laudat Valvasor in suo Chronico*. V prevodu: Auersperg (Volf, grof Svetega rimskega cesarstva) je v javni disputaciji s področja univerzalne filozofije, ki jo je imel na ljubljanski akademiji, navzočim govoril o knjigi, ki so jo delili med navzoče in katere naslov je *Orbis lusus*, Gradec 1659, v četverki. Avtorja hvali Valvasor v svoji Kroniki.

⁴ Kirchoffer, *L'arimetica mascherata*, str. 394. Eggenbergi so bili pomembna plemiška družina v cesarstvu in na Kranjskem in Štajerskem. Med letoma 1602 in 1649 je imela Kranjska dva deželna glavarja iz te rodbine (knez Janez Ulrik in knez Janez Anton) in nato spet med letoma 1673 in 1715 (knez Janez Sigfrid in knez Janez Anton Jožef).

⁵ Andritsch, *Die Matrikeln*, Band 2, pod števil. 143 in 144, str. 95.

⁶ Pohlin, *Marci a S. Paduano Er. Aug. Disc. Ord. Prof., Bibliotheca Carnioliae*.

² Graff, *Bibliographia Widmanstadiana*, str. 120; izvod knjige hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani in avtor tega članka.

³ Zollinger, *Bibliographie der Spielbücher des 15. bis 18. Jahrhunderts*.

Eden od dveh znanih primerkov knjige *Orbis lusus* v Sloveniji je vezan v pergament iz doslužene cerkvene knjige s kiticami psalmov in pevskim notami. Sodeč po obliki črk je rokopis utegnil nastati nekje na Španskem, morda v 15. stoletju.

S "Kroniko" je seveda mišljena *Slava Vojvodine Kranjske*. Zapis o "ljubljski akademiji" po vsej verjetnosti pomeni Akademijo operozov (*Academia Operosorum Labacensis*), katere ustanovitev je bila razglašena leta 1693.⁷ Če je tako, je bilo to predavanje Volfa Engelberta več kot tri desetletja po predstavitvi igre v Gradcu.

Predgovor bralcem in miselni svet knjige

Knjiga ima predgovor (*Prefatio ad lectorem*), ki ni podpisan in v katerem avtor opisuje namen igre. Ta del knjige je za današnjega bralca zelo zanimiv, ker odpira pogled na miselni svet, v katerem je igra nastala. Predgovor je stilistično izpiljen in v njem je duh jezuitskih kolegijev in jezuitskega izobraževanja tako jasno izražen, da lahko domnevamo, da je njegov avtor profesor M. Kirchoffer.

Čas, ko je bila knjiga napisana, je bil čas razcveta baročne umetnosti, ki je predstavljala umetniško plat protireformacije, katere glavni cilj je bilo ljudi prepričati – če je le mogoče z lepim, elegantnim in prijetnim – o pravilnosti katoliške vere in katoliškega načina življenja. Z nekaj duhovne predpriprave lahko ta baročni duh še danes

začutimo npr. v baročni glasbi, arhitekturi ali slikarstvu, kjer kar kipi od vzvišenih misli, navdušenja, ponosa, želje po lepem ter vdanosti Bogu. Posebno učinkoviti in uspešni izvajalci protireformacije so bili jezuiti. Njihov pomen je temeljil predvsem na dejstvu, da so si pridobili marsikje v katoliškem svetu, in z vladarjevo podporo še posebej na Avstrijskem, če že ne monopol, pa prevladujoč vpliv pri organiziranju izobraževanja na preduniverzitetni in univerzitetni ravni. Pri praktičnem izvajanju izobraževanja so jezuiti kazali veliko inovativnosti in psihološke tenkočutnosti, kar je na primer veljalo za vpletanje iger, predstav in javnih nastopov v pouk v vseh ravneh. V knjigi prihaja ta jezuitski duh do izraza v različnih oblikah in še posebej v predgovoru, ki ga v nadaljevanju predstavljamo.⁸ Začenja se takole:

Bog se rad igra s stvarmi, ki jih je ustvaril, in človek se s sodelovanjem v Božji igri uči modrosti, kajti za ravnanje z materialnim svetom je potrebna sposobnost razumevanja. Med različnimi znanostmi je ni primernejše od GEOGRAFIJE, preko katere bi človeški um lahko na prijetnejši način spoznaval razigranega Boga ali lažje doumeval zakone, ki vladajo v naravi. Združevanje koristnega s prijetnim pri poučevanju znanja o svetu je splošno vodilo, ki je podlaga vsemu drugemu. Da bi le vsak, ki zavrača prijetno koristnost, spoznal, kako napačno razmišlja in škodi blagru svoje duše, ko zavrača izredno prijetnost geografske znanosti.

V teh uvodnih besedah je strnjeno mnogo tega, kar je značilno za odnos jezuitov do izobrazbe in življenja. V združevanju prijetnega s koristnim so ob poudarjanju avtoritete papeža in cerkvene hierarhije iskali poti za odvrčanje ljudi od strogega in individualističnega protestantizma, kjer je vernik lahko komuniciral z Bogom neposredno s pomočjo Svetega pisma, ne da bi pri tem nujno potreboval posredovalno vlogo duhovnika in cerkvene strukture. Poleg tega ta odstavek, ki govori o človeku kot udeležencu v Božji igri, ilustrira pojmovanja, ki so bila priljubljena v baročnih gledaliških igrah 17. stoletja in po katerih so ljudje v vsem, kar delajo, le nastopajoči v gledališču, v katerem je Bog vsemogočen režiser in opazovalec.

Seveda pa borba zoper protestantizem ni mogla brez pridržka staviti le na zabavo in lepoto. Zato je bila druga, enako pomembna plat jezuitskega pogleda na svet, da baročno povzdigovanje lepega in pozivanje k igri ne sme pomeniti licence za nered, nemoralo in rahljanje pravil hierarhično urejene družbe. To drugo, bolj strogo in konzervativno protitež v jezuitski filozofiji, je avtor poudaril takoj v nadaljevanju:

A vendar je umazani svet tako zapeljan, da le s težavo povezuje korist s poštenjem, če ni zraven

⁷ *Academia operosorum*: zbornik prispevkov s kolokvija.

⁸ Prevodi odlomkov iz knjige so avtorjevi.

še polno prijetnega, kar je podobno, kot če bi k veselju in šalam vabili z otroškimi ropotuljami. In prav zaradi tega je postal svet podoben ženskam, vendar ne v smislu, da bi postajal eleganten in lep, temveč prej odvrten in nemoralen.

V tem splošnem opozorilu o razširjenosti greha knjiga mimogrede namiguje na za tisti čas splošno sprejet mizoginičen pogled na družbo, ki je podrejeno vlogo žensk v družbi utemeljeval s psihološkimi in fiziološkimi razlogi, ki so se v različnih odtenkih ohranjali vse do 20. stoletja. Bistvo teh pogledov je, da se lepota in privlačnost žensk (oziroma t. i. lepšega spola) prepletata z njihovo nesposobnostjo za racionalno in disciplinirano razmišljanje, zaradi česar je ženska narava nagnjena h grehu in nepredvidljivosti, če ostaja brez nadzora in vzgoje.

Takoj za tem se predgovor usmeri k igri, opisani v knjigi:

Zato da bi vsaj delno pomagal zmanjšati nevarnost te splošne krize človeškega razmišljanja, se mi je zdelo primerno – vsekakor z namenom ravnati v splošno korist in sledeč velikemu italijanskemu pesniku Torquatu Tassu, kakor tudi v skladu z zdravimi krščanskimi in družbenimi resnicami in načeli – ljudem ponuditi znanost, pa čeprav drugačne vrste, in jo na pesniški način obdati s sladkostjo in privlačnimi idejami, tako da ne bo več gola, nekultivirana in grenka, temveč prijetna, privlačna in razveseljiva. In tako želim predstaviti geografijo s pomočjo preproste igre, ki jo bo človeškemu umu naredila sladko, privlačno in lahko, pa čeprav geografija ne predstavlja najbolj vzvišeneга vira pravil javnega življenja.

Te misli izhajajo iz tedaj še splošno sprejetega pojmovanja znanstvenega sistema, v katerem geografija ni uživala položaja, ki bi bil primerljiv npr. s filozofijo, teologijo, pravom, medicino ali matematiko. V avtorjevih besedah čutimo željo, da bi že na začetku prestregel pomisleke glede ukvarjanja z znanostjo, ki *ne predstavlja najbolj vzvišeneга vira pravil javnega življenja*. Vendar je iz nadaljevanja jasno – takoj po tem dolžnem poklonu hierarhiji akademskih znanosti – da avtor ni ujetnik tradicije in da sam nikakor ne dvomi o pomembnosti geografije kot znanosti, ki jo je treba na šolah učiti:

Obračam se na vsakega posebej med vami, o fantje v cvetu mladosti obdarjeni z naraščajočo življenjsko silo, ki se tu in tam v dela prostem času zapletate v slabe in škodljive dejavnosti in ki ste po obveznih študijskih opravilih izpostavljeni nevarnemu brezdelju. Poglejte torej: ponujam vam zemeljsko kroglo kot igralno žogo z namenom, da bi se med učenjem igrali in med igro učili, vendar ne kar tako počez in brez cilja, temveč zato, da si pridobite tista znanja, ki vam bodo trajno koristila in brez katerih je vsako prebiranje starih in no-

vejših zgodovinarjev slepo in vsako govorjenje o velikih dejanjih nemo. Ta znanja pogosto in vedno znova pridejo do izraza v javnih in zasebnih srečanjih, v vsakdanjih človeških razgovorih kakor tudi pri različnih nesoglasjih, ki terjajo odločitve. In končno: brezskrben opazovalec se bo s to igro lahko naučil več kot običajen popotnik, ki se podaja na dolgo, težavno in z velikimi stroški povezano popotovanje.

Iz zgornjih besed veje prosvetljeno avtorjevo prepričanje, da bi si morali angažirani in aktivni ljudje – to so v tistem času bili predvsem moški pripadniki plemstva, klera in meščanstva – pridobiti geografska znanja, ki jim bodo koristila tako v javnem kot v zasebnem življenju. S sočno prisposodbo o geografiji, ki daje zgodovini oči in velikim dejanjem dar govora, je avtor to misel elegantno poudaril.

Zgornji citat je zanimiv tudi, ker ilustrira psihološko načelo, ki je igralo pomembno vlogo v jezuitski pedagoški praksi: namreč, da je čas brezdelja, ki je za mladega človeka lahko poguben, potrebno nenehno izpolnjevati z delom ali koristnimi igrami. V podkrepitev tej misli sledi v predgovoru vzklik z velikimi črkami: IGRAJTE SE OB ŠTUDIJU (*LUDATIS STUDENDO*).

Takoj za tem je avtor dodal dve kritici:

Zemlja kot žoga se zdi, na nobeno ležišče oprta, v zrak položeno, breme tam težko visi.

*(Terra pilae similis nullo fulcimine nixa
Aëre subiecto, tam grave pendet onus.)*

Ob stihih je zapisano le "tako je zapel pesnik" brez navedbe imena avtorja. Verza sta iz Ovidove pesnitve "Fasti", v kateri so opisani dnevi oziroma prazniki v koledarju klasične rimske dobe.⁹ Pisec predgovora je pesnitev verjetno poznal, sicer pa je verza lahko našel tudi v večkrat izdani in med takratnimi pišočimi zelo popularni pesniški "zakladnici" (*Aerarium poeticum*), v katerem so bile po slovarsko urejenih geslih zbrane različne pesniške prisposode, figure in sinonimi. V tem primeru sta ta dva Ovidova verza navedena pod geslom *Terra* – Zemlja.¹⁰

Vse kaže, da avtor ni citiral teh dveh stihov le iz spoštovanja do klasične pesnitve, temveč ker so ju ljudje v tistem času povezovali s cerkvenim in tedaj še splošno sprejetim naukom o mirujoči zemlji v središču vesolja. Ta nauk – povzdignjen v obvezujočo cerkveno dogmo – je v 17. stoletju krepko buril duhove, ker cerkev ni dovoljevala

⁹ Šesti del pesnitve *Fasti*, (Publius Ovidius Naso, 43 p.n.š. – cca. 17 n.š.) (pesnitev še ni bila prevedena v slovenščino).

¹⁰ Npr. šesta izdaja Weinrich, *Aerarium poeticum*, 1652.

njegovega negiranja. Da je cerkev to zelo resno jemala, so na različne načine skusili npr. Giordano Bruno, Galileo Galilei in Johannes Kepler. Kritiki sta predstavljali nekakšno umetniško in predkrščansko potrditev svetopisemskih vrstic, v katerih je Cerkev videla teološke dokaze o mirujoči zemlji v centru vesolja. Eden od teh dokazov je bila vrstica v Stari zavezi, ki pravi, da je Bog ... *obesil zemljo v praznem prostoru* ali v drugi verziji, da *zemljo drži obešeno nad ničem (Qui ... adpendit terram super nihili)*.¹¹ Ta svetopisemski odlomek je tudi služil kot razlaga za težko doumljivo tezo o prosto viseči in mirujoči zemlji v vesoljskem prostoru. Upošteva vsebinsko zvezo med to Ovidovo pripodobo in geocentričnim naukom se je težko izogniti občutku, da jo je avtor želel demonstrativno izpostaviti že na začetku – za vsak primer in kot protiutež svojim kasnejšim dvoumnim aluzijam na heliocentrične astronomske teze Kopernika in Keplerja (o čemer nekoliko več spodaj). Dvoumje oziroma razprave o različnih gledanjih na vesoljski sistem, ki niso direktno negirale uradne cerkvene geocentrične in geostatične doktrine, so bile v 17. stoletju običajen način za izogibanje očitkom širjenja heretičnih idej.

Po tej elegantni in pomena polni pesniški prispodobi se avtor spet obrne k mladim bralcem:

In sedaj je prepuščeno vam, igralcem, da se zabavate z zanimivimi šalami narave in da se igrate s celotno zemeljsko kroglo, medtem ko prebivate na njenem majčkenem koncu. Lahko ste stisnjeni v hišni sobi in se hkrati igrate na velikanski površini zemeljske krogle. Ponuja se vam priložnost, da z vaše delovne mize – potem, ko je minil čas, ki ste ga bili dolžni prebiti v prizadevnem razmišljanju o resni in vzvišeni znanosti ali ko ste se nehali ukvarjati z globokimi mislimi, na primer z literarnega področja – odstranite, kar je mogoče odstraniti in si privoščite zaslužen in poživljajoč odmor, med katerim zagotovo ne bo malo priložnosti tako za koristno veselje kot za veselo korist.

Nato pa predgovor načenja delikatno temo igranja za denar. Govoriti o tem vprašanju verjetno ni bilo enostavno, ker je bilo v tistem času mnogo razprav o tem, ali in kdaj je igranje za denar greh, po drugi strani pa je v literaturi tistega časa mnogo indikacij, da so bile igre za denar razširjene. Nemara v želji, da bi ostal realističen, se je avtor odločil za previdno moraliziranje:

Le eno vas prosim, da pazite: ko igrate za skromne zneske, nikoli ne dovolite, da vas zapustijo moč vrlin in pravila dobrega obnašanja in tudi ne, da bi ob igri s svetom izigrali Boga! Kajti – kakor oznanja božja modrost v človeški podobi – kaj koristi človeku, če si pridobi ves svet, če je pri tem oškodovana njegova duša.

Avtor torej ne poskusa igralcev prepričevati, naj ne igrajo za denar, temveč le da naj igrajo za majhne zneske. Pri tem je spretno dodal nekoliko prirejeno in iz drugega konteksta vzeto svarilno vprašanje iz biblije o tem, kaj koristi človeku, če si pridobi ves svet, medtem ko si zapravi življenje.¹²

Predgovor se zaključí, kakor je bilo običajno za knjige v tistem času, s pozdravom bralcem: *Bodite pozdravljeni in živite srečno tako v večnosti kot v sedanjosti. V Gradcu, 15. avgusta leta 1659.*

Akadska disertacija?

Naslovnica knjige pravi, da je delo zagovarjal in predstavil Volf Engelbert Turjaški na Univerzi v Gradcu (*defensus ac demonstratus ... ab Wolffgango Engelberto ab Auersperg ... in Alma Universitate ... Graecensi*). Te besede bi v današnji govorici utegnile pomeniti, da je šlo za disertacijo za dosego akademskega naslova ali za delo ob zaključku šolanja.

V to smer – na prvi pogled – bi kazala tudi omemba knjige v *Slavi Vojvodine Kranjske*, kjer Valvasor knjigo uvršča med dela, nastala med študijem na univerzi. Knjiga je omenjena v dodatku k VI. knjigi *Slave*, v katerem so najprej popisani najpomembnejši kranjski pisci in njihova dela in nato dela, ki jih Valvasor kolektivno označuje z izrazom *theses* (teze), ki so jih študenti s Kranjskega dali tiskati v svojih študijskih letih. Naštevajo jih devet, čeprav pravi, da je teh del preveč, da bi jih lahko vse omenil. Knjigo *Orbis lusus* omenja na prvem mestu in jo opisuje takole:

Über obbenannte Herren/ oder Gelehrte/ haben auch sonst andere fürnehme und ansehnliche Personen/ aus Krain/ schöne/ grosse/ und mit Kupffer gezielte/ Theses, in ihren Studier=Jahren/ ausgefertigt/ und drucken lassen: Als/ unter Andren/ Herr Graf/ Wolff Engelbrecht/ Graf von Aursperg etc. etc. jeziger Land=Marchalck etc.etc. welcher gar stattliche Theses, (oder Streit=und Erörterungs=Sätze) unter dem Titel Lusus Orbis, samt einem dazu gehörigem Buch/ drucken lassen. In v prevodu: Razen zgoraj omenjenih mož in učenjakov so tudi druge odlične in pomembne osebe iz Kranjskega v svojih študijskih letih izdelale in dale tiskati lepe, obsežne in z bakrorezi okrašene teze, kakor je to med ostalimi storil gospod grof Volf Engelbert, grof Turjaški itd. itd., sedanji deželni maršal, ki je, skupno s pripadajočo knjigo dal tiskati impozantne teze (ali argumente in raziskovalne postavke) pod naslovom *Lusus orbis*.¹³

Valvasor (ki je bil tako kot Volf Engelbert rojen leta 1641) je pripadnike kranjske veje Turjaških

¹¹ Job, 26.

¹² Matej, 16.

¹³ Valvasor, *Die Ehre*, VI, str. 367. Za komentar gl. Raisp, *Kranjski polihistor*, str. 223 in 225.

dobro poznal, o čemer lahko sklepamo med ostalim po tem, da jih je v *Slavi* omenjal in pisal o njihovih posestih, kakor npr. o Turjaku, knežji palači v Ljubljani in o tamkajšnji bogati knjižnici. Valvasor je sam narisal nekaj gradov, ki so bili v lasti Turjaških (vključno s Turjakom, kjer je imel v kasnejših letih grof svoj glavni sedež) in več teh podob kot bakroreze vključil v *Topografijo sodobne Vojvodine Kranjske*¹⁴ in v *Slavo*. Mlajšemu grofu Engelbertu je Valvasor posvetil svojo knjigo *Ovidii Metamorphoses icones* (Podobe iz Ovidovih Metamorfoz) iz leta 1680¹⁵ in veliki panoramski bakrorez Turjaka, ki je bil vključen v *Slavo*.¹⁶

Grof Volf Engelbert Turjaški (1641–1709) je kot študent leta 1659 na graški univerzi predstavil geografsko igro in kasneje o njej v Ljubljani predaval. Tu je upodobljen na portretu, ki je do druge svetovne vojne visel v gradu Turjak in bil med vojno uničen skupaj z ostalo grajsko opremo.

Mislim, da zgornjih Valvasorjevih besed ne moremo brati kot dokaz, da je bil *Orbis lusus* delo za pridobitev akademskega naslova. Opis je presplošen, da bi iz njega lahko sklepali kaj bolj določnega o akademskih okoliščinah, v katerih je knjiga nastala.

O knjigi je pisal tudi Peter Radics (1836–1912), novinar, ploden pisec, urejevalec turjaške fideikomisne knjižnice v Ljubljani in tudi dober znanec Turjaških. V pregledu objav pripadnikov družine Turjaških pravi sledeče: ... *In Graz ... erschien des Wolfgang Engelbert Grafen von Auersperg geographisches Werk: Orbis lusus. Das umfangreiche mit grossem wissenschaftlichem Apparate ausgestattete Buch ist die erweiterte Dissertationsschrift des 18jährigen Grafen, des zweitgeborenen Sohnes des ersten Fürsten und Staatsministers Kaiser Leopold I., welcher erlauchte Jüngling das Hauptthema der Schrift am 15. August 1659 an der Grazer Universität "vertheidigte". "Orbis lusus" ist mit ausserordentlichem Fleisse und grosser Genauigkeit in Benützung des damals zugänglichen geographischen und physikalisch-geographischen Materials zusammengestellt*; oziroma v prevodu: V Gradcu je izšlo geografsko delo grofa Volfa Engelberta Turjaškega *Orbis lusus*. Ta obsežna knjiga z obilo znanstvene snovi je razširjena disertacija 18-letnega grofa, drugorojenega sina prvega kneza in državnega ministra cesarja Leopolda I.; ta prosvetljeni mladenič je osrednjo temo tega pisanja "zagovarjal" 15. avgusta 1659 na graški univerzi. Knjiga *Orbis lusus* je bila sestavljena z izredno pridnostjo in veliko natančnostjo ob uporabi takrat dostopnega geografskega in fizikalno-geografskega materiala.¹⁷

Ceprav besede o razširjeni disertaciji dopuščajo različne interpretacije, ker ne pojasnjujejo, kdo je disertacijo razširil, menim, da ne zadostujejo za sklep o *Orbis lusus* kot zaključnem akademskem delu. Mimogrede: Radics se je motil glede kneza Janeza Vajkarda (1615–1677),¹⁸ ki ni bil oče 18-letnega grofa, temveč bratranec njegovega očeta, grofa Janeza Andreja (1615–1664).¹⁹

V tistem času so na jezuitski univerzi v Gradcu podeljevali bakalavreat, magisterij, licenciat in doktorat.²⁰ Iz študijskega reda graške univerze iz leta 1656²¹ izhaja, da je bilo za bakalavreat (najnižji naslov) potrebno 22 let starosti in za doktorat (najvišji naziv) 25 let.²² Glede Volfa Engelberta, rojenega 6. novembra 1641, nimamo nobene indikacije, da bi v njegovem primeru šlo za izjemo od tega pravila.

¹⁷ Radics, *Anastasius Grün*, str. 180.

¹⁸ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 232; Dodatki, Rodovniki, Turjak III.

¹⁹ Prav tam, str. 104; Dodatki, Rodovniki, Turjak III.

²⁰ Krones, *Geschichte*, str. 356, 362.

²¹ Prav tam, str. 346.

²² Prav tam, str. 363.

¹⁴ *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, Bogenšperk 1679.

¹⁵ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 125.

¹⁶ Prav tam, str. 243.

V ohranjenih registrih graške univerze za zadnje obdobje so v kronološko vodenih knjigah navedeni podatki o vpisih študentov (z njihovimi naslovi in domovino), profesorjih, promotorjih in promovirancih.²³ Izpisi, prekinitve študija ali zaključki študija brez akademskega naslova niso bili registrirani. Tako so bile npr. leta 1659 akademske promocije na graški univerzi 28. februarja in 7. ter 21. avgusta.²⁴ Ne za tisto leto ne kasneje ni podatka o akademski promociji grofa Volfa Engelberta. Da svojega šolanja na graški univerzi ni končal s promocijo, ne preseneča, saj je bil delež promovirancev med vpisanimi študenti razmeroma majhen.

Upoštevati je treba tudi dejstvo, da je izraz *defensus ac demonstratus* ("zagovarjal in predstavil") v naslovu *Orbis lusus* neobičajen za promocijske disertacije tistega časa oziroma, da so se na naslovnica del za dosego akademskih naslovov na graški univerzi uporabljali drugi izrazi.²⁵ Nadalje je imel izraz "teze" (*theses*) širok pomen in se je uporabljal za različna pisanja in javne nastope študentov pred kolegi in profesorji, ki so jih na graški jezuitski univerzi organizirali tedensko in mesečno kot del pouka.²⁶ Pri študentih retorike je bilo urjenje v govorniški spretnosti in sodelovanje v takih nastopih še posebej cenjeno (Volf Engelbert je leta 1657 začel svoje šolanje v Gradcu v razredu retorike).

Mlajši ali starejši Volf Engelbert?

Grof Volf Engelbert, o katerem smo govorili doslej (1641–1709),²⁷ je imel sorodnika enakega imena, v naši zgodovini mnogo bolj znanega grofa Volfa Engeleberta (1610–1673),²⁸ ki je bil od leta 1649 kranjski deželni glavar. Imel je tudi funkcijo vrhovnega dednega deželnega maršala in je bil izjemno izobražen in kulturno angažiran mož.

V nekaterih naših omembah knjige *Orbis lusus* se kot njen avtor omenja starejši grof Volf Engelbert, kranjski deželni glavar. Zamenjava soimenjakov morda ne preseneča, ker vemo, da je starejši grof imel mnogo geografskih del, ki so bila potrebna pri pisanju *Orbis lusus*, vključno z dragimi atlasi z bakroreznimi zemljevidi, knjigami z opisi in bakroreznimi podobami evropskih in neevropskih mest in kozmografskimi deli. Ta dela so

Grof Volf Engelbert Turjaški (1610–1673) je bil deželni glavar vojvodine Kranjske in vplivna osebnost v njenem političnem in kulturnem življenju. Ker je bil odlično izobražen in je imel v svoji bogati knjižnici v Ljubljani atlase in knjige, ki so bile potrebne pri pisanju knjige Orbis lusus, so ga kot soimenjaka mladega grofa Volfa Engelberta Turjaškega (1641–1709) občasno šteli za avtorja knjige. (zasebna last)

bila (poleg številnih drugih) v njegovi znameniti ljubljanski knjižnici, ki jo je s sistematičnimi nakupi iz evropskih tiskarskih središč sistematično dopolnjeval.²⁹

Starejši Volf Engelbert je bil bratranec grofa Janeza Andreja (1615–1664),³⁰ ki je bil oče mlajšega grofa Volfa Engelberta. Mlajši Volf Engelbert se je na graško jezuitsko šolo vpisal 3. marca 1657,³¹ (v razred retorike), medtem ko je starejši Volf Engel-

²³ Andritsch, *Die Matrikeln der Universität Graz*: Band 1: 1586–1630; Band 2: 1630–1662, Band 3: 1663–1710.

²⁴ Andritsch, *Die Matrikeln*, Band 2: 1630–1662, str. 209.

²⁵ Gl. npr. Graff, *Bibliographia Widmanstadiana*, passim.

²⁶ Krones, *Geschichte der Karl Franzens-Universität*, str. 351, 353, 359, 361, 362, 371.

²⁷ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 108; Dodatki, Rodovniki, Turjak III.

²⁸ Prav tam, 230; Dodatki, Rodovniki, Turjak II.

²⁹ Npr. Radics, *Die Hausbibliothek der Auersperge*; isti: *Die Fürst Carlos Auersperg'sche Hausbibliothek im Lai-bacher Fürstenhofe*; Reisp, *O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov*; Bircher, *The 'Splendid Library' of the Counts of Auersperg* (ki sodelovanje pri *Orbis lusus* pripisuje mlajšemu grofu, op. 4).

³⁰ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 104, 452; Dodatki, Rodovniki, Turjak III.

³¹ Andritsch, *Die Matrikeln*, Band 2: 1630–1662, str. 103, št. 101. Na isti dan se je v isti razred vpisal tudi njegov mlajši brat Janez Herbard (1643–1701); Preinfalk, *Auerspergi*, str. 105, 452; Dodatki, Rodovniki, Turjak III.

bert svoje šolanje na isti šoli v Gradcu (v razredu poetike) začel 9. februarja 1627.³²

Ni najti podatka iz 17. stoletja, ki bi potrjeval tezo o starejšem grofu kot avtorju *Orbis Iusus*. Če bi to držalo, bi bilo pričakovati, da bi Valvasor, ki je oba Volfa Engelberta dobro poznal, to zapisal oziroma bi o knjigi poročal drugače (glej zgoraj). Poleg tega sta imela tako starejši kot mlajši grof naslov "deželni maršal".³³ Iz Valvasorjeve navedbe o "sedanjem" deželnem maršalu v zvezi z knjigo *Orbis Iusus* lahko sklepamo, da je imel v mislih mlajšega, takrat se živečega grofa, ker je bil v času, ko je Valvasor začel pisati *Slavo*, starejši grof že kakšno desetletje pokojni.

V vsakem primeru lahko domnevamo, da je mlajši Volf Engelbert knjižnico starejšega grofa ne le poznal, temveč jo je v svojih študijskih letih s pridom uporabljal, vsaj v taki meri kot so do nje imeli dostop drugi ljubljanski učenjaki, kot npr. Schönleben in Valvasor. Za uporabo knjižnice je bilo dovolj priložnosti, ker je grof Janez Andrej (oče mladega Volfa Engelberta in bratranec lastnika knjižnice) namesto na Turjaku, katerega lastnik je bil, s svojo družino veliko pogostejše prebival v udobni in prenovljeni družinski palači v Ljubljani.³⁴

Soavtorstvo učitelja in učenca?

Naslovnica knjige *Orbis Iusus* navaja dve osebi. Grof Volf Engelbert je igro "zagovarjal in predstavil" in profesor Matija Kirchoffer je zagovoru in predstavitvi "predsedoval". Postavlja se vprašanje, kakšni sta bili vloge mladega grofa in njegovega mladega profesorja in pri snovanju igre in pisanju knjige. Po današnjem pojmovanju besed "zagovarjal in predstavil" bi morda lahko sklepali, da je knjigo napisal grof Volf Engelbert. Na tak sklep bi nas lahko navedel tudi zgoraj omenjeni Valvasorjev zapis v *Slavi* in Radicsev bibliografski opis. Vendar menim, da obstajajo indikacije, ki ne dovoljujejo enostavnega odgovora na to vprašanje.

Mislim, da je treba uvodoma imeti v mislih, da vsebuje predvsem prvo poglavje knjige odlično kompilacijo strokovnega materiala in da najdemo v njem kritične misli, ki kažejo na temeljito poznavanje astronomije in sorodnih ved oziroma literature na tem področju. Način predstavitve snovi razkriva radovednega duha, odlično izobrazbo, načitanost in, sodeč po citatih iz klasičnih avtorjev, solidno klasično izobrazbo. Glede na obilico geografskega in drugega znanja zbranega v knjigi je očitno, da je bilo delo napisano s pomočjo knjiž-

nice, v kateri so bili atlasi, druga geografska dela in naravoznanstvene knjige. Ker takih knjižnic takrat ni bilo dosti (med ostalim zaradi visokih cen geografskih del), bi bilo mogoče domnevati, da so deli knjige nastali v Ljubljani, kjer je grof Volf Engelbert Turjaški, deželni glavar in starejši sorodnik mladega grofa imel v tistem času eno izmed najboljših zasebnih knjižnic na avstrijskem. Če je bil mladi grof s pomočjo knjižnice starejšega sorodnika udeležen pri pisanju knjige, se zdi verjetno, da je pri tem sodeloval tudi izkušen strokovnjak.

Pozornost pritegne tudi dejstvo, da je raven besedila knjige neenotna. Na primer predgovor in izbor tedanjega geografskega znanja v prvem poglavju sta vsebinsko in stilistično dodelana in filozofsko zrela. Kasneje v knjigi pa ima bralec občutek, da je pisanje manj sistematično, izvedeno bolj na hitro in morda tudi mladostno zagnano. Razlog temu bi lahko bilo dejstvo, da je nekatere dele knjige pisal profesor, medtem ko je drugod imel večji delež mladi grof. Seveda pa je lahko bil razlog za neenakomeren stil tudi presenetljiva naglica pri pisanju knjige, o čemer bomo nekaj več povedali v naslednjem poglavju.

Ob tem se kaže tudi zavedati, da je bila v plemiških družinah, ki so si to lahko privoščile, izobrazba moških potomcev praviloma pod nadzorom humanistično izobraženih domačih učiteljev, ki so svoje varovance učili od zgodnje mladosti naprej in jih spremljali tudi na latinskih šolah zunaj domačega okolja. Pogosto so jim stali ob strani tudi na univerzi. Neredko so jih spremljali tudi na "kavalirsko turo" (*nobilis et erudita peregrinatio*) npr. v Italijo, Nemčijo ali Francijo, kar je bilo v navadi pri premožnih plemiških družinah ob zaključku šolanja njihovih sinov.³⁵ Nekateri od teh domačih učiteljev so bili dobro izobraženi in so imeli velik vpliv na izobrazbo svojih varovancev, vendar so praviloma ostajali anonimni. Njihova vloga je mimogrede zabeležena v študijskem redu graške univerze, po katerem so dolžnosti dekanov oziroma ravnateljev gimnazijskih oddelkov vključevale nadzor nad učitelji, ki niso bili nastavljeni na univerzi in med katerimi so bili različni privatni učitelji (*praeceptores*).³⁶ Ker so Turjaški sodili med bogatejše plemiške družine v cesarstvu in so bili njeni moški pripadniki praviloma deležni odlične izobrazbe, ne bi bilo nič neobičajnega, če bi tudi grof Volf Engelbert imel v Gradcu svojega zasebnega učitelja, morda skupaj s svojim mlajšim bratom Janezom Herbardom³⁷ (1643–1701), s katerim se je 3. marca 1657 vpisal na graško jezuitsko

³² Andritsch, *Die Matrikeln*, Band 1: 1586–1630, str. 82, št. 104.

³³ *Die Ehre*, X, str. 384 in XI, str. 28; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 515.

³⁴ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 104.

³⁵ Brunner, *Adeliges Landleben*, str. 155.

³⁶ Krones, *Geschichte*, str. 354.

³⁷ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 105; Dodatki, Rodovniki, Turjak III.

šolo.³⁸ Njun starejši brat Andrej Trojan (1640–1665)³⁹ se je na to šolo vpisal leta 1655.⁴⁰

Upoštevati je treba tudi dejstvo, da na graški univerzi (kakor tudi na drugih univerzah), profesorji pogosto niso bili sposobni svojih del tiskati oziroma najti založnika zanje. V takih okoliščinah je tiskarske stroške za rokopise profesorjev nemalokrat poravnal kdo drug, navadno kdo izmed njihovih premožnih študentov ali skupina študentov. Tovrstni mecenari so bili pogosto na različne načine omenjeni na naslovnici. Pri tem ni bilo neobičajno, če pravi ali pretežni avtor na naslovnici sploh ni bil omenjen oziroma ni bil omenjen kot avtor.⁴¹

Dodatno indikacijo o avtorstvu, morda ne povsem objektivno, daje sam Kirchoffer, ki v svoji knjigi iz leta 1673 v prvi osebi pravi, da je *Orbis lusus* "izpod mojega skromnega peresa" (*della mia tenue penna*) in celo, da je on dal knjigo v tisk (... *feci stampare una certa opera Geografica, intitolata Orbis lusus* ...).⁴²

Vprašanje avtorstva se zrcali tudi v bibliografskih zapisih o knjigi. Nekateri katalogizatorji so šteli kot avtorja Kirchofferja, kar izhaja npr. iz bibliografije Primoža Simonitija,⁴³ očitno na podlagi kataloga Semenške knjižnice v Ljubljani, ki knjigo hrani.⁴⁴ Enako sledi iz popisa knjižnice grofa Zrinjskega iz leta 1662 (kjer je rečeno sledeče: *Orbis lusus, pars prima. seu lusus Geographicus, Authore P. Matthia Czirhoffer Soc(ietatis) Jesu.*)⁴⁵ in iz Enciklopedije, ki sta jo izdajala *Diderot* in *D'Alembert*⁴⁶ v drugi polovici 18. stoletja in ki navaja *Orbis lusus* pod geslom *Sciences* med igrami, katerih namen je bilo učenje različnih znanosti. Po drugi strani pa navajajo Volfa Engelberta kot avtorja npr. *Bibliothèque Nationale de France*⁴⁷ in *Princeton University Library*.⁴⁸ Dunajska nacionalna knjižnica (*Österreichische Nationalbibliothek*) v glavnem bibliografskem zapisu za svoj iz-

vod knjige⁴⁹ navaja kot avtorja Kirchofferja in v stranskem zapisu, ki odkazuje na glavnega, priznava soavtorstvo tudi Volfu Engelbertu Auerspergu.

Na podlagi povedanega menim, da je zaenkrat mogoče le na splošno in negotovo domnevati, da se je neugotovljivi delež 18-letnega grofa pri igri in knjigi oblikoval pod mentorstvom 28-letnega Kirchofferja in da bo brez dodatnih podatkov težko kaj določnejšega reči o razmerju med njunima prispevkoma.

Zakaj in kdaj je bila knjiga natisnjena?

Omenjeno je že bilo, da je bila igra predstavljena v javnem nastopu, ki so se na graški univerzi periodično organizirali kot del pouka. Če je tako, se lahko vprašamo, zakaj je bil tak domnevno rutinski nastop kronan s tiskanjem več kot 250 strani dolge knjige.

Da bi se približali odgovoru na to vprašanje, kaže upoštevati, da v knjigi ni podatka, kdaj je bila natisnjena. Naslovnica sicer pravi, da je bila igra predstavljena avgusta leta 1659 (*Anno MDCLIX Mense Augusto*), vendar iz tega zapisa ne moremo sklepati na čas tiskanja knjige. Letnica tiska bi bila zapisana poleg imena tiskarja ali kraja tiskanja, kjer pa je ni.⁵⁰ Knjiga ima predgovor, ki je datiran s 15. avgustom 1659, vendar tudi ta podatek sam po sebi ni indikacija za čas tiskanja knjige.

Poleg tega naslovnica ne navaja, kdo je tiskarju plačal stroške tiskanja. Na naslovnici je le zapisano, da je bila natisnjena v Gradcu "s črkami" Franca Widmanstatta (*Graecii, Typis Francisci Widmanstadii*), kar pomeni, da ta takrat najpomembnejši tiskar v mestu ni nosil stroškov in poslovnega rizika v zvezi z izdajo knjige.

Posebne pozornosti se zdi vredno dejstvo, da je igra in knjiga posvečena cesarju Leopoldu in da je nedatirano posvetilo podpisal grof Volf Engelbert Turjaški. Leopold I. (1640–1705) je bil julija 1658 izvoljen na prestol Svetega rimsko-nemškega cesarstva. V štiri strani dolgem posvetilu se grof Volf Engelbert obrača na cesarja z majestetičnim tiskanjem in ga primerja z zgodovinskimi vladarji, kot so Aleksander Veliki, Julij Cezar, cesar Avgust, Karel Veliki in Karel V. Leopolda proglašajo za njim enakega naslednika in to primerjavo spretno uporabi kot iztočnico za vabilo cesarju, naj se blagohotno preizkusi v igri:

Kdo je torej primernejši kot Ti, veliki cesar Leopold, ki si v posvetnem svetu prvi, da pred Tabo razprostem znanstveno igro sveta, da bi se

³⁸ Andritsch, *Die Matrikeln*, Band 2: 1630–1662, str. 103, št. 84 in 101.

³⁹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 105; Dodatki, Rodovniki, Turjak III.

⁴⁰ Andritsch, *Die Matrikeln*, Band 2: 1630–1662, str. 96, št. 70.

⁴¹ Krones, *Geschichte der Karl Franzens-Universität*, str. 376; Peinlich, *Geschichte des Gymnasiums in Graz*, str. 81, 84.

⁴² Kirchoffer, *L'arimetica mascherata*, str. 394.

⁴³ *Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis, pars II, Opera scriptorum latinorum Sloveniae*, št. 691.

⁴⁴ Signatura X.I.10.

⁴⁵ *Catalogus omnium librorum Bibliothecae Chaktorniensis ... Comitis Nicolai a Zrinio Bani ... Anno Domini 1662 die 10 Octobris*, tiskano v *Magyarországi magánkönyvtárak, II, 1588–1721*, str. 12, 26.

⁴⁶ *L'Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*.

⁴⁷ Signatura G-3422.

⁴⁸ Signatura 1007.134.

⁴⁹ Signatura *35.F.365.

⁵⁰ Za primerjavo z drugimi naslovnici gl. Graff, *Bibliographia Widmanstadiana*.

igral s tem, čemur vladaš – vsekakor s cesarju primerno šaljivostjo. Tvoji rimski predhodniki so se v krasnih gledališčih Rima prepuščali sprostitvi vredni njihovega veličanstva – Ti, zaslužni naslednik tolikih monarhov, pa se boš lahko v premorih med Tvojimi vzvišenimi mislimi igral na prizorišču vsega sveta.

Po tem domiselnem uvodu je pristavljeno, naj mu sreča pri igri nakloni, da bo *njegova cesarska roka pri igri žela največ uspehov v vzhodnih deželah*. Nadaljevanje posvetila pokaže, da pisec ne omenja vzhodnih dežel slučajno, ampak zato, da bi lahko cesarju povedal svoje mnenje o realnih političnih in vojaških vprašanjih habsburške zunanje politike. Mnenje je strnil v naslednje besede:

Medtem ko se, vzvišeni monarh, kakor sonce med vladajočimi princi z neizogibno silo premikaš le proti zahodu, boš v resnici in po lastni odločitvi zakorakal proti vzhodu, zato da bi Tvoj dvoglavni orel v rokah Tvojih poveljnikov dobil celovito in sebi primerno gnezdo.

Nato pa sklene posvetilo s temi besedami: *Zato da ne bi bil igrača usode, kot se je to dogajalo drugim cesarjem, naj Ti bo svet igra, kjer boš pazil, da ne boš izgubil, ker ne želiš zgubljenega sveta. V tem smislu in s tem ciljem Ti ob tej zemeljski krogli zastavlja svojo besedo nekdo, ki si šteje v čast biti predan Tvoji kroni in žezlu tudi za ceno svojega življenja.*

*Tvojemu Svetemu Veličanstvu večno vdani
Volf Engelbert, sv. rim. ces. grof Turjaški.*

Posvetilo je sicer pisano v vzvišenem stilu, vendar je jezik jedrnat, eleganten in poln besednih iger, predvsem pa izstopa samozavesten ton in poznavanje tedanje imperialne politike, ki je nihala med angažiranjem političnih in vojaških sil zoper ambicije francoskega kralja Ludvika XIV. na zahodu in med željo, da se organizirajo učinkovite vojaške sile, ki bodo sposobne izpodrinuti turške pozicije na vzhodu. Ker med dvornimi svetovalci na začetku Leopoldovega vladanja ni bilo soglasja o tem, kateri nevarnosti se naj posveti več sil in sredstev, padejo v oči skrbno izbrane besede, ki sicer omenjajo oba strateška cilja, vendar dajejo večjo težo turški nevarnosti. Ob branju teh vrstic se je težko znebiti občutka, da za njimi stoji prominenten član turjaške družine in visoki cesarski dvorni svetovalec, knez Janez Vajkard Turjaški. Lahko tudi ugotovimo, da so se besede izkazale za preroške, če upoštevamo drugo turško obleganje Dunaja leta 1683 in kasnejše vojaške pohode zoper Turke pod vodstvom genialnega poveljnika kneza Evgena Savojskega, ki je s serijo zmag proti koncu 17. in na začetku 18. stoletja prvi pokazal, kako premagljiva je lahko turška vojska in čigar zmage so vodile do prvih pomembnih teritorialnih pridobitev v korist habsburškega cesarstva.

Geografska igra je bila posvečena mlademu in nedavno ustoličenemu cesarju Leopoldu (1640–1705), ki se je zanimal za znanost. Posvetilo, pod katerim je podpisan grof Volf Engelbert Turjaški doma iz Ljubljane, je cesarja vzpodbujalo k napadalni in ekspanzionistični politiki zoper turška ozemlja na vzhodu. (Gorizia barocca, str. 118)

Cesar Leopold je obiskal Štajersko oziroma Gradec junija 1660 v okviru svojih dinastičnih obiskov dednim deželah. Namen obiska je bil, da ob nastopu svojega vladanja sprejme formalne izjave zvestobe štajerskih deželnih stanov in plemstva. Z enakim namenom je septembra istega leta obiskal Kranjske deželne stanove v Ljubljani, o čemer je poročal Valvasor.⁵¹ Ti obiski so imeli tudi namen vzpostaviti osebne stike z vodilnim plemstvom, deželnimi stanovi in visokim klerom.

Obisk v Gradcu, ki je trajal nekaj dni, je bil izpolnjen z raznolikim programom in slavnostmi. Imamo poročilo, da so bili navzoči tuji diplomati in princi (kot npr. vojvoda Mantovski, papeški nuncij in odposlanci Benetk in Španije) in da je ob tej priložnosti visoki gost obiskal tudi jezuitski kolegij in univerzo, kjer so v njegovo čast uprizorili dramske predstave in ga pozdravili v 27 je-

⁵¹ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 371.

zikh.⁵² Po drugem kratkem poročilu so tehniki graške jezuitske univerze svoja znanja demonstrirali z razsvetljavo, ki je omogočala ljudem sredi noči videti kazalce na cerkveni uri.⁵³

Ob vsem tem se vsiljuje vprašanje (ki bi ga kazalo podrobneje raziskati), ali je bila morda napoved cesarjevega obiska Gradcu in univerzi tisto dejstvo, ki je botrovalo odločitvi, da se igra (ki je bila na univerzi predstavljena avgusta 1659) dopolni s podrobnejšim strokovnim materialom in spravi v obliko knjige. Z zgoraj omenjenim posvetilom bi lahko bila knjiga slovesno prezentirana cesarju ob njegovem obisku v Gradcu leta 1660 ali morda celo septembra istega leta v Ljubljani, kjer je bil cesarjev gostitelj deželni glavar Volf Engelbert Turjaški.

Prezentacija knjige bi bila po vsej verjetnosti pogodu graški univerzi, ki bi tudi na ta način lahko pokazala cesarju visoko raven jezuitskega izobraževalnega sistema. Še posebej pa bi bili za poklon te vrste vladarju zainteresirani kranjski Turjaški, ki so bili po eni strani cesarskemu dvoru politično blizu, po drugi strani pa je po Leopoldovem ustoličenju postal njihov položaj na dvoru nejasen in potencialno manj trden kot dotlej. Knez Janez Vajkard Turjaški (1615–1677),⁵⁴ doma iz Žužemberka na Kranjskem, brat kranjskega deželnega glavarja Volfa Engelberta (1610–1673) in bratranec očeta študenta Volfa Engelberta, je bil nad vse vplivni svetovalec Leopoldovega predhodnika Ferdinanda III. in je imel velik osebni vpliv tudi na njegovega prestolonaslednika Ferdinanda (IV.). Ko pa je prestolonaslednik Ferdinand nepričakovano umrl in je prestol zasedel njegov brat Leopold, se je knez Janez Vajkard, ki ga z novim cesarjem niso vezali zaupni osebni odnosi, znašel v novem položaju, ki je terjal, da vloži vse napore v to, da svoj položaj na dvoru ohrani in utrdi.⁵⁵ Posvetilo nove, zanimive in znanstveno obarvane igre bi bila v takih okoliščinah verjetno pravšnja počastitev za mladega cesarja, za katerega je veljalo, da je odlično izobražen in se zanima za znanost. V takih okoliščinah Turjaškim gotovo ni bilo težko plačati tiskanja knjige. Kaže pa, da je bilo težko zagotoviti, da bo knjiga pravočasno natisnjena.

Ni dvoma, da je knjiga nastajala v veliki in neobičajni naglici. O tem pričajo odkrite in zanimive pripombe na več mestih v knjigi, katerih smisel je, da je besedilo nastajalo v časovni stiski, ki ni dopuščala, da bi avtor oziroma avtorji pomembne dele knjige razvili do ustreznih podrobnosti glede

pravil in načinov igranja, načrta zemljevida in opisov areol. Na primer na strani 62 je zapisano, da je bila igra zamišljena v kratkih dveh mesecih. Na drugem mestu (str. 64) je govora o treh mesecih, v katerih so bili zamišljeni načrt, skice in podoba geografskih iger s kartami in na prostem. Morda najbolj ilustrativen je zapis na str. 159, to je 95 strani pred koncem knjige, ki pravi, da je ostalo le 10 dni za sestavo in tiskanje preostalega dela knjige. Ta rok, ki je dramatično kratek upošteva takratno tehniko produkcije knjig, je omenjen kot opravičilo bralcem, ki se bodo spraševali, zakaj so opisi areol na preostalih straneh v knjigi mnogo bolj kratki in pomanjkljivi, kot bi si avtor želel in bi igra terjala.

Naglica in pomanjkanje podrobnosti glede nekaterih navodil za igro je v knjigi na več mestih spretno, a tudi sprejemljivo racionalizirana. V različnih zvezah je namreč pojasnjeno, da daje besedilo le splošne in osnovne napotke za igro, na podlagi katerih si naj igralci pravila na podlagi svojih izkušenj in želja sami dopolnijo in prilagodijo. Poleg tega je tudi večkrat poudarjeno, da bodo igralci našli več podrobnosti in igralnih variant v drugem delu knjige, za katerega je v knjigi večkrat napovedano, da bo kmalu objavljen. Kakor vemo, pa nadaljevanje knjige ni bilo nikoli natisnjeno.

Le prvo poglavje knjige, ki šteje dobrih 40 strani in vsebuje geografske razprave in osebna strokovna razmišljanja, ne kaže očitnih znakov naglice. Za to prvo poglavje bi lahko domnevali, da je obstajalo že prej, npr. v obliki rokopisov ali zapisov za Kirchofferjeva predavanja.

Tudi odsotnost ilustracij v knjigi je vredna pozornosti. Npr. razlage kozmičnega sistema na straneh 8 do 12 se sklicujejo na premice in krožnice označene s pari črk, kar kaže, da je pisec pri pisanju besedila imel pred sabo rokopisne ali tiskane risbe ali skice in da je verjetno tudi domneval, da jih bo videl tudi bralec. Kaže tudi, da je, sodeč po besedah na str. 64, obstajala tudi kartografska risba obeh zemeljskih hemisfer: tam je namreč rečeno, da je bilo na obeh hemisferah izpuščeno latinsko besedilo in sicer zato, da bi bilo mogoče igro kasneje lažje prilagodili drugim podlagam (npr. kartam ali vrtni igri) oziroma jo zaigrati v nemškem jeziku. Kljub temu pa v knjigi ne najdemo nobenih risb, podob ali skic za zemljevide. Naglica se ponuja kot najbolj verjetna razlaga.

Podporo za domnevo o posebnem namenu knjige najdemo tudi v knjigi, ki jo je Kirchoffer objavil leta 1673 in v kateri pravi, da manjkata za dopolnitev te nove zamisli (to je geografske igre) še dva dodatna dela knjige *Orbis lusus*, ki bosta z božjo pomočjo v kratkem objavljena. Ob tem naj bi bil prenovljen in dopolnjen tudi prvi del knjige, ki naj bi bil pravzaprav prenačeno in prehitro na

⁵² Andritsch, *Die Matrikeln*, Band 2, 1630–1662, XIII. Frankenberger, *Kurze Beschreibung*.

⁵³ Frankenberger, *Kurze Beschreibung*.

⁵⁴ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 232, 454.

⁵⁵ Prav tam, str. 234.

svetlo dano delo, do česar je prišlo zaradi stiske s časom **in želje nekega velikaša** [poudaril J. S.] (... *mancono per compire questa invenzione novissima altre due parti, che compariranno ancora col soccorso del cielo in breve tempo con la prima parte rinovata e augmentata, essendo stata per angustia di tempo, e desiderio d'un Grande un parto in realtà troppo frettoloso, e abortivo*).⁵⁶

Kdo bi lahko bil neimenovani velikaš oziroma plemič visokega ranga (*grande*), ki je pritiskal, da se prvi del knjige *Orbis lusus* natisne do določenega datuma? Grof Volf Engelbert? Starejši ali mlajši grof? Kdo drug izmed Turjaških? Izraz *grande* se je na splošno uporabljal za razlikovanje visokega plemstva od nižjega; v ožjem smislu (npr. po španskem protokolu, po katerem se je zgledoval tudi dunajski dvor cesarja Leopolda) pa je izraz označeval ožji krog plemičev, ki so uživali poseben položaj v odnosu do monarha. Zdi se, kot da je Kirchoffer z omembo "velikaša" ali "velikega" (*grande*) želel le nekoliko nakazati razloge za nujo, ne da bi bil pri tem bolj natančen.

Ob vsem tem in upoštevaje, da so očitno Turjaški plačali tiskanje knjige, se je težko izogniti domnevi, da so bili prav Turjaški tisti, ki so prišli na idejo, da se zanimiva zamisel o geografski igri razširi in strokovno dopolni, da se opis igre izda v obliki knjige, opremljene s politično aktualnim posvetilom cesarju in da naj bo knjiga nared do cesarjevega obiska v Gradcu ali Ljubljani leta 1660.

Knjiga je pisana v latinščini

Jezik knjige je latinski, kar za tisti čas ni bilo nič neobičajnega. Za knjige iz jezuitskega univerzitetnega okolja je bilo to pravilo, saj je bil deklarirani cilj jezuitske izobrazbe, da se mladina nauči tekoče govoriti in pisati latinsko, kar je bilo podkrepljeno z obvezo, da se študentje med seboj tudi pogovarjajo v tem jeziku.⁵⁷ Usmerjenost jezuitske izobrazbe v aktivno znanje latinščine se včasih negativno ocenjuje iz razloga, da je s tem trpel razvoj maternega jezika študentov.

Na graški jezuitski univerzi je bilo gotovo precej takih, ki so doma govorili slovensko, vsaj sodeč po vpisnih registrih, v katerih je veliko slovensko zvenečih imen študentov, ki so bili doma s Kranjskega, Koroškega, Štajerskega ali Primorske.⁵⁸ Vendar je dvomljivo, ali je mogoče pomanjkljivo gojenje materinščine v veliki meri pripisovati jezuitski izobrazbi. Poleg tega je treba poudariti pomembno pozitivno plat jezuitske vztrajnosti pri obvladanju latinščine, namreč, da je študentom omogočala dostop do knjig iz vse Evrope in da so

pisci lahko svoja dela razširjali daleč preko meja svoje domovine. V tej zvezi morda ni odveč omeniti sodobnih izkušenj, ki dokazujejo, da učenje latinščine v vseh njenih aspektih bolje in v krajšem času usposablja za razumevanje latinskih besedil kot pasivno učenje slovnice in enosmerno prevajanje latinskih besedil v drug jezik.

Sicer pa so v tistem času univerze v Evropi na splošno težile k temu, da bi bila latinščina delovni jezik pismenih in izobraženih ljudi. Tako je bilo mnogim znanstvenikom tistega časa samo po sebi umevno, da so svoje spise objavljali v latinščini in to še posebej tiste, ki so jih šteli za znanstveno najpomembnejše. Tako je npr. Valvasor (ki je v 50-ih letih 17. stoletja obiskoval jezuitsko latinsko šolo v Ljubljani),⁵⁹ lahko poslal opis Cerkniškega jezera ali svoje inovativne tehnike vlivanja kovinskih kipov v objavo angleški Kraljevski družbi.⁶⁰ Ta izpostavljena vloga latinskega jezika v znanosti se je obdržala do začetka 19. stoletja, ko je npr. profesor fizike na ljubljanskem liceju Anton Ambschell svoje učbenike še objavljali v latinščini.

Predpriprava na igro: geografsko znanje v I. poglavju

Ker je igra temeljila na poslušanju opisov posameznih delov zemlje, je bilo za sodelovanje v igri potrebno znanje osnovnih geografskih pojmov in razumevanje opisov posameznih delov zemlje. Knjiga na to opozarja in svetuje, da si naj igralci pred igranjem to temeljno znanje vsaj v osnovnih obrisih osvojijo:

*Tudi če je poslanstvo te igre, da bo pospeševala in širila znanje o zemeljski krogli oziroma da ga bo z igranjem izvajala – za kar se zdi, da izpolnjuje vse pogoje – je potrebno, da si igralec kot predpripravo osvoji najpreprostejše in osnovne elemente geografije. Zato sklepam, da ne bo nihče odklanjal napora povezanega s kratkim branjem tega, kar je v nadaljevanju napisano. S tem samim po sebi lahkim predznanjem bo igralec sodeloval v igri z večjim zadovoljstvom in izdatnejšim haskom. Če pa bi igralec želel začeti z igro takoj in brez pripravljalnega branja, bo lahko v tej knjigi brž našel željena pojasnila, če bi bil v dvomih glede svojega znanja o izrazih in drugih zadevah.*⁶¹

Prvo poglavje je zanimivo, ker nam odkriva pogled na geografske koncepte 17. stoletja in raven pouka na graški univerzi. Pri tem dobi človek vtis, da mnogi od obravnavanih pojmov takrat še niso bili del splošne izobrazbe in da so te pojme

⁵⁶ Kirchoffer, *L'aritmetica mascherata*, str. 395.

⁵⁷ Brunner, *Adeliges Landleben*, str. 156.

⁵⁸ Andritsch, *Die Matrikeln der Universität Graz*.

⁵⁹ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 75.

⁶⁰ Radics, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*, str. 267, 272; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 161.

⁶¹ Str. 1.

poznali le tisti, ki so imeli dostop do specializiranih geografskih del, kot so kozmografije in atlasi. Danes so mnogi od teh pojmov bolj splošno znani, ker se poučujejo na šolah splošne izobrazbe. Hkrati pa je zanimivo, da je med obravnavanimi pojmi, od katerih so nekateri omenjeni tukaj in drugi v drugem delu članka, tudi nekaj takih, ki danes niso več v splošni rabi ali pa so že pozabljeni.

Okvir članka nam dopušča le kratek prikaz nekaterih primerov.

(a) Kozmografija kot strokovni okvir igre

Na prvem mestu nam knjiga pojasnjuje pojem kozmografije (*cosmographia*), ki ga v skladu s takratno jezikovno rabo označi kot opisovanje celotnega materialnega sveta.⁶² Kozmografijo deli na sledeče panoge: *Geografija je opis celotne zemeljske krogle. Korografija se ukvarja z opisovanjem posameznih večjih delov zemeljske površine, medtem ko se topografija spušča v spoznavanje posebnosti posameznih upravnih področij. Hidrografija nam predstavlja kraje, kjer so oceani, morja, otoki, pristanišča in druge podobne zgradbe.*

V zvezi z razlikovanjem geografije, korografije⁶³ in topografije je zanimivo omeniti, da avtor v zvezi z najavljenim drugim delom knjige pravi, da bo tam podrobneje opisana "korografska" igra, ki temelji na ožjih in podrobneje opisanih predelih zemlje. Omenjena je tudi možnost priprave "topografske" igre, ki se bo omejila na še ožje predele.

O nadaljnji klasifikaciji kozmografskih znanosti je rečeno sledeče:

Poleg tega pokriva kozmografija tri vrste opisov: prvič zgodovinske, drugič politične in tretjič naravne. Zgodovinska kozmografija pripoveduje o pomembnih dejanjih in dogodkih ter o njihovem poteku oziroma vzrokih. Politična kozmografija razlaga različne vere, zakone, ki urejajo javno življenje ter običaje in navade. Naravna kozmografija se deli na fizikalno in matematično. Prva raziskuje fizikalno stanje in pogoje na zemlji, s tem da se usmerja na rastlinske sadove, rudnine, reke in izvire, kamenine in živali, kjerkoli se nahajajo, in na stvari in naravne pojave, ki so vredni občudovanja; skratka, lahko bi rekli, da gre za raziskovanje vsega, kar nas običajno in razpoznavno obkroža. Druga vrsta kozmografije, kot je znano, opisuje zemljo na matematičen način, to je da pri razlagah uporablja podatke o obsegu in količini in sicer tako, da podvrže temeljiti oceni podatke o proporcijah in velikosti pokrajin, upravnih provinc, otokov, mest, gora, rek in drugih krajev, tako in

*dividualno kakor tudi v razmerju med temi objekti in tudi glede vpliva nebesnih pojavov nanje, in prihaja do sklepov z natančnimi izračuni.*⁶⁴

Ta klasifikacija bo za marsikaterega današnjega bralca zgodovinsko zanimiva, vendar si lahko predstavljamo, da je takratni študent potreboval vzpodbudo za nadaljnje branje. V knjigi jo najdemo v obliki naslednjega za jezuite tipičnega utilitarnega gledanja na izobraževanje in življenje:

*Kdor si bo želel pridobiti znanje s področja teh treh vrst kozmografije, pa čeprav bo to znanje povprečno in ne temeljito, si bo s tem pridobil bogato podlago za razgovore tako v zasebnih kot v javnih situacijah in bo ob tem imel veliko koristi, prednosti in zadovoljstva zase, za svoje domače in tudi za domovino.*⁶⁵

(b) Prvi poldnevnik

Za današnje razumevanje načinov oštevilčenja poldnevnikov na starih zemljevidih je zanimiva razprava o prvem poldnevniku, od katerega se računajo poldnevniške pozicije krajev na zemlji. Avtor pojasnjuje, da nekateri kartografi določajo prvi poldnevnik pri Zelenortskih (Kapverdskih) otokih (*Insulae Hesperidum*), drugi pri Islandiji (*Thule*), tretji pri ožini med sredozemskim in atlantskim oceanom (Gibraltar), spet drugi pa se ravna po glavnem mestu svoje domovine. Glavni kartografi se po njegovem mnenju držijo poldnevnika, ki poteka skozi Kanarske otoke (*Insulae fortunatae*).⁶⁶ Kot bo govora v drugem delu članka, je na zemljevidu za igro prvi poldnevnik postavljen pri Zelenortskih otokih.

Omenjeno je tudi v tistem času še nezadovoljivo rešeno vprašanje računanja zemljepisne dolžine oziroma pozicije ladje na odprtem morju v razmerju do prvega poldnevnika in s tem povezane težave pomorščakov.⁶⁷ Ta problem so rešili šele proti koncu 18. stoletja, ko je bilo mogoče izdelati zanesljive kronometre.⁶⁸

(c) Merjenje dnevnega časa

Zanimiva je omemba danes pozabljenih načinov merjenja dnevnega časa, pri čemer knjiga govori o urah v civilnem dnevu (ko je sonce vidno) in naravnem dnevu, ki traja 24 ur in ki se po cerkvenem merjenju časa prične opolnoči, pri astronomih opoldne, medtem ko se v Italiji naravni dan začne s sončnim zahodom in pri tim. babilonskih urah s sončnim vzhodom. Ker so se iniciative za poenotenje štetja ur pričele relativno

⁶² Str. 1.

⁶³ Izraz "korografija", ki se danes več ne uporablja, najdemo npr. v naslovu zemljevida Kranjske I. D. Florjančiča iz leta 1744: *Ducatus Carnioliae tabula chorographica*.

⁶⁴ Str. 1–2.

⁶⁵ Str. 2.

⁶⁶ Str. 15.

⁶⁷ Str. 20.

⁶⁸ Sobel, *Longitude*, 1996.

pozno (v 18. in 19. stoletju), je ta del zanimiv, ker sodobnega bralca opozarja, da mora biti pazljiv pri tolmačenju podatkov o dnevnem času v zgodovinskih virih. Npr. deveta ura – *hora nona* v starih besedilih, ki so se pogosto držala civilnega štetja, pade v sredino popoldneva in ne dopoldneva. Prav tako je pri civilnem štetju (tim. *horae temporariae*) treba upoštevati, da je delitev dneva na 12 ur od sončnega vzhoda do zahoda pomenila, da je spomladi in poleti, ko je dan daljši, ena ura trajala dalj časa kot jeseni in pozimi. Različne sisteme štetja ur lahko še danes vidimo na starih sončnih urah, od katerih nekatere kažejo dva ali več sistemov merjenja ur hkrati.⁶⁹

(d) Strokovni izrazi

V knjigi najdemo v različnih zvezah mnogo strokovnih izrazov. Nekateri so bolj ali manj obširno opisani, drugi pa le omenjeni. Opisani so npr. astronomski in geografski horizont, zemeljski in nebesni ekvator, poldnevnik, tropska in polarna vzporednika, zemeljska in astronomska pola, zodiak (pas navidezne poti sonca in planetov), dvanajst oddelkov zodiaka z imeni zvezdnih konstelacij (oven, bik, dvojčka, rak ...), ekliptična linija, različni klimatski predeli zemlje itd.⁷⁰ Najdemo tudi razlago o navtičnem kompasu, njegovi zgodovini in navodilih za njegovo izdelavo, čemur je dodana razmeroma podrobna razlaga in podatki o magnetni deklinaciji za vrsto mest v Evropi in zunaj nje.⁷¹ Knjiga se spušča npr. tudi v razprave o optiki, polmraku, zraku, izhlapevanju in v tej zvezi omenja *thermoscopium*, kar je bil takrat nov izraz za pripravo za merjenje temperature, za katero velja, da jo je izumil Sanctorius Sanctorius (1561–1636), doma iz Kopra, ki je poučeval medicino v Padovi.

Bodoči igralci najdejo v knjigi tudi razlage zemljepisnih pojmov, kot so npr. ocean (*oceanus*), morje (*mare*), morski preliv (*fretum maris*), morska ožina (*mare angustum*), zaliv (*sinus*), sredozemsko ali notranje morje (*mare mediterraneum*), izlivi reke v morje (*ostium*), jezero (*lacus*), reka (*flumen*), pri čemer loči vode, ki tečejo hitro (*torrens*), in tiste, ki tečejo počasi (*fluvium*), otok (*insula*), polotok (*peninsula*), zemeljska ožina (*isthmus*), rt (*caput promontorium*), obala (*littus*), pristaniše (*portus*) itd.⁷²

Brez podrobnejše razlage našteva knjiga sledeče pojme, ki se pojavljajo v opisih areol: kraljestvo (*regnum*); del dežele (*regio*); teritorialna

upravna enota (*provincia*); področje (*territorium*); mesto, ki ima poseben pravni oz. politični status (*civitas*); veliko oziroma glavno mesto (*urbs*); področje ali polje, ki je definirano v geografskem ali političnem smislu (*ager*); mesto (*oppidum*); utrjena naselbina ali vojaška postojanka (*castellum*); trg (*emporium*); utrdba, utrjeni del mesta (*arx*); zaselék ali naselbina (*vicus*); okraj ali distrikt (*pagus*); podeželski sedež ali večja hiša z nekaj zemlje (*villa*); koča (*tugurium*).⁷³

Poenotimo merske enote!

Ker so na več mestih v knjigi zapisi o geografskih razdaljah, ploščinah ipd., se v prvem poglavju avtor ustavi pri vprašanju merskih enot in omenja različne mere oziroma njihova imena pri Švabih, Švicarjih, Grkih, Francozih, Perzijcih in Egipčanih, kakor tudi dolžinske enote pri starih Rimljanih, kakor jih navaja klasični avtor *Vetruvius*.⁷⁴ Med ostalimi nam predstavi npr. sledeče: najmanjša enota je ječmenovo zrno (*granum hordei*); 4 zrna predstavljajo 1 prst (*digitus*); 4 prsti tvorijo 1 dlan (*palmus*); 4 dlani so 1 pedenj ali stopalo (*pes*); 5 pednjev ali stopal oziroma 20 dlani tvorijo 1 geometrični korak (*passus geometricus*); 1 lakot (*ulna*) je običajno sestavljen iz 4 pednjev; 1 seženj, mera ali palica (*pertica*) je sestavljena iz 10 pednjev; stadij (*stadium*) ima 125 geometričnih korakov ali 600 pednjev; in nemška milja ima 4000 geometričnih korakov.⁷⁵

Dolžinske in druge merske enote, ki so jih uporabljali v posameznih mestih in pokrajinah, so se razlikovale in te razlike so povzročale nemalo težav. Poglejmo si za primer *lakot* (*ulna*, nem. *Elle*), ki je bil v uradni rabi vse do leta 1875.⁷⁶ Ta merska enota se je v habsburškem cesarstvu razlikovala ne le od pokrajine do pokrajine, temveč tudi od mesta do mesta, tako da je mogoče v cesarstvu identificirati več sto od lokalnih oblasti predpisanih enot, ki so nosile to ime. Da bo zmeda popolnejša, je bil *lakot* lahko različno dolg tudi na enem kraju, odvisno od trgovskih ali drugih običajev. Tako je na primer na Dunaju za nakupe iz renskega področja veljal *dunajski nakupni lakot* (779 mm), poleg katerega sta bila v rabi tudi *majhen dunajski prodajni lakot* (688 mm) in *dunajski lakot za laneno blago* (621 mm). Ob tem je obstajal še tim. *palčni lakot* (*Daum-Elle*), ki je štel 511 mm.⁷⁷ Tudi pri pretvorbah ene mere v drugo

⁷³ Str. 36.

⁷⁴ *Vetruvius* ali *Vitruvius* je bil rimski arhitekt iz časa cesarja Avgusta in avtor knjige *De architectura*, ki se je ohranila v prepisih in je danes znana kot *Deset knjig o arhitekturi*.

⁷⁵ Str. 37.

⁷⁶ *100 Jahre Metrisches Masssystem*, str. 6.

⁷⁷ Prav tam, str. 7.

⁶⁹ Str. 16; Rohr, *Sundials, History, Theory, and Practice*, str. 95.

⁷⁰ Str. 8.

⁷¹ Str. 19.

⁷² Str. 35.

so bili rezultati nejasni, ker pretvorbeni faktorji ni so bili enaki.

Knjiga *Orbis lusus* nam postreže z zanimivim razmišljanjem o razlikah med merskimi enotami. Avtor se na primer sprašuje, zakaj mnogi geografi v svojih razpravah ne govorijo o tej tako praktično pomembni zadevi.⁷⁸ Na vprašanje ne daje odgovora, doda pa naslednjo misel, ki izstopa po tem, da jo v spisih 17. stoletja v tako direktni obliki redko najdemo:

*Čeprav so si mnogi narodi tako v govorici kot v pisani besedi za svoje potrebe trdno določili mere za dolžine poti, prav te mere v praksi povzročajo popotnikom nemalo trpljenja in zmešnjav, ker so različne. K temu je treba dodati še zoprne in pogosto škodljive napake pri meritvah poti.*⁷⁹

Zatem se obrne na vladarje z željo, da bi vse te težave odpravili na svojih področjih, če bi s pomočjo nekakšnega univerzalnega dekreta – ki bi ga naznanili v vseh mestih in večjih krajih – s palicami, vrvmi in verigami metodično izmerili in označili vse poti in s tem olajšali potovanja in jih naredili varnejša. Na koncu pa vzklikne: *Bog naj presvetli misli vladarjev, da bodo ustregli tej veliki želji popotnikov.*⁸⁰

Ta poziv – ki je sicer v duhu svojega časa še videl rešitev problema neposredno pri dobrohotnosti vladarja – po svoji vsebini sega daleč v bodočnost, kajti resnejši pozivi in ukrepi za poenotenje merskih enot so se začeli sprejemati šele kakšno stoletje ali več kasneje. Ob tem morda ni odveč omeniti, da je bil prav Jurij Vega tisti, ki je v monarhiji prvi začel širiti idejo o uvedbi splošno veljavnega metričnega sistema.⁸¹ To je storil v svojem zadnjem spisu o "naravnem" oziroma matematično enostavnejšem merskem sistemu, ki ga je Vega datiral tik pred svojo nesrečno smrtjo in ki je bil objavljen posthumno leta 1803. Če ga primerjamo s pozivom za poenotenje mer v *Orbis lusus*, je Vegov apel po obliki že mnogo bolj sodoben: s pomočjo citata matematika Laplace-a pravi, da bi bila uvedba predlaganega metrskega sistema "ena od največjih uslug, ki bi jo znanost in vlade lahko dale človeštvu."⁸²

Omemba Kopernika

Knjiga se mimogrede dotika kočljivega vprašanja, ki je bilo v tistem času še neločljiv del teološke razlage sveta: ali je v središču kozmičnega sistema zemlja ali sonce?

Nikolaj Kopernik je že v sredini 16. stoletja postavil teorijo o soncu kot središču našega planetnega sistema, ki jo je cerkev zavračala kot nasprotujočo naukom Svetega pisma. Previdna omemba Kopernikovega imena in njegove teorije v *Orbis lusus* je bračvevo pozornost posredno usmerjala k razmišljanju o tem spornem teološkem in filozofskem vprašanju.

Če ne upoštevamo nekaterih starogrških filozofov, ki so brez empiričnih utemeljitev trdili, da je sonce v središču kozmičnega sistema, je bila od 2. stoletja dalje splošno sprejeta teorija grškega geografa Ptolomeja o geocentričnem in geostatičnem sistemu, po katerem se planeti in sonce gibljejo okoli zemlje, ki miruje v središču vesolja. Krščanska cerkev je to trditev štela kot del svoje teološke doktrine in je zanj našla potrditev na nekaj mestih v Svetem pismu. Vsako kategorično nasprotovanje temu nauku se je štelo za nasprotovanje Svetemu pismu in glede tega ni bilo bistvenih razlik med katoliško in protestantsko doktrino.

Razprava o položaju zemlje v vesolju – ki jo je prvi z matematičnimi argumenti sprožil Nikolaj Kopernik – je bila sredi 17. stoletja še polna teološkega in političnega naboja. Katoliška Cerkev se še ni bila pripravljena odreči načelu, da je Sveto pismo v načelu vir resnice tudi v znanstvenih zadevah in da je razlaga te resnice izključna pravica Cerkve. Spomniti se je treba, da je v času izida knjige *Orbis lusus* minilo šele 17 let od smrti Ga-

⁷⁸ Str. 37.

⁷⁹ Str. 38.

⁸⁰ Str. 38.

⁸¹ 100 Jahre Metrisches Masssystem, str. 21.

⁸² Vega, *Natürliches*, Predgovor.

lilea Galileija, ki je zadnjih 8 let svojega življenja prebil v hišnem zaporu, obsojen za trditve v svoji knjigi "Razgovor o dveh glavnih sistemih sveta, ptolomejskem in kopernikanskem" (*Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo, tolemaico e copernicano*, Firenze 1632), v kateri je v italijanščini na poljuden in satiričen način dokazoval pravilnost Kopernikove heliocentrične teorije. Za odnos katoliške Cerkve do te knjige je bila značilna misel, da ima lahko knjiga in njen stil razprave za splošno sprejeti sistem hujše posledice "kot nauki Lutra in Kalvina skupaj". Le Galileijev ugled, njegovi dolgoletni dobri odnosi s cerkvenimi dostojanstveniki (vključno s kardinalom Barberinijem, ki je bil v času njegove obsodbe papež Urban VIII.), njegovo pisno kesanje in umaknitev spornih trditev so pripomogli, da ga ni doletela najhujša kazen, ki je grozila ljudem, za katere je inkvizicija ugotovila, da zavračajo temeljne verske resnice.

Hkrati pa je vredno imeti v mislih dejstvo, da je Kopernikova knjiga "O vrtenju nebesnih sfer" (*De revolutionibus orbium coelestium*) v splošnih potezah pojasnila heliocentrični sistem že leta 1543 in da je trajalo več kot 60 let, preden je Cerkev nanjo reagirala in jo prepovedala. To lahko pripisujemo dejstvu, da je bila knjiga za nestrokovnjake težko razumljiva in da je poleg tega imela spretno sestavljen predgovor (katerega anonimni avtor je bil A. Osiander, ki mu je Kopernik poveril nadzor nad tiskanjem knjige), ki je bil napisan tako, da bi odvrčal pričakovane reakcije na novo "revolucionarno" teorijo. V njem lahko beremo izjave kot npr., da teze niso bile postavljene zato, da bi kogarkoli prepričale o njihovi resničnosti, temveč da bi ponudile matematično osnovo za izračune gibanj nebesnih teles. Nadalje je rečeno, da obstajajo različne teze o kroženju planetov in da je Kopernikova teorija le ena od njih. Za vsak primer, če to ne bi bilo dovolj, je navrženo, da naj nihče od astronomije ne pričakuje ničesar gotovega.⁸³

Zanimivo je, da se knjiga *Orbis lusus*, čeprav je nastala v jezuitskem okolju, ni izognila omembi Kopernikove teorije:

Tudi po mnenju tistih, ki sledijo Koperniku, je Zemlja, če se zanašamo na svoja čutila, v središču sveta vesolja. Namreč, če kjerkoli na zemlji človek opazuje horizont, ne da bi njegov pogled omejevale bližnje gore, vidi polovico nebesnega oboka. Poleg tega se zvezde prikažejo na istih delih neba v istih časovnih obdobjih.

S temi previdnimi ugotovitvami se lahko strinjamo še danes. Pomembno se zdi že samo dejstvo, da knjiga Kopernikovo ime omenja in s tem posredno vzpodbuja bralca k razmišljanju o tem takrat tako kontroverznem vprašanju.

⁸³ Copernicus, *De revolutionibus*.

Astrologija za narode

Ker so bili opisi fizičnih in duhovnih značilnosti pripadnikov različnih narodov del igre, so v knjigo vključena tudi razmišljanja na to temo. Vendar se knjiga ne ustavlja le pri njihovem opisovanju, ampak najdemo v njej tudi zanimivo razmišljanje o izvoru razlik med narodi. V skladu s pojmovanji tistega časa ima razprava v knjigi astrološko podlago.⁸⁴

Astrologija je predstavljala v 17. stoletju eno od pglavitnih praktičnih aplikacij astronomije, s katero so se ukvarjali tudi ugledni in strokovno kritični znanstveniki, za katere je predstavljalo izdelovanje astroloških načrtov za pomembne kliente donosno početje. Med njimi je bil npr. tudi Kepler, ki pa je svoje stranke stalno opozarjal, da astrologija pojasnjuje le sile, ki vplivajo na nagnjenja ljudi in da astrološke ocene ne morejo služiti za napovedovanje prihodnosti.⁸⁵ Tudi knjiga *Orbis lusus* govori o astrologiji v tem smislu in svari pred njenim napačnim razumevanjem.

Poleg tega najdemo v knjigi tudi naslednje zanimive misli o vplivu zvezd na karakteristike ljudstev:

S pomočjo zaslužne astrološke znanosti je mogoče postaviti horoskop in določiti elemente značaja ne le za posameznega človeka, ampak tudi za vse klimatske cone in za zemeljske pokrajine. Tega mnenja sicer ne delita prečastita in božanska očeta Sv. Ciri⁸⁶ in Klemen Rimski,⁸⁷ ki značilnosti in običaje narodov pripisujeta bolj zakonodaji kot zvezdam. Kljub temu pa Sveti Tomaž oznanja na podlagi učenja Ptolomeja, da so običaji in duhovne značilnosti različnih pokrajin pod vplivom nebesnih sil.

Po učenju Ptolomeja se ločijo narodi na Aquilonares (severnjake), Australes (južnjake) in Medias (tiste na sredi) in ta delitev velja tako za severno kot južno poloblo. Severnjaški narodi se uveljavljajo s svojo fizično močjo in divjim junaštvom, ker, kakor je znano, zaradi mrzlega okolja vročina počiva znotraj človeškega telesa. Pripadniki južnjaških narodov, pri katerih sta notranja vročina in duh zelo šibka, se uveljavljajo z zvitostjo, medtem ko so telesno šibki in nagnjeni k podločnosti in telesni poželjivosti. Srednji narodi, ki prebivajo v temperaturno zmernih conah, so močni po duhu in telesu, imajo sposobnost za delovanje v javnih zadevah in so, kolikor jim moči dopuščajo, čvrsti

⁸⁴ Str. 39.

⁸⁵ Connor, *Kepler's Witch*, str. 51, 354, 357.

⁸⁶ Verjetno je mišljen Ciril, škof Jeruzalema, ki je živel v 4. stoletju.

⁸⁷ Klemen Rimski se šteje za enega prvih cerkvenih očetov, ki je znan predvsem po svojem pismu vernikom v Korintu, čeprav ni jasno, kdaj je živel.

in stanovitni glede svojih svoboščin. Poleg tega pripisujejo astrologi posameznim planetom poseben vpliv na posamezne pokrajine. Tako padejo pod poseben vpliv Venere Arabci, Mavri, Egipčani in Kitajci, medtem ko so Italijani, Španci in Grki izpostavljeni Jupitru. Germani, Francozi, Angleži so pod posebnim vplivom Marsa. Te sile, ki lahko vplivajo na posameznika, so v sorazmerju do drugih, pri čemer igra vlogo tudi odnos neba in sicer tisti, ki vpliva na celotno domovino in tisti, ki vpliva na posebne okoliščine posameznikovega rojstva.⁸⁸

V teh mislih o značilnostih narodov in njihovih vzrokih lahko vidimo politične poglede na odnose med narodi v 17. stoletju, ki so bili primerni kot utemeljitev za osvajalne vojne, podjarmljanje tim. barbarskih narodov, trgovino s sužnji in kot dokaz superiornost enih narodov nad drugimi. V njih lahko tudi vidimo zametke kasnejših rasističnih teorij, ki so še v 19. in 20. stoletju odločilno vplivale na ravnanje nekaterih držav.

Spogledovanje s Keplerjem?

Ob branju zgoraj omenjenih razmišljanj o astrologiji si posebno pozornost zasluži dejstvo, da je avtor ob njih zapisal nekatere ideje o aktualnih astronomskih vprašanjih tedanjega časa, ki z astrologijo oziroma vplivom zvezd na ljudi ali narode niso imele prave zveze. Pravzaprav se zdi, da je avtor na vsak način hotel najti možnost, da bi bralce na te ideje opozoril.

Po Nikolaju Koperniku v 16. stoletju in njegovih začetkih novega astronomskega razmišljanja, je njegove ideje bistveno izpopolnil astronom in matematik Johannes Kepler (1572–1630), ki je s svojimi izračuni ne le potrdil pravilnost Kopernikove teze o soncu kot središču našega osončja, temveč je odkril nove astronomske zakone, s katerimi je utrl pot do moderne astronomije. Zaradi svojega dela je imel Kepler težave v akademskih in cerkvenih krogih, in sicer tako v protestantskih kot katoliških, ki so njegovo astronomsko delo zavračali, ker so sodili, da nasprotuje načelu, po katerem je le teološka interpretacija prava pot do razumevanja vesolja. Kepler, ki je v letih 1594 do 1600 poučeval v Gradcu, je bil od tam izgnan zaradi svojega protestantizma. Nadalje si je Kepler, čeprav vse življenje prepričan protestant, dolga leta dopisoval z več člani jezuitskega reda in v tej korespondenci zavzeto razpravljal tako o verskih kot tudi o astronomskih vprašanjih.⁸⁹ V Keplerjevi korespondenci je prisotno tudi prizadevanje (z da-

našnje perspektive nerealistično, takrat pa izraz pacifističnega človekoljubja) za premostitev nasprotij med protestanti in katoliki in tudi med različnimi vejami protestantizma. Vendar se je vedno znova pokazalo, da je bil ideološki prepad med Keplerjem in njegovimi jezuitskimi znanci prevelik.⁹⁰

Glede na vse to in dejstvo, da knjiga *Orbis lusus* vsebuje razmeroma dosti astronomskih razmišljanj, je mogoče domnevati, da je avtor *Orbis lusus* poznal Keplerjeva dela. Keplerjeve ideje so bile tedaj ne le teološko in politično kontroverzne, temveč so lahko dobile tudi kazenskopravni značaj, kolikor jih je bilo mogoče razumeti kot spodkopavanje avtoritete cerkve v znanstvenih vprašanjih.

Oglejmo si sledeči odlomek:

*Ker nebesa zame niso nič drugega kot različni vesoljski prostori, v katerih plavajo materialne krogle različnih velikosti, obdane s svojimi atmosferami in v različnih medsebojnih razdaljah, z lahkoto dopustim, da obstaja toliko nebes, kolikor lahko zaznamo bolj oddaljenih zvezd, kolikorkoli jih pač je in kamorkoli se njihova veriga širi. Vprašanje števila ali poimenovanja nebes ni slučajno in obrobno, kajti če bi, vzemimo za primer, postavili ljudi na Saturn, ne bi imeli pred seboj nič manj različne nebesne ureditve, kakor bi bila različna podoba njihovega materialnega sveta.*⁹¹

To so tipično keplerjanska razmišljanja o podobi vesolja, če bi ga opazovali z drugega planeta, o planetih iz realne materije (za razliko od nebesne substance), ki se v vesolju gibljejo in o več nebesih. Tudi s tem se *Orbis lusus* pokaže kot moderna knjiga, ki je spodbujala k razmišljanju in branju nove astronomske literature in se je s tem vključevala v trende, ki so iskali novo ravnotežje med teologijo in posvetnimi znanostmi.⁹²

Kepler, ki je bil že kot študent na univerzi v Tübingenu prepričan o pravilnosti Kopernikovega heliocentričnega sistema, je leta 1593 svojim profesorjem predlagal, da bi imel javno disputacijo o tem, kakšna bi bila videti vesolje in zemlja, če bi ju človek opazoval z Lune in je tudi predložil rokopis predlagane disputacije. Študentske disputacije ali teze o zanimivih temah so bile namreč običajen del univerzitetnega pouka. Vendar je vodstvo univerze predlog zavrnilo, ker so ga nekateri profesorji šteli za nesprejemljivega; v njem so namreč, upravičeno, videli poskus širjenja kopernikanskih heliocentričnih idej. Rokopis je Kepler ohranil, ga pozneje dopolnil in mu, že kot

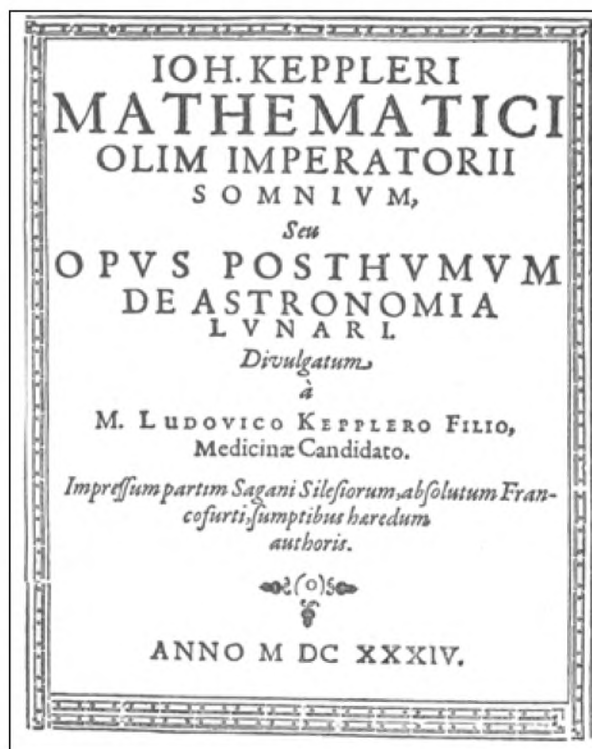
⁸⁸ Str. 40.

⁸⁹ Npr. s Paulom Guldinom (1577–1643), gl. *Kepler's Somnium*, Translation, str. 233; Connor, *Kepler's Witch*, str. 119, 349.

⁹⁰ Connor, *Kepler's Witch*, str. 18, 349.

⁹¹ Str. 39.

⁹² Grant, *In Defense of the Earth's Centrality and Immobility*, str. 33 in sl.

Johannesa Keplerja, ki je v več smereh izpopolnil Kopernikove teze o soncu kot središču planetarnega sistema, so avstrijske oblasti iz Gradca izgnale zaradi njegovega neomajnega protestantizma. V neobičajnem delu "Sanje ali lunarna astronomija", ki ga štejemo za prvo knjigo v žanru znanstvene fantastike (na sliki je naslovnica iz leta 1634), je ob opisu zamišljenega poleta na luno razpravljal, kakšna bi bila videti vesolje in Zemlja, če bi ju človek opazoval z lune. S tem je postavljaj pod vprašaj cerkvena stališča, tako katoliška kot protestantska, o mirujoči Zemlji kot središču sveta. *Orbis lusus* previdno namiguje na nekatere Keplerjeve ideje brez navedbe njegovega imena.

zrel znanstevnik, dodal številna pojasnila in opombe. V ta svoj za tisti čas enkraten spis – ki ga literarna zgodovina šteje za prvo delo v žanru znanstvene fantastike – je Kepler vključil avtobiografske elemente. Glavna oseba, ki je bila izkušen astronom in za katerega je jasno, da je bil Kepler sam, je npr. potovala na luno v posebnem vesoljskem plovilu s svojo materjo, katere opis je v več pogledih ustrezal astronomovi materi Katarini Kepler. Rokopis je kasneje Kepler dal brati nekaterim svojim prijateljem, vendar je ob tem spis prišel v napačne roke in so ga celo uporabili kot enega od dokazov v čarovniškem procesu zoper Keplerjevo mater.⁹³ Med tem procesom je bila njegova mati skoraj dve leti v zaporu, komaj je ušla smrtni obsodbi in kmalu zatem je telesno prizadeta umrla, kar vse je povzročilo veliko trpljenja in težav tudi Keplerju samemu in je negativno vplivalo na njegovo astronomsko delo. Leta 1634, štiri leta po Keplerjevi smrti, je dal Keplerjev sin ohranjeni rokopis s Keplerjevimi

opombami tiskati pod naslovom *Sanje Johannesa Keplerja ali posthumno delo o lunarni astronomiji*.⁹⁴ V tej astronomski zgodbi sta se protagonista odpravila na medplanetarno potovanje, "ko je bil planet Saturn v znaku Bika".⁹⁵

Vsiljuje se vtis, da je avtor *Orbis lusus* hotel Keplerjeve ideje na vsak način omeniti, vendar brez omembe njegovega imena, kar bi bilo na jezuitski univerzi v tistem času nesprejemljivo. Zdi se na primer, da je želel omeniti idejo o podobi zemlje z drugega planeta, vendar brez preveč očitne aluzije na Keplerjeve *Sanje o lunarni astronomiji* in je zato raje rekel, če bi, vzemimo za primer, postavili ljudi na Saturn. Saturn se je v 17. stoletju (ko Neptun, Uran in Pluton še niso bili odkriti) štel za planet na zunanjem robu našega planetarnega sistema.

Te in druge misli v knjigi *Orbis lusus* nam ilustrirajo vprašanja razburkanega in zanimivega časa 17. stoletja, ko so naraščale zahteve po svobodi

⁹³ Kepler's *Somnium*, Translation, uvod, str. 19; Connor, *Kepler's Witch*, str. 360.

⁹⁴ Joannis Kepleri *Somnium seu Opus posthumum de astronomia lunari* (gl. Kepler's *Somnium*, Translation with a commentary by Edward Rosen).

⁹⁵ Kepler's *Somnium*, Translation, str. 14, 54.

znanstvenega argumentiranja in ko so znanstveniki pričeli vedno bolj glasno zahtevati, da se znanost loči od teologije. Vse to nam tudi kaže, da je miselni svet 28-letnega jezuita in njegovega 18-letnega študenta daleč presegal okvire poučne igre.

Opis igre v naslednji številki Kronike

V drugem delu članka, ki bo izšel v naslednji številki Kronike, bo več pozornosti posvečeno igri, načinom igranja in potrebščinam za igro.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

- 100 Jahre metrisches Masssystem in Österreich (1872–1972). Wien : Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, 1972.
- Academia operosorum – zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve (ur. Kajetan Gantar). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
- Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz*. Band 1: 1586–1630; Band 2: 1630–1662, Band 3: 1663–1710. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, objavljeni v letih 1977, 1980 in 1987.
- Bircher, Martin: The 'Splendid Library' of the Counts of Auersperg in Ljubljana. *The German Book 1450–1750* (ed. John L. Flood and William A. Kelly). The British Library, 1995.
- Brunner, Otto: *Adeliges Landleben und Europäischer Geist, Leben und Werk Wolf Helmbards von Hochberg 1612–1688*. Salzburg : Otto Mueller Verlag, 1949.
- Connor, James A.: *Kepler's Witch, An Astronomer's Discovery of Cosmic Order Amid Religious War, Political Intrigue, and the Heresy Trial of His Mother*. New York : HarperCollins, 2004.
- Copernicus, Nicolaus: *De revolutionibus orbium coelestium libri 6* [faksimile: Nürnberg, Petreius 1543]. Torino : Chiantore, 1943.
- Davis, Lisa Fagin: An Austrian Bibliophile of the Seventeenth Century: Wolfgang Engelbert von Auersperg, Count of the Holy Roman Empire. *Codices Manuscripti, Zeitschrift für Handschriftenkunde*, Heft 30, Mai 2000, str. 3–17.
- Fran[c]kenberger, Michael: *Kurze Beschreibung, Welcher Gestalt ... Leopoldus der Erste ... 1660 in ... Grätz glücklich angelangt*, bey Franz Widmanstetter, 1660 [10 nenumeriranih listov].
- Graff, Theodor: *Bibliographia Widmanstadiana, Die Druckwerke der Grazer Officin Widmanstetter 1586–1805*. Graz : Steiermärkische Landesbibliothek, 1993.
- Grant, Edward: *In Defense of the Earth's Centrality and Immobility: Scholastic Reaction to Copernicanism in the Seventeenth Century*. Philadelphia : The American Philosophical Society, 1984.
- Kepler, J.: *Joannis Keppleri Somnium seu Opus posthumum de astronomia lunari. Accedit Plutarchi libellus De facie quae in orbe lunae apparet*, e Graeco lat. redd. a Joanne Kepplero. Impressum partim Sagani Silesiorum, absolutum Francofurti 1634 (ponatis v faksimilu, Osnabrück, Zeller 1969): *Kepler's Somnium*, Translation with a commentary by Edward Rosen, Madison and London, 1967.
- Kirchoffer di Kirchoffen, Francesco Mattia (Veronese, Protonotario Apostolico, Canonico, e Concistoriale del Vescovato di Kinigraz in Bohemia): *L'arimetica mascherata con 18. centurie di problemi novissimi, matematici, politici, e curiosi, insieme coll' idea dell' arte d'approfittarsi nel caminar per il mondo*. In Venetia: Appresso Gio. Giacomo Hertz, 1673.
- Kirchoffer, Matthias – Volf Engelbert Auersperg: *Orbis lusus pars prima seu Lusus geographicus, defensus ac demonstratus ab illustrissimo S.R.I. comite Wolffgango Engelberto ab Auersperg in alma universitate Graecensi, praeside R.P. Matthia Kirchoffer S.I., AA.LL et Phil. Doctore, ejusdemque Mathematices Professore ordinario, anno MDCLIX mense Augusto. Graecii, typis Francisci Widmanstadii* [brez letnice tiska], četverka, [7] + 254 strani.
- Krones, Franz von: *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz*. Festgabe zur Feier Ihres dreihundertjährigen Bestandes. Graz : Verlag der Karl Franzens-Universität, 1886.
- Magyarországi magánkönyvtárak, II, 1588–1721, Scriptum Kft., Szeged, 1992 (iz nemškega povzetka: Privatbibliotheken in Ungarn II. 1588–1721. Hrsg. von Gábor Farkas, András Varga, Tünde Katona, Miklós Latzkovits. Szeged, 1992, Scriptum. Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16–18. Jahrhunderts in Ungarn. Bd. 13/2).
- Peinlich, Richard: *Geschichte des Gymnasiums in Graz. Zweite Periode. Collegium, Gymnasium und Universität unter den Jesuiten. Jahresbericht des kaiserl. königl. Ober-Gymnasiums zu Graz*, Graz, 1869.
- Pohlin, Marko: *Marci a S. Paduano Er. Aug. Disc. Ord. Prof., Bibliotheca Carnioliae, in qua reperiuntur scriptores, qui vel ipsi, vel eorum opera in Carniolia primam lucem aspexerunt ... Beilage zum Jahrgange 1862 der "Mittheilungen des historischen Vereins für Krain", Redigirt von August Dimitz, Laibach, 1862.*

- Preinfalk, Miha: *Auerspergi, Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Radics, Peter: *Anastasius Grün, Verschollenes und Vergilbtes aus dessen Leben und Wirken*. Leipzig, 1879.
- Radics, Peter: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*. Laibach : Verlag der Krainischen Sparkasse, 1910.
- Radics, Peter: Die Hausbibliothek der Auersperge. *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft*. G. Schöfeld's Verlagsbuchhandlung, Dresden, 1878. V dveh delih: Heft Januar 1878 (str. 10–17) in Heft Februar 1878 (str. 50–55).
- Radics, Peter: Die Fürst Carlos Auersperg'sche Hausbibliothek im Laibacher Fürstenhofe. *Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben*, Beilage zur k. Wiener Zeitung (str. 624–631), Wien, Jahrgang 1863 (Zweiter Band, Heft 27 bis 52).
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani. *Zgodovinski časopis*, 1989, št. 1, str. 37–47.
- Rohr, René R. J.: *Sundials, History, Theory, and Practice*. New York : Dover Publications, 1996.
- Simoniti, Primož: *Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis, pars II, Opera scriptorum latinorum Sloveniae usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita*. Zagreb-Ljubljana, JAZU – SAZU, 1972.
- Sobel, Dava: *Longitude, The true story of a lone genius who solved the greatest scientific problem of his time*. London : Fourth Estate, 1996.
- Valvasor, Johann Weikhard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. Laybach 1689, zu finden bey Wolfgang Moritz Endter Buchhändlern in Nürnberg.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, Topografija sodobne Vojvodine Kranjske, Bogenšperk na Kranjskem 1679. Faksimilirana izdaja, spremna beseda B. Reisp, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995.
- Vega, Jurij: *Natürliches, aus der wirklichen Grösse unserer Erdkugel abgeleitetes, in ganz Frankreich und in einigen angränzenden Ländern zum allgemeinen Gebrauche gesetzmässig eingeführtes Mass-Gewichts- und Münz-System mit einer gemein verständlichen Darstellung ...* Wien : J. V. Degen, 1803.
- Weinrich, Melchior: *Melchioris Weinrichii Aerarium poeticum, Hoc est, Phrases & nomina Poetica, tam propria, quam Appellativa Poetarum Latinorum, ... Titulis Latino-Germanicis ordine doctrinae ...* Francofurti : Schürer & Götzius, 1652.
- Zollinger, Manfred: *Bibliographie der Spielbücher des 15. bis 18. Jahrhunderts, Erster Band: 1473–1700*. Stuttgart: Anton Hiersemann Verlag, 1996.

ZUSAMMENFASSUNG

Über das Gesellschaftsspiel eines Krainer Adligen und seines Lehrers aus dem 17. Jahrhundert und über die Geographie, ohne dessen Kenntnisse die großen Taten stumm und die Geschichte blind bleiben

Der Beitrag setzt sich mit dem Buch *Orbis lusus seu lusus geographicus* (Ein Welt- bzw. Geographiespiel) auseinander, in dem ein Gesellschaftsspiel beschrieben wird, dessen Zweck der Erwerb von Geographiekennntnissen und Unterhaltung war. Das Spiel wurde im August 1659 bei einem öffentlichen Auftritt an der Grazer Universität vom 18-jährigen Laibacher Wolf Engelbert von Auersperg vorgestellt. Entwurf und Vorstellung des Spiels wurden von Matthias Kirchoffer, einem 28-jährigen aus Verona stammenden Mathematikprofessor und Jesuiten, betreut. Außer der Beschreibung des Spiels und dessen Regeln enthält das Buch eine Beschreibung der Geographiebegriffe, mit denen die Spieler vertraut sein sollten, sowie interessante Gedanken über naturkundliche Fragen, die gebildete Menschen damals interessierten.

Das Spiel beruhte auf einer Weltkarte, die in 1680 Felder oder *areolae* verteilt war. Die Spieler, von denen jeder 38 Spielfiguren besaß, saßen um die Weltkarte herum und trachteten aufgrund präziser Regeln danach, die *areolae* auf der Weltkarte durch Figuren zu besetzen. Es siegte derjenige, dem es gelang, alle Figuren auf die Weltkarte zu setzen bzw. die meisten *areolae* zu besetzen. In gegenseitigem Einvernehmen konnten die Regeln dem Spiel angepasst und dadurch die Dauer des Spiels sowie der Einfluss von Wissen und Glück bestimmt werden.

Das Vorwort zum Buch, das in dem vorliegenden Beitrag kommentiert wird, legt den Zweck des Spiels dar und verdeutlicht zugleich die pädagogischen Methoden auf den Jesuitenschulen und -Universitäten des 17. Jahrhunderts sowie das Gegenreformations-Milieu, in dem das Spiel und das Buch entstanden.

Im Beitrag werden einige Ideen im Buch erwähnt, die darauf hinweisen, dass die Gedankenwelt des 28-jährigen Jesuitenprofessors und seines 18-jährigen Studenten, so wie sie im Buch *Orbis lusus* zum Ausdruck kommt, den Rahmen eines Lehr- und Gesellschaftsspiels bei weitem übertrifft. Das Buch wird im vorliegenden Artikel als Musterbeispiel eines fachlichen Werks vorgestellt, das die Gedankenrichtungen des 17. Jahrhunderts veranschaulicht, als die Wissenschaftler die Trennung der Wissenschaft von der Theologie bzw. die Freiheit des wissenschaftlichen Argumentierens immer lauter forderten. Als Beispiel für die neuen

Ideen steht die Erwähnung der heliozentrischen Theorie von Nikolaus Kopernikus sowie die Idee der astronomischen Fragen, die ihrem Inhalt nach an die Schriften und Thesen des Astronomen und Protestanten Johannes Kepler erinnern.

Im Allgemeinen wird das Buch als ein für das 17. Jahrhundert fortgeschrittenes Werk dargestellt, das die Leser zum Nachdenken und Lesen der damals neuen Wissenschaftsliteratur anregte und das somit den allgemeinen Trend befolgte, der ein neues Gleichgewicht zwischen Theologie und weltlichen Wissenschaften anstrebte.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 339.177(=163.6)"18"
Prejeto: 7. 2. 2007**Marjan Drnovšek**dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: marjandr@zrc-sazu.si

Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja

IZVLEČEK

Avtor analizira podobo kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti, s poudarkom na 19. in začetku 20. stoletja. Krošnjarjenje predstavlja najstarejšo in najdaljšo migracijsko destinacijo z ozemlja današnje Slovenije (Nemčija). Prispevek je analiza odnosov javnosti do krošnjarjev iz vrst kočevskih Nemcev, Belokranjcev in deloma Judov (Ljubljana). V kontekstu negativnega pogleda na izseljevanje Slovencev v tujino je pogled do krošnjarjenja enak (slabljenje vernosti, morale in narodne zavesti). Odpor do njih je bil prisoten zaradi konkurenčnosti stalnim trgovcem, zlasti v primeru judovskih krošnjarjev. Poseben poudarek je na podobnostih in razlikah odnosa do kočevskih in belokranjskih krošnjarjev, kar je vključeno v kontekst slovensko-nemških narodnostnih tenzij od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne. V prispevku so z nizanjem konkretnih primerov prikazane stereotipne, ksenofobične in druge reakcije na krošnjarstvo v takratni slovenski javnosti.

KLJUČNE BESEDE

krošnjarstvo, Bela krajina, Kočevsko, Judje, kočevski Nemci, Belokranjci, stereotipi

SUMMARY

THE IMAGE OF THE KOČEVJE AND WHITE CARNIOLIAN PEDDLERS IN THE EYES OF THE PUBLIC UP TO THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The author analyses the image of the Kočevje and White Carniola peddlars in the eyes of the public with stress on the 19th and the beginning of the 20th centuries. Peddling is the oldest and longest lasting migration destination from the territory of today's Slovenia (Germany). The contribution is an analysis of the relation of the public towards peddlers coming from the Kočevje Germans, White Carniolians and partly Jews (Ljubljana). In the context of negative standpoint regarding the emigration of Slovenes abroad, the relation towards peddling is identical (decline of religiousness, morals and national awareness). Resentment at peddlers was present because of the competition to steady tradesmen, in the case of Jewish peddlers in particular. Special attention is on details and differences in the relation to the Kočevje and White Carniola peddlers, which is included in the context of Slovene-German nationality tensions from the second half of the 19th century to World War I. The contribution presents by enumerating concrete cases stereotypic, xenophobic and other reactions to peddling in the then Slovene public.

KEY WORDS

Peddling, Bela krajina (White Carniola), Kočevska region, Jews, Kočevje Germans, White Carniolians, stereotypes

Uvod

Večkrat je bilo poudarjeno, da odkar obstaja človeštvo, obstajajo selitve ljudi. Svet ni bil nikoli statičen, ljudje se niso vedno držali samo svojega hišnega praga. Že njegov prestop je mnoge pripeljal vsaj do sosednje vasi, mnoge na najrazličnejše konce sveta. Del te množice so predstavljali t. i. *ljudje na poti* (mnogokrat označevani kot *ljudje na robu*, kar že kaže na določeno stanje in negativen odnos do njih), ki so bili stalno razpeti med hišnim pragom in svetom, med katerimi so bili v evropskem prostoru vsaj od 14. stoletja tudi krošnarji. Bili so del družbe, ki je bila večinoma stigmatizirana s strani različnih skupinskih in posameznih avtoritet in ne nazadnje tudi prebivalcev v migracijskih okoljih.¹ Skratka, *ljudje na poti* so bili v mnogih zgodovinskih raziskavah prikazovani bolj v temnih kot svetlih barvah. Pri njihovem preučevanju so mnogi raziskovalci v Evropi posegali po raznih bioloških, rasističnih, ideoloških (marksizem) in ostalih odklonilnih pristopih. Lucassenova kritika je uperjena proti zgodovinskim raziskavam s predsodki do obravnavanih, npr. Ciganov, Judov, potujočih igralcev itd., in ne nazadnje tudi do krošnarjev.²

Slovensko zgodovino se v manjši in etnologiji v nekoliko večji meri posvečata fenomenu krošnarjev. V razpravi se ne spuščam v zgodovinsko analizo krošnarstva na Slovenskem, ampak želim osvetliti nekatere poglede nanje v kontekstu njihovega sprejemanja oz. zavračanja in njihove javne podobe. Geografsko se omejujem na kočevske in belokranjske in le bežno na ribniške krošnarje, časovno na 19. in začetek 20. stoletja. Razprava je del mojega širšega zanimanja, ki ga opredeljujem kot odnos Slovencev do slovenskega izseljenstva skozi zadnji dve stoletji.³ Posebno vprašanje je vprašanje virov. Brez dvoma moramo biti kritični do uradnih (oblastnih) virov, saj je bilo področje krošnarjenja tesno povezano z raznimi dovoljenji in prepovedmi, stiki oblasti z njimi so bili najpogostejše v povezavi z njihovimi nedovoljenimi dejanji. Poslovanje krošnarjev je bilo marsikdaj na meji dovoljenega. Za našo temo pridejo v poštev, poleg (maloštevilnega) arhivskega gradiva, zlasti časopisi, revije, strokovna literatura, redko ohranjeno slikovno gradivo, korespondenca in podobni kvalitativni viri, do katerih mora biti zgodovinar kritičen pri rekonstrukciji njihove socialno-

ekonomske in kulturne podobe. Še težje so analize kvantitativnih podatkov, saj so slabše ohranjeni, kar je problem migracijskega zgodovinskega splošno in še posebej v Sloveniji.⁴

V razpravi želim s primerjalnim pristopom nakazati odnos javnosti do kočevskih in belokranjskih krošnarjev, kot tudi odnose med njimi sami, kar je dodatno pogojeno z dejstvom drugačne etnične pripadnosti krošnarjev (kočevski Nemci vs. Slovenci) in načinov trgovanja (samo prodajalci vs. proizvajalci in prodajalci vs. rokodelci) in ne nazadnje interpretacij z različnih ideoloških in narodnostnih izhodišč. Tema je toliko bolj izzivajoča, ker gre za primerjavo dveh regionalnih področjih (Kočevske in Bele krajine), ležečih drug ob drugem, kjer prihaja do prepletanja družbenega in ekonomskega življenja. Obravnava t. i. *communis opinio* je toliko bolj vzorčna v našem primeru, ker nimamo temeljnih raziskav tega vprašanja in tudi arhivski viri so razpršeni (Slovenija, Avstrija, Italija, Hrvaška... in po vseh državah, kjer so se gibal kočevski in belokranjski krošnarji). Še najbolj raziskani so krošnarji z zahodnega roba slovenskega prostora (Beneška Slovenija, Rezija, Nadiške doline).⁵ Omenil sem že, so odnosi države, cerkve in razmišljajočih in pišočih posameznikov še najbolj razvidni iz časopisa. Delno sem jih pritegnil, v večji meri pa kasnejše razprave (npr. *Kočevski zbornik*, 1939) in gradivo, ki ga je o krošnarjih zbral Janez Trdina. Upoštevam zlasti njegovo knjigo *Sprehod v Belo krajino*, ki je izšla leta 1958 v njegovih zbranih spisih. In ko govorimo o kritičnosti, se strinjam z mnogimi poznavalci Trdine, ki mu očitajo pristranskost, tendencioznost, pretiravanje, mešanje fikcije in realnosti, bujno domišljijo, nagnjenost k nepreverjenim govoricam itd. Da mu je bilo blizu prevzemanje in združevanje različnih pogledov v novo podobo, so ugotovitve poznavalcev njegovega dela. Strinjam se tudi z opozorilom na verodostojnost Trdine kot vira za zgodovinarje in etnološke.⁶ Vendar z vidika oblikovanja podobe o njih lahko Trdinove zapiske označim za njegov pogled na temo mojega razmišljanja, tj. na odnos javnosti do kočevskih in belokranjskih krošnarjev, katere tudi Trdina primerja med seboj in zlasti v odnosu do nemških dežel, kjer so se oboji krošnarji tudi gibal.

¹ Leo Lucassen (*1959), zainteresiran za migracije in integracije v Evropi v globalnem kontekstu, specialist za zgodovino Romov in potujočih skupin. Je izredni profesor na Univerzi v Amsterdamu in vodja Socialne zgodovine na univerzi v Leidenu.

² Lucassen, L., *A Blind Spot*, str. 209–235; Lucassen, J. & L., *Migration, Migration History, History*, str. 225–251.

³ Drnovšek, "Izseljevanje je rak rana...", str. 7–33.

⁴ Omenim naj samo menjavo državnih okvirov v zadnjem stoletju in pol in vodenje odhajajočih v tujini po državnih in ne narodnostni pripadnosti.

⁵ Kalc (ur.), *Poti in usode*; Drnovšek, *Mobilnost Slovencev*; Kalc & Kodrič, *Izseljevanje iz Beneške Slovenije*; Clavara, Ferruccio, *Guziranje*.

⁶ Dovič (ur.), Janez Trdina: *med zgodovino...*, str. 12.

Pruski edikti, ki se nanašajo na krošnjarje, menjalce denarja, popotnike in Cigane v 18. stoletju
(Stories of an Exhibition, Judovski muzej v Berlinu, 2005, str. 66).

Nekaj fragmentov o krošnjarstvu

Bolj informativno želim nanizati nekaj historičnih fragmentov, ki so vezani na krošnjarstvo v prostoru današnje Slovenije. So bolj namig na pestrost te dejavnosti in hkrati na korenine krošnjarstva na Slovenskem. Zgodovine krošnjarstva, kaj šele njegove primerljive vpetosti v evropske in svetovne migracijske procese, na Slovenskem še nimamo. *Evropa v gibanju* je slovenski naslov knjige nemškega raziskovalca Klausa J. Badeja, v kateri omenja kočevske krošnjarje.⁷ Zakaj izpostavljam to omembo? Zgodovinski pregledi migracij v Evropi so na splošno suhoparni v obravnavanju teh procesov na območju današnje Slovenije.⁸ Najstarejše začetke postavlja Bade v konec srednjega veka, ko na dokumentirani podlagi našteje primere tega pojava na belgijsko-nizozemski meji, v severni Italiji, Savoiji in Kočevju (Gottschee).⁹

Potovanje iz kraja v kraj je bilo za krošnjarje način dela za preživetje sebe in družine. Krošnjarstvo lahko uvrstimo v tisti del migracij, ki imajo daljše časovno trajanje in so zajele širše geografske prostore. Kot primera naj omenim zgodbi Matije Premute iz Bele krajine in družine Matevža Rutarja iz Dreke v Beneški Sloveniji. Prvi je sredi prve polovice 19. stoletja s sopotnikom Janezom Goršetom obredel večino zahodnoevropskih držav¹⁰ in nato leta 1839 iz Nürnberga prek Bremna odšel z Goršetom v Združene države, kjer sta nadaljevala s krošnjarjenjem. Premuta je postal bogat trgovec in posestnik v St. Louisu (Missouri, ZDA).¹¹ Drugi je primer Matevža Rutarja, ki se je konec sedemdesetih let 19. stoletja z družino ustalil v Vladikavkazu, na severnem delu Kavkaza takratne carske Rusije.¹²

Zaradi siromašnosti naravnih danosti, to je hribovitosti in/ali revnosti zemljišča, kraškega ozemlja ipd. – da ne omenjam gospodarsko-socialnih razmer – so se v slovenskem prostoru razvile številne oblike trajnih in sezonskih migracij. Med njimi so bili močno zastopani krošnjarji. V večjem številu jim sledimo v južnem geografskem obrobju slo-

venskega etničnega ozemlja, od Beneške Slovenije in Rezije, Goriške, zaledja Trsta in Reke, do Dolenjske (ribniško-kočevskega območja) in Bele krajine. Ta pojav ni bil tuj tudi drugim delom, npr. Prekmurju (*bóšnjaki*). Tipi krošnjarjenja so bili različni, zelo odvisni od regionalnih posebnosti pokrajin in ljudi.¹³

Karikatura kostanjarja in meščana na Dunaju v glasilu *Kikeriki-Kalender*, 1916 (Šega, Slovenski kostanjarji, str. 91).

Zaradi sosesčine s kočevskimi krošnjarji moram opozoriti na posebno obliko krošnjarstva, tj. na prodajo kostanjev v urbanih središčih, npr. na Dunaju. Polona Šega, avtorica izvrstne monografije o kostanjarjih oz. kostanjkah v avstrijski prestolnici, ugotavlja, da so bili oz. bile izpostavljene številnim zbadljivkam in poniževanjem s strani prebivalstva, hkrati pa je bilo njihovo delo idealizirano in romantizirano, zlasti v božičnem času.¹⁴ V domačem okolju je bila njihova dejavnost protislovna, saj so starši mladim branili pot od doma, svarili pred oddaljenostjo od domačega praga, odtrganostjo od zemlje, na drugi strani so bili v očeh sovaščanov spoštovanja vredni in zaželeni ženini. Kot socialnopoklicna skupina so bili manj mobilni kot kočevski in ribniški, in sam dodajam, belokranjski krošnjarji.¹⁵

Mesta so bila cilj mnogim krošnjarjev, med njimi tudi Ljubljana.¹⁶ Zaradi teme izpostavljam mobilnost judovskih krošnjarjev oz. potujočih

⁷ Bade, *Evropa v gibanju*, str. 47.

⁸ Najpomembnejši razlog je jezikovne narave, saj imamo malo znanstvenih prispevkov, v našem primeru s področja krošnjarstva, ki bi bili objavljeni v enem od svetovnih jezikov.

⁹ Bade, *Migration in European History*, str. 21.

¹⁰ Če verjamemo uredniški opombi v *Novicah*, sta prehodila Kranjsko, Hrvaško, Štajersko, Koroško in vrsto krajev v nemških deželah, bila sta na Švedskem, na Norveškem, na Laponskem, na Danskem, v Islandiji, Angliji, Irski, Škotski in delu Francije. Verjetno je uredništvo črpalo te informacije iz enega od prejšnjih neohranjenih Premutovih pisem (Novice, 20. 8. 1845, št. 34, str. 135–136).

¹¹ Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike*, str. 93–111.

¹² Šmitek, *Klic daljnih svetov*, str. 70–72; Ruttar, "Buoh je dau, buoh je uzeu", str. 28–34.

¹³ Drnovšek, *Mobilnost Slovencev*, str. 266–270.

¹⁴ Šega, Slovenski kostanjarji, str. 98–99.

¹⁵ Šega, Slovenski kostanjarji, str. 101–104.

¹⁶ Martina, "Nella città di Lubiana sotto il stato imperiale", str. 335–340.

trgovcev, ki je bila od srednjega veka bolj ali manj pogosta na območju današnje Slovenije. Meja med dovoljeno in nedovoljeno trgovino je bila spreminjajoča, zlasti je bilo prepovedano krošnjarenje od hiše do hiše, kar je v nasprotju z bistvom te dejavnosti, npr. v prvi Jugoslaviji.¹⁷ Na primeru Ljubljane spremljamo nasprotovanje judovskim krošnjarjem in kramarjem s strani mestnih trgovcev. Po letu 1515 je bilo na Kranjskem prepovedano njihovo zadrževanje v mestih dlje kot štiriindvajset ur. V tem obdobju je komerčni konsens podprl ljubljanske trgovce proti Judom na podlagi trditev, da je judovska vera v nasprotju s katoliško, očitajoč jim še oderuštvo ter sleparstvo, nekoristnost, ker ne opravljajo vojaške službe in ne ročnega dela, ampak le trgujejo.¹⁸ Višje oblasti se v tem primeru niso strinjale s to podobo Judov, vendar očitke ljubljanskih trgovcev in komerčnega konsensa srečujemo v kasnejših obdobjih in raznih oblikah do druge svetovne vojne. Krošnjarstvo je bilo v pogostih (gospodarskih) sporih s stalnimi trgovci v Ljubljani, zanemariti pa ne smemo verskega ozadja, ki je v katoliškem svetu odkrito ali prikrito sooblikovalo temno in marsikdaj sovražno vzdušje in ravnanja do Judov.¹⁹

In če se ozremo k Ljubljani v času županovanja Ivana Hribarja (1896–1910). Ob predlogu trgovskega ministra, grofa Wurzbacha, dunajskemu državnemu zboru o omejitvi krošnjarstva v državi, sklicujoč se na § 12 vladnega predloga (1894), da ima vsako mesto nad 10.000 prebivalci pravico do popolne odprave krošnjarstva, so se zganili v ljubljanskem občinskem svetu in predlagali, da se krošnjarstvo v mestu odpravi. Kot "stvarni in istiniti" razlogi so bili navedeni naslednji: prvič, da je krošnjarstvo nepotrebno v mestu, drugič, da mali obrtniki in mali trgovci ne morejo "tekmovali" s krošnjarji, tretjič, da je nadzorovanje krošnjarjev "otežkočeno" in celo "nemogoče", in četrtič, da se množi število "stalnih" in "potujočih" krošnjarjev, ki nadlegujejo "občinstvo" v mestu in to v škodo domače obrti in trgovine, "ki s svojim dobrim poštenim blagom ne morejo konkurirati s krošnjarji".²⁰ Ljubljanski obrtniki in trgovci so v interpelaciji na ljubljanski občinski svet (1902) nasprotovali judovskim krošnjarjem, ki so se nastanili po ljubljanskih hotelih in razstavljali blago po hotelskih hodnikih. Bilo naj bi jih vedno več ("naraščajo ti Židje tako pogosto, kakor gobe po dežju"), v škodo domače obrti in trgovine, postajajo "predrzní" in vrše "uma-

zno konkurencio" ter žalijo "slovensko občinstvo" s "slaviches Gesindel" [slovanska sodrga!]. Hribarjev odziv na seji občinskega sveta, 31. decembra 1902, je bil zaradi njihove poslovne dejavnosti, ki je bila v soglasju z obstoječo zakonodajo, korektno razumevajoč, "kar se pa tiče zabavljanja na našo narodnost, naznanjajo pa naj se taki predrzneži policiji!"²¹ Ljubljanski občinski svetnik, dr. Karel Triller, odvetnik in posestnik, je označil judovske kramarje na seji občinskega sveta, 31. decembra 1906, kot arogantne, nesramno konkurentne in ponujajoč ljudem le "smeti" na ljubljanskih sejmihi. Župan Hribar je videl rešitev tega v odpravi sejmov, "potem izginejo tudi vse pritožbe gledé Židov, katerim se delajo itak že doslej razne teškoče."²² Skratka, judovski krošnjarji so bili na primeru Ljubljane močno izpostavljeni celo v občinskem svetu. Da jim Ljubljana ni bila naklonjena, sklepamo iz Hribarjeve izjave zaradi *težav*, ki so jim jih delale v mestu. Judovstvo kot simbolna etiketa se je lepila na ostale krošnjarje in njihovo ravnanje, kot so arogantnost, nesramnost, predrznost, brezkompromisna konkurenčnost, vsiljivost in še kaj.

Nemške dežele so bila ena od pomembnih smeri kočevskih, ribniških in belokranjskih krošnjarjev. Ravno kočevsko in ribniško območje se omenja v najstarejših pisanih poročilih. Pravna podlaga za krošnjarenje – v napetih razmerjih med mestno in podeželsko trgovino – je predstavljal privilegij (*Hausierpatent*) nemškega cesarja Friderika III. Habsburškega (1440–1493), z dne 23. oktobra 1492, s katerim je bil kočevskim dovoljeno izvažati živino, platno in lesene predmete, ki so jih izdelovali doma.²³ Sprva je bila pravica omejena na Hrvaško in druge obmejne kraje, pozneje so postale razdalje krošnjarenja vedno daljše. Ta privilegij je bil pozneje večkrat potrjen, npr. leta 1653 s strani cesarja Ferdinanda III. (1608–1657) in leta 1740 s strani cesarice Marije Terezije (1717–1780). Njihovo delovanje so urejali policijski redi: od druge polovice 16. stoletja so krošnjarji morali imeti pisna dovoljenja oblasti (največkrat zemljiških gospodov). Do leta 1806 so potovali zlasti po deželah Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicae. V poročilih iz začetka 18. stoletja so krošnjarji prek Koroške, Salzburga in Nürnberga odhajali na Nizozemsko. Z zgraditvijo komercialnih cest v 18. stoletju in zlasti železnic v 19. stoletju so se nji-

¹⁷ Zakon o obrtih, 5. 11. 1931 in uradni dokumenti oblasti za krošnjarsko dejavnost, so povsod poudarjali, da je temelj te dejavnosti prodaja (omejenih proizvodov) od kraja do kraja, od hiše do hiše in to hodeč!

¹⁸ Valenčič, Židje v Ljubljani, str. 36.

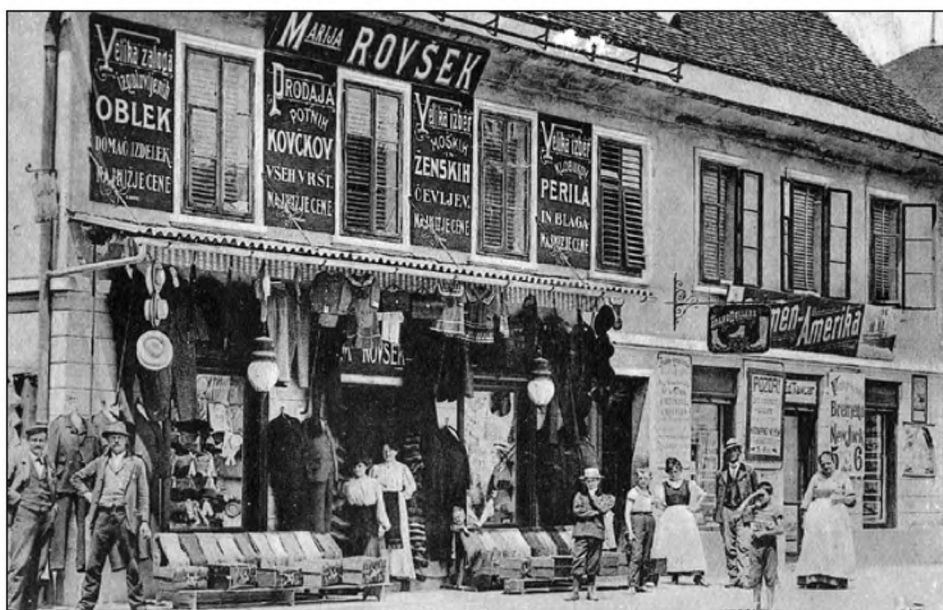
¹⁹ Mahnič, Cerkev in politika, str. 335.

²⁰ ZAL, LJU 488, rokopisne knjige, COD III/48, fol. 275'–276'.

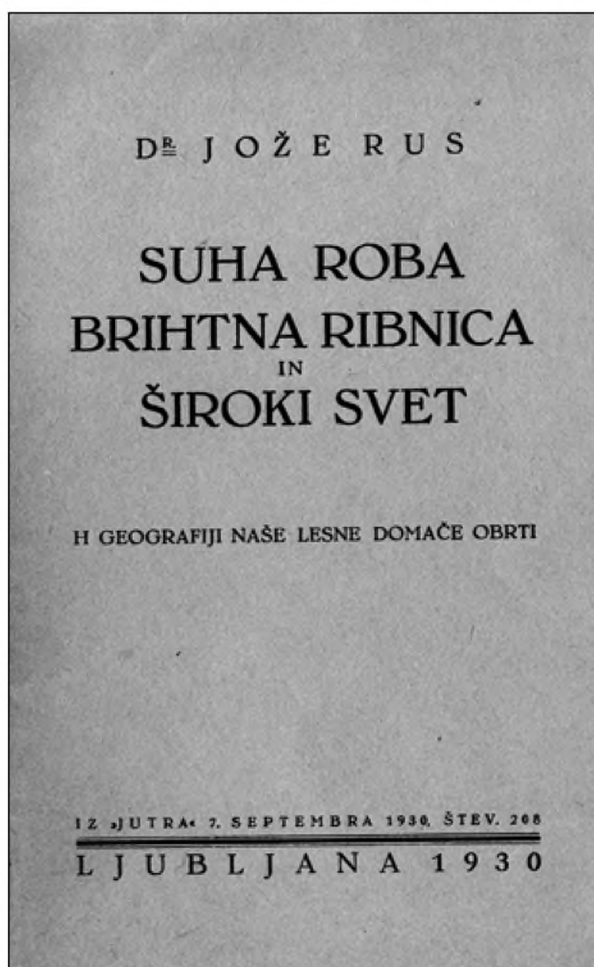
²¹ ZAL, LJU 488, rokopisne knjige, COD III/60, fol. 279–279'.

²² ZAL, LJU 488, rokopisne knjige, COD III/64, fol. 288–288'.

²³ Po interpretaciji Klause Badeja so bile te pravice vezane samo na Kočevsko, po mnenju Boga Grafenauerja in Ljudmile Bras tudi na Ribniško dolino. Glej: Grafenauer, Bras, Krošnjarstvo, str. 40–41; Bade, *Migration in European History*, str. 21.

Trgovina Marije Rovšek v Kolodvorski v Ljubljani na prelomu v 20. stoletje (razglednica je last Zmaga Tančiča).

Naslovnica in zadnja platnica brošure Jožeta Rusa (1930).

hove možnosti zmanjšale, vendar nikoli ugasnile. Tako je obrtni zakon iz leta 1859 vseboval krošnjarski patent, ki ohranja stare pravice. Kočevarji so vsako jesen odhajali krošnjarit z raznimi predmeti po tujih deželah.²⁴ Ribničani so obdržali večino krošnjarskih pravic z davčnimi olajšavami tudi med svetovnimi vojnami.²⁵ Samo iz Ribniške doline naj bi pred drugo svetovno vojno krošnjarilo po svetu čez 600 krošnjarjev.²⁶ Če se je končalo obdobje kočevskih krošnjarjev z drugo svetovno vojno, so ribniški nadaljevali svojo dejavnost še po vojni, vendar v domačem okolju. Posebne krošnjarske pravice so jim prenehale, davčne obveznosti so zniževale njihovo število. Še danes s pomočjo avtomobilov in tovornjakov krožijo po Sloveniji.

Odnos do kočevskih krošnjarjev²⁷

Če najprej pogledamo odnos do krošnjarjev v evropskem prostoru, kar nam nazorno prikazuje knjiga Laurence Fontaine, naj še enkrat poudarim, da so bili obravnavani kot marginalni del družbe, njen rob, zlasti skozi oči urbaniziranih prebivalcev. Skratka, gre za ljudi na cesti, ki predstavljajo socialno dno, ki so nevarni, saj so nevezani na določeno in obvladljivo življenjsko okolje, povrh vsega ponavadi še tujci. Avtorica izpostavlja pomanjkanje arhivskih virov za ta segment migrantov, saj so večinoma prihajali iz hribovitih, in, kar sam dodajam, tudi manj rodovitnih predelov. Za prvi primer lahko pri nas navedemo Beneško Slovenijo, za drugi Kočevsko. In glede *"tujosti"*? Režijani in Beneški Slovenci so bili odmaknjeni in so razvili svoj dialekt, običaje in so bili marsikdaj obravnavani kot *"hribovci"*. *"Tujost"* Kočevarjev je bila še bolj izrazita.

Kočevsko območje je predstavljalo agrarni nemški jezikovni otok na Kranjskem, kjer so Kočevarji živeli od agrarne kolonizacije iz vzhodne Tirolske in Koroške v 14. stoletju do njihove preselitve v nemški rajh v zimi 1941/42 oz. njihovega umika in

izgona iz Jugoslavije po letu 1945.²⁸ Uvrščali so se med najstarejše nemške narodne skupnosti zunaj Nemčije in Avstrije. Do 19. stoletja jih je povezovala jezikovna in kočevska pokrajinska zavest, nato ju je čedalje bolj prekrivala nemška narodna zavest. V sedemdesetih letih 19. stoletja so jih naštel okrog 26.000, v letu preselitve okrog 12.500.²⁹ Njihovo življenje je bilo zaznamovano s krošnjarstvom od 15. stoletja do srede 20. stoletja, močno pa so bili prisotni pri izseljevanju v Združene države konec 19. na začetku 20. stoletja.³⁰ Najbolj radodarna naravna danost na Kočevskem so bili gozdovi. Zato se je tu razvila, poleg ostale (izdelovanja preje, tkalstva, suknarstva, klobučarstva ...), zlasti suhorobarska obrt, podobno kot v Ribniški dolini. Vendar so Kočevarji postopoma opuščali proizvodnjo suhe robe in platna za prodajo. Že v 18. stoletju so prešli na vrste blaga, ki je bilo lažje in za katerega so vedeli, da bo šlo bolj v promet kot suha roba. Bližina morja (Reka in Bakar) jim je omogočila stik z novimi vrstami *"kupčijskega"* blaga. Dvorni odlok, izdan 14. aprila 1785, dovoljuje Kočevarjem še naprej krošnjariti z laškim oljem, južnim sadjem (pomarančami, limonami, citronami, granatnimi jabolki, datlji, smokvami, cibebami [redke rozine!], rozinami, mandlji, lešniki, rožiči, kostanjem, kopro, lovorjem, rižem, sardelami, želvami, ostrigami in vinom iz Drage [tj. današnja Bakarska vodica!]. Tihotapili so tudi sol.³¹

Ni presenetljivo, da jih omenja J. V. Valvasor z ozirom na njihovo priseljevanje in krošnjarjenje³² in da jih je Balthasar Hacquet leta 1804 okrcal kot Jude med Slovenci (*"der Jude der Wenden"*)³³ zaradi kupčevanja, goljufanja in barantanja. Da so že v 18. stoletju prinesli iz tujine razvade, nagnjenost k brezdelju, delomrznosti in alkoholizmu, ugotavlja Koštiál.³⁴ Avtor³⁵ navaja mnenje luteranskega pastora in zgodovinarja Theodorja Elzeja³⁶ in katoliškega profesorja in zgodovinarja Janeza Trdine, ki sta kot moralista prikazala kočevske krošnjarje v temnih barvah in jim očitala moralno

²⁴ Ložar, *Ljudska obrt in trgovina*, str. 93.

²⁵ Grafenauer, Bras, *Krošnjarstvo*, str. 40–41.

²⁶ Bogataj, *Krošnjarstvo*, str. 260.

²⁷ Če vzamemo v roke Slovar slovenskega knjižnega jezika in Slovenski pravopis, se s *kočevkar* opredeljuje premož, ki se koplje v Kočevju, s pridevnikom *kočevski* označuje vse, kar se nanaša na Kočevarje, Kočevje ali Kočevsko, *kočevščina* in *kočevarščina* kot kočevska nemščina in narečje, *Kočevci* in *Kočevka* kot prebivalec ali prebivalka Kočevja. Izraz *Kočevkar* je naveden v omenjenem pridevniškem geslu kot primer: kočevska nemščina – nemščina, ki so jo govorili v Kočevju živeči Nemci (SSKJ II, str. 357; SP, str. 458). Enciklopedija Slovenije s pojmom *Kočevarji* označuje kočevske Nemce (ES 5, str. 179).

²⁸ Ferenc, *Kočevska-pusta*; Simonič, *Zgodovina kočevskega ozemlja*, str. 45–130; Ferenc, *Kočevska*, str. 15–95; Kren, "Sosed, zdaj smo berači", str. 108–110.

²⁹ Makarovič, Simič, *Kočevarji*, str. 221.

³⁰ Drnovšek, *Izseljevanje Kočevarjev*, str. 7–34.

³¹ Rus, *Jedro kočevskega vprašanja*, str. 139.

³² Da se mnogi ukvarjajo z obdelavo lesa, tj. izdelovanjem lesenih skodel, rešet, sit, škafov, krožnikov, skled in vrčkov, "ki jo izvažajo in nosijo daleč v druge dežele" (Slava Vojvodine Kranjske, str. 37).

³³ Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyren und Slaven, Leipzig 1804.

³⁴ Koštiál, O Kočevcih in kočevščini, str. 327.

³⁵ Koštiál Ivan (1877–1949), jezikoslovec in folklorist. Glej: Suhadolnik, Koštiál, str. 334.

³⁶ Theodor Elze (1823–1900). Med letoma 1852–65 je deloval v Ljubljani kot prvi pastor obnovljene evangeličanske cerkvene občine (Berčič, Elze, Theodor, str. 34).

Vaška cesta v kraju Spodnji Log/Unterlag na Kočevskem (Slovenski etnografski muzej).

sprijenost. Zanj naj bi bili, po Koštiálu, odgovorni meščani avstrijskih in nemških mest, med katerimi so trgovali. In tudi sam je v letih 1895–96, ko je bil na Dunaju in pozneje v Innsbrucku, doživel in videl, kako so v poznih nočnih urah po gostilnah ponujali fige, pomaranče, kandirano sadje in tovarniško drobno blago.³⁷ Tujina (v tem primeru predvsem mesta) kvari ljudi, je bila pogosta trditev tistih, ki so zagovarjali podeželsko življenje. Trdina zaradi tega celo meni, da so Kočevjarji pokvarili sobivajoče Črnomalce oz. njihove krošnjarje.³⁸ Skratka, smo na polju stereotipnega (odklonilnega) odnosa do Kočevjarjev in krošnjarjev na splošno pri ljudeh, ki so jim očitati nezanesljivost, nepoštenost in poudarjali malovrednost moške populacije zaradi zapuščanja kmetij in odhajanja v tujino v odnosu do marljivih žensk, ki so ostajale doma.³⁹

Splošni (odklonilni) odnos do izseljevanja na Slovenskem, ki mu v večjem obsegu sledimo od sredi 19. stoletja dalje,⁴⁰ zasledimo zlasti v časopisih. Primer: Nepodpisanemu dopisniku so *Novice* oktobra 1872 objavile prispevek v dveh nadaljevanjih z naslovom "Nekaj iz Kočevskega okraja za prihodnji deželni zbor", kjer se pisec osredinja na problematiko krošnjarjenja in njego-

vih posledic.⁴¹ "Kočevski okraj" označi kot "bolnika", ki je "hirajoč na duši in telesu ... brez izjeme narodnosti nemške in slovenske" in da je podlegel "bolezni", ki si ji reče "pohišna kupčija ali hauziranje". In njene negativne posledice? Našteje jih s področja *šolstva, npravnosti, telesne krepkosti, kmetijstva in obrtništva*. Zaradi prvega očita, da na "stotine" šoloobveznih⁴² otrok v starosti od 10. do 14. leta starosti spremlja očete, brate ali sosede v "rajh" (Nemčija) in Translajtanijo (madžarski del Avstro-Ogrske), kjer jim pomagajo pri nošnji "cajn" s pomarančami, pri peki kostanja in drugih opravilih, nihče pa ne ve, če sploh hodijo v šolo.⁴³ Zanje zahteva, da se jim prepove odhod z doma, razen v primerih, da njihov oče, brat ali sosed dokaže, da je "fantalina" na tujem res pošiljal v šolo. Pravo pogubljenje vidi dopisnik na področju npravnosti in vernosti, ko se mladi sprevračajo v "liberalce nove ere", saj so se v "zveličalnem nemškem *rajhu*" naučili raznih razuzdanosti, nesramnega govorjenja, zmerjanja, preklinjanja in zabavljanja nad vero, zasramovati molitve in bežati pred

⁴¹ *Novice*, 16. 10. 1872, št. 72, str. 334–335 in 23. 10. 1872, št. 43, str. 343.

⁴² Obvezna osnovna šola je bila uzakonjena leta 1774, k i so jo dopolnjevale nedeljske šole, leta 1869 pa je bila uvedena osemletna šolska obveznost.

⁴³ Zanimiva je opomba uredništva k dopisu L. A. iz Fare (1867), da je okrajno glavarstvo Kočevje dalo "potne liste" dečkom, ki še niso dopolnili 15. let in so še morali obiskovati nedeljsko šolo. Glej: L. A., Od Fare poleg Kostelja na Kočevskem, 1. decembra 1867. *Novice*, 11. 12. 1867, št. 50. str. 413.

³⁷ Koštiál, O Kočevcih in kočevščini, str. 327–328.

³⁸ Koštiál, O Kočevcih in kočevščini, str. 328. Glej tudi: Trdina, Sprehod v Belo krajino (1958).

³⁹ Makarovič, Simič, Krošnjarstvo, str. 221.

⁴⁰ Drnovšek, "Izseljevanje je rakrana", str. 7–33; Drnovšek, Pogledi na "domovino" in "tujino", str. 327–336.

Gostilne so bile priljubljena mesta srečevanja ljudi z vseh koncev sveta, menjave informacij in uživanja življenja. Gostilna v kraju Stari Log/Altlag na Kočevskem, 1906 (Slovenski etnografski muzej).

Cerkvijo. In še huje, prisluženi ali z zvijačami pridobljeni denar zapravljajo "za vražne babe", neoženjeni se klatijo po bordelih, veliko denarja poženo "skozi grlo", marsikdo med oženjenimi pa prepiše domače posestvo na ženo, da si upniki "lahko obrišejo pod nosom" v primerih dolgov. Propadajo tudi telesno, saj ob vrnitvi niso za nikakršno domače delo, niti sposobni za vojsko. In kar je najhuje, med njimi so številni Slovenci, ki se v tujini sramujejo "svoje deželice in svojega rodú" in se "Krainer zovejo". Posledice so vidne tudi v kmetijstvu in obrtništvu. Namesto mož delajo na poljih žene – bolj slabo, meni dopisnik – in celo mnoge med njimi "uhajajo na ptuje", čeprav so plačane 40 in več goldinarjev na leto.⁴⁴ Posledica je bilo pomanjkanje dékel in hlapcev, saj je bilo rojenih na Kočevskem malo ("na prste ene roke [jih!] sešteješ"), kar pomeni, da so prihajali od drugod. Kosci so bili za dopoldansko košnjo plačani od 20 do 30 krajcarjev, hkrati z bogatim zajtrkom in s pijačo pred delom in bogatim kosilom

("vsakemu mesa in najmanj bokal vina") po delu. Dopisnik ugotavlja tudi pomanjkanje rokodelcev, zidarjev, tesarjev, mizarjev, čevljarjev in krojačev. Posledica odhajanja na tuje so bila opustošena polja, zapuščena sadna drevesa, kilava živina. Ta opis zaključijo z mislijo: "Izvemši okolico Kočevskega mesta samega je poljedelstvo z malo izjemki grozovito zanemarjeno." Da bi poudaril resnost te tematike pri deželnih poslancih, opozarja na ogromno škodo, ki jo ima Kranjska zaradi plačevanja bolniških stroškov "sto in sto" obolelih krošnjarjev v Cis- in Translajtani, in ugotavlja, da se s tem poslom ukvarja veliko županov (razen tistih, ki imajo doma krčmo, trgovino ali kak drug "kšeft") in mnogi občinski odborniki (ocenjuje, da jih več kot $\frac{3}{4}$ leta ni doma, kar slabo vpliva na občinske posle). Zato svetuje deželnim oblastem, da "previdno omejijo hauziranje". Tako nemškimi kot slovenskimi krošnjarjem pa svetuje, da naj pozabijo na "dobičkarijo", saj je njihov dohodek vse manjši in bridkejši in naj se raje oprimejo zemlje v duhu "zlatih" besed: "Blagor mu, ki deleč od mestnih homatij očetovsko polje s svojimi voliči obdeluje!"

Ob gornjem razmišljanju se moramo vprašati, kaj je za dopisnika pomenil vzrok in kaj posledico tega pojava. Ali je neobdelana zemlja posledica krošnjarjenja ali je pomanjkanje plodne zemlje in dejstva, da so bili gozdovi v lasti Auerspergov, prisililo ljudi v iskanje zaslužka na tujem? Ali preprodajanje drobnih predmetov ne kaže na dolo-

⁴⁴ V tem času so iskali delavce za izgradnjo železnice Sv. Peter (Pivka) – Rijeka s ponudbo plačila od 1,20 do 1,70 goldinarjev na dan (*Oglasnik Novic*, št. 37, 16. 10. 1872). Občinski sluga iz Nove vasi na Blokah je dobil 15 goldinarjev na mesec (*Oglasnik Novic*, št. 26, 6. 8. 1873). V nobenem od obeh primerov ne vemo, kakšni so bili dodatki (stanovanje, kurjava, živež ipd.). Razpis za učitelja v Vremah na Notranjskem je nudil 400 gld. (letne plače), prosto stanovanje in še 100 gld. povrhu, če bi opravljal še službo organista (*Oglasnik Novic*, št. 32, 23. 9. 1873).

čeno inovativnost ljudi, da s tem preživijo sebe in svoje družine? Če preberemo dopis, ki je izšel v *Novicah* leto in pol dni poprej (1871),⁴⁵ se ne morem otresti vtisa, da ga je zapisala ista roka kot predhodno razmišljanje. Res, da v njem dopisnik izpostavi revnost kočevske zemlje, hkrati pa očita kočevskim Nemcem, da so bolj kupčijski ljudje, ki jim le "kramarija" hodi po glavi, zato jih mnogi označujejo kot "Kranjske Jude", Dunajčani pa jih celo imenujejo "Kra(i)ner", vendar hkrati doda: "Delalci se klatijo po svetu, doma zemljo obdelujejo ženske, a kako!"⁴⁶ Po mnenju nekaterih je bila oznaka "Kranjec" za Kočevanje le psovka.⁴⁷ Bolj naklonjen jim je dopisnik s člankom "Kočevari",⁴⁸ ki jih sicer označi kot kramarje, vendar ne v slabšalnem pomenu besede, znane po Avstriji in v nemških deželah, kjer so "se med prve trgovce popeli". Svoje razmišljanje zaključi z mislijo: "Njih domovina je prav za prav ves širni svet; zato [so!] marsikteri, ki so vajeni leto za letom le potovati po svetu..."

Pri Kočevarjih jim je bila dana še posebna etiketa tujosti oz. drugačnosti zaradi jezika, noše, običajev in drugačnega življenja na splošno. Brez dvoma lahko potrdimo misli, da so bili krošnjari tudi prinašalci drugih kulturnih vrednosti, kar se je kazalo v zunanji podobi ribniško-kočevske pokrajine, npr. v večjem številu zidanih hiš ipd.⁴⁹ Nalepimo celo na misel pred drugo svetovno vojno, da krošnjarenje v Nemčiji prinaša "lepe tisočake" (brez dvoma jugoslovanskih dinarjev).⁵⁰ O tej (pozitivni) strani dela na tujem se je manj govorilo.⁵¹

Že v tem času, in tudi pozneje, je Kočevska dobivala vedno bolj pusto podobo zaradi opuščanja (skromnih) obdelovalnih površin, zapuščenih hiš in celo vasi.⁵² To naj bi bila, po mnenju kritikov izseljevanja, posledica krošnjarenja in množičnega izseljevanja v ZDA. Če se omejimo na krošnjarenje, se v strokovni literaturi in publicistiki pojavljajo očitki, da je bila Kočevarjem "Handel und Wandel" oz. kupčija in potovanja najljubša preokupacija, celo razvada, ki jim je na drugi strani dvigala samozavest, ponos, krepila izkušnost in

hkrati domišljavost, kar se je kazalo na zunaj v tem, da so bili lepše oblečeni kot Slovenci, v večjem pitju in uživanju hrane, v bolj lagodnem in veselem življenju... Kmetije v ženskih rokah pa so propadale kot posledica iskanja lahkega zaslužka njihovih mož. In še več, potovanja naj bi mnogim ohladila verska čustva.⁵³

Zanimiva je teza Jožeta Rusa,⁵⁴ da so si Kočevarji s prehodom na kupljeno blago⁵⁵ spodrezali lastno eksistenco, saj so se s suho robo ukvarjali domači sinovi in hčere, zato naj bi nastale nevzdržne gospodarske razmere in premik od (do tedaj) sezonskega v trajno izseljevanje.⁵⁶ Primer-

Poroka kmečkega dekleta s krošnjarjem Jakobom Račkim, 1921 (Slovenski etnografski muzej).

⁴⁵ "Čemu v Kočevji gimnazija?". *Novice*, 15. 3. 1871, št. 11, str. 86–87.

⁴⁶ Nekakšno protizensko ost zasledimo tudi v predhodnem dopisu.

⁴⁷ Simonič, *Geografski pregled kočevskega*, str. 41.

⁴⁸ *Novice*, 27. 7. 1870, št. 30, str. 239–240.

⁴⁹ Ceglar, *Izseljevanje iz Ribniške doline*.

⁵⁰ Lokar, *Kočevari in Bela krajina*, s tr. 352.

⁵¹ Vtis je, da se je ves čas migracijskih gibanj v 19. in 20. stoletju bolj govorilo in pisalo o negativnih kot pozitivnih straneh dela na tujem. Res pa je, da je bila ta stran (prihranki) manj oprijemljiva, bolj vidni pa zunanji znaki, npr. novogradnje, povečanje obsega posestev ipd.

⁵² Tako je bilo okrog 1930 na Kočevskem kar dve tretjini neobdelanih njiv (Simonič, *Geografski pregled kočevskega*, str. 41).

⁵³ Simonič, *Geografski pregled kočevskega*, str. 40–41.

⁵⁴ Jože Rus (1888–1945), geograf in zgodovinar, ki je pisal tudi o etnoloških temah, npr. ribniških suhorobarjih (npr. *Suha roba, brihtna Ribnica in široki svet*, 1930) in kočevskih Nemcih (*Kočevski Nemci po občinah*, 1930). Glej: SEL, str. 518 in ES 19, 1996, str. 332.

⁵⁵ Po Rusu je kočevski krošnjar prešel od domačega blaga na kupno blago in s tem na neproduktivno trgovanje v 18. stoletju. Glej: Rus, *Jedro kočevskega vprašanja*, str. 139.

⁵⁶ Rus, *Jedro kočevskega vprašanja*, str. 139–140.

javo naredi z Ribničani, ki so proizvajali in prodajali svojo lastno robo. Menim, da je pravo vprašanje, kaj je prineslo več denarja v domačo hišo, in ne, kaj se prodaja. Vendar iz nadaljevanja Rusovih razmišljanj spoznamo, da ponavlja podobne očitke, kot jih zasledimo v predhodno omenjenih člankih v tisku, in sicer, da so pri prodaji lastne robe po deželi bližje domu in sebi enakim "kmetiskim ljudstvom", sedaj gredo dlje (v nevarno tujino, op. M. D.), hodijo v mesta, kjer prihajajo v spor s stalnimi trgovci – kar je marsikje vodilo do prepovedi krošnjarenja –, tam vidijo "velika bogastva, ki jih v revni domovini ni", se navadijo na boljše hrano, in nato zaključijo: "In če je [krošnjar!] dobro zaslужil, prinese s seboj tudi novosti, s katerimi se prične *mehkuženje* (poudaril Rus!) in odtujevanje rodnim tloom." V tem vidi nevarnost tudi za bodočnost kočevskega nemštva (!). V potrditev citira "kočevskega inteligenta", ki je o rojakih zapisal, da so zaradi svojih potovanj na višji civilizacijski ravni kot slovenski sosede, imajo višje zahteve v življenju, udobneje stanujejo, se bolje oblačijo, jedo in pijejo (in tu je razlog citiranja, op. M. D.) "nego jim dovoljuje kmečki stan tako revne pokrajine".⁵⁷ Priznava, da je *krošnja* dala Kočevarjem veliko in jim pomagala vzdrževati domačo hišo,⁵⁸ vendar v isti sapi trdi, da jim je veliko tudi vzela, "ker so zašli na krivo pot *neracionalnega pomeščanjenja*". In še huje: mnogi so lastniki posestev in kljub temu odhajajo v svet. Rus jih označi kot "posili-odselnike", ki lahkomišelnost in lahkega srca zapuščajo domačijo, ki so jo dobili od svojih staršev. Da s svojo zemljo trgujejo in špekulirajo z enako lahkoto kot z robo svoje krošnje. ("Oni so redek primer človeka, ki mu rodne zemlje ni mari.") Celo zapiše, da povprečni kočevski Nemec trdega dela ni varen. Ugotavlja večjo povezanost z zemljo pri Slovencih (Ribniška dolina) v primerjavi z Nemci (na Kočevskem), kljub podobnim geografskim pogojem ("Gruda je pretrda"). Med gozdnimi delavci na Kočevskem je bilo malo Nemcev, večino so sestavljali Slovenci in Hrvati, kar naj bi dokazovalo, da Nemci niso navajeni trdega dela. Te oznake zasledimo tudi v obdobju med obema svetovnima vojnama; pri tem citira ugotovitve nemških avtorjev.⁵⁹ Rus še razume izseljevanje tistih, ki nimajo ničesar, vendar opaža, da se je po prvi svetovni vojni nadaljevalo izseljevanje v obe Ameriki, čeprav meni, da so bili pogoji dela in zaslužka na Kočevskem dobri (železnica, gozdovi, parne žage, močna tekstilna industrija). Skratka, opraviti imamo z idealizacijo dela in življenja na domačem

podeželju in izraženim strahom pred kvarnostjo mest in tujine, prinašanjem novih idej, drugačnega obnašanja, boljšega oblačenja ipd. v vaško podeželsko okolje. Vedno bolj so se krepila razmišljanja, da kočevski Nemci "tukaj niso doma" in da prihajajoči v 14. stoletju "nove sredine niso sprejeli iskreno in lojalno za svojo z vsemi njenimi dobrimi in slabimi stranmi". S tem prehajamo na polje nacionalizmov in ideologij. Rusa je motila njihova nezraslost s slovensko zemljo, ker se niso asimilirali ampak ohranili svoje posebnosti. Mimogrede, to moramo povezati z germanizacijskimi procesi, zlasti v zadnjih desetletjih avstro-ogrskega obdobja, in hkrati upoštevati, kdaj so bila gornja razmišljanja napisana, tj. konec tridesetih let 20. stoletja, ko je nacizem postal ena od nevarnosti za obstoj Slovencev. Vendar resnici na ljubo: v pogledih na krošnjarenje in izseljevanje v omenjenih zgodnjih kritikah kočevskih krošnjarjev najdemo mnoge očitke, npr. zaradi (ne)povezanosti z zemljo, ki niso nacionalno/ideološko opredeljeni, saj podobnosti v kritičnem odnosu zasledimo tudi do belokranjskih krošnjarjev. Tudi stalno priselitev Kočevarjev v mestih je Rus pripisal njihovemu stremljenju po boljšem in lažnejšem življenju, npr. na Dunaju, kjer so ustanavljali trgovska podjetja.⁶⁰ Bolj objektivno le omenja, da so sprva zapuščali domovino kot krošnjariji, da bi pomagali doma ostalim svojcem "in se naposled vrnili kot obogateli starci", nekateri so postali celo mecen domačije. Da pa se je ljubezen do domovine hitro ohladila, ko jih je začel "bolešni apetit za bogastvom spravljati daleč tja čez Atlantski ocean." Omenjena Rusova razprava je ocenjena kot njegov najboljši geografski, zgodovinski in etnološki prikaz Kočevske.⁶¹ Vsaj glede avtorjevega odnosa do krošnjarstva in izseljevanja njegova mnenja ne odstopajo od podobnih v tistem času. Poudarek navezanosti na *zemljo*, svetost *domačije*, celo ohranjanje *nemštva*, so bila po Rusu temeljna sidra, ki bi morala odvrčati od krošnjarstva in izseljevanja. Največja slabost je bila *odtujenost*, ne samo do domačega kraja, domači grudi in domovini, ampak tudi do bližnjih. Skratka, Rus pride do ugotovitve, da kočevski Nemci svoje zemljiške posesti in prostora "svoje domovine" ne morejo obvladati. Vzrok: odtujenost zemlji. Rusov klic Kočevarjem je: "Spreobrnite se, postanite delavci in kmetje!", vendar v isti sapi ugotavlja, da je vse zaman in da so Kočevarji "že davno za svoja tla prezrelo (!) ljudstvo".⁶²

⁵⁷ Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 140.

⁵⁸ V času, ko je pisal članek, so bili povprečni dohodki krošnjarja od 18.000 do 30.000 din na sezono. Glej: Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 140.

⁵⁹ Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 148, 150 in 164–165.

⁶⁰ Tako je bilo na Dunaju leta 1910 v kočevski politični okraj pristojnih 1.134 oseb, iz vse Kranjske le 4.717 (Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 140).

⁶¹ Natek, Rus, str. 332.

⁶² Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 168.

Kostelski starejši kmečki par (Slovenski etnografski muzej).

"Nemškar je izgubljen kmet"⁶³

Že omenjeni pisatelj, narodopisec, zgodovinar in geograf Janez Trdina (1830–1905)⁶⁴ je veliko potoval po Dolenjski (zlasti v stiku z Gorjanci in tamkajšnjimi ljudmi) in Beli krajini in zapisoval zgodbe oz. zbiral ustna pričevanja, veliko po gostilnah, kar predstavlja zanimivo etnološko, zgodovinsko in sociološko gradivo.⁶⁵ Imel je informatorje, npr. Antona Aleša, dekana v Semiču, Antona Navratila v Semiču in vrsto drugih, zlasti iz vrst duhovnikov.⁶⁶ O kritičnem odnosu do tega gradiva smo govorili v uvodu. Z vidika podatkov

o krošnjarijih (*havziravcih, raznoščikih*) odsevajo čas na prelomu iz šestdesetih v sedemdeseta leta 19. stoletja, čeprav spominska pričevanja krošnjarijev segajo tudi v preteklost, nekako do začetka 19. stoletja.

V pozni jeseni in zimi 1873 in spomladi 1874 je nastal rokopis z naslovom *Sprehod v Belo krajino*, ki je prvokrat izšel z naslovom *Izprehod v Belo Krajino* leta 1912 pri ljubljanskem založniku Lavoslavu Schwentnerju in v uredništvu Etbina Kristana, nato v skrajšanem ponatisu z enakim naslovom leta 1953 pri Mladinski knjigi v Ljubljani (v uredništvu Dušana Moravca) in v Trdinovih zbranih delih pri Državni založbi Slovenije leta 1958 v uredništvu Janeza Logarja in z naslovom, ki ga je nosil že rokopis. Trdina je bil v svojem literarnem svetu moralistično vzgojno poučen in narodnozdrževalen, protiplemiški in protinemški.⁶⁷ Vendar je bil marsikdaj nasprotujoč v svojih razmišljanjih. To se odraža pri njegovem odnosu do krošnjarijev in Nemcev (zlasti Kočevarjev), slednjih v kontekstu slovensko-nemških narodnih trenj na Kranjskem in Trdinovih zanimanj, tj. študija slovenstva, narodnosti in slovenskega (dolenjskega) značaja ljudi. Po Logarjevem mnenju so Trdino zanimali predvsem ljudje in njihov odnos do sveta okoli sebe, do lastne narodnosti, skratka ljudski značaj, kjer je za Belokranjce hitro ugotovil vpliv potovanja po svetu, zlasti kot krošnjarijev. V svetu so spoznavali nove tehnične in kulturne pridobitve človeštva, različne nazore in poglede na svet, kar jim je pomagalo pri lastnem izobraževanju in samostojnem mišljenju.⁶⁸

V času, ko je pisal *Sprehod v Belo krajino*, je imel idejo, da bi pisal o izseljevanju v Ameriko, vendar se tega ni lotil. V nasprotju s takratnim razmišljanjem o izseljevanju Slovencev, ki so svarila pred odhajanjem prek Atlantika in priporočala izseljevanje v "jugoslovanske dežele" in Rusijo, je sam svetoval tudi Ameriko. Vse tri pa v odnosu do krošnjarijenja, ki ne bo rešilo dežele in se gmotno komaj splača, hkrati pa ljudi duhovno "demoralizira".⁶⁹ Zlasti duhovniki so svarili pred krošnjarijenjem, medtem ko je Trdina videl tudi nekatere pozitivne strani njihove dejavnosti (izobraževanje, spoznavanje napredka, možne primerjave domačega sveta s tujim, razmišljanja o svetu itd.).

Za svoj čas ugotavlja Trdina, da belokranjski krošnjariji ne hodijo več na Hrvaško,⁷⁰ kjer so jim

⁶⁷ Jensterle–Doležal, Paradoks ženske v delu Janeza Trdine, str. 128.

⁶⁸ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 412.

⁶⁹ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 413. Na prvi poli papirja, kjer je pisalo *Sprehod*, je najprej napisal naslov *Slovinci v Ameriki*, a ga je prečrtal in poleg napisal *Sprehod v Belo krajino*.

⁷⁰ Tudi s Hrvaške so prihajali krošnjariji, ki so se gibali največ po Dolenjski in so jih prebivalci imenovali

⁶³ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 193.

⁶⁴ Študij zgodovine, geografije, latinščine, grščine in staroslovanščine je leta 1854 dokončal na Dunaju.

⁶⁵ Janez Trdina – etnolog. Zbornik posvetovanja ob 50-letnici rojstva Janeza Trdine, Novo mesto, 29. 5. 1980. Ljubljana: Knjižnica glasnika SED 3, 1980.

⁶⁶ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 412.

konkurenčni Judje, niti proti morju, kjer so jim posle prevzeli Tolminci, ampak krošnjarijo po vzhodnih delih Štajerske, kjer je bila obrt slabo razvita, hkrati pa so se izognili "nevarnim tekme-cem", tj. goriškim in rezijanskim krošnjarjem.⁷¹ In kaj so prodajali? Drobne stvari, kot so bile niti ("konci"), svila, šivanke, "nožki", milo, trakovi, robci, pisala, nekaj svete podobe, in platno, "cajg" ali sukno. Bolj kot mesta so jih mikali odročni kraji. Robo je običajno vzel na up od trgovcev in jo pozneje plačal.⁷²

Trdina izpostavi njihovo vlogo posredovalcev novic iz sveta.⁷³ Eno od največjih zanimanj Trdine so bili Nemci v Nemčiji: kako živijo, kakšno je njihovo kmetijstvo, snaga, hiše, šege in navade, odnos do vere, kakšno je njihovo gostoljubje in prijateljstvo in še kaj, kar je dobil iz "prve" roke, tj. od belokranjskih krošnjarjev. Pogledi krošnjarjev in Trdinovo sprejemanje njihovih trditev zaključijo z mislijo, da jih je treba dobro spoznati, Nemce namreč, da bi se seznanili z vsemi nevarnostmi, ki pretijo z njihove strani. "Nihče ne bo tajil, da so res velike, ali navdaja nas veselje, da ne tolike, kakor si jih izobraženci domišljujejo," pri čemer je opozoril, da so nevarne nemške knjige, ki lahko zapeljejo človeka, da podleže "bahariji nemškega novinarstva." Zato naj bi bilo "nemškutarstvo" tuje belokranjskemu človeku.⁷⁴ Logar izpostavi trezno, mirno in pravično mnenje o tujih narodih, med njimi Nemcih, ki so jih belokranjski krošnjariji presojali nepristransko in do njih niso čutili manjvrednostnega kompleksa, kot ga je čutila večina drugih Slovencev. Zanje naj bi bili, po Logarju, Nemci ljudje z dobrimi in slabimi lastnostmi, in zato naj bi se Slovenec ne poniževal in se njim na ljubo odpovedoval svoji narodnosti in svojim pravicam.⁷⁵ Ta spravljeni in pedagoški ton je v Trdinovih zapisih ostrejši, celo na meji dobrega okusa, ko povzema krošnjarska opazanja, npr. o Švabih.

In kot "priden Slovenec" krošnjar rad priskoči na pomoč domačemu gospodarju, pri katerem se je ustavil.⁷⁶ Trdina poudari njihovo pridnost in ustrežljivost, "da bi jim človek zastoj iskal para v drugih narodih". So pošteni in prijazni, ne varajo, ne kradejo, kar jim priznavajo "soglasno, tujci in

domačini, Nemci in Slovani".⁷⁷ Skratka, vse dobro o njih. Hkrati so preudarni in hodijo tja, kjer pričakujejo večji zaslužek s čim manjšimi stroški. O Judih-trgovcih na Hrvaškem, in že izumrlih hrvaških krošnjarijih na Dolenjskem, ima Trdina slabo mnenje; slednjim je očital kupčijsko nesposobnost. V Trdinovem času so krošnjarili še Poljanci (Poljanska dolina ob Kolpi), ki jim pripisuje razumnost in treznost.⁷⁸ Ponavadi so si oprtali blago v Ljubljani ali Mariboru, in ko so ga prodali, so ga naročili v kraju, kjer so se ravno nahajali. V celoti opaža usihanje te dejavnosti na Kranjskem in usmerjanje na tuje trge. Že več kot petdeset let, zapiše Trdina, so njihov glavni cilj nemške dežele: tu največ prodajo in dobro zaslužijo. Zato so jim Dolenjci pravili tudi "nemškarji", kar je bil sinonim za besedo "havziranec".⁷⁹

Po Trdinovemu slavonspevu slovenskim oz. belokranjskim krošnjarjem se posveti Kočevarjem, ki so po njemu znanih podatkih odhajali "na Nemško že več sto let", vendar si niso pridobili ne dosti premoženja in ne poštenega imena, še bolj so se "spridili" v zadnjih tridesetih letih. Podobno kot belokranjski so jemali blago na up, vendar so Kočevarji denar zapili, zaigrali in "zalajdrali", in vsi skupaj naredili okrog "dva milijona" dolga. Nekateri so plačilo trgovcem odnesli kar domov in si "sezidali lepo hišo, Nemcem pa so kazali osle". Skratka, očita jim pijančevanje, igre na srečo, ustvarjanje "milijonskih" dolgov, zvižnost, sleparjenje itd., zato so jih Bavarci označevali za "cigan-ske Kranjce", besedi "Kraner" in "Lump" sta pomenila "skoraj" isto.⁸⁰

Ko so začeli Belokranjci hoditi v Nemčijo, jih Nemci sprva niso ločevali od Kočevarjev, saj sta jim bila kočevska nemščina in slovenščina enako tuja oz. nerazumljiva. Belokranjci so bili oblečeni "po domače, po narodno", zato so jih Nemci smatrali za bolj kmečke ljudi, Kočevarje za bolj mestne oz. gosposke Kranjce, oboje "za prave rojake in brate". Ščasoma so Nemci – po mnenju Trdine – spoznali razliko. Belokranjci so bili skromni, pohlevni, prijazni in ljubeznivi ter postrežljivi, pošteni pri prodaji in pobožni in radi so prepevali narodne pesmi, Kočevarji so bili nagnjeni k "vlačuganju", pijančevanju in kvartopirstvu in radi so preklinjali, razsajali, osorno govorili in zabavljali. Zato so Nemci začeli kmalu ločevati med slovenskimi "belimi" in kočevskimi "črnimi" Kranjci. Nemci naj bi začeli prve vabiti, druge odganjati. To naj bi veljalo najbolj za Bavarce.⁸¹ Trdina je bil tudi kontroverzen, saj na drugem mestu meni, da Ba-

Hrvatje. V času Trdinovega pisanja jih ni bilo več. Glej: Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 189.

⁷¹ V Nadiških dolinah so krošnjarstvo označevali za "guziranje", kar je etimološko blizu nemške oznaki "hausen", kar je oznaka za prodajo od hiše do hiše. Tako po predmetih, načinu nošnje, smereh in oblikah nabave in prodaje blaga najdemo mnoge skupne poteze s krošnjariji na Kranjskem (Clavora, *Guziranje*, str. 18–21).

⁷² Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 184.

⁷³ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 187.

⁷⁴ Trdina, *Stari*, str. 339–341.

⁷⁵ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 412–413.

⁷⁶ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 187.

⁷⁷ Trdina, *Izprehod v Belo krajino*, str. 125.

⁷⁸ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 436.

⁷⁹ Trdina, *Izprehod v Belo krajino*, str. 127.

⁸⁰ Po nemško "der Krainer" (Kranjec) in "der Lump" (lopov ali malopridnež). Glej: *Sprehod v Belo krajino*, str. 191.

⁸¹ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 191.

varci "črté" Kočevanje, in jih brani, "da tolikega sovraštva niso zaslužili", hkrati pa izpostavi genezo nastanka kočevskega agrarnega otoka z netočnim vzrokom njihovega prihoda in posploševanja njihove temne usode na Kočevskem.⁸²

Brez dvoma je gornja podoba pretirano črno-bela kot posledica avtorjevega ne preveč dobrega mnenja o Nemcih na splošno in Kočevarjih posebej. Predvidevamo lahko, da je dobival največ ustnih informacij pri belokranjskih krošnjarih, katerim so bili Kočevarji konkurenčni in hkrati tuj element. Trdinovo razmišljanje lahko označimo kot stereotipno in skrajno deljeno (dihotomija) po načelu, da so eni slabi in drugi dobri. Čeprav je bil pisatelj svobodoljubljen, je bil hkrati nacionalist in moralist, ki mu je bila ravno narodna pripadnost osnova za delitev in postavitev vsakega v svoj predal.

Bolj objektivni so zbrani podatki o krošnjarskih poteh, ki jih je pridobil, po vsej verjetnosti, od potujočih. V Nemčiji so najraje hodili v južni del, tj. na Bavarsko, manj v severni del. Po Trdini je bila Bavarska "Slovenem tako rekoč druga domovina". Odhajali so preko Rena, trgovali v Alzaciji in Loreni in drugod po vzhodni Franciji. Nekateri so odšli v Prusijo, na Poljsko in najbolj drzni celo v Rusijo. Veliko jih je odšlo na Češko, zlasti so krošnjarili po pogorju Šumava (Böhmerwald) med Bavarsko in Češko, in po Krkonoših na severu Češke, po ogrskih ravninah, v okolici Bratislave (Požuna) in na območju avstrijsko-ogrske meje (Nežidersko jezero). Iz Nemčije so odhajali še v Anglijo. Redki so se ustalili, postali trgovci v večjih mestih ali organizatorji krošnjarskega posla, ki so ga izvajali od njih odvisni krošnjarji. Večina je sicer ostala zvesta Nemčiji, vendar se je z zaslužkom vračala domov, redki po večletni odsotnosti in glavnina le po enoletni ali polletni odsotnosti.⁸³

Trdina pozneje povzema pripovedi belokranjskih krošnjarjev pri opisovanju njihove poti in odnosu do novih krajev. Belokranjski krošnjar ima rad Podonavje, od Dunaja do Regensburga, kraje okrog Gradca, Bodenskega jezera, Magdenburga, Würzburga in Mannheima, Alzacije in Porenja in Badensko. Renska dolina, sloveča in hvalisava, mu ne vname srca, saj so jo tisti, ki so jo videli od Koblenza do Mainza, opisali kot dolgočasno, saj je tam le voda, razbite skale, podrtije (verjetno gradovi, M. D.), gole rebri, kamniti vinogradi z bordinim trsjem, ki rodi le vsako peto leto. V švicarskih in nemških gorah se čudijo lepi živini in okusnemu siru, vendar jih narava bolj straši kot navdušuje, in čudijo se, zakaj gospoda hodi "tako strastno vanjo zijat". Zaljubljeni pa so v Bavarsko. Tam jim vse dopade, celo okoli Monakovega

(München), Nürnberga in Ingolstadta. Za Kurhesko vale menijo, da ni dosti boljša od Kočevja in Suhe krajine. Ravninska Dolnja Nemčija se jim zdi žalostna in puščobna zaradi borne rasti, slabe rodovitnosti, številnih mlak in jezer. Nekateri kraji jih spominjajo na Posavje, ostali na Krško polje... Prusijo in Hannover smatrajo za najrevnejši in najbolj nesrečni deželi na svetu, kamor se zaide iz kakega posebnega razloga ali po naključju.⁸⁴ Ta podoba je verjetno sestavljena iz različnih pripovedi, ki so temeljile na osebnih izkušnjah in odnosih do krajev, kjer so hodili krošnjarji. Brez dvoma so imeli bolj pred očmi prodajo kot lepote narave.

Vendar, Trdina je bil kritičen tudi do belokranjskih krošnjarjev z očitki, da se v tujini navadijo "dobrot", ki jih prej niso poznali in ne pogrešali, domača ("narodna") obleka izginja in oblačila se v dražja oblačila, rdečo kapo zamenja klubuk, "janko" zamenja suknja, postajajo gosposki, želijo boljšo hrano (kavo, meso), izgube smisel za kmečko delo in "kmetiško življenje sploh", se pomehkužijo, prinašajo nove ideje in nov duh, doma ne najde več sreče in zadovoljstva, hrepenijo po "očarajoči Germaniji". Zato naj bi nastal pregovor: "Nemškar je izgubljen kmet". In še več. Domov prinašajo tuje napake, mnogi se znebijo najprej vere, potem načel. Med njimi so razuzdanci, prešušniki, kvartopirci, pijanci, ponočnjaki, pretepači... Začenjajo posnemati Kočevanje, zlasti v goljufanju in neplačevanju robe, in jo z Bavarske pobrišejo z vsem denarjem, brez plačila za robo na up pri nemškemu trgovcu. Boji se, da se bodo belokranjski krošnjarji "pokočevili" (iz besede Kočevar, M. D.) in meni, da krošnjarstvo preveč "demoralizira" ljudi. In kar z nekakšno privoščljivostjo zapiše, da je sreča v tem, da bo napredek in razvoj "občil" in "racionalnega prometa" zavil vrat krošnjarstvu, preden bo preteklo petdeset let. (Kako se je zmotil, saj so se krošnjarji prilagodili novim časom in napredku, op. M. D.!) Trdina je bolj za zaposlitev v "jugoslovanskih deželah", tj. v hrvaških gozdovih in službah, saj se dobiček v obeh primerih dosti ne razlikuje (100 gld. za pol oz. 200 gld za celo leto), ali za odhod v Rusijo in Ameriko.⁸⁵

Trdina najde tudi pozitivne strani spoznavanja sveta. Krošnjar si "izbistruje um" na poti po svetu, se izobražuje, se navdušuje za "napredek in zboljšek". Vidi dežele, ki so po napredku na vseh področjih pred domačo deželo, vidi lepa mesta, veličastne cerkve in druge stavbe, razvoj gospodarstva (tovarne, obrti, kmetovanja), seznanja se z novimi ljudmi iz bolj omikanih narodov, spoznava njihove navade in razvade, odlike in napake. To mu obogati duh, razširi pogled, razvname domiš-

⁸² Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 298–299.

⁸³ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 192.

⁸⁴ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 195–196.

⁸⁵ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 194.

ljijo, ga spodbudi k primerjanju in k premišljevanju! Meni, da slovenski "prostak" ni tako top kot nemški, ki se ne bo ničesar naučil, četudi bo prehodil pol sveta. Da v Slovencu bije mehko srce, da je dovzeten za novo, če česa ne razume, vpraša, pozanima se za novo orodje in delo, stopi v cerkve, rad v kako tovarno (zlasti v tiste, ki delajo papir in stroje), še rajši v tiskarno, suknarno v Brnu, govori s kakim strokovnjakom, zanima ga vse, kar je čudno, posebno, nenavadno... "V starih, nemških mestih si tedaj lahko oči napase. Kar oči se mu svetijo, kadar govori n. pr. o starinah in prerezljivih umetniških izdelkih mesta Nürnberg", in v Schwarzwald bi lahko ostal cele dneve pri urarjih...⁸⁶ Krošnjarjem je nemška govorica donela prijetno za uho, in to ne le govorica izobrazjenih, ampak tudi tistih, ki so govorili narečje (npr. tirolskih, bavarskih in gornjeavstrijskih kmetov). Trdina meni, da se krošnjarji kmalu naučijo nemški jezik. Mnogi ga govorijo, kot da bi bili rojeni ob Lechu. Vendar so bili tudi taki, ki niso nič znali po več letih krošnjarjenja, razen par besed, nanašajočih se na računanje in vrste blaga.⁸⁷ Skratka, Trdinova podoba in odnos do posledic krošnjarjenja ni bila tako črno-bela, kot se je pojavljala v takratnem tisku, saj so, konec koncev, s krošnjarji prihajale v hiše novice "iz sveta", kar je širilo védenje o njem med domačimi in v širšem vaškem okolju.⁸⁸

Trdino je najbolj zanimalo mnenje belokranjskih krošnjarjev o Nemcih, zlasti v primerjavi s Slovenci. Zapisal si je bolj negativne kot pozitivne poglede nanje, marsikdaj izrazito karikirane, celo žaljive, skratka, izoblikoval si je bolj ali manj stereotipne podobe, ki so krožile med krošnjarji, npr. glede njihovega izgleda, govorjenja, prehrane, obnašanja itd.⁸⁹ Zapisal je daljšo zgodbo krošnjarja Pavla Prelešana, ki pa ga nikjer ne omenja s pravim priimkom. Predvideva se, da je bil to Pavle Bauer, rojen 1801 v Prelesju.⁹⁰ Z ozirom na biografijo kot vira za spoznavanje migracijskih izkušenj je zgodba zanimiva, vendar zahteva posebno analizo. Zakaj je Trdina odložil rokopis *Sprehoda v Belo krajino* v predal, da je prvič izšel šele leta 1912? Tega ne vem, hkrati pa lahko potrdim, da je v njej le zajel poglede krošnjarjev na svet in Trdinove nanje, saj jim je posvetil kar tretjino knjige.

Sklep

V obravnavanem razmišljanju se manj sprašujem o samopodobi Slovencev⁹¹ in več o podobi tistih, ki so pripadali drugemu jeziku, oblikovali svoj način življenja, imeli svoje navade in običaje. Zanima me odnos Slovencev do tistega dela prebivalcev, ki so se ukvarjali s krošnjarstvom. Z ozirom na prve mislim predvsem na nemške Kočevarje in z ozirom na druge na krošnjarje tako slovensko-kočevskega kot belokranjskega porekla. Ravno primerjava med sosednima in na mejnih področjih prepletujočega se prebivalstva nam lepo kaže te odnose, zlasti po zaslugi pestre časopisne obravnave, ne nazadnje Janeza Trdine in kasnejših strokovnih analiz Kočevarjev (*Kočevski zbornik*, 1939). V celoti predstavlja ta tema sestavni del odnosov med Slovenci in Nemci na Slovenskem in kot migracijska tudi del evropskih in svetovnih dogajanj in razmerij. S slovenskega zornega kota je izstopajoča usoda nemških Kočevarjev, ki ni nič izjemnega v kontekstu nemirnega 20. stoletja in dogajanj z ljudmi, manjšinami in celo narodi kot posledica ideoloških, političnih, rasističnih, ksenofobičnih in še kakšnih odklanjanj *drugačnih* – bolj kot njihovega sprejemanja in razumevanja. In to velja še danes.

Na konkretni ravni so mnoge podobe postale del zgodovinskih stereotipov o nas samih in *drugih*, na bolj splošni ravni pa se nekatere ohranjajo. Danes ribniški krošnjarji, ki na glavni ljubljanski tržnici prodajajo suho robo, ne vzbujajo nobenega odpora, ne pri veletrgovcih, še manj pri kupcih. Judovski in kočevski krošnjarji z začetka minulega stoletja so v takratni Hribarjevi Ljubljani vzbujali odpor, tako pri trgovcih kot pri ljudeh do tiste mere, da so to problematiko obravnavali na sejah občinskega sveta. Tu ni šlo samo za konkurenco, ampak za odpor zaradi drugačnosti – bodisi vere, jezika, obnašanja ipd. Na drugi strani vseskozi spremljamo pri javnem mnenju negativni odnos do tujine v povezavi z migracijskimi procesi. To velja tako do slovenske ekonomske, kot drugače misleče migrante. Stereotip *tujosti*, ki se ga lepi na nekdanje izseljence in gastarbajterje in posebno politične emigrante ostaja, kljub boljšemu poznavanju njihovih življenjskih poti in usod. Mnenje in predsodek sta tesno povezana pojma pri obravnavanju te teme. Skratka, negativnim pogledom in mnenjem o določenih skupinah zaradi drugačnosti etničnega/narodnega porekla, jezika, religije, ne/izobraženosti, kulturne in civilizacijske ne/superiornosti itd. na področju migracij – v našem primeru krošnjarjev – sledimo od prvih pojavnih oblik potujoče trgovine v Evropi do dandanes.

⁸⁶ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 194–195.

⁸⁷ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 197.

⁸⁸ Znano je, da je Trdina večino zgodb slišal v najbolj informativnih prostorih, to so bile vaše gostilne.

⁸⁹ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 196–197.

⁹⁰ Logar, *Sprehod v Beli krajini*, str. 438.

⁹¹ Vodopivec, *Temno in svetlo ogledalo zgodovine*, str. 58–63.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 488 – Rokopisne knjige.

ČASOPISNI VIRI

Novice, 1870, 1971, 1872, 1873.

LITERATURA

Bade, J., Klaus: *Migration on European History*.
Oxford : Blackwell Publishing, 2003.

Bade J., Klaus: *Evropa v gibanju. Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana : Založba / *cf., 2005.

Berčič, Branko: Elze Theodor. *Enciklopedija Slovenije*, 3, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989.

Bogataj, Janez: Krošnjarstvo. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Ceglar, Dean: *Izseljevanje iz Ribniške doline od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino (magistrsko delo), 2002.

Clavora, Ferruccio: Gužiranje : posebnosti sezonskega selitvenega pojava v Nadiških dolinah. *Foto album izseljencev iz Benečije / Foto album degli emigranti della Benecia* (ur. Marko Kravos). Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1986.

Dović, Marijan (ur.): *Janez Trdina – med zgodovino, narodopisjem in literaturo*. Novo mesto: Goga & Ljubljana: ZRC, 1005.

Drnovšek, Marjan: Pogledi na "domovino" in "tujino" skozi optiko izseljenstva. *Mitsko in stereotipsko v slovenskem zgodovinopisju. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.–21. oktober 2006* (ur. Mitja Ferenc in Branka Petkovšek). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 327–336.

Drnovšek, Marjan: Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike. *Dve domovini / Two Homelands* 21, 2005, str. 7–34.

Drnovšek, Marjan: Mobilnost Slovencev in regionalizem. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 3–4, str. 259–276.

Drnovšek, Marjan: "Izseljevanje je rakrana na telesu našega naroda". *Historični seminar 4. Zbornik predavanj 2001–2003* (ur. M. Kokole, V. Likar, P. Weiss), Ljubljana : Založba ZRC, 2003.

Drnovšek, Marjan: *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana : Založba Nova revija (Korenine), 1998.

Ferenc, Mitja: *Kočevska – pusta in prazna : nem-*

*sko jezikovno območje na Kočevskem po odse-
litvi Nemcev*. Ljubljana : Modrijan, 2005.

Ferenc, Mitja: Kočevska: Izgubljena kulturna dedščina kočevskih Nemcev / 'S Göttischeabalont: Da Göttischeabarç ünt içr vçrloarns Erptoil / Gottschee: Das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen. Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dedščine, 1993.

Fontaine, Laurence: *History of Pedlars in Europe*. Cambridge: Polity Press, 1996.

Grafenauer, Bogo, Bras, Ljudmila: Krošnjarstvo. *Enciklopedija Slovenije*, 6, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

Hoerder, Dirk: *Cultures in Contact*. World Migrations in the Second Millennium. Durham & London: Duke University Press, 2002.

Jensterle-Doležal, Alenka: Paradoks ženske v delu Janeza Trdine. *Zastavil sem svoje življenje. Monografija o življenju in delu Janeza Trdine*, I. del. Mengeš : Muzej Mengeš, 2005.

Kalc, Aleksej (ur.): *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper – Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko & ZRS RS Koper & Narodna in študijska knjižnica Trst, 2002.

Kalc, Aleksej Kodrič, Majda: Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis*, 46/2, 1992, str. 197–209.

Koštiál, Ivan: O Kočevcih in kočevščini. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.

Kren, Ludwig: "Soseba, zdaj smo berači". Korespondenca iz usodnih dni preselitve, *Kronika*, 43, 1995, št. 3, 1995, str. 108–110.

Lokar, Janko: Kočevarji in Bela krajina. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.

Ložar, Rajko: Ljudska obrt in trgovina na Slovenskem. *Zgodovinski zbornik* (ur. Marijan Marolt). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1959.

Lucassen, Jan & Leo: Eternal Vagrants? State Formation, Migration, and Travelling Groups in Western-Europe, 1350–1914. *Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*. Bern, Berlin, Frankfurt/Main, New York, Paris, Wien : Peter Lang, 1999.

Lucassen, Leo: A Blind Spot: Migratory and Travelling Groups in Western European Historiography. *International Review of Social History*, 38, 1993, str. 209–235.

Mahnič, Anton: Cerkev in politika. *Rimski katolik*, VIII, 1896, str. 317–340.

- Makarovič, Gorazd & Simič, Vladimir, Kočevarji. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Marolt, France: Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, 1939.
- Martina L., GianCarlo: "Nella città di Lubiana sotto il stato imperiale". *Cramars. Atti del convegno internazionale di studi Cramars. Emigrazione, mobilità, mestieri ambulanti dalla Carnia in Età Moderna*. Udine: Accademia di Scienze Lettere e Arti di Udine, Coordinamento dei Circolo Culturali della Carnia, Museo Carnico delle Arti Popolari 'M. Gortani' di Tolmezzo, 1997.
- Melik, Anton: *Posavska Slovenija*. Ljubljana : Slovenska matica, 1959.
- Natek, Milan: Rus, Jože. *Enciklopedija Slovenije*, 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Rus, Jože: Jedro kočevskega vprašanja. Zgodovina, sedanost in bodočnost kočevskega gospodarstva iz njegovih prirodnih in socialnih podlag. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.
- Ruttar, Riccardo: "Buoh je dau, buoh je zeu". *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje* (ur. Aleksej Kalc). Koper – Trst : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ZRS RS Koper, Narodna in študijska knjižnica Trst, 2002.
- Simonič, Ivan: Zgodovina kočevskega ozemlja. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.
- Simonič, Ivan: Geografski pregled kočevskega jezikovno mešanega ozemlja. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.
- Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU & ZRC SAZU, 2001.
- Suhadolnik, Stane: Koštiál Ivan. *Enciklopedija Slovenije*, 5. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Šega, Polona: Slovenski kostanjarji na Dunaju. Prebivalci nekdanjega velikolaškega okraja kot kostanjarji v cesarskem mestu. Novo mesto: Dolenjska založba, 1997.
- Šmitek, Zmagor: *Klic daljnih svetov. Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana : Založba Borec, 1986.
- Trdina, Janez: *Sprehod v Belo krajino*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1958.
- Janez Trdina – etnolog. *Zbornik posvetovanja ob 50-letnici rojstva Janeza Trdine, Novo mesto, 29. 5. 1980*. Ljubljana : Knjižnica glasnika SED 3, 1980.
- Valvasor, Janez Vajkart: *Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.
- Vodopivec, Peter: Temno in svetlo ogledalo zgodovine. *Zbornik prispevkov za simpozij ob 75 letnici Slovenskega PEN*. Ljubljana: Slovenski PEN, 2001.
- Vodušek-Starič, Jerca: Mačkovšek, Janko. *Enciklopedija Slovenije*, 6, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Das Bild der Krämer aus der Gottschee (Kočevska) und Weißkrain (Bela Krajina) in den Augen der Öffentlichkeit bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts

Im vorliegenden Beitrag wird das Bild der Krämer aus der Gottschee (Kočevska) und Weißkrain (Bela Krajina) in den Augen der slowenischen Öffentlichkeit präsentiert, wobei der Akzent auf dem 19. Jahrhundert und dem Anfang des 20. Jahrhunderts liegt. Viele europäische Geschichtsschreiber beschrieben diese Migrationen nach der Meinung Leo Lucassens von kriminellen, sozialen, biologischen, ideologischen und anderen Standpunkten und nicht etwa als Bestandteil von natürlichen Migrationen. Oft wurden diese "Wandervölker" als soziale Randgruppe betrachtet. Leo Lucassen meint sogar, die Forscher hätten zu sehr unter dem Einfluss von Archivgut gestanden, das in behördlichen, vor allem polizeilichen Kreisen entstanden sei. Meiner Meinung nach kann man ähnliches für die ältere slowenische Publizistik, jedoch weniger für wissenschaftliche Arbeiten behaupten. Es trifft zwar zu, dass einige wissenschaftliche Veröffentlichungen ideologisch und national belastet sind.

Die Entwicklung der Krämerei im Gebiet des heutigen Slowenien wurde maßgebend durch das Privileg Kaiser Friedrichs III. von Habsburg für die Gottscheer Krämer (1492) geprägt. Die Krämerei wurde aus den slowenischen Landen allmählich auf benachbarte Länder, etwa Kroatien, ausgedehnt, seit dem 18. Jahrhundert in größtem Maße auf die deutschsprachigen europäischen Länder, im 19. Jahrhundert auf einen weiteren europäischen Raum (z. B. Russland, England, Frankreich, skandinavische und andere Länder), sogar bis zu den Vereinigten Staaten von Amerika. Der Beitrag setzt sich mit dem Verhältnis der Allgemeinheit zur Krämerei, vor allem zu den Krämerern aus den Reihen der Gottscheer Deutschen, der Weißkrainer

und z. T. der Juden (Laibach/Ljubljana) auseinander. Dieses Verhältnis war überwiegend negativ besetzt: Unduldsamkeit aller Art, Neid gegenüber den Erforgreichen, Kritik an der mangelnden Bestellung von Anbauflächen, an der Überlastung der Krämerfrauen mit Feldarbeit während der Abwesenheit ihrer Männer, am Mitführen von Kindern auf dem Weg, an den neuen Gewohnheiten, an der Kleidung, an neuen Ideen, die die Krämer in das Dorf- oder Marktleben mitbrachten, usw. Die Vorwürfe kamen von Landsleuten, die keine Krämerei betrieben. Besonderes Augenmerk gilt den Ähnlichkeiten und Unterschieden zwischen den Gottscheer und Weißkrainer Krämern, die sich vor dem Hintergrund der slowenisch-deutschen nationalen Gegensätze seit der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten

Weltkrieg naturgemäß ergaben. Aus diesem Grunde wurden die Gottscheer Krämer deutscher Nationalität am stärksten kritisiert, stellten sie doch vom ethnischen Standpunkt gesehen zur Zeit der schärfsten nationalen Auseinandersetzungen einen *Fremdkörper* dar. Die andere Sprache, anderen Trachten, Sitten und Bräuche haben die Abneigung gegen sie nur vergrößert. All das kommt in der damaligen Presse oder in den ethnologischen Aufzeichnungen des Schriftstellers Janez Trdina zum Ausdruck. Der vorliegende Beitrag enthält einige konkrete Hinweise auf die Einstellung zu den Krämern, die von Stereotypie, Xenophobie, oft auch von Neid geprägt ist. Ein Reflex der slowenischen Haltung gegenüber dem Anderssein ist noch heute zu verzeichnen.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 37.091(497.4Kočevje=112.2)"18"
Prejeto: 10. 11. 2006**Branko Šuštar**dr. zgodovine, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: branko.sustar@guest.arnes.si

Zgodba z nagrobnika prvega učitelja na šoli Smuka/Langenthon na Kočevskem okoli leta 1888

IZVLEČEK

Med redkimi ohranjenimi materialnimi pričevanji kulturne dediščine nekdanjega stoletnega nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem, ki je živel od srede 14. stoletja do zime 1941/42, so tudi posamezna delno ohranjena pokopališča. Na pokopališču Stari Log/Alttag je tak nagrobnik Franzu Kuglerju, ki se je ponesrečil januarja 1888. Spomenik so mu postavili učiteljski kolegi. Kugler je bil rojen 1861 v Poljčanah na Štajerskem, obiskoval je meščansko šolo v Celju, živel v družini železničarja (kretnika) tudi v Laškem in se šolal na učiteljski šoli v Ljubljani, kjer je 1882 maturiral. Zgodba prvega učitelja na enorazredni ljudski šoli z nemškim učnim jezikom Smuka/Langenthon, ustanovljeni leta 1882, je sestavljena iz drobnih podatkov v arhivskih in tiskanih virih o šolstvu na tem delu Kočevske. Šola je v tem kraju delovala do ukinitve leta 1958.

KLJUČNE BESEDE

Kočevska, kočevski Nemci, Smuka/Langenthon, Stari Log/Alttag, meščanska šola Celje, učiteljske Ljubljana, nemško šolstvo, učitelj Franz Kugler, pokopališče, nagrobniki, zgodovina šolstva

SUMMARY

A STORY FROM THE TOMBSTONE OF THE FIRST TEACHER AT THE SCHOOL SMUKA/LANGENTHON IN KOČEVSKA REGION AROUND 1888

Among the rare preserved material witnesses of cultural heritage of the onetime centenary German language island in the region of Kočevska region that lived from the middle of the 14th century to the winter 1941/42, are singular partly preserved cemeteries. At the cemetery Stari Log/Alttag is one such tombstone to Franz Kugler who had an accident in January 1888. His fellow teacher colleagues raised the tombstone. Kugler was born in 1861 in Poljčane in Styria, visited secondary school in Celje, lived in the family of a railwayman (switchman) in Laško as well and studied at the college of education in Ljubljana from which he graduated in 1882. The story of the first teacher at a one-class primary school with German language of teaching, Smuka/Langenthon established in 1882, is composed of scarce data from archival and printed sources on education in that part of Kočevska region. The school was in operation until its cancellation in 1958.

KEY WORDS

Kočevska region, the Kočevje Germans, Smuka/Langenthon, Stari Log/Alttag, secondary school Celje, college of education Ljubljana, German educational system, teacher Franz Kugler, cemetery, tombstones, history of education

"Jo kreneš gredoč po ljubljanski cesti od mesta Kočevja nad pivovarno pri prvem lesem kažipotu na desno po ozkej, kantonskeji cesti vijočej se mej stelniki in nizkim, malovrednim grmovjem, spuščajoč se sedaj navkreber, sedaj navzdol, prideš v Malo goro..."¹ beremo v zapisu leta 1887 o začetku poti med Kočevjem in dolino reke Krke. Med bogatimi gozdovi srečamo tudi naselja: tako se odpre svet pred Starim Logom, ko nas danes že v začetku vasi preseneti obsežno pokopališče, ki je moralo pripadati pomembnejšemu središču, kot je današnja vas. Med še kar številnimi starejšimi nagrobniki, ki z nemškimi napisi pričajo o delu zgodovine nekdanjega nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem, lahko hitro opazimo tudi enega, ki stoji v spomin na učitelja. Nam lahko kaj pove nagrobnik, ki ga je dobil v spomin neki "Franz Kubler", svojčas "Lehrer in Langenton", dokler se ni ponesrečil prve dni leta 1888 v šele 27. letu svojega življenja? Od kod torej "učitelj v Langentonu", pokopan v Starem Logu, vasi z nemškim imenom Alttag?

Stari Log/Alttag in Smuka/Langenthon

Pokopališče v Starem Logu,² na katerem so leta 1996 med urejevanjem in obnovo odkrili pod zraslo goščo 45 starih kočevarskih nagrobnikov,³ že doslej ni ostalo neopaženo raziskovalcem Kočevske, saj ga s fotografijo predstavlja tudi zbornik o pokopališki kulturi na Slovenskem (1999),⁴ podrobneje pa monografiji o pokopališčih na Kočevskem (2002) in o dejavnosti nemških društev pri nas (2004).⁵ Od 176 vasi na nekdanjem nemškem je-

zikovnem otoku na Kočevskem je bila konec druge svetovne vojne polovica (t. j. 89) opustošenih in od 39 tamkajšnjih starih pokopališč je večina odstranjenih. Med pokopališči, ki so ohranila svojo namembnost, je tudi to v Starem Logu. Pokopališče nekdanj največje vasi na Kočevskem leži na začetku naselja in sodi med tri tamkajšnja večja pokopališča, saj so tja pokopavali s širšega področja župnije. Pokopališče je nastajalo po letu 1824 in ga danes sestavljajo tri vrste grobov: grobovi nemških staroselcev, slovenski grobovi in grobišče ustreljenih med italijansko ofenzivo avgusta 1942 – spomenik so jim postavili julija 1960 – ter spomenik tudi tedaj padlemu pesniku Miranu Jarcu. Na začetku pokopališča stoji od leta 1997 še en spomenik, simbolično postavljen v novejšem času "vsem pokojnikom Kočevske dežele/allen Toten des Gottscher Landes", kot prča štirijezični napis (še v kočevščini in angleščini). Kot lahko preberemo na notranji strani zidu na napisni plošči iz leta 2002 leta, so pokopališče urejali v sodelovanju domačinov, kočevarskih društev ter uradne Slovenije in Avstrije.⁶ Starološko pokopališče prekriva nizka trava in na tej zeleni podlagi je postavljenih in obnovljenih 45 še ohranjenih nagrobnikov Kočevarjev staroselcev in dva križa z 71 imeni pokopanih od leta 1867 naprej. Med njimi je izmed enajstih spomenikov še iz 19. stoletja tudi ta, popisan pod številko 31, ki je postavljen leta 1888 umrlemu učitelju in tako prča tudi o preteklosti šolstva. Ker so prav "pokopališča najpomembnejši materialni ostanki, ki pričajo o obstoju kočevskih Nemcev sredi slovenskega ozemlja", kot lahko pritrdimo ugotovitvi v raziskavi dr. Mitje Ferenc in mag. Gojka Zupana (2002),⁷ se lahko ustavimo ob zgodbi o šolstvu na majhnem delu Kočevske, ki jo sporoča učiteljski nagrobnik.

Stari Log je konec 19. stoletja predstavljal pomembno središče na Kočevskem. Kot župnijsko središče je obsegalo tudi prav tako kočevarsko vas Langenthon – s slovenskim imenom Smuka. Od tod je bilo do Starega Loga po okrajni cesti proti jugu 5 km (in še 15 do Kočevja) ter do Dvora po isti cesti, a v drugo smer, na sever 9 km. Vozni kolovoz je vodil od Smuke na vzhod v Doljno Toplo Reber, ki je bila oddaljena 4 km, prav taka pot pa je proti zahodu pripeljala v Hinje. "Starilog

* Za pomoč pri zbiranju ilustrativnega gradiva k članku se posebej zahvaljujem Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani, Enoti ZAL za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu ter g. Johnu B. Gladitschu (www.pipeline.com/~jbgld/Gottsche.html).

¹ Tomšič, *Kočevsko okrajno glavarstvo 1887*, str. 78.

² Za kraje, ki so bili v obravnavanem času večinoma naseljeni z nemškimi Kočevarji in so imeli običajna nemška imena, te v besedilu navadno enkrat navajamo v slovenski in nemški obliki, nato pa uporabljamo le današnje slovensko krajevo poimenovanje. – Dolnja Topla Reber/Unterwarmberg, Gorenja Vas/Obrern, Grčarice/Masern, Kočevska Reka/Rieg, Koprivnik/Nesselthal, Kot/Winkel, Kunče/Kuntschen, Kristlerji/Kristel, Mavrlen/Maiele, Borovec/Morobitz, Ovčjak/Schäfflein, Poljanice/Kočevske Poljane/Pöllandl, Polom/Ebenthal, Smuka/Langenthon, Stara cerkev/Mitterdorf, Stari Log/Alttag, Svetli Potok/Lichtenbach.

³ Simona Fajfar, Del pokopališča spominski park, *Delo*, 12. 11. 1996, str. 5. – Hans Ivan Jaklitsch, Čas bistri kalnost novejšje zgodovine, *Dolenjski list*, 16. 11. 1997.

⁴ Ložar Podlogar, Vtisi z dolenskih pokopališč, str. 135 (Pokopališče Stari Log, foto M. Kundegraber, 1997) in str. 140 z omembo drugih pokopališč kočevarskih vasi.

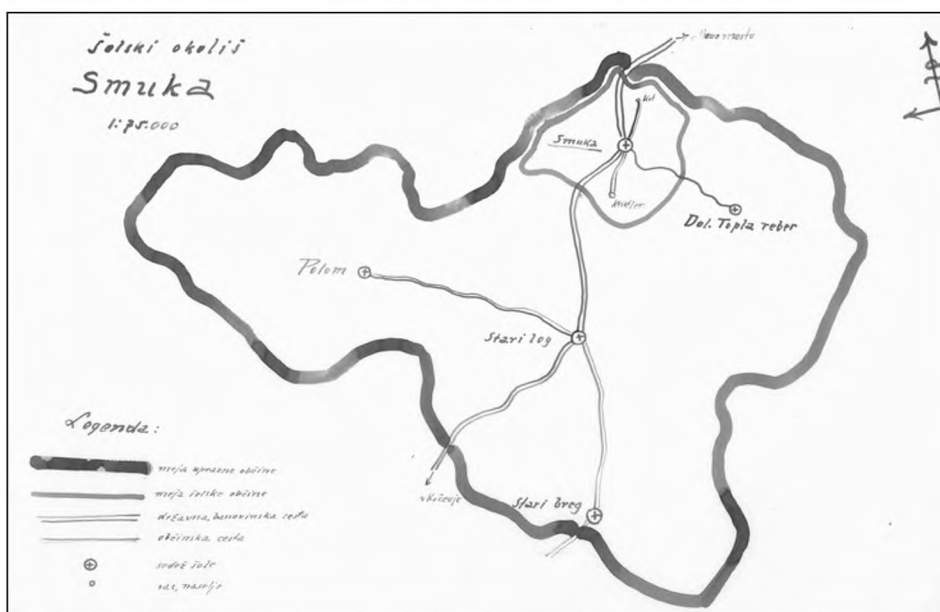
⁵ Ferenc, Zupan, *Pokopališča in nagrobniki kočevskih Nemcev*. – Pokopališče v Starem Logu in dileme ob njegovi obnovi so našle mesto tudi v živahno napisanem in opaženem delu z bogato dokumentacijo: Auersperger, *Iskalci grala. Poskus oživljanja nemške manjšine v Sloveniji*, str. 122–125, 133–143.

⁶ Auersperger, *Iskalci grala*, str. 136 objavlja fotografijo obeliska, predstavlja pa širše razmere ob obnovi pokopališča.

⁷ Ferenc, Zupan, *Pokopališča in nagrobniki kočevskih Nemcev*, str. 11–12, 15, 208, 214, 218. Spomenik je v monografiji popisan in vrisan v načrt pokopališča pod št. 31. Priimek je tam sicer predstavljen kot "Kübler", torej z "u" s preglasom. A morda je to (najbrž pa ne zapisan "b" namesto pravilnega "g" pri učiteljevem priimku) lahko tudi napaka pri obnovi leta 1996, ko so napise poudarili s črno barvo. Prim.: prav tam, str. 208, fotografija str. 218.

Pokopališče v Starem Logu pri Kočevju (foto: B. Šuštar, 2006).

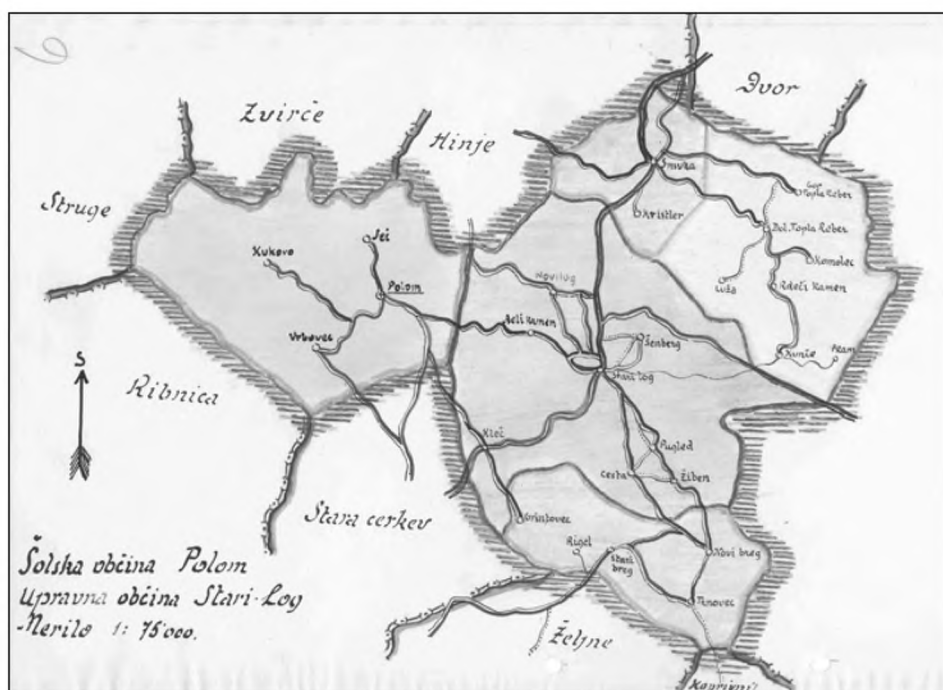

Šolski okoliš Smuka okoli 1930 (SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Smuka).

(402 m v.) je največja vas na Kočevskem, kajti šteje 100 hiš in 552 prebivalcev", so leta 1887 zapisali učitelji okraja kočevskega in predstavili kraj kot sedež župnijskega urada, c. kr. pošte, dvorazredne ljudske šole in občinskega predstojništva" za 7 vasi (221 hiš, 1053 prebivalcev).⁸ Meje župnije (od za-

četka 16. stoletja do 1783 še vikariat) so bile sprva tudi meje šolske občine. Pouk so imeli od začetka 19. stoletja, od 1822 je stalo šolsko poslopje, od konca 70. let 19. stoletja je bila šola dvorazredna. Leta 1879 sta se od šolske občine Stari Log odcepili Smuka (61 hiš, 354 prebivalcev) in Kunče/Kunt-schen s 13 hišami in 61 prebivalci, ki sta sestavljali občino Smuka v novomeškem "rudolfovskem"

⁸ Tomšič, Ivanc, *Kočevsko okrajno glavarstvo 1887*, str. 80, 82, 84.

Naselja na območju upravne enote Stari Log s šolskimi okoliši okoli leta 1930. Smuka in Dolenja Topla Reber sta na SV občine (SŠM, arhivska zbirka, šolski list OŠ Polom, okraj Kočevje).

okraju) in 1881 še šolska občina Stari Breg/Altbacher, a tamkajšnji šoli sta pričeli delovati pozneje.⁹

Če je bila bližnja vas Polom/Ebenthal na meji kočevskega jezikovnega področja in so leta 1911 znali vsi prebivalci slovensko in nemško, ter je štetje leta 1910 poznalo le 5 Slovencev (1890 še 35), pa je bila Smuka po ugotovitvah Anteja Bega "čisto nemška občina". Smuka je postavljena na lepem, sončnem in proti Suhi krajini razglednem pobočju z jasami in košeninami med gozdnim svetom, na prehodu iz doline reke Krke proti Kočevski. Leta 1890 je štela ta občina v krajih Smuka, Frata, Komolce, Kunče, Luža, Rdeči Kamen, Spodnja in Gornja Topla Reber 894 Nemcev in 91 Slovencev, deset let zatem, leta 1900 pa 819 Nemcev in 26 Slovencev. Od tega je bilo na Smuki 1890 še 41 Slovencev med 297 Nemci, 1900 pa samo 9 Slovencev in 313 Nemcev. Ostali kraji v občini, razen Frate, so bili vedno samo nemški. Tudi občinski odbor je bil le nemški in prav tako sta bili čisto nemški obe šoli na Smuki in v Dolnji Topli Rebrji z nemškim učiteljstvom. Šolski stavbi so postavili s prispevki Schulvereina in dežele.¹⁰

Leta 1929 je med pregledom šolstva predstavljen šolski okoliš Smuka (tedaj kot del upravne občine Stari Log) z vasjo Smuka (71 hiš) ter zaselkoma Kot (3) in Kristlerji (2 hiši) ter 76 šoloobveznimi otroki.¹¹

Pot do šole na Smuki

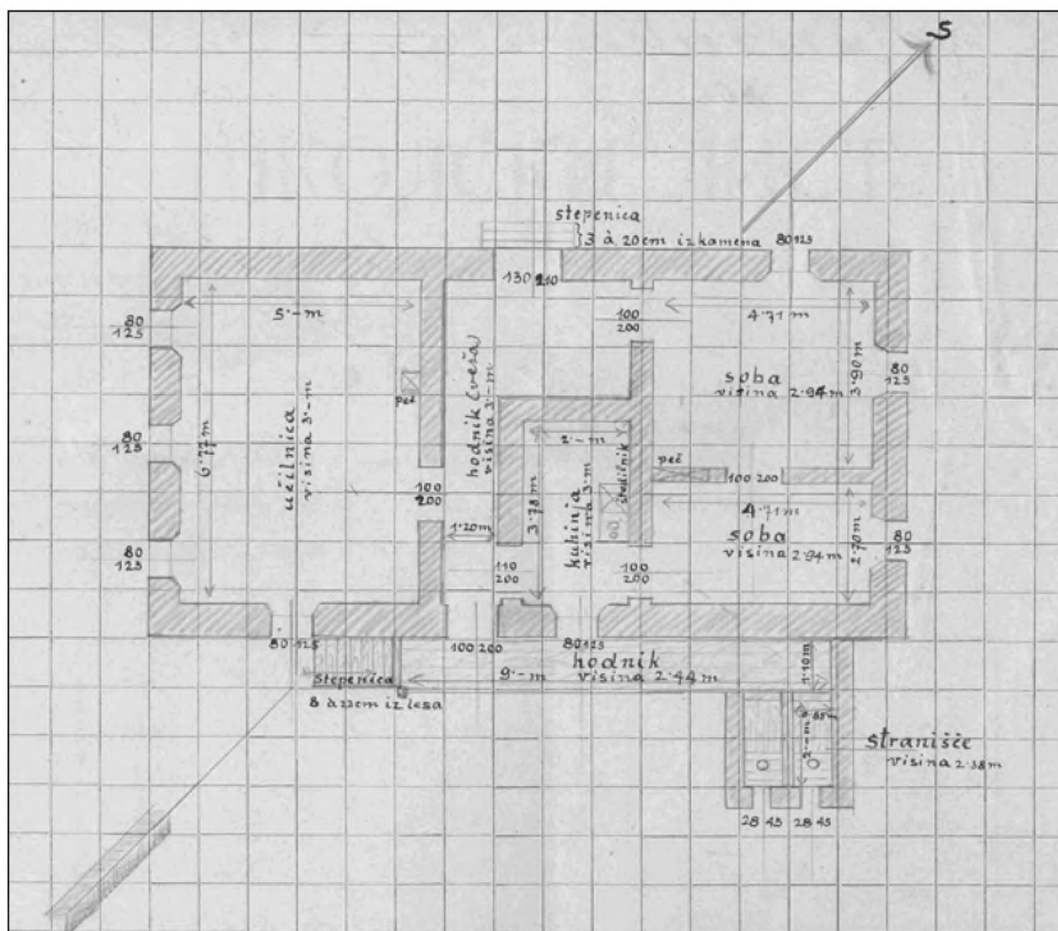
Gradnja šolske stavbe in nastanek redne šole na Smuki sodi v začetni čas večjega razvoja šolstva na Kočevskem, ki ga je podpiralo in spodbujalo tudi od leta 1880 delujoče Nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein). To gotovo ni bilo sporno tam, kjer je živelo nemško prebivalstvo, bolj zapleteno je bilo v narodnostno mešanih krajih na Kočevskem, povsem drugače pa lahko ocenjujemo odpiranje nemških šol za slovenske otroke. Leta 1882 sta nastali zasebna "šulferajnska" šola Mavrlen/Maiele in javna osnovna šola na Smuki, nato pa je do leta 1910 nastalo na Kočevskem še več kot ducat novih šol z nemškim učnim jezikom. Pravzaprav so okoli leta 1880 v tedanji občini Smuka gradili kar dve šoli: v Dolnji Topli Rebrji/Unterwarmberg je občinski urad vabil na odprtje

⁹ Prav tam, str. 79, 83, 84. Čeprav je že 1881 v Starem Bregu hotel nemški Schulverein postaviti šolsko poslopje, če bi le posestniki poskrbeli za prevoz, "no – ljudstvo nij bilo s tem zadovoljno", pa leta 1887 še niso imeli šole.

¹⁰ Beg, *Slovensko-nemška jezikovna meja*, str. 19–20. Za šolsko poslopje, postavljeno leta 1881 v Topli Rebrji je

daroval cesar 200 gld, Schulverein 1000 gld in deželni odbor (kar presenetljivih) 4000 gld, za stavbo šole na Smuki pa Schulverein 1000 gld in dežela (le) 400 gld. Prim. še: Hrovat, *Novomeško okrajno glavarstvo*, str. 66, 67.

¹¹ SŠM, arhivska zbirka, Šolski listi Okraj Kočevje: OŠ Smuka, 1929.

Tloris šolskega poslopja na Smuki z učilnico in učiteljskim stanovanjem, kakršno je bilo že za časa prvega učitelja Franza Kuglerja (SŠM, arhivska zbirka, šolski list OŠ Smuka, okraj Kočevje, 1929).

novega šolskega poslopja že jeseni 1881,¹² naslednje leto pa so dogradili še šolo v občinskem sedežu na Smuki. Tam so šolo pričeli graditi leta 1879. Tako zatrjuje šest desetletij pozneje kratki oris zgodovine šole na Smuki, ki poroča, da so vaščani na pobudo posestnika (in nato tudi voditelja krajnega šolskega sveta) Andreja Finka iz Kota/Winkel 27 tedaj šele pričeli "prikupljati material" in ga zastonj vozili.¹³ Res je občina v začetku leta 1879 poročala Okrajnemu šolskem svetu v Novem mestu o začetku žganja apna za šolsko stavbo.¹⁴ Ko je moral zatem še vsak posestnik prispevati po goldinar, nato pa 5 goldinarjev, so sprejeli tudi 1000 podarjenih gld kot prispevek nemškega šolskega društva Deutscher

Schulverein za šolo z nemškim poukom.¹⁵ Občina je za prispevek h gradnji šolske stavbe zaprosila leta 1881 tudi deželo Kranjsko, a po kar obsežnem in uspešnem dopisovanju je deželni šolski svet odobril ne prav visok prispevek 400 gld in določil, da morajo biti gradbena dela končana v treh letih,¹⁶ a so bila že prej. Čeprav ni šlo lahko, saj leta 1881 posestniki iz vasi Kristel/Kristlerji za gradnjo šolske stavbe na sedežu občine niti vedeti niso hoteli.¹⁷ O napredku gradnje je občina leta 1882 seznanjala novomeški okrajni šolski svet in ko so šolo julija 1882 v glavnem zgradili, so svet obvestili tudi o tem.¹⁸ Stavbišče za enorazredno šolo, ki so

¹² ZAL, NME 14, Indeks 1881: Langenthon; 713, 739. – Fotografijo tega poslopja okoli 1930 iz fototeke SŠM objavlja M. Ferenc, Kočevska, str. 84.

¹³ SŠM, dokumentacija, OŠ Smuka, C. Muc: Kratak oris zgodovine in razvoja ljudske šole na Smuki, 1939. – ZAL NME 14, Indeks 1882: Langenthon, 793. Tam se omenja "And. Fink, Obmann des Ortsschulrathes".

¹⁴ ZAL, NME 14, Indeks 1879: Langenthon, 309.

¹⁵ Linhart, Deutscher Kalender für Krain 1889, str. 82–83. – Poleg Smuke so tedaj omenjali podporo društva Deutscher Schulverein gradnji šolske stavbe za javno šolo še v nekaterih krajih (Svetli Potok/Lichtenbach, D. Topla Reber/Unterwarmberg: "Schulhausbau vom deutschen Schulverein unterstützt!"), drugod pa je to društvo stavbo zgradilo (Ovčjak/Schäfflein, Grčarice/Masern) ali pa je imelo zasebno šolo (Mavrlen/Meierle).

¹⁶ ZAL, NME 14, Indeks 1881: Langenthon 39 sl.

¹⁷ ZAL, NME 14, Indeks 1881: Langenthon 199.

¹⁸ ZAL, NME 14, Indeks 1882: Langenthon 285, 308, 429, 484 (julij 1882).

ga leta 1881 poiskali¹⁹ zraven podružnične cerkve sv. Roka, ni bilo veliko, saj je merilo 309 m². Stavba je bila zidana iz kamna in še aprila 1929 pokrita z deskami. Edina učna soba je bila visoka 3 m in je merila 6,77 m x 5 m. S poukom v enorazredni šoli so pričeli jeseni 1882,²⁰ ko so poprej oblasti odobrile uradno ustanovitev šole, poskrbele za plačo in poiskale učitelja za novo šolo.

Tako so poleti 1882 učitelji v novomeškem okraju ugotavljali, da bodo jeseni potrebovali deset *"izprašanih učiteljev"*, saj so ponekod poučevali še pomožni učitelji, drugod duhovniki, tri enorazrednice so razširili v dvorazredni šoli *"in na Smuki bode se nova odprla."* A skoraj vsem tem službam so določili najmanjše učiteljske plače, svoje delo pa učitelji niso imeli za prav lahko. *"Po letu otroci rajši na paši 'svinjko pasejo, kozo spodbijajo' in ptiče zatirajo, nego da bi si v šoli možjane napenjali; in po zimi? Ta čas jih tudi to pa to odteguje šoli"*, kot je tedaj zapisal poleti 1882 v listu *"Učiteljski tovariš"* le s psevdonimom podpisani učitelj novomeškega okraja. Tudi zaradi skromnega plačila so učitelji videli svoje delo kot *"mučno, jako mučno"*, saj so jim nalagali *"obilno posla"*, velikokrat pa so želi nehvaležnost. *"Le v tem, da mu vest ne more očitati, da je izpolnjeval svoje dolžnosti slabo, najde vsikdar zadovoljno zadoštenje za mnoge krivice, in novih spodbudnih moči, da lažje nosi težko breme svojega stanu."*²¹

"Na novoustanovljeni enorazrednici v Smuki" so tako konec avgusta 1882 v listu *"Slovenski narod"*, 1. septembra pa tudi v *"Učiteljskem tovarišu"* in v *"Popotniku"* razpisali prosto učiteljsko mesto za letno plačo 400 gld in stanovanjem. Rok za prijave je okrajni šolski svet v Novem mestu postavil za 18. september, a nemara so prošnje sprejemali še kakšen dan kasneje. Plačilo je bilo še za 50 gld manjše kot na dveh drugih enorazrednicah v okraju,²² a službeno mesto na Smuki vseeno ni ostalo prazno. Sredi oktobra 1882 so med spremembami učiteljstva na Kranjskem v slovenskem učiteljskem listu objavili, da pride *"g. F. Kugler v*

*Langenthon."*²³ Prav posebej se niso vznemirjali ne zaradi le slovenskega imena v razpisu, ne zaradi le nemške oblike krajevnega imena med novimi nastavitvami učiteljstva. Z rednim šolskim poukom so pričeli oktobra 1882,²⁴ ko je na novi enorazrednici pričel poučevati imenovani novi učitelj. A povsem brez pouka tudi tu prej niso bili, saj je še pred začetkom uradne šole na Smuki deloval nadgozdar Johann Scherko kot zasebni učitelj vsaj v letih 1880 in 1881.²⁵

Šola na Smuki in šole v sosesčini

Kot začasnega (provizornega) učitelja, službujočega od 1882 tako najdemo Franza Kuglerja (rojenega 1861 na Štajerskem) še v šolskem letu 1884/1885 na Smuki na enorazredni ljudski šoli, kakršnih je bilo v novomeškem okraju še sedemnajst. Med učiteljstvom tega okraja je bil doma s Štajerske tudi skoraj tri desetletja starejši nadučitelj dvorazrednice v Prečni, drugi so bili večinoma rojeni na Dolenjskem, nekateri v Ljubljani in na Gorenjskem.²⁶ Če si najprej pogledamo šole okoli Smuke in med službujočimi šolniki, naj posebej opozorimo na izkušenega učitelja Borštnika v Hinjah in mladega učitelja Jaklitscha v Poljanicah/Kočevskih Poljanah/Pöllandl, ki imata v tej zgodbi posebno mesto. V ne tako oddaljenem Ambrusu je tedaj na enorazrednici služboval učitelj Janez Jarm (roj. 1835 pri Sv. Lovrencu na Temenici). Poučeval je od 1857, ko je postal prvi učitelj v Hinjah in v letu 1879 od tam odšel v Poljanice pri Dolenjskih Toplicah,²⁷ ki jim rečemo danes Kočevske Poljane. V bližnjih Hinjah, do katerih je bilo s Smuke po voznem kolovozu proti zahodu 5 km, je bil na enorazrednici v 80. letih začasni učitelj Anton Kadunec (roj. 1855 v Žužemberku), od jeseni 1886 pa je dobrih 100 učencev poučeval Pavel Borštnik, rojen 1842 v Cerkljah. Borštnik je v Hinjah poučeval v šolski stavbi, ki je bila zgrajena leta 1871, a bolj slabo in v njej je bila *"pod šolsko izbo ... soba za spraševanje odrasčenih ljudi in hlev za goveda."* Učitelj Borštnik je bil v učiteljski službi že

¹⁹ ZAL, NME 14, Indeks 1881: Langenthon 178.

²⁰ SŠM, dokumentacija: OŠ Smuka, Kratek oris zgodovine, 1939 (Ciril Muc) in Šolska popisnica, 1923 (Jos. Samide). – Cerkev na Smuki, ki je še stala leta 1947, omenja M. Ferenc, Kočevska, str. 103.

²¹ Efendija (psevdonim), Iz Novomeškega okraja, UT, 1. 7. 1882, str. 205–206.

²² Razpisane učiteljske službe v šolskem okraju Rudolfovo, v: Slovenski narod, 28. 8. 1882, str. 3. – Razpisi učiteljskih služb. Na Kranjskem. V Novomeškem šolskem okraju, UT, 1. 9. 1882, str. 271. – Razpisi učiteljskih služb. Na Kranjskem, v: Popotnik 1. 9. 1882, str. 271. – Kot kaže, pa v nemško pisanem glasilu Laibacher Schulzeitung obvestila novomeškega okrajnega šolskega sveta o teh razpisanih mestih sploh niso objavili. – Kuglerjeva prijava za učitelja na Smuki. ZAL, NME 14, Delovodnik, 1882; 641 (21. september).

²³ Premembe pri učiteljstvu. Na Kranjskem, UT, 15. 10. 1882, str. 320. – ZAL NME 14, Indeks 1882; 285, 429, 484: Kugler Franz Lehramtskandidat um die Lehrerstelle in Langenthon.

²⁴ SŠM, dokumentacija, dokumentacijska mapa OŠ Smuka. – Zapis iz leta 1939 omenja odprtje šole 15. 10. 1882, zapis iz leta 1923 pa 23. 10. 1882.

²⁵ ZAL, NME 14, Indeks 1880: 637 (Delovodnik k 1880: 637, Dopis Občine Smuka Okrajnemu šolskemu svetu v Novem mestu 17. 10. 1880); 1882, Langenthon, 82.

²⁶ Imenik, 1885. Novomeški šolski okraj, str. 63–69. Nadučitelj v Prečni pri Novem mestu Jernej Pirnat, roj. 1832 v Cirkovcah na Štajerskem, poučeval od 1856, str. 65.

²⁷ SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Hinje. – Lokales. Veränderungen im Lehrstande. Herr Johann Jarm..., LSch, 10. 6. 1879, str. 169.

od 1864 in je služboval kot začasni učitelj v Kočevski Reki/Rieg do 1879 in nato v Spodnjem Logu, leta 1885 v Banjaloki, pozneje v Hinjah in nato spet v Spodnjem Logu.²⁸ Na drugo stran s Smuke je bilo po okrajni cesti proti severu kar 9 km navzdol v dolino reke Krke do Dvora pri Žužemberku, kjer je bila velika enorazrednica. Leta 1888 so imeli kar 175 učencev, ki jih je od marca 1883 poučeval Jakob Koželj. Bil je rojen v Gorjah na Gorenjskem 1837, učiteljeval je od 1857, in to na Dvoru do marca 1899.²⁹

Poleg teh slovenskih šol v Hinjah, Ambrusu in na Dvoru so bile Smuki bližnje tudi šole na nemškem jezikovnem področju. Pravzaprav je bila še najbližja šola na področju iste upravne občine Smuka v Dolnji Topli Rebri, ki je bila oddaljena po voznem kolovozu 4 km proti vzhodu. Topla Reber je dobila šolsko poslopje leta 1881, torej leto prej kakor Smuka, kjer je bil sedež občine. Z rednim poukom so pričeli 23. oktobra 1881, še prej pa je občinsko predstojništvo povabilo na slovesno odprtje šole. Šolsko stavbo so zgradili s prispevkom kneza Karla Auersperga (les in zemljišče), deželnega šolskega sveta (200 gld), Schulvereina na Dunaju (1000 gld) in cesarja Franca Jožefa (200 gld). Leta 1885 je poučeval kot začasni učitelj Ferdo Šarc, leta 1863 rojeni Ljubljčan, ki je končal učiteljske leta 1883, a je že 2. februarja 1887 umrl v domačem kraju, na šoli pa ga je nasledil Ivan Jaklič/Johann Jaklitsch, ki je tam dočakal tudi stalno namestitev,³⁰ a ni dolgo ostal. Ob izidu učiteljskega Imenika leta 1888 se navaja učiteljsko mesto na tej enorazrednici s 56 učenci kot prazno, 1889 pa je tam služboval kot pomožni učitelj Matija Hiti. Učitelji v tem kraju sredi kočevskih gozdov niso dolgo zdržali. V prvih 60 letih šole se je pri poučevanju na tej enorazrednici zamenjalo 35 učiteljev.³¹

Sosednja šola v župnijskem središču Stari Log, do katerega je bilo s Smuke po okrajni cesti 5 km proti jugu, pa je bila velika dvorazrednica s kar 250 učenci in je sodila že v kočevski okraj. Leta 1885 sta tam službovala nadučitelj Štefan Tomšič (rojen 1853 v Velikih Laščah, učiteljeval od 1874) in začasni učitelj Janez Jaklič. Johann Jaklitsch je bil Kuglerjev vrstnik, doma na Kočevskem (roj. 1863 v Gorenji Vasi/Obrern). Po četrtem letniku

gimnazije v Kočevju je odšel na učiteljske v Ljubljano. Tu je bil med dijaki nemške narodnosti in je bil v letu Kuglerjeve mature še tretješolec. Učiteljsko maturo je Jaklitsch napravil leta 1883 in se nato zaposlil v šolstvu.³²

Šola je imel tudi Stari Breg, do koder je bilo s Starega Loga proti jugu več kot 6 km, a je delovala šele od leta 1898 naprej. Šola je bila tudi v vasi Polom, do koder je vodila še po 1. svetovni vojni le slaba 7 km dolga pešpot s Starega Loga proti zahodu. Najprej je poučeval kar župnik, leta 1866 pa so odprli enorazrednico z nemškim učnim jezikom v novo zgrajenem poslopju. Na šoli je bilo leta 1885 nekaj nad 100 otrok (79 v vsakdanji šoli in 25 v ponavljalni), nato je število učencev raslo (1895 jih je bilo kar 175), se zmanjševalo in v obdobju med obema vojnama so imeli tam okoli 60 do 70 šolarjev. Učitelji, med njimi sprva kar nekaj Slovencev, so bili na šoli le krajši čas. Med letoma 1883 in 1891 je poučeval Jurij Erker iz učiteljske družine s Kočevskega (roj. 1862 v Stari cerkvi/Mitterdorf pri Kočevju, poučeval od 1881).³³ V času nestrpnosti po 1. svetovni vojni s politično prevlado stališč in uveljavljanjem nemškega "državnega jezika" nad koroškimi Slovenci na avstrijskem Koroškem in italijanskega nad Slovenci na Primorskem pod Italijo tudi pri nas ni šlo brez državnega spodbujanja pouka "državnega jezika", t. j. na Kočevskem slovenščine. Za razmere manjšinskega šolstva po 1. svetovni vojni, ko so bili uveljavljeni omejevalni pogoji za vpis in pogojevali nemške razrede z zadostnim številom otrok, je zgovorno poročilo šole Polom.³⁴

²⁸ Lokales. Veränderungen im Lehrerstande. LSch, 10. 9. 1879, str. 263. – Premene učiteljstva, UT, 1. 11. 1886, str. 336. – SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Hinje.

²⁹ Popotnikov koledar 1888, str. 69, in 1889, str. 66; SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Dvor pri Žužemberku.

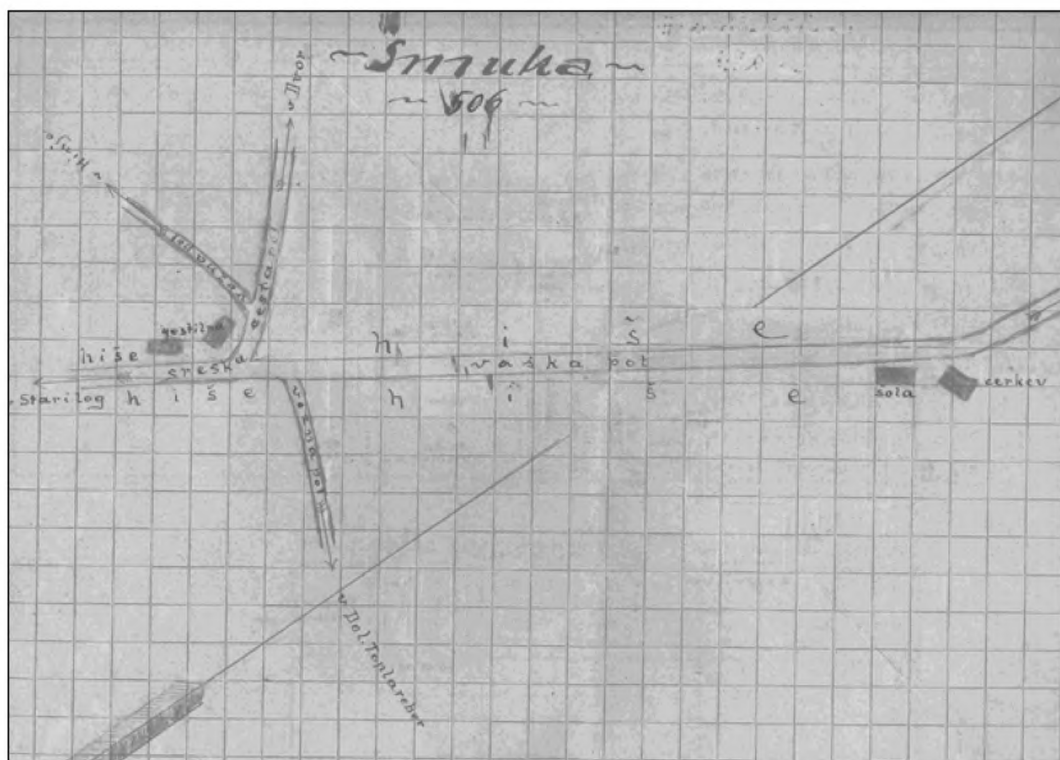
³⁰ Premene pri učiteljstvu. Razglas, UT, 15. 2. 1887, str. 63–64. – Premene pri učiteljstvu, UT, 15. 5. 1887, str. 160.

³¹ SŠM, dokumentacijska mapa OŠ v Dolnji Topli Rebri; Imenik 1885, str. 68, Popotnikov koledar 1888, str. 70; 1889, str. 67. – Matija Hiti, roj. 1857 v Sodražici, poučeval od 1876. O njem prim. op. 91. – ZAL, NME 14, Indeks 1881 (Langenthon): 713, 739; odprtje šole.

³² Imenik 1885, str. 28. Popotnikov koledar 1888, str. 55. – Dvorazrednica od 1879. Kočevsko okrajno glavarstvo, str. 84; ZAL, LJU 198, a. e. 35, Kataloge der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Laibach 1882. Oblika učiteljevega imena Janez/Ivan/Johann in priimka Jaklič/Jaklitsch se spreminja glede na jezika, v katerem je zapisan.

³³ Popotnikov koledar 1889, str. 52.

³⁴ Ostanek, Pregled razvoja, str. 10–16; SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Polom. Izpisek iz šolske kronike, 1929 (Angela Drobnič) in Zgodovina Ljudske šole v Polomu, 1939 (Gusti R. Lobe). Nemški učni jezik je v Polomu ostal na šoli do leta 1919, ko je šolska oblast določila slovenski in nemški učni jezik. Tako je imela šola najprej dva razreda, od 1925/26 pa je učitelj vpeljal skupni pouk dopoldne za višjo in popoldne za nižjo skupino. "Uspeh je bil znatno boljši kot pri nerazdeljenem pouku". Leta 1928 so z okraja določili, da smejo starši v mešanih zakonih prosto odločati, ali naj njihov otrok obiskuje slovenski ali nemški razred. Dotlej so bili otroci iz takih zakonov obvezno pri slovenskem pouku. Glede na to novo odredbo "so na tukajšnji šoli vsi otroci iz slovenskega razreda prestopili v nemški razred." Kako težko je bilo staršem in otrokom dotlej, kaže zapis šolske upraviteljice aprila 1929: "S to novo naredbo je bilo tukajšnjemu ljudstvu jako ustreženo."

Načrt vasi Smuka z označeno osnovno šolo poleg cerkve ter križiščem okrajne ceste Kočevje-Stari Log-Dvor ob Krki z voznima potema proti Hinjam in Dolenji Topli Rebri ter vaška pot skozi naselje in naprej na Dvor (SSM, arhivska zbirka, šolski list OŠ Smuka, 1929).

Franz Kugler – od šolanja v Celju in Ljubljani do učiteljstva na Smuki

Franz Kugler je bil rojen 29. oktobra 1861 v Poljčanah na Štajerskem (1885 pišejo "v Poličanah"), kot je z letnico in krajem navedeno tudi v učiteljskem koledarju 1882 in 1885. A ti statistični pregledi pozneje napačno navajajo kot njegov rojstni kraj tudi Laško (Laški trg),³⁵ ker so tam vsaj od konca 70. let 19. stoletja živeli njegovi domači. Tako se ob iskanju zaposlitve leta 1882 Kugler omenja kot učiteljski iz Laškega. Kaže, da se je zaradi očetovega železničarskega poklica družina selila, saj je bil Mathias Kugler v katalogih učiteljskega zapisan kot kretničar Južne železnice v trgu Laško na Štajerskem.³⁶

Preden je prišel Franz Kugler jeseni 1879 na

učiteljske v Ljubljano, se je po osnovni šoli, ki jo je obiskoval najbrž v očetovem službenem kraju ob južni železnici (ali so bile to rojstne Poljčane, Celje ali že Laško ali kje vmes), šolal na meščanski šoli v Celju. Mesto je leta 1870 namesto ukinjene nižje realke dobilo trirazredno meščansko šolo (Deželno meščansko šolo/Steiermärkische Landesbürgerschule in Cilli), ki jo je vodil ravnatelj Eulogius Dirmhirn (1870–1884) in je dlje časa delovala v "Grofiji" (Pred grofijo št. 1). V šolskem letu 1875/76, ko jo je začel obiskovati Franz Kugler, je bilo na meščansko šolo vpisanih 131 učencev (do konca leta jih je ostalo le 119),³⁷ naslednje leto 137 in ko je hodil zadnje leto v tretji razred, je bil eden od 142 učencev na tej šoli.³⁸

Že prvo leto na meščanski šoli je dosegel opazen uspeh, saj je bil med 54 prvošolci eden od najboljših: a teh je bilo kar 85,5% učencev s prvima dvema ocenama (redoma ali po takratni oznaki razredoma) – "Vortzugsclasse" (napredovalni razred z odliko) je dobilo 17, "Erste Fortgangsclasse" (prvi napredovalni razred) pa 35 učencev. In med

³⁵ Pred 2. svetovno vojno se omenja v Zgornjih Poljčanah gostilna Kugler. Emil Aranjoš: *Kako so živele Poljčane*, Locutio 1, Prva slovenska literarna on-line revija, maj 1998, <http://www.kud-mld.si/locutio/lo1emilaranjos.htm>. – Imenik 1885, str. 68; *Popotnikov koledar 1887*, str. 60, in 1888, str. 71.

³⁶ ZAL, NME 14, Indeks 1882 (Kugler F.); Delovodnik, 1882; 641. – Kretničar, kretniški čuvaj (Weichenwächter), 1880, 1881; kretniški nadziralatelj (Weichenmeister Südbahn in Markt Tüffer, Steiermark), 1882. – ZAL, LJU 198, a. e 33–35: Kataloge der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Laibach 1880–1882.

³⁷ *Sechster Jahres-Bericht 1876*, str. 47–49.

³⁸ SSM, dokumentacijska mapa Meščanska šola – deška, Celje. V tamkajšnjem zapisu zgodovine šole je zapisano kar nekoliko po domače: Evlogij Dirmhin. Šola je delovala v prostorih Grofije od šolskega leta 1871/72 do začetka prve svetovne vojne, nato pa drugje.

sedemnajstimi najboljšimi je Kugler vpisan v letnem poročilu na drugem mestu.³⁹ Poleg ravnatelja, ki je poučeval tudi mehaniko in geometrijo, sta bila od ustanovitve šole med učitelji še Vinzenz Dedek in August Tisch. Učitelja jezikovne skupine Jakoba Prediko, ki je prva leta poučeval na celjski meščanski šoli, je do Kuglerjevega prihoda na šolo že zamenjal Martin Novak, a se je Kugler s prof. Jakobom Prediko srečal pozneje v Ljubljani. Martin Novak, redni učitelj jezikovne skupine, je bil tudi njegov razrednik, poučeval pa je mdr. tudi slovenščino za Slovence in Nemce. Na tej celjski šoli so namreč imeli kot poseben predmet tudi slovenščino, a v dveh ločenih tečajih. Eden je bil za šolarje s slovenskim maternim jezikom in drugi za učence, katerih materni jezik je bila nemščina. Za prve je bil ta pouk obvezen, za druge pa ne. Starši ali njihovi namestniki so se morali ob vpisu izjasniti o maternem jeziku vsakega šolarja. V šolskem letu 1875/76 je pouk slovenščine obiskovalo 63% učencev: iz 1. razreda 38 učencev (24 Slovencev in 14 Nemcev), iz 2. razreda 20, tako da je bilo na vsakem tečaju 10 učencev, in iz 3. razreda 17 učencev (11 Slovencev in 6 Nemcev).⁴⁰

Tudi v 2. letniku meščanske šole v Celju je Franz Kugler uspešno nadaljeval s šolanjem. V razredu jih je bilo 41, kar je nekoliko manj kot leto poprej in večinoma so dobivali najboljše ocene. Končni uspeh so takrat označevali z razredi. Najboljši letni uspeh, prvi razred (red) z odliko ("Vortzugsclasse"), je doseglo 5, prvi napredovalni razred ("Erste Fortgangssclasse") pa kar 29 učencev, drugi razred (red) le trije in le dva napredovalni tretji razred (red), eden pa je bil neocenjen. Prvo oceno je tako imelo skoraj 83% šolarjev 2. letnika! Med petimi prejemniki spričevala prvega razreda z odliko ("*Ein Zeugnis der ersten Classe mit Vortzug*") je bil Kugler to leto spet na drugem mestu. V tem šolskem letu 1876/77 je kot uspešni učenec 2. letnika dobival deželno štipendijo v višini 50 goldinarjev.⁴¹ Nemara je bil uspešen tudi v zadnjem razredu meščanske šole, saj je šolanje nato nadaljeval, a kot kaže ne takoj.

Kje je Kugler pred prihodom v Ljubljano preživel šolsko leto 1878/79, ni prav jasno (morda je šolanje kar prekinil). Jeseni 1879 se je nato vpisal na moško učiteljsko šolo v Ljubljani v drugi letnik. A do njegovega zrelostnega izpita poleti 1882 so že pozabili na to in v uradni izpitni zapisnik navedli kot njegove 'predstudije' tri meščanskošolske razrede v Celju in štiri letnike na učiteljski šoli v Ljubljani.⁴² Ali je bila za šolanje v Ljubljani odlo-

čilna lega Laškega, kjer je živel družina, saj je bilo po železnici od tam bližje do učiteljske šole v Ljubljani kot v Mariboru, ali pa so bili še kakšni drugi razlogi, lahko le ugibamo. Gotovo pa je fantu, rojenemu in živečemu na Štajerskem, odločitev o kraju šolanja prinesla po končanem učiteljskišču v Ljubljani tudi iskanje službe na Kranjskem.

In kako uspešen je bil nekdanji odličen meščanskošolski učenec v Celju kot učiteljskišnik v Ljubljani? Na ljubljansko učiteljsko šolo je prišel v II. letnik v šolskem letu 1879/80 in bil po šolskih ocenah dober, kar je bil tedaj drugi najboljši red. Ocene napredka pri posameznih predmetih so bile takrat od najboljših ocen zelo dobro/"sehr gut", dobro/"gut", zadostno/"genügend", komaj zadostno/"kaum genügend" in nezadostno.⁴³ Največkrat je imel Kugler oceno dobro ("gut"), zelo dobro ("sehr gut") je dobil pri geografiji, manj uspešen (z oceno zadostno/"genügend", ki pa bi danes pomenila 3) pa je bil pri petju, violini in telovadbi. V šolskem letu 1880/81 je bil v III. letniku dober pri geografiji in zgodovini, kmetijskem pouku in pri pisanju, prav dober pri prostoročnem risanju, drugod pa je dosegel tretji red in bil zadosten. Četrty letnik je obiskoval v šolskem letu 1881/82 in bil dober pri pedagogiki, geografiji, pisanju, prostoročnem risanju, telovadbi in pri pouku prizadetih, še bolje mu je šlo pri zgodovini, drugod pa je imel zadostno. Še slabše pa mu je šlo z nemščino kot učnim jezikom, saj namesto v vseh semestrih običajne zadostne ocene najdemo v drugem semestru IV. letnika oceno nezadostno ("ungenügend"). A kaže, da je tudi to uredil in v rednem roku opravljal maturo. Zanimivo pa najdemo ob koncu prvega semestra III. letnika pri pridnosti namesto običajne "befreidigend" nižjo oceno "angleichmäsig" (neenakomerno), kar se ponovi tudi ob koncu IV. letnika.

Učiteljskišniki so prejeli tudi štipendije: več in višje v višjih letnikih. Med 28 prijavljenimi na maturo v letu 1882 jih med šolanjem le pet ni dobilo štipendij (za dva ni podatka). Kugler je bil s 100 gld prejetih štipendij skupaj s še dvema sošolcema med prejemniki manjše vsote. Štipendijo je prejemal v drugem semestru III. letnika (50 gld) in v IV. letniku, ko je znašala 15 gld v prvem in 35 gld v drugem semestru 1881/82.⁴⁴ Zanimiva je tudi

LJU 198, LJU 198, a. e. 33, Kataloge der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Laibach 1880; a. e. 383 Protokoll für Prüfungen der Reife an der kais. könig. Lehrer – Bildungsanstalt zu Laibach 1882.

⁴³ Ciperle, *Šolska spričevala*, str. 26, 55–56.

⁴⁴ ZAL, LJU 198, LJU 198, a. e. 383 Protokoll für Prüfungen der Reife an der kais. könig. Lehrer – Bildungsanstalt zu Laibach 1882; a. e. 33–35: Kataloge der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Laibach 1880–1882. 21 štipendistov je dobilo od 70 oz. 75 gld (tri) do kar izjemnih 325 (dva) oz. 400 gld (eden). Šest četrtoletnikov je dobilo med šolanjem s štipendijami malo več denarja

³⁹ *Sechster Jahres-Bericht 1876*, str. 47–49. – Ciperle, *Šolska spričevala*, str. 20.

⁴⁰ *Sechster Jahres-Bericht 1876*, str. 37, 48–49.

⁴¹ *Siebenter Jahres-Bericht 1877*, str. 13, 18.

⁴² Prejšnje šolanje v Celju in prekinitev študija 1878/79 je navedeno v opombi ob vpisu v 2. letnik učiteljske šole, ZAL,

narodnostna pripadnost učiteljskihnikov. V četrtem letniku je bilo med 25 dijakov dvajset vpisanih s slovensko, pet pa z nemško narodnostjo, med njimi tudi Kugler.⁴⁵ Pravzaprav je bila pri Kuglerju v katalog učencev II. letnika v šolskem letu 1879/80 najprej vpisana 'slovenska narodnost' (*Nationalität: "slowenisch"*), nato pa je bilo to prečrtano in popravljen v 'nemška narodnost' (*"deutsch"*), kar je obveljalo tudi pozneje.⁴⁶

Franz Kugler je po IV. letniku uspešno prišel do učiteljske mature. Maturiral je konec šolskega leta 1881/82, in skupaj s 24 drugimi sošolci ga tudi najdemo v nekoliko preveč sloveniziranem seznamu maturantov v zborniku ob stoletnici učiteljskega, ki ga je izdala leta 1973 Pedagoška gimnazija v Ljubljani,⁴⁷ predhodnica današnje Gimnazije Ledina. List 'Učiteljski tovariš' je sredi avgusta 1882 poročal, da je na ljubljanskem *"izobraževališči za učitelje"* opravljalo zrelostno preizkušnjo 26 *"pripravnikov"*, med katerimi jo je 17 opravilo, 8 jih je bilo zavrnjenih za dva meseca in eden za eno leto.⁴⁸ Zapisnik zrelostnih izpitov na učiteljskem v Ljubljani za leto 1882 pravi, da je Kugler izpit opravil (*"Reif"/zrel*), čeprav ne s posebnim uspehom: danes bi rekli, da je imel ocene od 3 do 4. Od sedemnajstih predmetov jih je kandidat Kugler opravil deset s tedanjo srednjo oceno 'zadostno' in sedem z višjo oceno 'dobro' (zgodovino, prirodopis, kmetijski pouk, pisanje, prostoročno risanje, telovadbo in teoretični kurz pouka za slepe).⁴⁹

Med šolanjem v Ljubljani je Kugler prvi dve leti kot učiteljskičnik v Ljubljani stanoval pri hišnem posestniku Jakobu Babniku na Sv. Petra cesti (današnji Trubarjevi) 42. Tam je bil med popisom prebivalstva 31. decembra 1880. Popis nam razkriva,

da je bil kljub rojstvu v Poljčanah pristojen v Celje (tam je imel domovinstvo) in da popisanim vprašanje občevalnega jezika ni bilo povsem jasno, saj so nekateri napisali kar vse jezike, ki so jih znali. Pri Kuglerju je napisano najprej *"slowenisch"*, nato pa prečrtano in dopisano: *"deutsch"*. Pri slovenski družini 69-letnega Babnika, ki je imel v prvem nadstropju dve stanovanji, sta med 17 stanovalci bivala še dva učiteljskičnika.⁵⁰ Zadnje leto je kot četrtošolec Kugler stanoval pri mizarju Francu Kobalu na Gosposki 10 v hiši baronov Lazarini.⁵¹ Od tam je hodil na učiteljske. Ker so novo stavbo učiteljskega napovedovali jeseni 1882 in pisali, *"da je Njihovo apostolsko Veličanstvo dovolilo zidati zgradi za zedineno izobraževališče, za učitelje in učiteljice"*, zgradili pa so jo šele novembra 1884 na Komenskega ulici,⁵² Kugler med svojim šolanjem ni obiskoval pouka v šolski stavbi učiteljskega na vogalu Resljeve in Komenskega, v kateri deluje danes Gimnazija Ledina, temveč še v pozneje podrtim licejskem poslopju na prostoru današnjega živilskega trga.

Kuglerjevo poučevanje na Smuki od 1882 do nesreče 1888

Kaj dosti o šoli in pouku na šoli Smuka med učiteljevanjem prvega rednega učitelja 1882–1888 pravzaprav ne vemo, saj o tej šoli ni zbranih prav veliko podatkov. Da nimamo arhivskega gradiva šole, so poskrbeli požar leta 1932, vojna leta in povojni čas, ki do danes ni ohranil niti šolske stavbe. A nekaj informacij o šoli posredujejo že tiskani šematizmi. Tako je bil v slovenskem Imeniku, ki je izšel v začetku leta 1885, učitelj enorazredne ljudske šole na Smuki zabeležen kot Fran Kugler, začasni učitelj z letno plačo 400 gld. V začetku šolskega leta 1886/87 je označen kot začasni učitelj v IV. plačilnem razredu na enorazrednici, ki jo je obiskovalo 59 učencev.⁵³

Čeprav tudi v arhivskem fondu Okrajnega šolskega sveta v novomeški enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana ni dokumentov iz teh let o šoli Smuka, pa so v indeksu in delovodniku ohranjeni vsaj kratki zapisi o njihovi vsebini. Leta 1882 je tako vodil krajni (krajevni) šolski svet na Smuki Andrej Fink (do 1885, ko ga je zamenjal J. Kra-

(od 115 do 150 gld), še šest drugih kar nekaj več (od 175 do 250 gld) kot on, štirje pa kar tri do štirikrat več.

⁴⁵ ZAL, LJU 198, šk. 7, a. e. 35, Kataloge der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Laibach 1882. Nemci so bili poleg Kuglerja še Adolf Armbuster (roj. 1862 v Ljubljani), Gustav Spetzler (roj. 1860 v Benetkah), Max Tomitsch (roj. 1863 v Kočevju) in Josef Windisch (roj. 1863 na Ptujju).

⁴⁶ Kaže, da je popravek vpisal prof. Jakob Predika/Praedika, učitelj nemščine in nemško-slovenskega kurza, roj. 1836 v Sv. Lovrencu na Dravskem polju. Še pred Kuglerjevim obiskovanjem meščanske šole v Celju je tam poučeval jezike, sredi 80. let pa je kot profesor na ljubljanskem učiteljskem sodeloval tudi s Slovenskim učiteljskim društvom (1882 je bil npr. njegov podpredsednik). Leta 1855 je društvo izdalo 'Imenik šolskih oblastev, ljudskih šol, učiteljev in učiteljic na Kranjskem', ki ga je sestavil Predika. ZAL, LJU 198, a. e. 33, Kataloge der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Laibach 1880. – *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1887*, Maribor 1887, str. 38. – Iz Ljubljane, UT, 15. 10. 1882, str. 319.

⁴⁷ Čopič, *Sto let ljubljanskega učiteljskega*, str. 126.

⁴⁸ Iz Ljubljane. Na tukajšnjem izobraževališči ..., UT, 15. 8. 1882, str. 256.

⁴⁹ ZAL, LJU 198, a. e. 383 Protokoll für Prüfungen der Reife an der kais. könig. Lehrer – Bildungsanstalt zu Laibach 1882.

⁵⁰ Vsak vpisan kot *"Lehranstalt/kandidat"*, ZAL, LJU 504, Ljudski popis z dne 31. decembra 1880, ovoj 80, Sv. Petra cesta.

⁵¹ ZAL, LJU 198, a. e. 33–35: Kataloge der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Laibach 1880–1882.

⁵² Čopič, *Sto let ljubljanskega učiteljskega*, str. 26. – Iz Ljubljane. – Sliši se iz vrjetnih virov, UT, 15. 11. 1882, str. 353.

⁵³ Imenik 1885, str. 68; *Popotnikov koledar 1887*, str. 60, in 1888, str. 71. – Čeprav je podatek o začasnem službenem mestu tudi iz Kuglerjevega zadnjega šolskega leta 1887/88, pa je konec leta 1886 napredoval.

ker)⁵⁴ in nanj se je ob pričetku rednega pouka učitelj Kugler kot voditelj novozgrajene šole obrnil s prošnjo za potrebna učila. Krajni šolski nadzornik je bil tedaj Andreas Petsche, ki pa je že leta 1883 umrl.⁵⁵ Kaže, da se je mladi učitelj lepo vživel v delo, si prizadeval za nabavo učil in poskušal skrbeti za lastno nadaljnje izobraževanje. Leta 1883 se je prijavil na kmetijski tečaj na Slapu v Vipavski dolini,⁵⁶ 1885 pa zasledimo njegova prizadevanja za ureditev šolskega vrta. Na šoli je poučeval tudi verouk ter si prizadeval za plačilo tega dodatnega dela, kar pa najbrž ni bilo enostavno doseči.⁵⁷ Ko je imel v šolskem letu 1885/86 na šoli deljen pouk, si je prizadeval tudi za plačilo dodatka za tak pouk.⁵⁸ Novi učitelj na Smuki je poskrbel tudi za pouk dekliških ročnih del, saj se omenja industrijska učiteljica Julia(na) Kugler, ki je v začetku leta 1884 prevzela pouk deklet v ročnih delih. Okrajni šolski svet najbrž ni imel nič proti pouku, težje pa je bilo doseči plačilo zanj.⁵⁹ Sicer pa je imel Kugler kot učitelj običajne težave s šolskim obiskom, posebej leta 1884 pri učencih sedmega in osmega šolskega leta, kar je poskušal reševati s sodelovanjem krajnega šolskega sveta. Tega leta je poskušal priti tudi na prosto učiteljsko mesto v Črmošnjicah.⁶⁰ Leta 1885 so bila aktualna tudi drva za ogrevanje šole in 1886 večje število obolelih otrok s spuščaji. Kugler si je kot začasni učitelj od leta 1885 prizadeval za napredovanje, ki jo je prinašala stalna namestitev. V tem je uspel naslednje leto in z odlokom Deželnega šolskega sveta v Ljubljani novembra 1886 postal definitivni (stalni) učitelj na svojem službenem mestu, kar je med vestmi o spremembah na učiteljskih mestih objavil tudi list 'Laibacher Schulzeitung'.⁶¹

K sreči pa se je leta 1886 okrajni šolski nadzornik za okraj Novo mesto odločil za izdajo prvega skupnega poročila tamkajšnjih ljudskih šol. Tiskana publikacija na 41 straneh je, kot beremo v 'Učiteljskem tovarišu' oktobra 1886, res "zanimivo

poročilo".⁶² Najprej je šolski nadzornik Ivan Lapajne, sicer ravnatelj meščanske šole v Krškem, v uvodu predstavil pregled šolstva v okraju, nato pa nanizal podatke za posamezne šole. V okraju Novo mesto je bil šolski obisk med najslabšimi na Kranjskem, šolstvo "v obče" pa je bilo "na srednje dobri stopnji." Besedilo je bilo tudi spodbuda šolskim svetom, da podprejo delovanje šol: "... vsaj bo Vam za šolo obrnen denar stoterni sad rodil", jih je navduševal. "Ako hočete, da bo šola snažna, šolski vrt lep, da bodo otroci kaj znali, morate za vse to potrebni denar privoliti." V okraju so imeli 25 šol s slovenskim in 4 z nemškim učnim jezikom, ki jih je obiskovalo skupaj 4248 otrok. Vseh razredov je bilo 41, kolikor je bilo tudi učiteljev in učiteljic. Na nemških šolah se slovenščine niso učili, na treh slovenskih šolah pa so poučevali nemščino kot obvezen predmet in na eni kot izbiren. Čeprav je bil ta uvod le v slovenščini, pa so objavili imenik za slovenske šole v slovenščini in za štiri nemške v nemščini. Najprej si sledita dve štirirazredni šoli v Novem mestu in Žužemberku, ki sta izdali svoje letno poročilo, nato 6 dvorazrednih šol in 21 enorazrednic: ene z nerazdeljenim in druge z razdeljenim poukom. Posebej je zanimivo tudi poimenovanje krajev s šolami: slovenske imajo le slovenska imena, štiri nemške pa so zapisane kot "Čermošnic", "Langenthon", "Unterwarmberg" in "Pöllandl (Poljane)".⁶³

Podrobneje si lahko pogledamo šolo na Smuki. V šolskem letu 1885/1886 je bila enorazredna šola z nerazdeljenim poukom. Predsednik krajnega (t. j. krajevnega) šolskega sveta je bil Johann Kraker in krajni šolski nadzornik Georg Gliebe, oba tamkajšnja posestnika. Učitelj Franz Kugler pa je bil hkrati tudi "Religionslehrer" ali "učitelj kerščanskega nauka", kot navajajo pri slovenskih krajih. Na področju šole je živel 61 šoloobveznih otrok in le en deček in ena deklica nista obiskovala pouka. Učitelj je tako poučeval 59 otrok: 33 fantov in 26 deklet in šolski obisk je bil tako zelo dober, da leč boljši od povprečja v okraju. Šola je imela tri oddelke: v prvem je bilo 13 učencev in 16 učenk, v drugem je bilo 6 učencev in 5 učenk ter v tretjem 14 učencev in 5 učenk. Seznam našteva poimensko vse šolarje, nato pa predstavi učence, zrele za napredovanje v višji oddelek. "Imena šolarjev, ki so se pridno učili, so pri vseh šolah debelo tiskana", kot to predstavitev v publikacije pojasnjuje rubrika "Šolska letina" v Učiteljskem tovarišu.⁶⁴ Tako tiskanih je bilo na Smuki kar precej imen šolarjev: devet med dečki in šest med deklicami, v vsakem oddelku nekaj.

⁵⁴ ZAL NME 14, Indeks 1885, 325.

⁵⁵ ZAL NME 14, Indeks 1882, 793 (And. Fink); 1883, 266 (Andreas Petsche).

⁵⁶ ZAL NME 14, Indeks 1883, Kugler F.

⁵⁷ ZAL NME 14, Indeks 1883, 664 Kugler F.; 1884, 16 in 548, 752; 1885, 540, 554, 704, 728, 731.

⁵⁸ ZAL NME 14, Indeks 1886: Langenthon n, 495.

⁵⁹ ZAL NME 14, Indeks 1884, 20 Kugler Julia; 616, 626, 684 Kugler Juliana. – Največkrat so za tak pouk poskrbele žene učiteljev, a tu je lahko šlo za učiteljevo sestro. Po letu 1884 se namreč J. Kugler kot učiteljica dekliških ročnih del na Smuki ne omenja več, o sestri F. Kuglerja, poročeni v Hinje, pa govori mnogo poznejše poročilo leta 1912.

⁶⁰ ZAL NME 14, Indeks 1884. "Gesuch um die Lehrerstelle in Čermošnic", 722.

⁶¹ ZAL NME 14, Indeks 1885, Kugler F.: 444, 629; 1886, 641. – LSch, Veränderungen im Lehrstande, 25. 11. 1886, str. 341.

⁶² Prvo skupno poročilo ljudskih šol novomeškega okraja. UT, 1. 10. 1886, str. 299.

⁶³ Prvo skupno poročilo, 41 str.

⁶⁴ Prvo skupno poročilo, UT, 1. 10. 1886, str. 299.

Zanimiva so tudi imena šolarjev, saj sta bila v prvem oddelku kar dva Antona Turka (in še en v tretjem oddelku) in dva Josefa Königa; pri vsakem so v prvem oddelku napisali še hišno številko. A še dva Josefa Königa sta bila tudi v III. oddelku! Med dekleti pa sta v tretjem oddelku dve nosili enako ime in priimek: Maria Fink. Otroci so tako najpogostejše imeli priimek König in Fink (vsakega po 7) ali Kraker (6), pogosto Gliebe in Höfferle (4) ali Fabjan, Kinkopf, Ljube in Lobe, Papesch, Turk (vsak nastopa trikrat), po dvakrat Schauer in Petsche, osem priimkov pa nastopa le enkrat (Boldan, Grammer, Gregorič, Morscher, Schusterschitz, Skebe, Tschampl, Samide).

V šolskem letu 1885/86 je učitelj Kugler poučeval teh 59 šolarjev in šolark, ki so predstavljeni z oddelkom, ki so ga obiskovali (I., II. ali III. oddelek in najboljši so bili v poročilu poudarjeni polkrepkim tiskom, tu pa jih predstavljamo tiskane ležee). To so bili po nemškem zapisu v tem letnem poročilu: Josefa Boldan II., Agnes Fabjan III., Josef Fabjan I., *Josefa Fabjan I.*, *Alois Fink II.*, Andreas Fink III., Anton Fink III., Franz Fink III., Josefa Fink II., *Maria Fink* Nr. 27 III., *Maria Fink* Nr. 10 III., Johann Gliebe II., *Josef Gliebe I.*, Josefa Gliebe III., Rosalia Gliebe I., *Rosalia Grammer I.*, *Jozefa Gregorič I.*, Alois Höfferle I., *Johann Höfferle III.*, Josef Höfferle III., Rosalia Höfferle I., Maria Kinkopf I., *Georg Kinkopf III.*, Karl Kinkopf I., Anton König III., Josef König III., Josef König III., *Josef König* Nr. 16, I., Josef König Nr. 24, I., Josefa König II., Maria König I., Agnes Kraker I., *Alois Kraker II.*, Anton Kraker I., Franz Kraker III., Josefa Kraker III., Margaretha Kraker II., Rosalia Kraker I., Andreas Ljube II., Anton Ljube III., *Franz Ljube III.*, Anna Lobe I., Franz Lobe I., *Johann Lobe I.*, Maria Morscher I., Johann Papesch II., *Luzia Papesch I.*, Maria Papesch I., Amalia Petsche I., Josefa Petsche II., Franz Samide I., Johann Schauer III., Maria Schauer I., Nikolaus Schusterschitz II., Anton Skebe I., Johanna Tschampl I., Anton Turk III., Anton Turk Nr. 46, I., *Anton Turk* Nr. 64, I.⁶⁵

Nekoliko se s šolskim utripom v 80. letih 19. stoletja lahko seznanimo ob učiteljskih zborovanjih kočevskega in novomeškega šolskega okraja. Z nemškimi šolami v kočevskem okraju je Smuko povezoval učni jezik in pa župnija v kočevskem Starem Logu, upravno je sodila v novomeški okraj. Kočevski šolski okraj, ki je obsegal poleg nemških šol na Kočevskem še slovenske šole v Ribnici, Velikih Laščah in okolici, ter so bili tako slovenski učitelji v večini, je imel leta 1882 uradno učiteljsko skupščino v navzočnosti okrajnega glavarja in s sodelovanjem okrajnega šolskega nadzornika. Ta je pohvalil napredek šolstva, poudarjal pomen pouka računstva (*"številjenja"*) po dr. Močnikovih raču-

nicah in natančnost pri pisanju. Poročila so obravnavala lepo vedenje otrok in *"kako si naj učitelj ohrani spoštovanje občanov"*. Za zastopnika učiteljstva v okrajnem šolskem svetu pa sta bila za šestletno obdobje izvoljena slovenska nadučiteljja, eden s slovenske štirirazrednice v Ribnici in drugi z nemške dvorazrednice v Starem Logu.⁶⁶ Na okrajni učiteljski konferenci 12. avgusta 1884 v Kočevju je predaval o ponavljalni šoli učitelj L. Vozlaček iz Velikih Lašč *"v posebno zadovoljnost našo in nemajhno stremljenje kočevskih kolegov ... v lepi, mili slovenščini"*. Drugo temo o branju knjig po končanem šolanju je obravnaval eden od ribniških učiteljev (A. Lapajne). A *"je vender uho naših tovarišev to žalilo, da se je nemščine posluževal"*. To so opravičevali, da je bila naloga zastavljena v nemščini, nekaj učiteljev v kočevskem okraju pa tudi slovenščine ni razumelo. Učitelji so nato izbirali, katere učbenike bodo uporabljali v okraju ter kaj bodo kupili za okrajno učiteljsko knjižnico. Tudi počitnice in šolske zamude so bili tema zborovanja. Pri skupnem obedu pa je eden od učiteljev zbral za družino prejšnje leto umrlega učitelja v "Morovicu" (Borovec/Morobitz) pri kolegih in navzočih kar nekaj denarja. Zbrana vsota (34 gld) je bila nekako v višini učiteljeve mesečne plače. Pokojni Kratochwil ni bil dovolj dolgo v učiteljski službi, da bi bil upravičen do pokojnine. Učiteljevo vdovo s petimi otroki je ta *"prelepa bratovska pomoč v hudi sili"*, o kateri je pisal 'Učiteljski tovariš',⁶⁷ gotovo razveselila.

Dne 27. julija 1887 se je vse učiteljstvo obsežnega kočevskega okraja peš in z vozovi zbralo na konferenci v Ribnici. Iz 32 šol s skupaj 53 razredi je prišlo 49 učiteljev in učiteljic. 14 slovenskih šol s 26 razredi je imelo 3433 šolarjev, ki so obiskovali šolo (na razred je prišlo povprečno 132 otrok), 16 nemških šol s 25 razredi pa je obiskovalo 2431 učencev (na razred 93). Brez pouka je ostalo 9% šoloobveznih nemških otrok in 21,7% slovenskih, kar kaže na boljše razvito šolsko mrežo v kočevskem sodnem okraju kot pa v ribniškem in velikaškem. Po obravnavi okrajne učiteljske knjižnice so poslušali slovenska in nemška predavanja o ženskih ročnih delih in o urjenju mišljenja pri učencih, o temi jecljanje otrok pa le nemškega. Med samostojnimi predlogi so se odločili za peticijo za boljše učiteljske plače. Konferenco so sklenili s trikratnim *"hoch"* in *"slava"* cesarju, nato pa odšli na obed v gostilno, kjer so se *"prav dobro"*

⁶⁶ Iz Kočevskega, UT, 1. 9. 1882, str. 270. Izvoljena sta bila Josip Raktelj (roj. 1825 v Dol. Toplicah, nadučitelj na štirirazrednici v Ribnici) in Ivan Tomšič (roj. 1835 v Velikih Laščah, nadučitelj na dvorazrednici v Starem Logu).

⁶⁷ -e-, Iz kočevskega šolskega okraja, UT, 15. 11. 1884, str. 348-349. Denar je zbiral učitelj Osterman.

⁶⁵ *Prvo skupno poročilo*, str. 18-19 (Langenthon).

imeli.⁶⁸ Na konferenci leta 1888 se je čutila tudi napetost med nemško-kočevskimi in slovenskimi učitelji pri volitvah dveh zastopnikov učiteljstva v okrajni šolski svet. Predavanja pa so poslušali o pazljivosti v šoli, nadaljnjem kmetijskem izobraževanju za odraslo mladino in o vzgoji patriotizma.⁶⁹

Poročilo o uradni učiteljski konferenci ljudskih šol okraja Novo mesto julija 1882 posebej poudarja govor okrajnega šolskega nadzornika Antona Derganca o namenu osnovne šole: *"pripravljati mladino za prihodnje življenje"*, pri čemer je spodbujal k vzgoji na versko-nravni podlagi in k edinstvi med učiteljstvom, pa tudi k domovinski vzgoji. S posebnimi poročili so učitelji obravnavali vzgojo značajev in pouk za kmetijske potrebe. Pri tem so vzbujali ljubezen do kmečkega stanu. Tretja tema je bil pouk materinščine, četrta pa gospodinjstva. Za slab šolski obisk posebej v začetku leta so krivili pomanjkanje obleke.⁷⁰ Na letni učiteljski konferenci 5. septembra 1883 je okrajni šolski nadzornik I. Vodeb govoril nemško o šolskem obisku in o splošno dobrih uspehih pri poučevanju, nato pa so govorili o domoljubju, učiteljevem vedenju v šoli ter o učbenikih. Sklepno zahvalo v imenu učiteljstva je izrekel eden od učiteljev, slovensko nadzorniku in nemško okrajnemu komisarju.⁷¹ Na zborovanju 2. julija 1885 je okrajni šolski nadzornik Ivan Lapajne poročal o šolstvu v okraju, ki je polagoma napredovalo, zavzemal pa se je za več kmetijskih tečajev. Učni poskus iz zgodovine in zemljepisa so predstavili trije izžrebani učitelji. Ponekod so imeli težave z okrajnimi šolskimi sveti, ki naj bi preskrbeli potrebščin za šolo.⁷² Po nadzornikovi obravnavi napredka šol: obisk, disciplina, šolski vrt, je na zborovanju 1886 sledila obravnava nazornega pouka ob letnih časih, na koncu pa še tema iz sadjarstva in vrtnarstva.⁷³

Tudi leta 1887 je nadzornik predstavil napredek šol in šolstva, saj je bilo vsako leto več šol in več šolarjev. Le 8 šol v okraju je imelo skoraj vse šoloobvezne otroke tudi pri pouku, povsod pa se tudi niso držali predpisanih 46 tednov pouka. Nato je govoril o uspehih pri posameznih predmetih. *"Kar se nemških šol tiče v tem okraji, so tudi dobre. S poukom v nemščini, kjer se ta poučuje, je bil g. nadzornik prav zadovoljen."* Nadzornik je spodbujal pouk lepopisja, menil, naj na šolsko tablo piše učitelj in ne učenci. *"Otrokom naj se dajo*

domače naloge, zlasti na tablice in tudi v pisanke, posebno iz računstva. Po zimi se jim lahko več da, ker nimajo toliko dela. Če nimajo črnila, naj pišejo se svinčnikom." Priporočal je telovadbo na prostem in izlete zaradi vaj iz prirodopisja in zemljepisa, pohvalil pa mlade učitelje kot *"dobro podkovane"*. *"Vemo, da kmeta tare beda in revščina, pa vendar bode rad pošiljal svojo deco v šolo ter tudi plačal šolske potrebščine, ker ve, da le modri nauki, pouk v šoli privedel ga bode da blagostanja."* Priporočal je še slogu med učiteljstvom in ljudstvom, ki kakšen slab zgled prej posname kakor pa dobrega. Strokovna tema je obravnavala pouk sadjarstva. Na vsakem zborovanju so govorili o okrajni učiteljski knjižnici in volili odbor, posebej pa so leta 1887 obravnavali vsebino primernih knjig. Tedaj so imeli 425 del v 518 zvezkih: 186 slovenskih in 425 nemških knjig.⁷⁴ Pri naslednji učiteljski konferenci 29. 8. 1888 v Novem mestu pa so se uvodoma že spomnili *"vrle učiteljske moči g. Fr. Kuglerja, kateri je tako nesrečno svoje zemeljsko bitje končal. V znak sožaljenja se učiteljstvo vzdigne se sedežev."* Pohvale nadzornika, da je bil na nemških šolah v okraju pri pouku iz nemščine dosežen *"prav dober uspeh"*,⁷⁵ tako ni mogel več slišati.

Nesreča učitelja na sv. Treh kraljev dan 1888

"Priden mlad učitelj; škoda zanj!"

Razlago napisa na nagrobniku s pokopališča v Starem Logu, ki govori o nesreči umrlega učitelja na sv. Treh kraljev dan 1888, najlažje poiščemo v tedanjem tisku. Že v Dolenjskih novicah, ki so tedaj izhajale četrto leto v Novem mestu, lahko 15. januarja preberemo med domačimi novicami pravo: *"(Učitelj je zmrznil). Učitelj Fr. Kugler na Smuki nad Žužemberkom vračal se je na sv. treh kraljev dan s Hinj domu, zašel je po noči v snegu, se utrudil, onemogel in zmrznil. Bil je priden mlad učitelj; škoda zanj!"*⁷⁶ Tej kratki obrazložitvi nesreče, ki je obžalovala izgubo mladega učitelja, je kmalu sledil obsežnejši zapis v takratnem nemškem učiteljskem listu 'Laibacher Lehrerzeitung', ki je 25. januarja objavil najprej notico o smrti učitelja, nato pa še poročilo pod naslovom "Zmrznil v snegu!".

"Poljanice, 17. 1. (Zmrznil v snegu!). V noči iz 6. na 7. januar je zmrznil učitelj g. Franz Kugler s Smuke. To se je zgodilo tako: 6. januarja se je napotil g. Kugler k deseti maši v Hinje, od Smuke eno uro oddaljeno sosednjo faro. Po maši je

⁶⁸ L., Iz Ribnice, UT, 1. 9. 1887, str. 269–270.

⁶⁹ Bedlivi, Iz Kočevskega šolskega okraja, UT, 1. 9. 1888 str. 267–268 in UT, 15. 9. 1888, str. 283–284.

⁷⁰ -u-, Iz Novomeškega okraja, UT, 1. 8. 1882, str. 238 in 15. 8. 1882, 254–255.

⁷¹ Stražny, Iz Dolenjskega (Učiteljska konferenca), UT, 1. 9. 1883, str. 271.

⁷² Iz Novega Mesta, UT, 1. 8. 1885, str. 236–238.

⁷³ Iz Novomeškega okraja, UT, 1. 9. 1886, str. 270–271.

⁷⁴ Iz Novomeškega okraja, UT, 1. 10. 1887, str. 300–302 in 1. 11. 1887, str. 334–335.

⁷⁵ -I-, Iz Novomeškega okraja, UT, 15. 9. 1888, str. 284–286.

⁷⁶ Učitelj je zmrznil. Dolenjske novice, Novo mesto 15. 1. 1888, str. 13.

obiskal tamkajšnjega kolego, ki ga je povabil na kosilo. Po opravljenem obedu sta se oba kolega zadržala v pogovoru in ko se je pričelo večeriti, se je Kugler odpravil domov. Pot od Hinj do Smuke je pogosto prehodil, vendar jo je v noči na 6. januar na nesrečo zapustil. Dolgo je nesrečno blodil naokrog po meter visokem snegu, dokler ni po okoli 12 urah prispel blizu naselja Novi Log, kako uro hoda od farne vasi Stari Log. Tam revež ni več vedel kam naj se obrne, da bi prišel do Smuke. Vpil je na pomoč, da so njegove klice sicer slišali v Novi Log, a se ni nihče odpravil ven, da bi zabludelega privedel na pravo pot. Končno se je slaboten usedel, najbolj verjetno, da bo malo počil in nato znova iskal pravo pot. Toda Kugler se iz tega dremeža ni več dvignil – v tako strašnem mrazu je moral zmrzniti. Ljudje na Smuki niso niti slutili, da ne bodo mogli več videti svojega tako zelo priljubljenega učitelja! Kuglerjevo truplo so našli 9. januarja ležeče z obrazom v snegu. Pokopali so ga 11. januarja v Starem Logu. Kako zelo je bil g. Kugler priljubljen na Smuki je pokazal dolg pogrebni spreved. Ves kraj je bil tam, odrasli kot tudi vsi šolarji. Nobeno oko ni ostalo suho in vsi so žalovali za tako nesrečno pokojnim. Bodi mu lahka zemlja!

Jaklitsch.⁷⁷

Poročilo je 17. januarja sestavil le dve leti mlajši Kuglerjev vrstnik z ljubljanskega učiteljskega Johann Jaklitsch,⁷⁸ ki je pričel poučevati leta 1883, le leto dni za njim. Že kot pomožni učitelj na dvorazredni šoli v sosednjem Starem Logu je bil Kuglerju bližnji sosed, posebno pa še kot učitelj v Dolnji Topli Rebri, kjer je zamenjal februarja 1886 tamkajšnjega umrlega predhodnika. Maja 1887 je postal tam stalni učitelj,⁷⁹ že od jeseni 1887 pa je bil stalni učitelj v novomeškem okraju na enorazredni nemški šoli Poljanice, tudi Poljane pri Dolenjskih Toplicah,⁸⁰ danes Kočevske Poljane. Ta šola je bila poleg Smuke med štirimi oz. petimi nemškimi šolami v okraju Novo mesto, ki so se od 1892

uradno povezovale z drugimi šolami z nemškim učnim jezikom na Kočevskem in s skupnim okrajnim šolski nadzornikom.⁸¹ Učitelj v Hinjah, kamor se je mladi učitelj s Smuke odpravil na Treh kraljev dan 1888 k praznični maši ob 10. uri, je bil tedaj 44-letni Pavel Borštnik, doma z Gorenjskega, ki je že osemindvajseto leto učiteljeval po Kočevski in Suhi krajini. V Hinje je prišel jeseni 1886 iz prejšnjega službenega mesta v Banjaloki.⁸² Gotovo je Kugler po maši v Hinjah rad sprejel povabilo starejšega kolega v družbo in na kosilo. A s Suhe krajine proti svojem službenemu kraju se je Kugler žal odpravil prepozno, v tem času pa se je hitro temnilo... Prav pretresljiva je navedba, da so ga ponoči slišali v vasi Novi Log, že blizu župnijskega središča v Starem Logu, ko je iskal pravo pot, a je ostal sam v gluhi temi zasneženih kočevskih gozdov.

Takšen dogodek je ostal zapisan tudi v šolsko kroniko domače šole, ki jo poznamo le po poznejšem povzetku. Kot je v kratkem orisu zgodovine šole zapisal pred božičem 1939 tedanji šolski upravitelj na Smuki Ciril Muc med posebnosti iz šolske kronike, je 6. januarja 1888 učitelj tamkajšnje šole na poti iz Hinj zašel v snežnem meteuži proti Novemu Logu, namesto na Smuko. "Taval je dolgo in končno od utrujenosti zmrznil. Našli so ga 9. I. 1888."⁸³

Informacije o nesreči so stekle tudi po uradni poti. O izjemnem dogodku je občinsko predstojništvo 9. januarja 1888 obvestilo novomeški okrajni šolski svet, ta pa je poročal v Ljubljano.⁸⁴ Za ponesrečenim učiteljem Kuglerjem so od februarja do aprila 1888 nato po uradni poti urejali še zapuščinske zadeve. Za to je dal pobudo njegov oče Mathias Kugler iz Laškega, saj kot kaže, ponesrečeni ni pustil za seboj nepreskrbljene družine. Po dopisovanju šolskega vodstva v Žužemberku, Okrajnega sodišča v Žužemberku (glede zapuščine za učiteljem), Okrajnega šolskega sveta v Novem mestu in Deželnega šolskega sveta v Ljubljani so uredili tudi to. Zadnji zapis o učitelju Kuglerju v dokumentih Okrajnega šolskega sveta v Novem mestu aprila 1888 je bil povezan z izplačilom 107 gld 50 kr v višini njegove četrtletne plače kot z zakonom določen prispevek dedičem za pogrebne

⁷⁷ Jaklitsch, Pöllandl, 17 Jänner. (Im Schnee erfroren!), LSch 25. 1. 1888, str. 28–29. – Poročilo v nemščini navaja le nemška imena krajev na nemškem jezikovnem območju (Poljanice/Pöllandl, Smuka/Langenthon, Stari Log/Alttag, Novi Log/Neulag), za Hinje pa le slovensko ime.

⁷⁸ Johann Jaklitsch je bil do začetka leta 1892 učitelj in voditelj enorazredne ljudske šole v Kočevskih Poljanah, nato pa nadučitelj na dvorazredni ljudski šoli v Črmošnjicah. – Ernennungen und Veränderungen, LSch 15. 2. 1892, str. 24.

⁷⁹ Premene pri učiteljstvu, UT, 15. 5. 1887, str. 160.

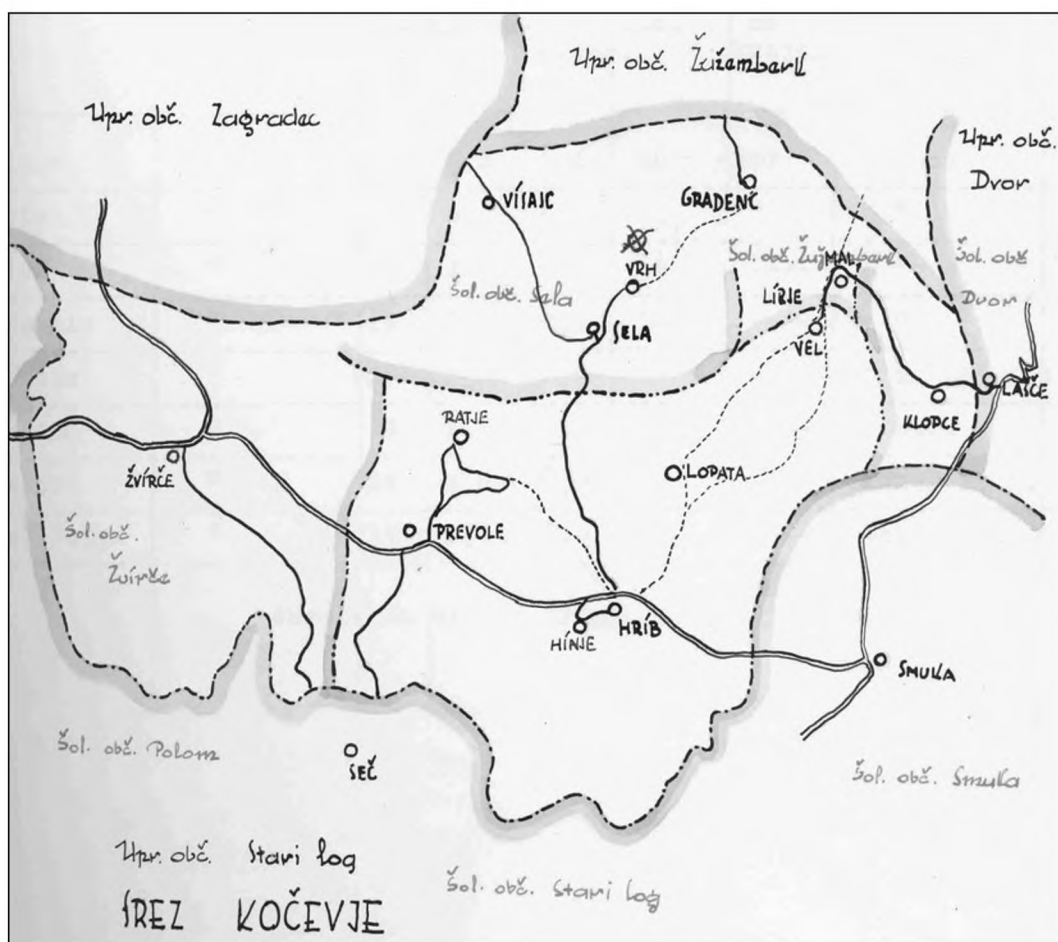
⁸⁰ Popotnikov koledar 1888, str. 70; Beg, Slovensko-nemška jezikovna meja, str. 22–23 navaja opis novomeškega okrajnega glavarstva. Poljanice so dobile šolo 1849, poslopje so 1883 predelali z dotacijo Schulvereina 1000 gld, ki jih ni bilo treba vrniti niti plačevati obresti "dokler ostane podučni jezik nemški." – Premene pri učiteljstvu, UT, 1. 11. 1887, str. 336.

⁸¹ Poleti 1892 so omenjali "g. Jakliča, kateri je sedaj priklapljen kočevskemu okraju." Iz novomeškega okraja, UT, 16. 8. 1892, str. 224–225.

⁸² Premene učiteljstva, UT, 1. 11. 1886, str. 336.

⁸³ SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Smuka (Kočevje). Ciril Muc, Kratek oris zgodovine in razvoja drž. ljudske šole na Smuki, 21. 12. 1939. – V tem zapisu je napačno zapisan učitelj Franz Kugler kot "H. Kugler", kar je povzel tudi zapis v Dolenjskem listu 2001.

⁸⁴ ZAL, NME 14, Indeks, Delovodnik 1888: 24 (9. 1. 1888) – "Gemeinden Vorsteherung in Langenthon am 9/1 1888 Z. 13 / zeigt an, das am 6. d. Mts., der dortige Lehrer Franz Kugler auf dem Wege von Hinnach nach Langenthon im Schnee erfroren ist."

Na skici šolskega okoliša Hinje je označena pot do 5 km oddaljene Smuke, ki je bila v zimski noči 1888 usodna za učitelja Kuglerja (SSM, dokumentacijska mapa Hinje, Črtež šolske in upravne občine Hinje, ok. 1930).

stroške.⁸⁵ Že prej pa so šolske oblasti poskrbele za naslednika na učnem mestu na Smuki. Tako so med prostimi učiteljskimi mesti še v isti januarski številki učiteljskega lista 'Laibacher Schulzeitung' leta 1888, ki je prinesla poročilo o nenavadni smrti učitelja v kočevskih gozdovih, tudi objavili razpis Okrajnega šolskega sveta v Novem mestu. Do konca januarja so zbirali prošnje za prosto učiteljsko mesto na enorazrednici na Smuki z letnimi

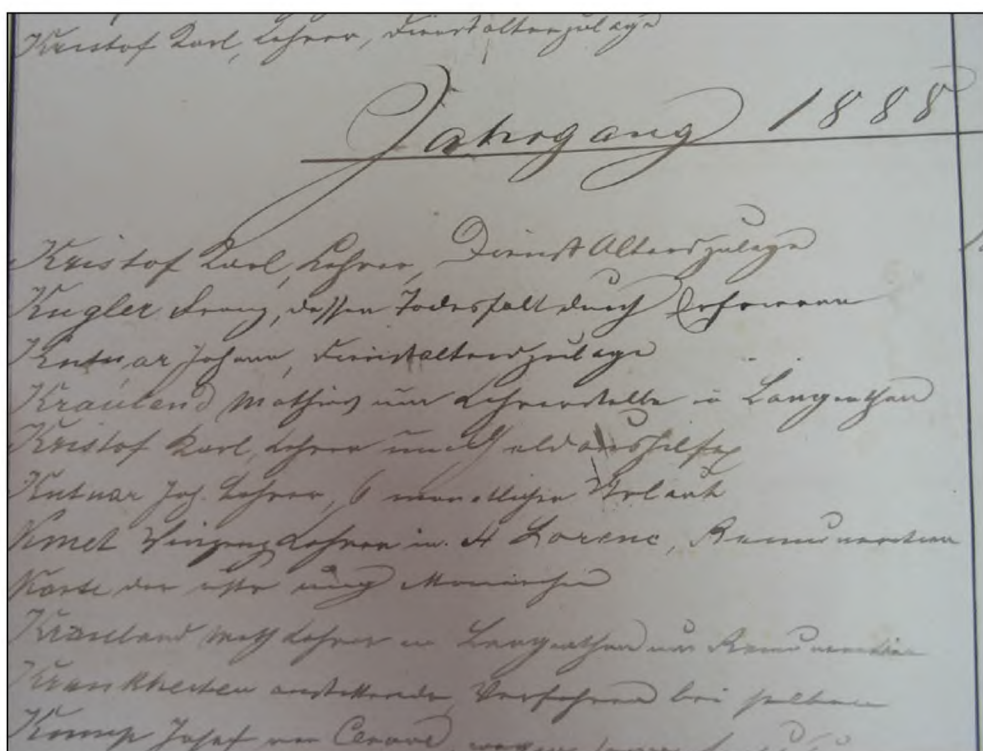
dohodki 400 gld, dodatkom za vodenje 30 gld in stanovanjem.⁸⁶ Službo na šoli s 30 učenci in 29 učenkami je kot definitivni učitelj v IV. plačilnem razredu dobil dotedanji drugi učitelj na dvorazrednici v Koprivniku/Nesselthal Matija/Mathias Krauland (roj. 1864 v Gorenji vasi). Krauland je dosegel definitivnost (stalno namestitev) konec leta 1886, takrat kot Kugler.⁸⁷ Tudi Krauland je bil Kuglerjev malo mlajši vrstnik in skupaj s svojim sošolcem in rojakom Jaklitschem le eno leto za njim na učiteljsku, kjer je maturiral leta 1883⁸⁸ in vstopil v učiteljsko službo. Dokler ni Krauland 21. marca 1888 pričel z delom kot novi učitelj, na šoli na Smuki ni bilo pouka. Na tem delovnem mestu je nato vztrajal skoraj pet let.

⁸⁵ ZAL, NME 14, Indeks 1888 (Kugler F.); Delovodnik, 1888; 144, 196, 235, 276. – O zadnjem dopisu Deželnega šolskega sveta 23. 4. 1888 št. 276 o 104 gld 50 k kot pogrebnih stroških so z Okrajnega šolskega sveta v Novem mestu obvestili očeta ponesrečenega učitelja. Deželni zakon z dne 29. 4. 1873 o pravnih razmerah učiteljev je namreč v § 79. določal, da pripada dedičem za umrlim službujočim učiteljem – če njegova zadnja plača ni presegla 600 gld in tudi zapuščine ni bilo dovolj za poplačilo stroškov bolezni in pogreba – četrtnina letne plače "kakor četrtnina za pogreb" (als Conduct-Quartal). – Heinz, *Zbirka zakonov*, str. 500–501. – Za zavzeto strokovno diskusijo o tem se zahvaljujem kolegici Meti Matijević, arhivski svetovalki iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, enota Novo mesto.

⁸⁶ Erledigte Lehrstellen. Krain, LSch., 25. 1. 1888, str. 32. – Prim.: ZAL, NME 14, Indeks 1888 (Krauland M.); Delovodnik, 1888; 205, 215.

⁸⁷ Veränderungen im Lehrstande, LSch., 25. 11. 1886, str. 341. – Prim.: ZAL, NME 14, Indeks 1888 (Krauland M.); Delovodnik, 1888; 205, 215.

⁸⁸ Čopić, *Sto let ljubljanskega učiteljskega*, str. 127.

Črka "K" v indeksu k delovodniku Okrajnega šolskega sveta Novo mesto leta 1888 z zaznamkom Kuglerjeve smrti in začetkom delovanja njegovega naslednika Matije Kraulanda (ZAL NME 14, indeks).

Nagrobnik učitelju, pokopanemu daleč od njegove domovine Štajerske

In kako je nesrečni prvi redni učitelj na Smuki dobil nagrobnik, ki je v začetku 21. stoletja nemara redka materialna priča o nemškem imenu ene od kočevskih vasi in o nekdanji šoli v tem v kraju? Konec 19. stoletja ni bilo nič nenavadnega, da so učitelji kazali stanovsko samozavest in društveno povezanost tudi s tem, da so svojim pokojnim kolegom družno postavili nagrobni spomenik. Med lesenimi in železnimi križi pa tudi med gomilami brez posebnih oznak so bili kamniti učiteljski nagrobniki na vaških pokopališčih ugleden spomin na šolnike,⁸⁹ od katerih so nekateri umrli v kraju službovanja, s katerim niso imeli rodbinskih zvez. Tako so se za postavitev Kuglerjevega nagrobnika zavzeli v učiteljskem društvu v kočev-

skem okraju. Nemške šole v okraju Kočevje so imele julija 1892 prvič uradno učiteljsko konferenco le za šole z nemškim učnim jezikom tega okraja, ki so se jim pridružili tudi učitelji na takih šolah v okrajih Novo mesto in Črnomelj. Ta delitev uradnih učiteljskih zborovanj po jezikovnem načelu je bila v veselje tako nemškemu kot slovenskemu učiteljstvu. Na tej konferenci v Kočevju je po poročilu v mesečniku nemškega Kranjskega učiteljskega društva, ki je izhajal v Ljubljani, aktivno sodeloval pri temi o šolskih vrtovih tudi "Herr Lehrer Krauland von Langenthon"⁹⁰ – g. učitelj Krauland s Smuke. Morda so prav te povezave učiteljev nemških šol iz vseh treh političnih okrajev, ki so obsegali področje naselitve Kočevjarjev, pripeljale do uresničitve pobude za spomenik ponesrečenemu učitelju ene od nemških šol v okraju Novo mesto.

Postavitev nagrobnega spomenika pojasnjuje dopis v 9. številki (1892) mesečnika 'Laibacher Schulzeitung' o zborovanju Učiteljskega društva Kočevje 30. avgusta v prostorih tamkajšnje gimnazije. Tedanji učitelj na Smuki Mathias Krauland

⁸⁹ Tudi v novomeškem okraju so poldrugo leto po smrti rajnega kolege J. Ancelja postavili člani novomeškega učiteljskega društva spomenik, ki ga je izklesal domači kamnosek Lukšič iz Drske. Ancelj je bil rojen v Suhorju 1865, maturiral na učiteljski šoli v Ljubljani 1888, umrl kot učitelj v Podgradu aprila 1891. Kot so zapisali, je bil dolgo časa brez spomenika, saj je počival "že skoraj poldrugo leto v hladni zemlji". Tako je bila postavitev spomenika Kuglerju toliko bolj pozna. Prim.: Iz novomeškega okraja (Anceljev spomenik), UT, 16. 9. 1892, str. 253. in UT, 16. 5. 1891, str. 157–158.

⁹⁰ Zuschriften. Gottsche am 10. Juli., LSch, 15. 7. 1892, str. 111–112. "... Herr Lehrer Krauland von Langenthon ...". – Kasneje je šola na Smuki spet sodila v šolski okraj Novo mesto. Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji, 1923, str. 85.

je poročal o zbiranju prispevkov za postavitev nagrobnika kolegu Franzu Kuglerju, ki se je ponesrečil januarja 1888 na poti iz Hinj proti Smuki. Vodja nabirke je bil Kuglerjev vrstnik, ki je obiskoval učiteljske le leto za njim in bil od marca 1888 nato njegov naslednik na šoli. Predstavil je do tedaj zbrano vsoto 40 goldinarjev, ki je omogočila sklep za naročilo *"prostostoječega, piramidalnega nagrobnika"*. Tega so se namenili postaviti še tisto jesen na pokopališču v Starem Logu, *"kjer ponesrečeni leži pokopan daleč od svoje domovine Štajerske"*.⁹¹ Pri zbiranju denarja v ta namen so sodelovali tudi slovenski učitelji iz novomeškega učiteljskega društva. Na njihovem zborovanju 2. junija 1892 v Dolenjskih Toplicah je predsednik F. Koncilijski toplo priporočil okrožnico *"kočevskih gg. tovarišev"*, ki so povabili tudi slovensko učiteljstvo k zbiranju prispevkov za nakup *"prilичnega nagrobnega spomenika pred leti v hudej zimi ponesrečenemu tovarišu Kuglerju"*. Ker je bil pokojni *"kot vrl značaj še vsem v dobrem spominu, se vse zbrano učiteljstvo temu pozivi z veseljem odzove"*. Tako je zapisal v poročilu tajnik Matija Hiti,⁹² ki je kot mlad učitelj pred tem poučeval v njegovi soseščini na šoli Dolnja Topla Reber, torej tudi v občini Smuka.

Učiteljstvo je izpeljalo svoj sklep in spomenik učitelju Kuglerju so postavili na pokopališču v Starem Logu nemara že jeseni 1892 ali morda do pomladi naslednje leto. Navadno so postavitev spomenika sklenili s primerno prireditvijo. Kakšne so bile tedaj pri nas slovesnosti ob postavitvi spomenika učitelju, nam kaže sočasni primer z Notranjske. Nič nenavadnega ni bilo, da je trajalo nekaj let, da sta stanovska zavednost in solidarnost učiteljstva zbrali dovolj denarja za spomenik. *"Kakor se bomo sami med seboj čislali in spoštovali, tako nas bodo i drugi"*, so zapisali ob slovesnosti oktobra 1892 v spomin pred šestimi leti umrlega kolega na Postojnskem. Zbrali so se najprej k slovesni zadušnici v domači cerkvi, *"potem je šel sprevod s šolsko mladino na čelu na pokopališče"*. Tam je stal nov spomenik, kamnita *"štirioglasta piramida visoka kot srednje velik človek"*. Ob spomeniku je spregovoril pokojniku v spomin eden od dvanajstih zbranih učiteljev. Svoj nagovor je končal: *"Tu ob tvojem grobu stoječi kolege bomo delovali po svoji moči za uresničenje istih uzorov, katere bi bil ti gojil, ko bi ti bil Vse-*

mogočni podaljšal življenje." Po *"Z Bogom!"* so zapeli nagrobno, šolska mladina je položila na grob dva sveža venca, nato so se še enkrat po tišem poslovili od pokojnika in odšli s pokopališča k skupnemu obedu. Tam je bilo med izborno postrežbo tudi mnogo napitnic. *"Napivali"* so spominu pokojnika, njegovim domačim ter zbirateljem in darovalcem za spomenik.⁹³ Slovesnost ob postavitvi spomenika Franzu Kuglerju morda ni bila tako bogata kot tista, namenjena učitelju iz ugledne družine s Postojnskega, ki so ga pokopali v rodnem kraju, a je najbrž zbrala nekaj učiteljstva s Kočevske in morda še Dolenjske ter krajane in posebej učence s Smuke.

Nagrobni spomenik učitelju Kuglerju na pokopališču Stari Log je iz svetlega kamna, piramidalno zaključen in prosto stoječ z vklesanim velikim križem in z napisom. Sestavljata ga dobrih 32 cm visok kvadrast podstavek, oblikovan kot cementna plošča sloneča na večjih kamnih in piramidalen nagrobni kamen. Ta je postavljen na sredo 56 cm x 42 cm velikega podstavka tako, da je nagrobni kamen spodaj velik 36,4 x 20,8 cm, nato pa se polagoma zožuje ter je tako gornja širina le še 28,4 cm x 19 cm, tako da predstavlja čelo spomenika širša napisna plošča. Nagrobni kamen je zgoraj prirezan v obliki dvokapnice (vsaka polovica je na skupno širino 19 cm dolga 16 cm), kar čelno in zadnjo stran kamna poviša še za 8 cm. Skupaj je nagrobni kamen visok en meter, s podstavkom vred pa kakih 132 cm, kar lahko ocenimo za običajno višino nagrobnikov na tem pokopališču.

+
RUHESTÄTTE
des
FRANZ KUBLER
Lehrer in Langenton;
verunglückt am 6. Jänner 1888
in seinem 27. Lebensjahre.

Gewidmet von seinem Collegen.

Na nagrobniku sta z velikimi črkami izpisana "RUHESTÄTTE"/"Počivališče" (v smislu zadnjega počitka v grobu) in njegovo ime in priimek. A vse kaže, da napis ni brez napak. Nemara je že kamnosek tretjo črko v učiteljevem priimku izklesal napačno: namesto "B" bi moral biti "G", saj se je ponesrečeni učitelj pisal KUGLER in to brez dvomov in izjem v vseh dostopnih dokumentih in sočasnih zapisih. Zanimivo pa je nepopolno tudi ime kraja, v katerem je Kugler učiteljeval: Lan-

⁹¹ Zurschrift. Gottschee, 10. September 1892. (Lehrer-Vereinsversammlung.), LSch, 15. 9. 1892, str. 144.

⁹² M. H. (Matija Hiti), Iz novomeškega šolskega okraja, Popotnik, 10. 6. 1892, str. 174. – Prim. o M. Hitiju: Boris Rozman, Dokument iz zapuščine nadučitelja Matije Hitija iz Doba pri Domžalah, Šolska kronika, 25, 1992, 129–132; isti, Arhivska zapuščina nadučitelja (šolskega upravitelja) Matije Hitija iz Doba pri Domžalah, Arhivi, 1991, str. 90–91.

⁹³ Iz postojnskega okraja 20. vinotoka, UT, 16. 11. 1892, str. 308–309. Zapis predstavlja slovesnost ob postavitvi spomenika mlademu učitelju v rojstnem Orehku pri Postojni. Andrej Križaj (1862–1886) je služboval le dve leti na šolah v Trnju in na Lozicah.

genthon je izklesan brez črke "h", kar kot 'Langenton'. A težko bi ocenili, da v eni črki napačno izklesani priimek, ki ostaja že več kot stoletje brez korekture, priča tudi morda o kakšnem premalo poučenem podeželskem kamnoseku ali o klesarju, ki ni poznal lokalnih značilnosti. Lahko je za domačo rabo ustrezal že poenostavljen zapis imena kraja, za učitelja pa so ob postavitvi spomenika že pozabili kako točno se je pisal.

Nagrobnik ponesrečenemu učitelju Franzu Kuglerju so na pokopališče v Starem Logu nekaj let po njegovi smrti postavili učiteljski kolegi s Kočevske in okraja Novo mesto (foto: B. Šuštar, 2006).

Primerjava z drugimi nagrobniki pokojnih iz istega kraja na tem pokopališču pokaže, da je bil kraj zapisan tudi drugje brez črke "h" (torej Langenton) in torej tak napis pri učitelju Kuglerju ni posebna izjema. Pri tem seveda uradno ime kraja ni vprašljivo, saj je v dokumentih vedno uporabljeno ime "Langenthon", kaže pa vsaj na pokopališču na splošno udomačen poenostavljeni zapis kraja. Vsaj trije nagrobniki na tem pokopališču pa imajo na čelni strani napisne plošče desno spodaj vklesano tudi "A. Plesche", kar lahko razberemo kot podpis kamnoseka, ki je nemara izdelal tudi Kuglerjev nagrobnik. Tudi brez podrobne analize črk napisov lahko vidimo, da sta značilni črki "g" in "l" pri enem od podpisanih spomenikov (na leta 1903 umrlem domačinu s

Smuke) povsem enaki kot pri spomeniku učitelja, tak pa je tudi napis "Gewidmet".⁹⁴ Kuglerjevi učiteljski tovariši z nemških šol na Kočevskem, ki so v sodelovanju s slovenskimi učitelji novomeškega šolskega okraja z zbranim denarjem poskrbeli za postavitve spomenika, so svojo donacijo tako tudi zapisali na ta svoj dar, posvečen njihovemu kolegu.

Od drugega učitelja na Smuki do ukinitve šole

Kuglerjev naslednik Mathias Krauland je učiteljeval na Smuki do 16. januarja 1893, nakar so bili učenci spet nekaj časa brez pouka do nastopa tretjega učitelja. To je bil Rudolf Schlenz (roj. 1874 v Kočevju), ki je na svojem prvem delovnem mestu poučeval le v šolskem letu 1893/94 od srede oktobra do srede avgusta, nato pa je učil na štiri-razredni deški ljudski šoli v rojstnem Kočevju.⁹⁵ Veliko bolj vztrajen je bil naslednji učitelj Josip Samide, ki je pričel službovati na šoli na Smuki po končanem učiteljišču in bil od 1. oktobra 1894 naprej nato desetletja tamkajšnji učitelj.⁹⁶

In kakšno je bilo politično razpoloženje na Smuki? Nekaj malega o idejni usmerjenosti kraja vemo za začetek 20. stoletja in iz tega lahko vsaj nekoliko sklepamo, da so bile dve desetletji prej – v Kuglerjevem času – razmere nemara še bolj tradicionalne. Če so v Valvasorjevem času veljali Kočevjarji za pobožne, pa je postalo do začetka 20. stoletja to manj izrazito. Vsaj če bi sodili po politični usmerjenosti. A v občini Smuka v žužemberškem sodnem okraju, ki je sodila v nemški volilni okraj na Kočevskem, se je katoliška politična usmeritev obdržala še leta 1907. O tem lahko sodimo, ker je ob takratnih državnoborskih volitvah kandidat krščanske Kmečke zveze prof. Josef Obergföll zmagal tu in v treh drugih naseljih na severu (Polom, Stari Log, Mala Gora) ter v Poljanah in Črmošnjicah na skrajnem vzhodu Kočevske. So pa nastopali v tedanjih političnih združenjih tudi šolarji, saj so bili v predvolilnem času leta 1907 v šoli v Starem Logu zaradi klicev "Živela kmečka zveza!" po pouku zaprti skoraj vsi otroci iz Novega Loga, katerih starši so bili v kmečki zvezi. Na Smuki je tako npr. liberalni kandidat dobil le 26 glasov, katoliški pa 105 (a v celem volilnem okraju le 32% glasov). Tako je liberalni kandidat

⁹⁴ Npr. nagrobnika v Starem Logu ob severni strani pokopališkega zidu: Johann Morscher, Langenton št. 5, † 1903 (s podpisom kamnoseka A. Plesche); Johann Petsche, Langenton št. 62, † 1902. – A. Plesche je podpisal tudi na paru sorodnih nagrobnikov družine Samide s pokojniki iz let 1901, 1925 in 1906, 1921. Pri tem so najbrž spomenikoma, postavljenima v začetku 20. stoletja, nato še dopisali napis.

⁹⁵ *Popotnikov Koledar 1895*, str. 73.

⁹⁶ *Popotnikov Koledar 1888*, str. 54, in 1889, str. 67.

knez Karel Auersperg drugod v tem volilnem okraju prejel več podpore in postal z nad 68% glasovi kočevski državnozborski poslanec.⁹⁷

Ko je Ante Beg na 1. obrambnem tečaju julija 1910 zatrdil, da *"ne mislimo Kočevarjev posloveniti"*, je omenil tudi *"žalostno dejstvo"*, da sta tedaj škofijski ordinariat in deželni šolski svet *"nekako"* tekmovala z namestitvijo čim večjega števila nemških duhovnikov in učiteljev na Kočevskem. Tam tedaj slovenskih učiteljev ni bilo več, le kakšnega duhovnika so poslali za kazen med Kočevarje. Prej pa je bilo drugače. *"Pred desetletji je kočevske župnije upravljala večina slovenskih duhovnikov, v šolah pa so poučevali večinoma slovenski učitelji."* Kot je ugotavljal, so bili Kočevarji z obojimi zadovoljni, ker so obvladali nemščino in se niso ukvarjali s politiko.⁹⁸ Gotovo je na nameščanje učiteljev vplivalo tudi dovolj kandidatov med učiteljskimi za ta poklic iz vrst Kočevarjev, ki so se radi vračali v domače kraje. Kot kaže primer šole z nemškim učnim jezikom na Smuki, so prvemu učitelju, kot lahko sodimo, Nemcu s celjske okolice na Spodnjem Štajerskem, sledili na tej kočevarski šoli domačini.

Četrty učitelj na šoli Smuka, Josip Samide, je bil Schlenzov rojak in vrstnik, saj je bil rojen v Koflerjih (Koflern/Koblarji) pri Kočevju istega leta 1874 kot njegov predhodnik. Prvo šolsko leto 1894/95 je Samide kot dvajsetletni učitelj poučeval 40 dečkov in 32 deklic, v ponavljalni šoli pa je imel enega dečka in dve deklici. Učiteljski strokovni (*"usposobljenostni"*) izpit je opravil že 1896 in bil naslednje leto definitivno nameščen na tej šoli.⁹⁹ Učitelj in šolski upravitelj Samide je bil kot domačin¹⁰⁰ na tej šoli kar vsa leta svoje delovne dobe, in kaže, da je imel veliko veselja s šolskim vrtom.

Po prvi svetovni vojni je na delo šole na Smuki vplivala ureditev manjšinskega šolstva, ki je določala zadostno število učencev (vsaj 30, izjemoma vsaj 25) in vpisovanje v nemške manjšinske oddelke. Kot kaže v gradivu podrobneje predstavljen primer z bližnje šole Polom, smo v splošnem duhu nestrpnosti v letih med obema vojnoma tudi pri nas spodbujali pouk *"državnega jezika"*.¹⁰¹ Po letu 1919 je bil na Smuki pouk v nemškem učnem jeziku, slovenščino pa so poučevali od 5–7 ur tedensko. Podobno je bilo na še 16 drugih eno-

razrednicah na Kočevskem. A do let pred drugo svetovno vojno so se razmere že spremenile v korist slovenskega pouka.¹⁰²

V šolskem letu 1923/24 je imela šola naslov Smuka 63 in stavba je stala na parc. št. 58–58/1 je bilo stavbišče, 58/2 šolski vrt s površino 2 ara (leta 1934 se omenjajo 3 ari) in 29 m² z 12 drevesi, ograjen s krajniki. Leta 1939 je bil šolski vrt, ki se je razprostiral na jugozahodni strani za šolo, urejen kot sadni vrt, za katerega je skrbel takratni šolski upravitelj. Učilnica v že leta 1882 zgrajeni šolski stavbi je bila visoka 3 m, dolžine 6,7 m in širine 5 m ter je imela tri okna, obrnjena proti jugozahodu. V šoli je bilo tudi primerno stanovanje za učitelja / šolskega upravitelja. Obsegalo je kuhinjo (3,7 m x 2 m) in dve sobi (4,7 m x 3,9 m in 4,7 m x 2,7 m). Vsi prostori so bili visoki skoraj 3 m. Šolski pouk je bil poldneven, posebej za slovenski in posebej za nemški oddelek,¹⁰³ dokler ni bil slednji ukinjen.

V šolskem letu 1928/29 je bilo šoloobveznih otrok 33, konec 30. let je v eni učilnici obiskovalo pouk dopoldne 16 otrok, popoldne pa 21. Šolski upravitelj Josip Samide je aprila 1929 v statističnem *'šolskem listu'*¹⁰⁴ predstavil tudi štiri znamenite osebnosti, ki so se šolale na tej šoli. Vsaj enega, če ne dva, je poučeval prav prvi učitelj Franz Kugler. Tako sta omenjena dva poznejša notarja, ki sta obiskovala to šolo: med 1885 in 1888 je bil to Alojzij Kraker (ta je omenjen v šolskem letu 1885/86 v II. oddelku te šole) in nato od 1888 do 1894 Josip Fink. Druga dva zapisana med *'znameniteži'* pa sta bila sinova dolgoletnega šolskega upravitelja Josipa Samide: računski uradnik Valter Samide (na šoli 1903–1910) in inženir Josip Samide (na šoli 1905–1911).¹⁰⁵

V povzetku iz šolske kronike šole na Smuki, napisanem leta 1939, je med posebnostmi za hudo sušo poleti 1922 naveden 3. aprila 1932 tudi požar. Ta je izbruhnil v hiši št. 44, v kateri je stanoval upravitelj in imel tam tudi pisarno, zato je o šoli ostalo le malo ohranjenega, saj so tedaj *"pogoreli vsi uradni spisi"*.¹⁰⁶ O tem požaru zasledimo vest iz Žužemberka tudi v tedanjem časopisju, ki pa je sumila na požig. Sicer je bilo tedaj takšnih ali dru-

⁹⁷ Trdan, Rdeči in črni, str. 40–41.

⁹⁸ Beg, *Slovensko-nemška jezikovna meja*, str. 23.

⁹⁹ Ročni zapisnik 1914–1915, str. 45.

¹⁰⁰ Josip/Josip Samide, rojen 5. 5. 1874 v Koblarjih pri Kočevju, umrl 21. 5. 1950 v Gradcu. Tako rojstni kraj kot priimek Samide, ki je bil razširjen tudi vaseh Stari Log in Kletsch, pa tudi 1885/86 v šolskem okolišu šole na Smuki, kažejo na domače območje učitelja Josefa Samide. Priimek Samide je bil namreč po napisih na nagrobnikih na pokopališču v Starem Logu doma tudi v vaseh Stari Log št. 56 in Kletsch št. 7.

¹⁰¹ Prim. op. 34.

¹⁰² Ostanek, Manjšinsko šolsko vprašanje, str. 9–10. Primerjava stanja šolstva 1919 in dvajset let zatem kaže na slovenizacijo šol. Leta 1939 je bil na šoli Smuka le en oddelek s slovenskim učnim jezikom. *"Ker ni dovolj pravih Nemcev, je bil nemški oddelek ukinjen"*. Ostanek, *Situacijsko poročilo*, str. 18.

¹⁰³ Ferenc, Usoda šol, str. 157. – SŠM, dokumentacija, dokumentacijska mapa OŠ Smuka.

¹⁰⁴ Prim.: B. Šuštar, Šolski list.

¹⁰⁵ SŠM, arhivska zbirka, Šolski list OŠ Smuka 1929. – *Prvo skupno poročilo* 1888, str. 19.

¹⁰⁶ SŠM, dokumentacija, dokumentacijska mapa OŠ Smuka: C. Muc, Kratek oris zgodovine in razvoja drž. ljudske šole na Smuki, 21. 12. 1939.

Leta 1882 zgrajeno šolsko poslopje Smuka/Langenthon na fotografiji okoli leta 1930 s slovenskim napisom v latinici in v cirilici (SŠM, fototeka, OŠ Smuka).

gačnih požarov v različnih krajih na Slovenskem več in so pritegnili pozornost bralcev. Nadučitelj Samide je v tem zapisu dobil kar *"slovensko varianto"* priimka, ki je sicer ne najdemo v uradnih dokumentih. *"Ob 11. ponoči je nastal požar pri g. Zamudi, nadučitelju na Smuki, ko je bil gospodar že v postelji in druga družina odsotna. Ogenj je objel v hipu stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje in oboje uničil do tal. Hiša, ki je bila sicer nova, je bila lesena. Ker pa v obližju ni gasilcev, je šlo do temeljev. Enako bi šla šola in del vasi, če bi ne bilo ono noč deževalo."*¹⁰⁷ Kmalu zatem se je dolgoletni šolski voditelj Josip Samide upokojil. V zgodnjih tridesetih letih (1933) sta poučevala na šoli na Smuki najprej Amalija Zajc, nato še Franc Kimovec.¹⁰⁸ V začetku januarja 1934, ko je bil Samide že upokojenec, bivajoč v bližnjem Starem Logu pri Kočevju in je poučevala na šoli na Smuki Melita M. Petelin, so na šolskem vrtu omenjali devet še njegovih čebelnih panjev.¹⁰⁹

Smuka je bila v pregledu šolstva leta 1934 predstavljena kot vas na višini 504 m, z 223 prebivalci in z dvooddelčno šolo, na kateri sta poučevala Melita Petelin (dodeljena iz Banjalohe) in Ivan Sumperer (dodeljen iz Stare cerkve). V šolski stavbi, kakršna je bila zgrajena ob začetkih takajšnjega šolstva, je bila le ena učilnica in eno stanovanje. Verouk je poučeval kaplan iz 5,3 km oddaljenega Starega Loga, kjer je bil tudi sedež župnije, občine in pošte.¹¹⁰ V šolskem letu 1934/35 se omenja na šoli že učiteljica Helena A. Modic.¹¹¹ V namestitvah slovenskih učiteljev lahko vidimo tudi prizadevanja slovenske šolske uprave za (delno) slovenizacijo nemških šol na Kočevskem. Kot šolski upravitelj je pred vojno v šolskem letu 1940/41 poučeval Ciril Muc, ki je bil na šoli že pred letom 1940. Učiteljsiše je končal leta 1935 in je bil po pričevanjih Belokranjec. Učil je v slovenščini v skladu z manjšinam ne preveč naklonjeno zakonodajo, kar kočevskim Nemcem ni bilo po volji.¹¹² Na šoli so aprila 1929 imeli 33 šoloobveznih otrok. Konec 30. let je bilo na šoli 37 otrok, ki so imeli eno učilnico in eni obiskovali dopoldanski pouk (16), drugi pa popoldanskega (21). V

¹⁰⁷ Požar, Žužemberk, 6. aprila. *Slovenec*, 7. 4. 1932, str. 3.

¹⁰⁸ SŠM, arhivska zbirka, JUU, sekcija za dravsko banovino, fasc. 52. Stalež učiteljstva v dravski banovini, tipkopis (s. d., zgodnja trideseta leta), str. 102 in Stalež učiteljstva v dravski banovini, stanje 1. 9. 1933 (tipkopis), str. 144. Seznama dajeta vtis, da se je učiteljici pridružil pred 1. 9. 1933 še učitelj in sta tedaj oba službovala na Smuki. Kimovčevo službovanje omenja tudi zapis J. Škufca v Dolenjskem listu leta 2001.

¹⁰⁹ SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Smuka, Poročilo o stanju in oskrbovanju šol. vrta in zemljišča (30. leta). Devet panjev s premakljivim satovjem *"last upok. šol. upravitelja Samide-a."* Stalež 1934, str. 250.

¹¹⁰ Stalež 1934, str. 95. Kaplan je bil Janko Oražem.

¹¹¹ Učiteljski kalendar 1935, str. 249 (Srez Kočevje).

¹¹² Čopič, Sto let ljubljanskega učiteljsiše, str. 151. – Škufca, Smuka, str. 11. Tam omenja, da je bil C. Muc po vojni upravitelj na šoli Telče in nato zaposlen v zavodu na Dobu.

šolskem letu 1940/41 je bilo na šoli 38 učencev in učenk, od tega jih je bilo 22 nemške narodnosti.¹¹³

Pričetek vojne je že v zimi 1941/42 prinesel preselitev večine nemških Kočevarjev na novo mejo nemške države v brežiško Posavje, od koder so morali prej oditi s svojih domov slovenski izgnanci. Kočevarji so se ob koncu vojne od tam umaknili v Avstrijo, Nemčijo in nato v Ameriko ali drugam. V šolskem letu 1941/42 je bil na šoli na Smuki le en kombiniran slovensko-nemški oddelek, po preselitvi nemških Kočevarjev pa je bil nemški manjšinski oddelek 31. avgusta 1942 tudi uradno ukinjen.¹¹⁴ A do takrat je bil v italijanski ofenzivi 15. avgusta 1942 požgan tudi večji del vasi, šolo pa so pustili, saj sta tam bivali ženi dveh učiteljev, ki sta bila internirana v Gonarsu.¹¹⁵

Leta 1941 je bilo v predvojni občini Stari Log 656 hiš s 1928 prebivalci, od katerih jih je bilo izseljenih 1860, ostalo pa jih je 68. Po tej preselitvi nemškega prebivalstva je bilo sredi julija 1945 na skoraj enakem obsežnem območju Krajevnega narodnoosvobodilnega odbora Smuka od nekdanj 537 hiš uporabnih za stanovanje le še kakih 5% (t. j. 27). V njih je živelo le 65 ljudi. V Smuki bližnjih vaseh Dolnja Topla Reber in Stari Breg so bili porušeni poleg hiš tudi cerkev in šola, nobene uporabne hiše ni imela niti Gornja Topla Reber. V Starem Logu sta bila porušena tudi šola in župnišče, delno porušena pa je bila tudi cerkev.¹¹⁶ Vojna leta so uničila večji del zapuščenih kočevskih vasi, po vojni pa se je ponekod z novimi priseljenci spet začelo življenje. Na Smuki, kjer je bilo leta 1945 še 12 šoloobveznih otrok, še v šolskem letu 1947/48 ni bilo pouka. V šolskem letu 1948/49 je bilo na šoli 16 učencev (devet dečkov, sedem deklic). V šolskem letu 1949/50 je bilo število prebivalcev šolskega okoliša 93, od tega v Smuki 34. Učiteljica Kristina Stergar je tedaj poučevala 7 dečkov in eno dekle.¹¹⁷

Vas Smuka se je kot del kočevske krajevne skupnosti Stara Cerkev znašla na straneh tiska, ko je ljudi vznemirila načrtovana gradnja sežigalnice odpadkov v nastajajočem krajinskem parku Kočevsko-Kolpa.¹¹⁸ Leta 2001 je prof. Jože Škufca v Dolenjskem listu obudil spomin na šolo Smuka (Langenthon za Kočevanje). Pred 120 letnico, kar je kraj dobil šolsko stavbo, je strnjeno predstavil začetni

razvoj te šole – tudi z omembo nesreče učitelja Kuglerja – ter posebej s prizadevno zbranimi podatki tudi povojni čas. Zavzeto je izbrskal osebna pričevanja o učitelju Cirilu Mucu še pred vojno, o partizanki Darinki Kosi, ki je poučevala krajši čas leta 1944 pet otrok v gornji sobi upraviteljeve hiše, in o učiteljici Kristini Stergar. Ta je prišla jeseni 1948 učiti na šoli Smuka in Polom. Jeseni 1950 jo je nasledil Stanko Dominko (1902–1959), med vojno partizan in nato ranjenec v bolnišnici Franja, ki je kljub zdravstvenim težavam poučeval, dokler ni še pred koncem šolskega leta 1955/56 zaradi bolezni šolo zapustil. Takoj po končanem učiteljskišču je prišla jeseni 1956 na šolo Danica Samec in poučevala na Smuki do aprila 1958, ko je odšla na šolo Borovce. Jeseni 1958 so šolo na Smuki ukinili, otroci pa so začeli obiskovati pouk na šoli v Starem Logu, ki je delovala še do leta 1966. V začetku 21. stoletja je štela Smuka 49 prebivalcev in med njimi je bilo šest šolarjev,¹¹⁹ ki so se vozili k pouku v Kočevje. Nekdanja šola na Smuki in njeni učitelji ter učenci pa postajajo vedno bolj davni spomin.

Ob spomeniku še kakšen spomin na ponesrečenega učitelja

Nekaj spomina na ponesrečenega učitelja Franza Kuglerja s Smuke se je ohranilo tudi med njegovimi sošolci z učiteljskišča. Iz letnika 1882 maturantov ljubljanskega učiteljskišča so bili bolj poznani Janko Toman, ki so mu hvaleč njegovo šolsko, posojilniško in pevsko delo pripravili kot nadučitelju v Moravčah odmevno proslavo 40 letnice učiteljevanja;¹²⁰ Ivan Vogelnik, čipkarski učitelj pri nas in na Dunaju¹²¹ ter 1901–1906 prvi predsednik idrijske podružnice katoliške učiteljske organizacije Slomškova zveza, ter Ljudevit Stiasny, izjemno aktiven učitelj in nato okrajni šolski nadzornik.¹²² Ta je tudi sklical sošolce 2. septembra 1912 v Ljubljano na praznovanje tridesetletnice mature. Zbrali so se k obedu v gostilni Novi svet. To je bila ena od tradicionalnih gostiln ob Gosposvetski cesti, v soseščini gostilne pri Levu, ki je dala današ-

¹¹³ Ferenc, Usoda šol, str. 157. SŠM, dokumentacija, dokumentacijska mapa OŠ Smuka.

¹¹⁴ SŠM, arhivska zbirka, šolski list OŠ Smuka, 1929.

¹¹⁵ Škufca, Smuka, str. 11.

¹¹⁶ Ferenc, Štetje prebivalstva, str. 71, 73, 74.

¹¹⁷ SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Smuka, statistični list, 1949.

¹¹⁸ Martin Luzar, Bo Smuka samo še umazan kraj? Dolenjski list, št. 5 (3. 2. 1994), str. 4. – Jože Primc, Zakaj sežigalnica prav na Smuki: kočevski odgovor KS Hinje o možnih lokacijah za sežiganje industrijskih odpadkov. Dolenjski list, št. 9 (3. 3. 1994), str. 6.

¹¹⁹ Škufca, Smuka, str. 11. Med prvimi učitelji omenja po povzetku iz šolske kronike v SŠM le dva: H. (!) Kuglerja in njegovo nesrečno smrt in J. Samide, ki je uredil šolski vrt. – Kristina Stergar (roj. 1921 v Trčovi pri Mariboru). – Danica Samec je od 1951 do 1991 učila na šoli v Velikih Laščah. – Ferenc, Usoda šol, str. 157; SŠM, dokumentacija, dokumentacijska mapa OŠ Smuka.

¹²⁰ 40-letnico službovanja tov. Janka Toman, nadučitelja v Moravčah..., UT, 13. 7. 1922, str. 2 in Tomanova 40-letnica učiteljevanja, UT, 15. 9. 1922, str. 6.

¹²¹ Ivan Vogelnik (1863–1923) (Ribnikar, Sejni zapisniki, III, 237).

¹²² Ljudevit Stiasny (1862–1936), učitelj na Gorenjskem (Kamnik, Radovljica, Bohinjska Bistrica), od 1901 v Zagorju ob Savi, naslednje leto okrajni šolski nadzornik za krški in litijski okraj (Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti*, str. 138–139).

njemu hotelu na tem mestu tudi ime. Gostilna "pri Novem svetu" ("Neuwelt", ljudsko "Najbelt") je bila znana po urejeni Prešernovi sobi¹²³ in prav lahko se je v njej sešlo devet nekdanjih maturantov moškega učiteljskega.¹²⁴ Od 22 maturantov iz leta 1882 je bilo po treh desetletjih še 13 aktivnih, dva že upokojenca, eden je zapustil učiteljski stan, šest pa jih je umrlo. Od teh je "štiri pobrala učiteljskemu stanu posebno naklonjena sušica", eden je umrl zaradi druge bolezni, eden pa se je "ponesrečil v mrzli zimski noči, ko se je vračal s poseta pri sestri na svoje službeno mesto." Tako se je pri tem srečanju devet skoraj petdesetletnikov spomnilo tudi na pred četrto stoletja preminulega sošolca Kuglerja.¹²⁵

To in pa konec leta 1939 sestavljen povzetek iz šolske kronike – omenjen tudi v nam sodobnem časopisnem zapisu o šoli na Smuki – sta verjetno med zadnjimi, a bolj skritimi zapisi o tem dogodku. Gotovo pa so si domačini in okoličani še nekaj časa pripovedovali zgodbo o nesrečni zimski poti učitelja s Smuke. Poseben spomin nanj je kljub nenaklonjenim vojnim in povojnim časom ohranjen nagrobni spomenik, ki so ga kakšnih pet let po nesreči postavili njegovi učiteljski kolegi na pokopališču v Starem Logu. Nemški napis na nagrobnem spomeniku z omembo učitelja še danes spominja na šolo, od katere ni ostalo prav veliko: od šolske stavbe menda nič, od dokumentov pa komaj kaj. Z napisom "Langent(h)on" na spomeniku pa je hkrati ohranjen še spomin na ta nekdanj kočevski kraj in na njegovo skoraj pozabljeno nemško ime.

¹²³ Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani*, str. 39.

¹²⁴ Zbrali so se *Dragotin Benedek* / *Karel Benedik*, nadučitelj na Brezovici; *Alojz Kecelj*, učitelj na IV. mestni šestrazrednici na Prulah v Ljubljani; *Ivan Krulec*, vadnični učitelj na štirirazredni deški vadnici pri moškem učiteljskem v Ljubljani; *Gustav Spetzler*, učitelj na štirirazrednici v Trebnjem; *Ljudevit Stiasny*, kot nadučitelj v Zagorju ob Savi na dopustu, da je bil okrajni šolski nadzornik v okrajih Krško in Litija; *Janko Toman*, nadučitelj v Moravčah; *Max Tomitsch*, nadučitelj na zasebni šoli v Sevnici; *Ivan Vogelnik* z dunajskega zavoda za čipkarsko obrt in *Ilg. Zupan*. – Tridesetletnico mature, UT, 6. 9. 1912 /str. 3/. Ročni zapisnik 1912/13. – Od teh sta bila Spetzler in Tomitsch od petih maturantov učiteljskega v Ljubljani iz leta 1882, ki so bili nemške narodnosti.

¹²⁵ Tridesetletnica mature, UT, 6. 9. 1912 /str. 3/. Čepprav je v tem zapisu po dveh desetletjih in pol prvič omenjen Kuglerjev obisk pri sestri v Hinjah, lahko sicer zaupamo navedbi obiska pri tamkajšnjem kolegu učitelju pred nesrečno zimsko potjo, o čemer govori sočasno poročilo iz leta 1888. A morda bi lahko omembo sestre povezali z Juli(an)o Kugler, ki je 1884 na šoli na Smuki poučevala dekliška ročna dela. Prim. op. 59.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SŠM – Slovenski šolski muzej.

Arhivska zbirka.

Dokumentacijska zbirka, dokumentacijske mape šol.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana.

LJU 198, Učiteljske.

LJU 504, Ljudski popis z dne 31. decembra 1880.

ZAL, NME – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto.

NME 14, Okrajni šolski svet Novo mesto.

ČASOPISI

Delo, 1996.

Dolenjske novice, 1888.

Dolenjski list, 1994, 1997, 2001.

Laibacher Schulzeitung (LSch), 1879, 1882, 1888, 1892.

Popotnik, 1892.

Slovenec, 1932.

Slovenski narod, 1882.

Učiteljski tovariš (UT), 1882–1888, 1891, 1892, 1912.

TISKANA LETNA POROČILA IN ŠEMATIZMI

Imenik šolskih oblastev, ljudskih šol, učiteljev in učiteljic na Kranjskem, uredil Jakob Praedika. Ljubljana : Slovensko učiteljsko društvo, 1885.

Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1887 (ur. M. Nerat), Maribor 1887 (tudi: Popotnikov koledar 1888, 1889).

Prvo skupno poročilo ljudskih šol novomeškega okraja. Sestavili učitelji pod vodstvom c. kr. okrajnega šolskega nadzornika (I. Lapajne), Novo mesto, 1888.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja ... za šolsko leto 1912/13. (sest. L. Jelenc). Ljubljana, 1912.

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja ... za šolsko leto 1914/1915 (sest. L. Jelenc). Ljubljana, 1914.

Sechster Jahres-Bericht der Steiermärkische Landes-Bürgerschule in Cilli am Schlusse des Schuljahres 1876, Cilli 1876.

Siebenter Jahres-Bericht der Steiermärkische Landes-Bürgerschule in Cilli am Schlusse des Schuljahres 1877, Cilli 1877.

Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini. Ljubljana, 1934.

Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast): sestavili Fortunat Lužar, Rudolf Wagner, Anton Vrabl. Ljubljana, 1928.

Učiteljski kalendar za prostu 1935 godinu. Beograd 1935.

LITERATURA IN TISKANI VIRI

- Beg, Ante: *Slovensko-nemška jezikovna meja na Kočevskem*. Ljubljana : L. Schwentner, 1911.
- Auersperger, Alenka: *Iskalci grala. Poskus oživljanja nemške manjšine v Sloveniji*, Ljubljana: Modrijan, 2004.
- Ciperle, Jože: *Šolska spričevala*. Ljubljana : Slovenski šolski muzej (razstavni katalog 49), 1991.
- Čopič, Venceslav (ur.): *Sto let ljubljanskega učiteljskega zbornika*. Ljubljana : Gimnazija pedagoške smeri, 1973.
- Ferenc, Mitja: *Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*, Ljubljana: Zavod R Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993.
- Ferenc, Mitja: Štetje prebivalstva in hiš 15. julija 1945 na območju okrajnega izvršilnega ljudskega odbora v Kočevju. *Kronika* 43, 1995, št. 3, str. 69–75.
- Ferenc, Mitja: Usoda šol na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem. *Šolska kronika* 4=XXVIII, 1995, str. 148–160.
- Ferenc, Mitja; Zupan, Gojko: *Pokopališča in nagrobniki kočevskih Nemcev*. Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2002.
- Heinz, Fr. (ur.), Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem / Handbuch der Gesetze und Verordnungen über das Volksschulen für Krain, Laibach 1895.
- Hrovat, o. Florentin, *Novomeško okrajno glavarstvo. Zemljepisno-zgodovinski opis*. Ljubljana : Založba okrajne učiteljske knjižnice Novomeške 1885.
- Kordiš, Ivan; Škufca, Irena: *Šolstvo na Kočevskem nekoč in danes*. Kočevje : Muzej, 1995.
- Linhart, Wilhelm (Hrsg.): Schulen und Bildungsanstalten der deutschen Sprachinsel Gottschee. *Deutscher Kalender für Krain auf das Gemeinjahr 1889*, Laibach.
- Ložar Podlogar, Helena: Vtisi z dolenjskih pokopališč. *Tihi pomniki časa. Drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi na slovenskem etničnem ozemlju*. Ljubljana : Forma 7, 1999, str. 133–141.
- Ostaneck, France: Manjšinsko šolsko vprašanje na Kočevskem. (str. 1–11). Situacijsko poročilo in naloge učitelja v narodno ogroženih krajih (str. 11–30). *Referati na narodno obrambnem tečaju Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani*. [Ljubljana], 1940.
- Ostaneck, France: *Pregled razvoja manjšinskega šolstva na slovenskem ozemlju*, Ljubljana : [Slovenski šolski muzej], 1966.
- Ribnikar, Peter: *Sejmi zapisniki Narodne vlade Slo-*

vencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo 1918-1921, III. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2002.

Staroslav [Ivan Vrhovnik]: *Gostilne v stari Ljubljani*. Ljubljana : "Jutro", 1926.

Pavlič, Slavica: *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*, Ljubljana : Prešernova družba, 2000.

Škufca, Jože: Smuka je že 43 let brez svoje šole. *Dolenjski list*, št. 20, 17. 5. 2001, str. 11.

Šuštar, Branko: Šolski list – statistični vir o šolah na področju Dravske banovine v Slovenskem šolskem muzeju. *Arhivi*, 13, 1990, št. 1/2, str. 107–108.

Tomšič, Štefan; Ivanc, Fran: *Kočevsko okrajno glavarstvo. Zemljepisno-zgodovinski opis*. Kočevje : okrajna učiteljska knjižnica, 1887.

Trdan, Vanda: Rdeči in črni. Državnozbornske volitve leta 1907 na Kočevskem. *Kronika*, 43, 1995, str. 38–43.

Trdan, Vanda: Šolstvo na Kočevskem od druge polovice 19. stoletja. *Šolska kronika*, 11 (XXV), 2002, št. 1, str. 35–60.

http://www.gottscheerland.at/gottschee_kultur1.htm (Das Schulwesen des Gottscheer Landes aus dem Buch Gottschee 650 Jahre Gottscheer Volksgruppe).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte aus dem Grabmal des ersten Lehrers auf der Schule Langenthon (Smuka) in der Gottschee (Kočevska) um das Jahr 1888

Zu den seltenen erhaltenen materiellen Zeugnissen des Kulturerbes der ehemaligen Sprachinsel Gottschee gehören auch einzelne teilweise erhaltene Friedhöfe. Auf dem Friedhof Alttag (Stari Log) steht ein Denkmal für Franz Kugler, Lehrer im nahe gelegenen Langenthon (Smuka), der noch als junger Mann im Januar 1888 tödlich verunglückte, wie der deutschen Grabinschrift zu entnehmen ist. Das Denkmal wurde von seinen im deutschen Lehrerverein Gottschee zusammengeschlossenen Lehrerkollegen in Zusammenarbeit mit den slowenischen Kollegen aus dem Lehrerverein des Bezirks Rudolfswerth (Novo mesto) errichtet.

Kugler wurde in Pölschach (Poljčane) in der Steiermark geboren und besuchte zwischen 1875/76 und 1877/78 die bürgerliche Schule in Cilli (Celje). Er lebte in einer Eisenbahnerfamilie in Tüffer (Laš-

ko) und besuchte als Schüler deutscher Nationalität seit Herbst 1879 die Lehrerbildungsanstalt in Laibach (Ljubljana). Auch nach dem bestandenen Abitur blieb er in Krain und wurde im Jahr 1882 erster Lehrer an der einklassigen Schule mit deutscher Unterrichtssprache in Langenthon (Smuka). Der am Rande des Siedlungsgebiets der Gottscheer Deutschen gelegene Ort gehörte Ende des 19. Jahrhunderts zum Bezirk Rudolfswerth (Novo mesto). Sein Lebensweg und die Schulgeschichte des Ortes und dessen Umgebung werden aufgrund der wenigen erhaltenen Dokumente und Kurznachrichten in der slowenischen und deutschen pädagogischen Presse (*Popotnik, Učiteljski tovariš, Laibacher Schulzeitung*) vorgestellt. Kugler unterrichtete etwa 60 Schüler und Schülerinnen, bis er sich in einem strengen Winter auf dem Fußwege von Hinje zum Ort seines beruflichen Wirkens verlor und in der Nacht vom 6. zum 7. Januar 1888 im Schnee erfror. Des ver-

unglückten Kollegen gedachten die Mitschüler der Lehrerbildungsanstalt in Laibach (Ljubljana) noch im Jahr 1912, als sie den 30. Jahrestag ihres Abiturs feierten.

Die beiden Lehrer, die auf Kugler in Langenthon (Smuka) folgten, blieben dort kürzere Zeit (Mathias Krauland 1888-1893, Rudolf Schlenz 1893/94), der vierte Lehrer, Josip Samide, lehrte ab Herbst 1894 bis zu seiner Pensionierung beinahe vierzig Jahre später. Mitte der 30-er Jahre des 20. Jahrhunderts lehrten an der Schule einige Zeit zwei Lehrer an der deutschen und der slowenischen Abteilung, Ende der dreißiger Jahre existierte dort bereits eine Schule mit slowenischer Unterrichtssprache. Nach der Wiederaufnahme des Unterrichts nach dem Zweiten Weltkrieg hatte die Schule in Langenthon (Smuka) bis 1958 noch genug Schüler, danach besuchten die dortigen Kinder die Schule im benachbarten Altlag (Stari Log), bis 1966 auch diese aufgehoben wurde.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 323.13(497.4Piran)"1894"

Prejeto: 16. 10. 2006

Eva Holz

dr. zgod., znanstvena svetnica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

"Krik Istre ne bo ostal neopažen"
Časopisi in časopisni članki ter telegrami
in pisma o dogodkih v Piranu jeseni leta 1894,
ki jih je zbiral tedanji piranski župan
dr. Domenico Fragiaco

IZVLEČEK

Članek je nadaljevanje razprave Češki časopis Politik in revolucija v Piranu 1894. Pisan je na osnovi ohranjenih časopisnih člankov, telegramov in pisem, ki jih je v oktobru, novembru in decembru 1894 prejemal piranski župan. Iz vsega je razvidno prizadevanje lokalnih oblasti in tudi posameznikov za ohranitev in obrambo italijanskega značaja tako mest kot tudi notranjosti Istre.

KLJUČNE BESEDE

Piran, Istra, Italija, Avstro-Ogrska, 1894, iredentizem, dvojezičnost, materni jezik, dialekti, nepismenost

SUMMARY

"THE CRY OF ISTRIA WILL NOT REMAIN UNNOTICED" NEWSPAPERS, NEWSPAPER ARTICLES, TELEGRAMS, AND LETTERS ON EVENTS IN PIRAN IN AUTUMN 1894 COLLECTED BY THE THEN MAYOR OF PIRAN DR. DOMENICO FRAGIACO

The article is a continuation of the paper Češki časopis Politik in revolucija v Piranu 1894 (The Czech newspaper Politik and revolution in Piran in 1894). It is based on preserved newspaper articles, telegrams and letters the mayor of Piran received in October, November and December 1894. Evident from the material is the endeavour of local authorities and of individuals as well for the preservation and protection of the Italian character of towns and of the interior of Istria as well.

KEY WORDS

Piran, Istria, Italy, Austria-Hungary, 1894, irredentism, bilingualism, mother tongue, illiteracy, dialects

Uvod

Pričujoči članek je nadaljevanje razprave *Češki časopis Politik in revolucija v Piranu 1894*, ki je izšla v Kroniki 53 leta 2005. V razpravi je bil predstavljen pogled dela slovanskega in slovenskega časopisja na dogajanje in vznemirjenje, ki je nastalo ob namestitvi dvojezične (italijansko-slovenske) napisne table na zunanji steni sodne palače v Piranu. Tokrat pa je prišla na vrsto druga stran.¹

Piranski Pomorski muzej "Sergej Mašera" hrani škaflo z izrezki iz časopisov, pismi in telegrami podpore, ki jih je v jeseni leta 1894 sprejemal tedanji piranski župan dr. Domenico Fragiaco.² V škafli so zbrani članki, ki so pisali o uporu piranskega prebivalstva proti ukazu vlade, da se na zunanji strani sodišča namesti napisna tabla v italijanskem in slovenskem jeziku. Nekateri časopisi v tej zbirki so celi, od nekaterih je ohranjen le list ali dva, na katerem je natisnjen članek, ki je govoril o piranskih dogodkih in o reakciji v Istri. Članki, ki so govorili o piranskih dogodkih in o razmerah v Istri, so praviloma označeni z rdečim svinčnikom. Zbirka časopisov in posameznih člankov odraža čutenje in mišljenje italijanskega prebivalstva tega dela Avstro-Ogrske. Ob nenehnem tarnanju italijanske strani zaradi nerazumevanja in neobčutljivosti Dunaja za njihove svetinje in bolj ali manj odkritem sovražstvu in zaničevanju Slovanov, še posebej tistih Slovanov, s katerimi so imeli neposreden stik, je treba upoštevati še to, da se je celotna zgodba odvijala v predvolilnem času, saj so bile v začetku novembra najprej volitve dveh dopolnilnih članov istrskega deželnega zbora; treba je bilo dopolniti mesto med deželnozborskimi predstavniki mesta Pirana in izvoliti člana Trgovsko obrtne zbornice. Italijani so si na ti dve mesti želeli Nicolaja de Veniera za Piran in puljskega odvetnika dr. Felicia Glezerja za Trgovsko obrtno zbornico. Ti dve želji sta se jim tudi izpolnili. Ob koncu leta, v decembru so bile občinske volitve v pazinski občini, spomladi 1895 pa volitve volilnih mož za istrski deželni zbor.³ Pisanje je tako mar-

sikdaj podrejeno predvolilni propagandi, kar je še posebno očitno pri časopisju, ki piše o Istri. Svoje pove tudi izbor časopisja in člankov, ki jih hranijo v muzeju. Tu najdemo tržaške časopise *Il Piccolo*, *Il Piccolo della Sera*, ki je bil dopolnilo k *Piccolu*, *L'Indipendente*, *Il Paese*, *giornale politico quotidiano*, *L'Adria*, *suplemento matutino all'Osservatore Triestino*, njihovo nasprotje je bil časopis *Il Pensiero Slavo*. Časopis *L'Istria* je izhajal v Poreču, v Pulju je izhajal časopis *Il Giovine Pensiero*, v Rovinju pa tednik *L'Alba*. Z ozemlja kraljevine Italije so v škafli naslednji časopisi ali pa izrezki iz njih: v Benetkah so izhajali *Gazzetta di Venezia*, *giornale politico quotidiano col riasunto degli atti amministrativi e giudiziari di tutto il Veneto*, *Ufficiale per gli Atti della Camera di Commercio*, *L'Adriatico*, *giornale del mattino*; tu je izšla tudi edina številka časopisa *L'Irredenta*, ki je bila v celoti posvečena dogodkom v Piranu in v Istri; od časopisov, ki so izhajali v Rimu, je v zbirki en primerek satiričnega lista *Il Don Chisciotte di Roma* in del časopisa *La Riforma*. Na Sardiniji je izhajal časopis *La Nuova Sardegna*, ki je piranskim dogodkom posvetil nekaj pozornosti. Da bi bila zbirka zaokrožena je v njej na koncu še časopis *La Grande Italia* iz leta 1910, ki je izhajal v Milanu. V zbirki je tudi del graškega časopisa *Tagespost* z dne 24. oktobra 1894.

Kako in kaj so o uporih v Piranu pisali nekateri tržaški časopisi

IL PICCOLO, esce tutti i giorni. Trieste, Anno XIII. V tej zbirki so deli časopisa od 15. oktobra do 7. novembra 1894.⁴

V ponedeljek, 15. oktobra 1894⁵ je v rubriki *Cronaca locale* (Lokalna kronika) poročilo o poskusih slavizacije Pirana; v dneh od 23. do 29. oktobra je opisano že znano dogajanje v mestu.⁶ V torek, 30. oktobra 1894⁷ pa so opisane reakcije na Dunaju

24. 11. 1894; *Il Giovine Pensiero*, 12. 10. 1894; *Il Giovine Pensiero*, 9. 11. 1894; *L'Alba*, 7. 12. 1894.

⁴ *Il Piccolo*, tržaški dnevnik. Osnova ga je tržaški Jud madžarskega rodu Teodor Mayer. Prva številka je izšla 29. 12. 1881 v 32 primerkih, leta 1915 je bila dnevna naklada 100.000. Sedež časopisa je bil 23. V. 1915 požgan; časopis je začel znova izhajati 20. 11. 1919, ko je Mayer imenoval za urednika Mussolinijevega osebnega prijatelja Rina Alessija. Leta 1938 mu je moral Mayer prepustiti časopis. Alessi je vodil časopis do 1943 in bil povsem podrejen fašističnim zahtevam. Časopis ni izhajal od 30. 4. 1945 do 5. 3. 1947. Zaradi kolaboracionizma je do leta 1954 izhajal pod imenom *Il Giornale di Trieste*. V letu 1954 je časopis prevzel sin Rina Alessija in obnovil staro ime, ki ga ima časopis še danes (Istarska enciklopedija, str. 586).

⁵ *Il Piccolo*, 15. 10. 1894, št. 4663, Dokumentacija Pomorskega muzeja "Sergej Mašera", fond Mestnega muzeja Piran, inventarna številka 1874. V nadaljevanju inv. št. ...

⁶ Glej: Holz, Češki časopis Politik.

⁷ *Il Piccolo*, 30. 10. 1894, št. 4678, inv. št. 1880.

¹ Material so mi ljubeznivo posredovali in prekopirali v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran. Vsem se za gostoljubnost in prijazno posredovanje najlepše zahvaljujem.

² Dokumentacija Pomorskega muzeja "Sergej Mašera", fond Mestnega muzeja Piran.

³ O volitvah v Istri več v: Fran Barbalić, Narodna borba u Istri od 1870 do 1915. godine. (Prema bilješkama iz Naše sloge). *Grada za noviju povijest Hrvatske I.* Zagreb 1952, str. 66–72; Vjekoslav Bratulić, Zapisnici sjednica "Hrvatsko-slovenskog kluba" zastupnika u Istarskom saboru (1884–1901). *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XI–XII. Rijeka 1966–1967, str. 123–199; Vjekoslav Spinčić, *Narodni preporod u Istri. "Braća hrvatskog zmaja"*, sveska XXXIX, Zagreb 1924, str. 279–292; Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Ljubljana, 1965, str. 409; *Politik* 344, 13. 12. 1894, str. 7–8; *Slovenec*,

ter med slovenskimi poslanci v dunajskem parlamentu. Razprave in dopisi se nadaljujejo tudi 31. oktobra⁸ in 1. novembra 1894. Do tega datuma so bili vsi teksti objavljeni na prvi strani, pod skupnim naslovom Lokalna kronika, kjer so poleg piranskega vprašanja pretresali tudi druge probleme. V soboto, 3. novembra 1894,⁹ pa je na prvi strani opis prihoda županov istrskih mest v Trst, ki je bil 2. novembra 1894. Ta obisk je predstavljen kot demonstracija prizadetih predstavnikov Italijanov, ki jih novi predpisi spravljajo v težaven položaj. Prišli so zastopniki naslednjih občin: Bale, Brtonigla, Buje, Buzet, Cres, Grožnjan, Izola, Kanfanar, Koper, Krk, Labin, Lošinj, Lovran, Milje, Momjan, Motovun, Novigrad, Oprtalj, Pazin, Plomin, Piran, Poreč, Pulj, Roč, Rovinj, Svetvinčenat, Umag, Vrsar, Višnja, Vižinada. Naslednjega dne, v nedeljo, 4. novembra 1894¹⁰ je časopis prav tako na prvi strani poročal o razmerah v dunajskem parlamentu in o razmerah v Piranu, kjer je župan nameval odstopiti; to je bilo objavljeno v rubriki *Cronaca locale*. V torek, 6. novembra 1894¹¹ so morali bralce obvestiti, da je na zunanji steni sodniške stavbe nameščena dvojezična tabla, v sredo, 7. novembra 1894¹² pa tudi o tem, da je nasprotovanje dvojezičnemu napisu končano. Tudi ti članki so bili vsi na prvi strani v rubriki *Cronaca locale*.

O dogodkih v Piranu se je razpisal tudi *IL PICCOLO DELLA SERA*, *supplemento seriale del "Piccolo"*, Trieste Anno XIII. V muzeju hranijo zbrane odlomke, ki govorijo o času od 23. oktobra 1894 do 5. novembra 1894. Tako je v torek 23. oktobra 1894¹³ pisal o tem, da so v Piranu nove demonstracije, da je prispela vojska in da so se razmere nekoliko umirile. Naslednji dan je še nekoliko premleval včerajšnje dogodke in jih predstavil v rubriki *Dalla provincia* (Z dežele). V četrtek, 25. oktobra 1894¹⁴ je bralcem na prvi strani predstavil mnenje nekaterih nemških časopisov o dvojezičnem napisu. *Neue Freie Presse* in *Deutsche Zeitung* sta primerjala dogajanje s celjskimi dogodki in govorila o tem, da ima italijanski živelj v obmorskih mestih absolutno prevlado, ter dodajala, da imajo istrski Italijani popolno podporo avstrijskih Nemcev. Dunajski časopis *Volkszeitung* naj bi objavil daljši prispevek o nemirih v Piranu, v katerem se zgraža nad dvojezičnim napisom na povsem italijanskem ozemlju, kajti o potrebnosti slovenskega jezika tukaj sploh ne gre razpravljati in tako dražiti zveste podložnike. Omenjen je tudi

češki časopis *Politik*, pravzaprav njegov članek *Il delirio degli italianissimi. Il Piccolo della Sera* se je seveda odločil, da tega članka ne bo niti podrobneje predstavil niti komentiral, ker mu že sam naslov pove dovolj. Prav tako ne komentira zagrebškega časopisa *Tagblatt*. V rubriki *Dalla provincia* pa nadaljujejo z opisovanjem demonstracij, tokrat v Kopru.

V petek, 26. oktobra 1894¹⁵ je na prvi strani najprej objavljen članek o Coroninijevem poslanskem klubu in dvojezični tabli, prav tako pa tudi novice o vznemirjenosti v Istri ter o tem, da posamezni istrski župani pošiljajo piranskemu županu telegrame z izrazi podpore. To je bilo objavljeno v rubriki *Dalla provincia*. Sobotna izdaja pa je na prvi strani prinesla članek o razmerah v Celju in o slovenskih zahtevah. Pisec ugotavlja, da je Celje izrazito (*spiccatamente*) nemško mesto; v rubriki *Dalla provincia*, prav tako na prvi strani, govori o razmerah v Piranu in o tem, da so sneli tablo z italijanskim napisom. V nedeljo, 28. oktobra 1894¹⁶ je v uvodniku govor o vznemirjenosti v Istri, o demonstracijah v Rovinju. Naslednji dan pa so objavili seznam protestov, ki so bili v Istri pa tudi na goriškem (Vodnjan, Poreč, Gorica, Tržič (Monfalcone), Krmin). Na tretji strani je v rubriki *Ultima ora* (Najnovejši dogodki) objavljen zapis o vznemirjenosti v Istri, predvsem v Poreču. Govori pa tudi o tem, da o dvojezičnih napisih razpravljajo na Dunaju.

V ponedeljek, 5. novembra 1894¹⁷ je na prvi strani najprej kratek zapis o tem, da nekatera mesta na južnem Štajerskem nasprotujejo slovenskim paralelkam na nižji gimnaziji v Celju, dopisnik je prepričan, da jih je k tej odločitvi spodbudilo italijansko gibanje v Istri. Na drugi strani v rubriki *Notizie del giorno* (Novice dneva) pa mora spregovoriti o namestitvi dvojezične table v Piranu. Na tretji strani v rubriki *Ultima ora* opisuje reakcijo Pirančanov na postavitve dvojezične table – vse mesto tako hiše kot prebivalci so se odeli v črmino.

L'INDIPENDENTE, Trieste, Anno XVII. Izbrani članki so iz časa od 19. oktobra do 1. decembra 1894.¹⁸ V petek, 19. oktobra 1894¹⁹ je na prvi strani objavil daljši članek z naslovom *L'Unione dell'Istria con Trieste. Un brano di storia* (Združitev Istre s Trstom, odlomek iz zgodovine). V članku je

⁸ Isti, 31. 10. 1894, št. 4679, inv. št. 1881 in 1. 11. 1894, št. 4680, inv. št. 1882.

⁹ Isti, 3. 11. 1894, št. 4682, inv. št. 1883.

¹⁰ Isti, 4. 11. 1894, št. 4683, inv. št. 1884.

¹¹ Isti, 6. 11. 1894, št. 4685, inv. št. 1885.

¹² Isti, 7. 11. 1894, št. 4686, inv. št. 1886.

¹³ *Il Piccolo della Sera*, 23. 10. 1894, št. 4671, inv. št. 1887.

¹⁴ Isti, 25. 10. 1894, št. 4673, inv. št. 1889.

¹⁵ Isti, 26. 10. 1894, št. 4674, inv. št. 1890.

¹⁶ Isti, 28. 10. 1894, št. 4676, inv. št. 1892.

¹⁷ Isti, 5. 11. 1894, št. 4648, inv. št. 1894.

¹⁸ *L'Indipendente*, politično-kulturni list, ki je izhajal v Trstu od 1877 do 1922 kot dnevnik, po letu 1923 pa dvakrat tedensko. Bil je glasilo tržaškega iredentizma in vse svetovno dogajanje je analiziral s tega stališča. Dokaj zlobno je poročal o razmerah v Avstro-Ogrski monarhiji. Bil je večkrat zaplenjen. Leta 1881 je pričel prinašati tudi novice iz Istre (Istarska enciklopedija, str. 317).

¹⁹ *L'Indipendente*, 19. 10. 1894, št. 6253, inv. št. 1895.

najprej omenjeno, da segajo korenine te zamisli že v leto 1848, nato pa se osredotoči na dogajanje v decembru leta 1868 in v januarju 1869, ko sta si umaška občina in Istra prizadevali za povezavo s Trstom. To utemeljujejo z gospodarsko izčrpanostjo Istre. V skupno enoto so skušali pridobiti tudi Goriško in Gradiško. Na ta članek je v petek, 26. oktobra 1894²⁰ odgovoril župan Motovuna, ki je potrdil mnenje članka in dodal, da bi bila v sedanjem času taka povezava še potrebnejša. Prav tako na prvi strani, v rubriki *Corriere delle Province* (Pošta z dežele) pa so kratke notice o tem, da se je v Piranu izkrcala vojska, da je vojaštvo prišlo tudi v Koper, da so protestirali v Labinu. Sledi še poročilo o tem, da je bil 25. oktobra v Piranu popoln mir.

V soboto, 27. oktobra 1894²¹ je na prvi strani kratka notica o tem, da so se v Zagrebu zbrali Hrvati iz vseh hrvaških vasi iz Hrvaške in Slavonije in med drugim sprejeli načelo, da bodo pomagali hrvaški propagandi v Trstu in Istri s pomočjo Družbe sv. Cirila in Metoda. Prav tako na prvi strani je tudi zafrkljiv odziv na pisanje praškega časopisa *Politik*. V rubriki *Corriere delle Provincie* pa je spet govor o Piranu in o prihodu vojske. Do napetih odnosov je prišlo tudi v Tržiču (Monfalcone), v Rovinju pa so bile demonstracije. Na drugi strani pa je v kratki notici sarkastično omenjeno, "da je nek duhovnik, ki ga je prestrašilo nekoliko slabe volje med Pirančani, pobegnil oblečen v žensko. Sedaj si v Trstu oddihuje od tega pustnega pobega v nepustnem času".

V ponedeljek, 29. oktobra 1894,²² je časopis najprej prinesel pritožbo istrskih poslancev v dunajskem parlamentu dr. Bartolija in dr. Rizzija,²³ ki sta jo predložila ministrskemu predsedniku in v njej na vse načine ugovarjata dvojezičnosti v Istri. Prav tako na prvi strani navajajo tudi mnenje poljskega časopisa *Przegłond* iz Lvova,²⁴ ki ogorčeno nasprotuje dvojezičnim napisom v Istri. Po mnenju tega časopisa je Istra pripadala najprej rimskega imperiju, nato pa je bila v okviru italijanske

posesti, tako da se tu ni mogla uveljaviti niti nemščina kot uradni jezik, kaj šele nek slovanski jezik, ki proti jeziku velikega Danteja pač nima nobenih možnosti. Poljsko nasprotovanje zahtevam slovenskih in hrvaških poslancev je bilo zelo ognjevito, ker so bili prepričani, da si ti prizadevajo za rusko nadvlado od Belega morja do Jadrana. Prav tako je ta časopis tudi proti slovenskim paralelkam v Celju. Na prvi strani je tudi povzetek iz graškega časopisa *Tagespost*, ki se spominja rižanskega placita pred 1090 leti in izrazito poudari že tedanje nasprotovanje "slavizaciji Istre". Nato nadaljuje, da če 11 stoletij ni moglo zlomiti italijanske trdnosti istrskih mest, naj si Hohenwart in Slovani v njegovem klubu ne domišljajo, da jim bo to uspelo sedaj. V rubriki *Corriere delle Province* pa je opisan shod istrskih županov v Kopru, kamor so prišli župani Bal, Buj, Cresa, Izole, Kopra, Krka, Labina, Lošinja (Velikega in Malega), Milj, Motovuna, Novigrada, Pazina, Pirana, Poreča, Pulja, Rovinja, Umaga, Vodnjana. Spremljali so jih še ugledni meščani Buzeta, Oprtalja, Pična, Višnjana in Vižinade, manjkal pa ni niti glas Trsta.

V torek, 30. oktobra 1894²⁵ je bila na prvi strani kratka notica o tem, da je v Piranu popoln mir, preiskovalni sodnik dr. Krammer pa je začel z zasliševanji. Niti besede ni o tem, kako in zakaj se je ta sodnik znašel v Piranu in koga zaslišuje. V Rovinju so bile še demonstracije.

V sredo, 31. oktobra 1894²⁶ je časopis poročal o energičnem nasprotovanju Labina dvojezičnim napisom. Protesti so bili tudi v goriškem občinskem svetu. V rubriki *In città* (V mestu) pa z zadoščenjem sporočajo, da se skuša dunajska vlada zmazati iz zadrege, ki jo je ustvarila z zahtevo po dvojezičnih napisih. Sprejeto naj bi bilo načelo, da vse ostane po starem tam, kjer so Italijani v večini (Motovun, Piran, Poreč, Pulj, Rovinj).

V četrtek, 1. novembra 1894²⁷ je na prvi strani podčrtan povzetek po lvovskem časopisu *Przegłond*, v katerem je ta časopis napadal Čehe, ker so preveč odločno zahtevali uvajanje češčine. Predvsem so ga motili ulični napisi v Pragi, saj je to mesto od časa Karla IV. naprej nemško. V komentarju spelje *L'Indipendente* vodo na svoj mlin.

V sredo, 7. novembra 1894²⁸ je bil na prvi strani zanimiv članek o tem, kaj bi prinesla administrativna povezava Trsta in Istre. Avtor članka je prepričan, da bi bila to za Italijane velika ugodnost, Slovane bi prisilili, da se naučijo jezik velikega Danteja in onemogočili bi grozečo slavizacijo Istre.

²⁰ Isti, 26. 10. 1894, št. 6259, inv. št. 1896.

²¹ Isti, 27. 10. 1894, št. 6260, inv. št. 1897.

²² Isti, 29. 10. 1894, št. 6261, inv. št. 1898.

²³ Dr. Matteo Bartoli in dr. Luigi (Lodovico?) Rizzi sta bila italijanska istrska poslanca v dunajskem parlamentu. Bila sta izvoljena v veleposestniški kuriji ter v mešani kuriji. Istrska slovanska poslanca na Dunaju sta bila v tem času don Spinčić in advokat Laginja. Bartoli in Rizzi sta bila člana Coroninijevega kluba (Franz Coronini). Ob krizi z dvojezičnimi tablamami sta zagrozila, da bosta zapustila klub, drugi italijanski poslanci pa bi jima sledili. Ob shodu italijanskih županov istrskih mest v Trstu 2. novembra 1894 je tržaški mestni svet sklenil prirediti slovesen sprejem v njuno čast (Apollonio, *Autunno istriano*, str. 17, 101, 107; o njunih uspehih na volitvah glej: Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 409-414).

²⁴ V časopisu *Politik* je časopis naveden kot *Przegled*, v Slovincu kot *Przegład*.

²⁵ *L'Indipendente*, 30. 10. 1894, št. 6262, inv. št. 1899.

²⁶ Isti, 31. 10. 1894, št. 6263, inv. št. 1900.

²⁷ Isti, 1. 11. 1894, št. 6265, inv. št. 1901.

²⁸ Isti, 7. 11. 1894, št. 6268, inv. št. 1902.

V soboto, 10. novembra 1894²⁹ je bila na prvi strani objavljena notica o tem, da občinska zastopa Radelj ob Dravi in Vitanja nasprotujeta slovenskim paralelkam na celjski nižji gimnaziji. Na isti strani je škodoželjno objavljeno tudi Šukljeto³⁰ mnenje, da bi ustanovitev slovenske gimnazije povzročila težave, ker ni na razpolago knjig in pripomočkov za pouk v tem jeziku. Na prvi strani je tudi daljši članek o piranskem županu odvetniku Domenicu Fragiacomu, ki je 10. novembra 1894 slavil 46. rojstni dan; v Piranu je županoval od marca 1886.

V ponedeljek, 1. decembra 1894³¹ je časopis na prvi strani opisal dogajanje v Rimu, kjer je bila vložena interpelacija o odnosih med Avstrijo in Italijo po dogodkih v Istri. Uradno italijansko časopisje, razen časopisa *Gazzetta di Venezia*, je znalo ohraniti trezno presojo.

IL PAESE, giornale politico quotidiano, Trieste, Anno I. Od tega časopisa so ohranjeni izvodi 26. oktobra 1894 (druga izdaja), 29. oktobra 1894 (prva izdaja, ki je bila tudi zaplenjena) in 1. novembra 1894 (druga izdaja).

V številki 22, ki je izšla v petek 26. oktobra 1894³² kot druga izdaja, je na prvi strani označen članek *I deputati italiani* (Italijanski poslanci), ki govori o razmerah v dunajskem parlamentu in je pisan izrazito protislovansko.

V številki 24, ki je izšla v ponedeljek 29. oktobra 1894³³ kot prva izdaja, pa je prav tako na prvi strani označen članek v rubriki *Corrispondenze – Lettere viennesi* (Dopisi – Dunajska pisma). V tem prispevku je dopisnik, ki se je podpisal kot Ghibellino, spet predstavil stanje med poslanci v dunajskem parlamentu. Prepričan je, da vlada popušča Slovanom na račun Nemcev in Italijanov. Kot primer popuščanja slovanski poplavi omenja celjske paralelke in seveda dvojezični napis na piranskem sodišču. Na drugi strani je označen prispevek v rubriki *Vita cittadina – L'agitazione in Istria* (Meščansko življenje – Agitacija v Istri), kjer govori o demonstracijah istrskih žensk. Spet obtožuje vlado, da popušča slovanskemu pritisku.

V številki 27, ki je izšla v četrtek 1. novembra 1894³⁴ je na prvi strani obsežnejši članek z naslovom *Il club Hohenwart e la questione istriana* (Nostra corrispondenza particolare) (Hohenwartov klub

in istrsko vprašanje. Naš posebni dopis). Pod člankom je spet podpisan Ghibellino. Tudi tokrat opisuje razmere v dunajskem parlamentu. Po njegovem mnenju je začetek vsega zla v Taaffejevih reformah, sedaj pa v tem, da vladna koalicija, ki je veliko obetala, skuša ohraniti svoj ugled in moč ter ne popušča Italijanom; precejšen del krivde za vse nemire pa zvali tudi na Hohenwarta in njegov klub.³⁵

L'ADRIA, supplemento mattutino all'Osservatore Triestino. Trieste, Anno XX. V časopisu, ki je izšel v nedeljo 4. novembra 1894,³⁶ je zaznamovan le dopis z naslovom *Cose istriane* (Istrske zadeve), kjer je omenjeno, da je imel piranski mestni svet sejo, na kateri je župan umaknil svoj predlog za odstop. Ni pa označena notica, v kateri je omenjeno, da so prišli v Trst istrski župani in predstavniki istrskih mest.

V zbirki je ohranjena še št. 66, ki je izšla v četrtek, 7. marca 1895.³⁷ V njej je opis sojenja piranskim izgrednikom. Pri vsakem posameznem izgredniku so naštet tudi njegovi stari prekrški: pretepi, kraje, razgrajanja.

Med temi dnevniki, ki jih je hranil piranski župan, je slovansko stran zastopal le časopis *IL PENSIERO SLAVO. Prima Diritto Croato. Periodico politico-letterario. Trieste, Anno VII.*³⁸ V zbirki sta časopisa z dne 20. oktobra 1894 in 27. oktobra 1894.

³⁵ O odnosu avstrijskih Italijanov do Taaffejeve vlade in Hohenwartovega ter Coroninijevega kluba glej več v Holz, Češki časopis Politik, str. 211.

³⁶ *L'Adria*, 4. 11. 1894, št. 308, inv. št. 1913.

³⁷ Isti, 7. 3. 1895, št. 66, inv. št. 1914.

³⁸ *Il Pensiero Slavo*, politično-literarni tednik. Pisan je bil najprej v italijanščini. Izhajal je od 1888 do 1899, najprej v Pulju nato v Trstu. V začetku je izhajal pod imenom *Il Pensiero Croato*, nato se je preimenoval v *Il Pensiero Slavo*, nazadnje je izhajal v francoščini pod imenom *Pensée Slave*. Direktor, lastnik in odgovorni urednik je bil Ante Jakič, čigar identiteta naj ne bil bila povsem jasna. Sumili so ga, da je bil agent ruskega panslavizma (Apollonio, *Autunno istriano*, str. 41). Po drugih podatkih pa se je časopis najprej imenoval *Il Diritto Croato*, kot je označeno tudi v glavi lista *Il Pensiero Slavo*, s podnaslovom *Periodico politico settimanale*. Izhajal je v Pulju od 3. oktobra 1888 do 1. aprila 1894. Od leta 1894 do 1898 je izhajal v Trstu pod naslovom *Il Pensiero Slavo. Prima Diritto Croato. Periodico politico-letterario*, od leta 1898 do 1902 pa v francoščini z naslovom *La Pensée Slave. Ancien: "Pensiero Slavo". Journal politique-littéraire*, in od leta 1903 do 1909 v hrvaščini kot *Slavenska misao*. Kljub spreminjanju imena je list ohranil kontinuiteto od časov izhajanja v Pulju. V času, ko je izhajal v Trstu, je bilo zanj značilno podpiranje panslovanskih idej in obsojanje italijanskega iredentizma (Istarska enciklopedija, str. 179). O uredniku Antunu Jakiću (1860–?) pa toliko: bil je bogoslovec, v Pulju je leta 1888 začel izdajati omenjeni časopis, se z njim preselil v Trst, kjer je leta 1909 zaradi finančnih težav časopis opustil. Jakič je bil obtožen panslavizma in ščuvanja hrvaškega prebivalstva proti italijanskemu prebivalstvu. Več o njem v Istarski enciklopediji, str. 352. Pri časopisu je med drugimi sodeloval tudi Dinko Politeo (1854–1903) publicist, politik, bil je v zvezi s politiki iz vodstva Hrvatske narodne stranke v Dalmaciji (Enciklopedija Jugoslavije 7, str. 499).

²⁹ Isti, 10. 11. 1894, št. 6271, inv. št. 1903.

³⁰ Šuklje Fran (1849–1935), politik in zgodovinar. V letih 1883 do 1911 je bil z dvema presledkoma med vodilnimi slovenskimi politiki v državnem zboru in v deželni zboru Kranjske. V državnem zboru je bil pomemben član Hohenwartovega kluba, leta 1891 član ožjega vodstva. Sprva je bil liberalno usmerjen, nato je postal veren katoličan (Enciklopedija Slovenije 13, str. 164).

³¹ *L'Indipendente*, 1. 12. 1894, št. 6296, inv. št. 1904.

³² *Il Paese*, 26. 10. 1894, št. 22, inv. št. 1905.

³³ Isti, 29. 10. 1894, št. 24, inv. št. 1906.

³⁴ Isti, 1. 11. 1894, št. 27, inv. št. 1907.

Sobota, 20. oktobra 1894:³⁹ tu je označen članek z naslovom *Una dimostrazione* (Demonstracija), v katerem je govor o demonstracijah v Piranu, vendar pa je hkrati ostro ironizirano pisanje italijanskih časopisov. Avtor članka iz poročil teh časopisov sestavi dokaj drugačno sliko razmer na tem vnetljivem področju. Predvsem se spotakne ob t. i. slavizacijo, ki jo ima italijansko časopisje ves čas na koncu jezika. Temu ugovarja z argumentom, da italijanski napisi na tablah, pečatih in znamkah tako in tako ostanejo, dodani pa bodo še slovenski. Drugo vprašanje, ki ga postavlja avtor članka, pa je, ali pomeni Italijanom izraz slavizacija tudi izrojenost, sprijenost, barbarstvo. Če je tako, tako stališče italijanski kulturi pač ne daje lepe popotnice.

V rubriki *Cronaca della città* (Mestna kronika) je tudi zapis z naslovom *A proposito d'iscrizioni croato-slovene* (O hrvaško-slovenskih napisih). Tu je omenjeno, da je predsedstvo lokalnega društva Edinost soglasno sklenilo pozvati pravosodno ministrstvo, da se uvedejo dvojezični napisi na sodišču v Trstu in Bujah, kjer je precej slovanskega prebivalstva. Ta notica ni označena.

Sobota, 27. oktobra 1894.⁴⁰ V tokratnem časopisu sta na prvi strani označena dva članka. V članku z naslovom *Manifestazioni e disordini* (Manifestacije in neredi) je spet govor o dogajanju v Piranu, vendar pa je to tokrat opisano s slovanskega stališča. Govori o tem, da so bile piranske demonstracije dobro pripravljene iz ozadja, da je bilo postopno ščuvanje s pomočjo iredentističnega časopisja zelo uspešno, glavni organizatorji vsega skupaj pa so skromno ostali v ozadju. Avtor članka je mnenja, da je pravosodno ministrstvo premislilo, preden se je odločilo za dvojezične napise in da seveda ni moglo popustiti vreščanju množice.

V drugem članku *Il consiglio civico di Trieste contro le tabelle bilingui* (Tržaški mestni svet proti dvojezičnim tablam) pa se je avtor članka najprej spotaknil ob pisanje *Piccola* o zasedanju tržaškega mestnega sveta in uničujoče raztrgal Benussijev govor. Avtor članka je mnenja, da živita v deželi tako italijanska kot slovanska narodna skupnost in tega ne morejo spremeniti nobene govorance. Italijanski del prebivalstva se bo moral postopoma sprijazniti s tem, da imajo tudi Slovani svoje narodne in jezikovne pravice, ki jih je treba spoštovati.

Kot primer nemškega tiska, ki je bil naklonjen Italijanom, je piranski župan shranil časopis *TAGESPOST. Morgenblatt, Graz XXXIX Jahrgang*.

Sreda, 24. oktobra 1894.⁴¹ Del prve strani je zajemal članek *Die Slaven in Istrien* (Slovani v Istri). Ta članek je označen, saj so se nanj sklicevali

nekateri italijanski časopisi, ko so utemeljevali svoje nasprotovanje dvojezičnim napisom. Članek je izrazito protislovanski. Po pisanju avtorja je nek jezik pomemben le tedaj, če se da v njem sporazumevati. Če nek jezik razume in govori le majhna skupina ljudi, ki nimajo nikakršnega, ne kulturnega ne gospodarskega vpliva na okolico, potem je tak jezik povsem nepotreben in njegovi govorci se morajo naučiti jezika, ki je v veljavi. V Istri je nepismenost visoka, tisti, ki zanjo brati in pisati, pa znajo tudi za silo italijansko, zato so dvojezični napisi nepotrebni. V tekstu je podčrtan stavek, da bodo poleg slovenskega napisa v Piranu in Kopru morali trpeti tudi italijanskega. To pa zato, ker so Slovani, ki živijo v Istri, med seboj zelo različni; kot primer navaja Čiče, ki naj bi pred 200 leti še govorili romunsko, sedaj govorijo nek slovenski dialekt, otroke pa pošiljajo v hrvaške šole.

Odmevi na piranske dogodke v istrskih časopisih *L'Istria*, *L'Alba*, *Il Giovine Pensiero*

Ti časopisi so bili tedniki. Izhajali so v Poreču, Rovinju in Pulju. O piranskih dogodkih so pisali že z neko časovno oddaljenostjo. Ponavljali so že znana dejstva in jih dopolnjevali z dogajanjem v Istri, povzemali so tudi po tujem časopisju, seveda le po tistem, ki je pisali v njihovo korist, to pa so bili predvsem liberalno usmerjeni časniki. Vse dogajanje je opisano skozi italijanski pogled na razmere in ljudi; zelo izrazito je vedno poudarjeno italijanstvo Istre.

Časopis *L'ISTRIA. Periodico settimanale, Parenzo, Anno XIII* je izhajal vsako soboto popoldne.⁴² V zbirki so časopisi, ki so izšli v sobotah 20. in 27. oktobra, 3. in 10. novembra 1894. Te številke so bile posvečene predvsem piranskim dogodkom, sicer pa je časopis prinašal tudi pregled dogajanja v vsej Istri. V očeh *L'Istrie* je od slovanskih časopisov našel milost le lvovski *Przegłond*, ki je zelo ostro nasprotoval slovanskim in hrvaškim zahtevam, ker je za njimi videl prizadevanja carske Rusije, da se dokoplje do Jadranskega morja.

V št. 666, ki je izšla v soboto, 20. oktobra 1894,⁴³ je na prvi strani označen članek z naslovom *Ancora su le scritte slave* (Še o slovanskih

³⁹ *Il Pensiero Slavo*, 20. 10. 1894, št. 3, str. 1, inv. št. 1927.

⁴⁰ *Isti*, 27. 10. 1894, št. 4, inv. št. 1928.

⁴¹ *Tagespost*, 24. 10. 1894, št. 293, inv. št. 1932.

⁴² *L'Istria*, tednik, ki je izhajal od 1. januarja 1882 do 19. decembra 1903 v Poreču. Glavni urednik je bil Marco Tamaro, tajnik istrskega deželnega zbora, ki je ob sebi zbral ugledne sodelavce. V začetku je k izhajanju lista pripomoglo tudi to, da je bil v Poreču sedež istrskega deželnega zbora. List je bil političen, bil je nadaljevanje koprškega izrazito iredentističnega časopisa *L'Unione*. Predstavljal je poglede italijanskih liberalnih krogov, objavljali so članke iz istrskega domačijskega okolja, sodeloval je s časopisom *La Provincia dell'Istria* (Istarska enciklopedija, str. 342).

⁴³ *L'Istria*, 20. 10. 1894, št. 666, inv. št. 1908.

napisih). Avtor članka se je razburjal zaradi dogajanja v parlamentu. Spet se ponovi mnenje, da so za vse krive Taaffejeve reforme. Poudarjeno je italijanstvo Istre, ki je prastaro. Nestrpnosti do Hrvatov ne skriva in ne najde dovolj slabih besed za Spinčiča.⁴⁴ Ko na nekem drugem mestu govori o načrtovanju bohinske železnice, za naše kraje dosledno navaja le nemška imena.

Št. 667, izšla je v soboto, 27. oktobra 1894,⁴⁵ je skoraj vsa posvečena piranskim dogodkom. Začne se s člankom, ki nosi naslov *Il momento* (Stanje?) in opisuje razmere v Istri; Slovane obtožuje, da se širijo na tuje ozemlje. Značilen je stavek, ki se v prevodu glasi: "Tisti tam zgoraj kričijo, da je Jadran ljubljansko jezero, oni doli pa trdijo, da je Primorje (Liburnija) hrvaška zemlja, oboji pa so složni v tem, da je treba v naši deželi uničiti vsak vtis italijanstva." Sledi članek o tem, kako je vladni predpis, ki zahteva dvojezičnost na napisih, grbih in pečatih, prizadel najsvetejša italijanska čustva. Proti dvojezičnim napisom so bile demonstracije v Trstu, vendar v sprejemljivih mejah. V dolgem članku v rubriki *L'agitazione in Istria per le tabelle bilingui* (Agitacija v Istri v korist dvojezičnih tabel) sledi pregled razvoja dogodkov v Piranu. Opis je podan od dneva do dneva, dokaj podobno kot tudi v drugih časopisih. Očitno je, da si je dopisnik zelo prizadeval, da bi razbijanje in uničevanje, ki so si ga privoščili dobri in mirni prebivalci Pirana, čim bolj omilil; izogniti se mu seveda ni mogel, ker so bili dogodki že preveč znani in tudi že opisani. Pa tudi vojska, vladni komisar dr. Hochegger in preiskovalec dr. Krammer, ki je bil adjunkt pri višjem deželnem sodišču, niso prišli v Piran na počitnice.

Nato sledi opis demonstracij v Kopru in drugih istrskih mestih: Rovinju, Labinu, Poreču, Vodnjanu, Krku, Cresu, Balah, Kanfanaru, Lošinju, Miljah, Vrsarju. Proteste proti dvojezičnim tablam so utemeljevali s tem, da slovanski podeželani napisov v svojem jeziku ne rabijo, ker so nepismeni; če pa že zanje brati in pisati, je to v italijanščini.

Zanimiv je prispevek, ki predstavi pisanje nemškega časopisa *I Commenti della stampa austriaca sull'affare delle tabelle* (Komentariji avstrijskega tiska o aferi dvojezičnih tabel). Povedna je že izbira

časopisov. Na prvem mestu je *Neue Freie Presse*, sledita ji graška *Tagespost* in *Deutsche Volkszeitung* ter *N. W. Tagesblatt* in *Volkszeitung*. Po pisanju *L'Istria* so članki v teh časopisih, ki govorijo o dvojezičnih napisih v Istri, izrazito protislovanski in v prid Italijanom. Značilno je, da ob citiranju nemških člankov govori *L'Istria* o Slovencih, v lastnih člankih piše vedno le o Hrvatih ali pa o Slovanih, Slovencev ne omenja nikoli. Za vse te povzetke po nemškem časopisju je značilno zelo odklonilno, zafrkljivo in žaljivo stališče do Slovencev in Hrvatov. O njih pravi, da so nepismeni in nekulturni, vsa kultura je delo avtohtonega prebivalstva, to pa so Italijani. Nepismeni podeželani pa ne potrebujejo napisov v svojem jeziku. Splošno mnenje je, da Slovenci v Hohenwartovem klubu uničujejo tako položaj Nemcev kot tudi Italijanov v monarhiji.

Ta ton časopisa je vznemiril članek v časopisu *Fremdenblatt*, na katerega je razburjeno reagiral komentator v soboto, 3. novembra 1894.⁴⁶ Na prvi strani se je v članku *Una risposta al "Fremdenblatt" di Vienna* (Odgovor dunajskemu *Fremdenblattu*) divje razburil nad tem, da si je ta časopis drznil objaviti stališče, da v Istri ne živijo le Italijani. Še bolj ga je razbesnelo mnenje dopisnika, da Italijani do sedaj niso imeli nikakršne osnove za pritoževanje nad svojim položajem v monarhiji. Takoj mu našteje celo vrsto "krivic", ki se godijo zvestim italijanskim podložnikom vsaj že 79 let. Ponovi pa tudi že znano mnenje o tem, da če je vladi toliko do pravice in pravičnosti, naj namesti slovanske napise tudi na Dunaju. Za boljše počutje je zato prav tako na prvi strani objavljen daljši povzetek iz *Neue Freie Presse Un importante articolo della Neue Freie Presse* (Pomemben članek v *Neue Freie Presse*). Najprej se dopisnik še enkrat pritoži nad nedopustnim pisanjem vladnega časopisa *Fremdenblatt*, na drugi strani pa pohvali vse tiste, ki pišejo proti Slovanom. Nato se posveti pisanju *Neue Freie Presse*, ki na dolgo kritizira odgovor notranjega ministra na Klunovo⁴⁷ in Spinčičevo interpelacijo. Še enkrat premlewa pirske dogodke in se spotika predvsem ob to, da skuša vlada ohraniti svoj ugled. Odgovornost za nadaljevanje zapletov skuša prevaliti na komisarja Hocheggerja, ki ni ugovarjal županovi javni

⁴⁴ Vjekoslav Spinčič (1848–1933), istrski hrvaški politik. Skupaj z Matkom Mandićem in Matkom Laginjo je vodil narodno gibanje v Istri v smeri načel Stranke prava. Od leta 1882 do 1916 je bil poslanec v istrskem deželnem zboru, od 1891 do 1918 tudi poslanec na Dunaju. Velik vpliv je imel v Društvu sv. Cirila in Metoda za Istro. Po italijanski zasedbi Istre se je umaknil iz istrskega političnega življenja. V letih 1919 do 1920 je bil član začasnega narodnega predstavništva v Beogradu; na političnem prizorišču se je pojavil kot poslanec v beograjski skupščini spet v času šestojanuarske diktature (Enciklopedija Jugoslavije 7, str. 499).

⁴⁵ *L'Istria*, 27. 10. 1894, št. 667, inv. št. 1909.

⁴⁶ Isti, 3. 11. 1894, št. 668, inv. št. 1910.

⁴⁷ Karel Klun (1841–1896), duhovnik in politik. Bogoslovje je študiral v Ljubljani, politično je začel delovati v začetku 70-ih let. Bil je izrazito narodno in konservativno usmerjen. Od leta 1877 je bil deželnozborski, od leta 1879 pa tudi državnozborski poslanec. Zavzemal se je za slovensko osnovno in srednjo šolo, za stolico slovenskega jezika na graški univerzi. Bil je predsednik Katoliškega političnega društva (1890), sodeloval je pri organiziranju prvega katoliškega shoda v Ljubljani (1892) in pri ustanovitvi Katoliške narodne stranke (Enciklopedija Slovenije 5, str. 107).

Evidenz-Nummer Numero d'evidenza	Gattung: Classe:	TELEGRAMM TELEGRAMMA		Adressland: Paese di destino:	Gebühren Tasse	n. per.	kr. soldi
Annahmestelle Ufficio d'accettazione	von da			PIRANO	Bar- in contanti Marken- in franchoboli Credit- accettati	1999	
Raum zum Aufkleben der Marken. Spazio per l'applicazione dei francoboli.	mit con			Taxworten (parole) W. p. Ch. aufgegeben am p. c. (ch.) impostato il	188 um alle ore		
<i>Neue freie Presse</i> <i>Vienna</i> <i>Sig. Hochegger non fece dichiarazioni, soltanto quando</i> <i>Podesta' per sedare dimostrazione giunta estremo punto pro</i> <i>pode di fare nota promessa il signor Hochegger non fece oppo</i> <i>sizione rimanendo a fianco Podesta' sul paggiuolo palazzo</i> <i>citta' mentre parlava a popolazione. Mattina seguente</i> <i>fu rimessa la bella organa. Autorita' stessa ma noi non</i> <i>sappiamo se o meno furono date autorizzazioni superio</i> <i>ri. Dopo cio' popolazione per perfettamente calma.</i> <i>Municipio</i>							
Wohnung des Absenders: — Abitazione del mittente:				Vom Absender gewünschter Beförderungsweg: — Avviamento desiderato dal mittente:			
Befördert an Inoltrato a		am il		188 um alle ore		Mit. auf Linie Nr. merid. in Linea No.	
D. S. Nr. 757. Deutsch-Italienisch, (Auflage 1888)							

Telegram, ki so ga iz Pirana poslali *Neue Freie Presse* (Dokumentacija Pomorskega muzeja Sergej Mašera Piran, fond Mestni muzej Piran).

obljubi, da bodo znova namestili le italijansko tablo. Komisarjev molk naj bi bil znamenje, da se s tako odločitvijo strinja tudi vlada na Dunaju. Nato spregovori še o demonstracijah v Rovinju, protestih v Tržiču (Monfalconu) ter o tem, da so se v Kopru zbrali župani istrskih mest in nastopili proti dvojezičnim napisom; vlak, s katerim so se župani peljali, pa naj bi v Podgorju obmetavali s kamenjem. Sicer pa je komentator ogorčen nad koalicijo in njenim delom, spet se spomni tudi na Celje. V tej številki časopisa so se Pirančani javno zahvalili časopisu *Neue Freie Presse* za podporo.

V tej številki je tudi podroben opis dogajanja v Kopru, kjer je množica s kamenjem obmetavala hiši, v katerih sta stanovala duhovnika Legović in Glavina, in kričala: stran s Hrvati, stran s Slovenci. Predstavljeno je tudi delovanje članov Coroninjevega kluba in druga interpelacija, ki jo je na notranjega ministra naslovil poslanec Klun s tovariši. Časopis je bil mnenja, da so italijanski poslanci dobro zastopali svoje pravice. Ministrstvo je po večdnevem premišljevanju sprejelo odločitev, da merilo za postavitev dvojezičnih tabel nima splošnega značaja. Kjer te table še niso bile nameščene, bo vlada preučila razmere od primera do primera, izvzet pa je Piran, kjer hoče vlada ohraniti princip avtoritete, zato dvojezična tabla ostane.

Komentator je mnenja, da so te dvojezične table sredstvo za kaznovanje, kot je bila včasih palica za neposlušne šolarje.

Opisan je tudi obisk istrskih županov v Kopru. Zamisel za ta sestanek, ki se ga je po pisanju *L'Istrie* udeležilo 89 županov, je podal koprski župan Giorgio Cobol.⁴⁸ Zborovanje je bilo mirno in dobro organizirano. Pri organizaciji so sodelovali ljudje, katerih imena so bila porok za resnost, red in zakonitost: advokati dr. Guido D'Angeli, Giorgio Benussi oba tržaška mestna svetnika, poreški župan advokat dr. Giovanni Canciani, koprski župan advokat dr. Giorgio Cobol, umaški župan Giovanni Battista de Franceschi, piranski župan advokat dr. Domenico Fragiaco, bujski župan advokat dr. Silvestre Venier. Na tem privatnem shodu so potrdili, da so dvojezični napisi nekaj nezaslišane in prvi korak v načrtu, ki nasprotuje italijanski narodnosti. Koprsko prebivalstvo se je v času županskega shoda obnašalo mirno in zadržano, je pa na

⁴⁸ Udeleženci so bili župani iz Bal, Buj, Cresa, Groznjana, Izole, Kopra, Krka, Lošinja Malega in Velikega, Milj, Motovuna, Pazina, Poreča, Pulja, Rovinja, Umaga. Sodelovali so nekateri meščani Buzeta, Oprtalja, Picna, Višnjana, Vižinade in predstavnik Trsta dr. Guido d'Angeli. Opis udeležencev je tudi v *L'Indipendente* 29. 10. 1894 in ni povsem identičen s tem.

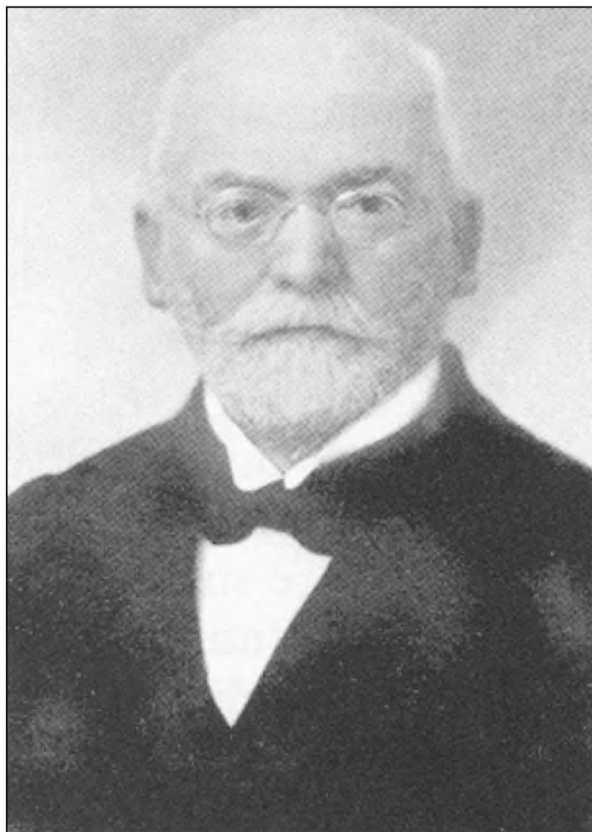
župane pazila tudi žandarmerija, kar se je zdelo poročevalcu skrajno žaljivo. Na tem shodu so tudi sklenili, da je treba organizirati še en shod županov v Trstu, vendar so se na koncu odločili le, da pošljejo tržaškemu mestnemu svetu pozdrave. Mestna delegacija Trsta se je odločila, da bo sprejela delegacijo istrskih županov v veliki dvorani mestnega sveta in pripravila banket v dvorani filharmonično-dramatičnega društva. Tržaški namestnik pa nazadnje ni bil pripravljen tvegati in sprejeti delegacije, zato jo je dokaj na hitro sprejel mestni svet, še bolj navdušeno pa tržaški meščani. Po pisanju *L'Istria* je bil sprejem istrskih županov v mestu veličasten, ljudje so vzklikali Trstu in italijanski narodnosti, sprejem je bil pri županu dr. Pitteriju. Tudi tokrat je policija sprejela izredne ukrepe. V tej številki je še objavljen pregled dogodkov v Istri, ki so povzeti po drugem časopisju.

Št. 669, sobota, 10. novembra 1894⁴⁹ je zadnja številka, ki jo je hranil piranski župan. Tudi ta je skoraj v celoti posvečena dogodkom v Piranu in dogajanju v Istri. Kar vrstijo se članki o tem, kako zelo so Italijani v avstrijski monarhiji zapostavljeni in kako žaliyo njihova sveta nacionalna čustva. Podrobno je opisano, kako so namestili dvojezično tablo na zunanjo steno sodne palače v Piranu in žalovanje Pirančanov ob tem dogodku. Tudi tokrat se ponavlja mnenje, da je namestitev dvojezične table v Piranu predvsem kaznovanje prebivalcev tega mesta.

Časopis je objavljala tudi potek zasliševanja udeležencev demonstracij in razbijanja.

Novica o tem, da so v Piranu namestili dvojezično tablo, je odjeknila tudi v Istri, še posebej v Rovinju, ki je bil poleg Pirana najbolj demokratično in delovno mesto v Istri. V Rovinju so zato sklicali sejo mestnega sveta, na kateri so izrazili žalost zaradi dogodkov v Piranu; govoril je svetnik G. Volpi. V Novigradu so se prebivalci po novici o namestitvi dvojezične table v Piranu zbrali na trgu ter zelo glasno zadolžili župana dr. Urizia, da izrazi podporo Pirančanom. Potem se je demonstracija končala. Naslednji večer so iz Poreča prišli žandarji in nekaj finančnih stražnikov, ki so se razporedili v Novigradu, Bujah in Vižinadi, vendar je bilo ta večer povsod mirno. Nekatere nemirneže iz prejšnjih dni so naznanili oblastem v Rovinju. Javni lokali so morali biti zaprti ob 9. uri zvečer.

V do tedaj mirnem naselju Bale so demonstrirali proti žandarjem. Po mnenju časopisa je bila krivda povsem na strani žandarjev, ker so reagirali na izzivanje domačinov. Podobno se je zgodilo tudi v Poreču, kjer je nek finančni stražnik jasno in glasno povedal, da je Slovan, Italijani pa so bastardi.

Matko Laginja (1852–1930), istrski hrvaški politik (*Istarska enciklopedija*, str. 436).

V Poreču, Rovinju in Vodnjanu so s stavb sodišč odstranili samo italijanske napise, niso pa namestili novih. V Kopru so na hitro namestili nov dvojezičen napis, v Buzetu je neznana roka pomazala dvojezičen napis na pošti. Tudi s podeželja so prihajali glasovi, da nočejo slovenskih in hrvaških napisov. Kratka notica pa omenja razmere na Kranjskem: kot primer navaja trg Tržič, kjer je le peščica Nemcev, so pa vsi napisi v nemščini.

L'ALBA. Rovigno, Anno I., esce ogni giovedi. V zbirki so časopisi, ki zajemajo čas od 19. oktobra do 8. novembra 1894, in še časopis z dne 7. decembra 1894.

V časopisu, ki je izšel v četrtek 19. oktobra 1894,⁵⁰ je označen uvodnik z naslovom *Per volontà di popolo* (Po ljudski volji). To je razmišljanje o tem, kaj je volja ljudstva in kako se to ljudstvo, kadar hoče kaj doseči, zbira na trgih od starogrških časov naprej. Sodobna avstrijska država to seveda onemogoča in tudi žali narodna čustva Italijanov. V časopisu so tudi kratki zaznamki o tem, kaj pišejo posamezni časopisi npr. *L'Istria*, *Il Pensiero Slavo*.

Sledijo članki, ki zagovarjajo italijanstvo Istre. Med drugim omenjajo, da se tudi v Rovinju po

⁴⁹ *L'Istria*, 10. 11. 1894, št. 669, inv. št. 1911.

⁵⁰ *L'Alba*, 19. 10. 1894, št. 9, inv. št. 1923.

ukazu oblasti pojavljajo slovanske napisne table, ki so za dobre Italijane arabščina. Za vse to je kriv Laginja⁵¹ in njegova družčina.

V rubriki *Cartoline postali* (Dopisnice) se npr. iz Gorice pritožujejo, da prihajajo vojaški pozivi v nemščini in slovenščini. Županstva jih odklanjajo, ker ne znajo teh jezikov, v deželi se govori le italijansko. Tudi v tej rubriki je govor o piranskih dogodkih. V Kopru so ogorčeni, ker je na županstvo prišel dopis s sodišča v slovenščini.

Iz Poreča sporočajo o zahtevi po uvedbi hrvaških napisov na tablah in pečatih. Temu se seveda upirajo. V Izoli je zasedalo občinsko predstavništvo in protestiralo proti slavizaciji. Protestirali so tudi v Motovunu, kajti njihov župan Tomasi brani italijanstvo tega kraja.

Četrtek, 26. oktobra 1894:⁵² v tokratnem časopisu so označeni članki z naslovom *Vitoria di popolo* (Zmaga ljudstva). Uvodnik s tem naslovom še enkrat navdušeno pozdravlja junaško in kavalirsko obnašanje piranskih demonstrantov. Ljudstvo je zmagalo, kar pomeni slavno stran v moderni istrski zgodovini. Nato sledi notica, da je bil časopis *L'Istria* dvakrat zaplenjen.

V rubriki *Carteggi istriani* (Pisma iz Istre) so nanizane novice iz Trsta in Pirana. Najprej novice iz Trsta, ki se nanašajo na dvojezične napise in nasprotovanja temu v mestnem svetu. Dopisnik je bil nekoliko v težavah le tedaj, ko je moral spregovoriti tudi o tem, da je mirno piransko prebivalstvo napadlo duhovnika Fondo in Maraspina, ampak po njegovem mnenju sta si bila sama kriva. Sicer pa so dogodki v Piranu kar pošteno opisani, če se postavimo na stališče, da je bila mirna in delovna piranska populacija izzvana. To je bilo pisano še v času navdušenja in v debelem tisku je bilo objavljeno, da je na sodišču nova tabla le v italijanskem jeziku. Članek se zaključi s pozivom: Pirančani so dali zgled, sledite jim!

Sledi seznam protestov proti uvajanju dvojezičnih napisov v Istri. V seriji *Cartoline postali* (Dopisnice) je najprej pozdravni telegram, ki so ga piranskemu županu poslali študentje iz Gradca. Časopis sumi, da telegram ni prišel do župana. Iz Krmina se je oglasil dopisnik, ki se zgraža nad tem, da je tu prebivalstvo mirno in ne prireja demonstracij v podporo Italijanom v Istri. Proti spremembam naj bi bila vsa italijanska mesta v provinci.

Četrtek, 3. novembra 1894:⁵³ označen je članek z naslovom *Nell'attesa* (V pričakovanju), ki je bil na prvi strani. Avtor tega članka je mnenja, da

istrsko vprašanje pretresa vso monarhijo ter sproža simpatijo in antipatijo. Vse liberalno časopisje v monarhiji pa tudi v tujini naj bi se pozitivno opredelilo do italijanskih zahtev. Navaja članke iz *Neue Freie Presse* z Dunaja, *Tagespost* iz Gradca in iz *Przeglonda*, ki je izhajal v Lvovu. Italijani so seveda moralni zmagovalci, čeprav je oblast dosegla namestitve dvojezične table v Piranu; tako so se ubogi Italijani znašli med kladivom in nakovalom. Sicer pa članek pravi, da se zavzemajo za to, da bi bile povsod v slovanskem okolju dvojezične table, pa naj torej tudi vlada v povsem slovanskem okolju odstrani le nemške napise in jih nadomesti s slovanskimi.

Na prvi strani je označen še odgovor na članek v rimskem satiričnem časopisu *Il Don Chisciotte di Roma*, ki ga je podpisal Il Saraceno. Odgovor najprej pohvali članek, nato pa našteva vse njegove pomanjkljivosti. Predvsem je avtorja odgovora zbolelo mnenje, da so Istrani ubogi ribiči, moti ga tudi stališče, da se tu razpršena italijanska naselja borijo za svoje pravice. Dopisnik je tudi užaljen, saj so Istrani pač od vekomaj Italijani in niso prav nič razpršeni. Časopis je tudi zelo oster do lista *Il Pensiero Slavo* in njegovega lastnika prè Jakića. Obnju se spotakne vsak teden. V tej številki je tudi že očitno razočaranje, ker hoče vlada doseči svoje in ne popušča italijanskim zahtevam, ki jih domačini s kričanjem izražajo na ulici. Sledijo že znane novice in naštevane krajev, kjer so protestirali proti dvojezičnim tablam.

Četrtek, 8. novembra 1894:⁵⁴ prva izdaja časopisa je bila zasežena zaradi članka *Il sistema dei castighi* (Način kaznovanja). Označen je članek z naslovom *L'opera dei nostri deputati* (Delo naših poslancev) ki govori o razmerah v dunajskem parlamentu in o tem, da sta v Coroninijevem klubu le dva predstavnika Italijanov. In ta dva uboga poslanca sta pač naredila, kar sta mogla. Ponovi zgodbo iz *Neue Freie Presse*, da so Slovenci, člani Hohenwartovega kluba "les enfants gâtés" avstrijske politike, na strani Italijanov pa je vse liberalno časopisje v monarhiji. Članek spominja na pisanje istega avtorja (Il cav. Bajardo) z dne 19. oktobra 1894. Čeprav je oblast namestita dvojezične table, so Italijani Avstriji in vsej Evropi pokazali svoj narodni značaj in vsa Evropa je govorila o Istri.

Četrtek, 7. decembra 1894:⁵⁵ v tej številki na prvi strani razpredajo o pravkar končanih volitvah. V časopisu sta označena dva dopisa v rubriki *Carteggi Istriani*, in sicer dopis iz Trsta ter dopis iz Pirana. V dopisu iz Trsta z dne 6. decembra 1894 je med drugimi novicami omenjeno, da slovenske pridige pri Novem sv. Antonu ne bo. To se navezuje na prizadevanje Slovencev in slovenskih

⁵¹ Matko Laginja (1852–1930) istrski hrvaški politik, deželni in državni poslanec. V letih 1890–1915 je imel odvetniško pisarno v Pulju, kasneje je živel v Zagrebu, kjer je tudi umrl. Bil je publicist, objavljajal je literarne, narodopisne in zgodovinske spise (Tuma, *Pisma*, str. 239).

⁵² *L'Alba*, 26. 10. 1894, št. 10, inv. št. 1924.

⁵³ Isti, 3. 11. 1894, št. 11, inv. št. 1925.

⁵⁴ Isti, 8. 11. 1894, št. 12, inv. št. 1912.

⁵⁵ Isti, 7. 12. 1894, št. 16, inv. št. 1926.

duhovnikov za slovensko pridigo v Trstu; prizadevanje se je pojavilo ob nepravem času (takrat je bil vsak čas napačen) pa tudi na dokaj neroden način.

Dopis iz Pirana 5. 12. 1894 je najprej spregovoril o tem, da so vojaki končno odšli, v isti sapi se sprašuje, kaj so v Piranu sploh počeli? Odgovor je, da so branili neko tablo, za Pirančane pa je to bila okupacija.

V rubriki *Cartoline postali* je za nas zanimiva novica iz Gradca z dne 4. decembra, kjer je omejena prepoved zborovanja italijanskih študentov v Gradcu, ki so na zborovanju o Istri hoteli govoriti v italijanščini. Graško namestništvo je na ugovor zaradi prepovedi odgovorilo, da mora zborovanje potekati v uveljavljenem pogovornem jeziku in to v Gradcu italijanščina pač ni. Ista novica je bila že 9. novembra objavljena v 45. številki časopisa *Il Giovine Pensiero*.

*IL GIOVINE PENSIERO, Pola, Giornale politico per gli interessi delle provincie italiane dell'Austria. Esce una volta la settimana, Anno VIII.*⁵⁶

Petek, 12. oktobra 1894:⁵⁷ v tem časopisu je označen članek z naslovom *Le elezioni del 15. corrente*, ki govori predvsem o bližnjih volitvah in o tem, kako Slovani izrivajo Italijane tudi na tem področju. Akcija z dvojezičnimi napisi, časopis govori o hrvatizaciji Pirana, Kopra in Motovuna, naj bi bila z vladne strani nalašč postavljena prav v čas pred volitvami. Sicer pa je večina prve strani posvečena opisovanju slovanske nevarnosti, ki ogroža italijanstvo Istre.

V petek, 19. oktobra 1894:⁵⁸ večinoma obravnava razmere v Istri. V uvodniku govori o tem, da so zaradi nepazljivosti Italijani sami krivi, da so si Slovani polagoma pridobili toliko pravic in ugodnosti. Še vedno trdijo, da so mesta in trgi, tudi v notranjosti Istre, italijanski. Trdijo tudi, da na Dunaju nimajo prave predstave o razmerah v Istri, ker tudi vse kmečko prebivalstvo ne sledi le Laginji in Spinčiču. To govori članek z naslovom *Reazione salutare* (Koristen odgovor), ki je označen; prav tako je označen članek v rubriki *Corrispondenze istriane* (Istrsko dopisovanje), ki govori o Piranu. Članek razpreda o tem, kako so bile žaljene svete italijanske pravice in ranjeno italijansko narodno čustvo, kajti pridno in delovno

prebivalstvo Pirana kot tudi drugih istrskih mest in trgov ni bilo pripravljeno na sovražno delovanje Laginje in njegovih. Članek poziva k povezavi vseh Istranov v boju z rastočim panhrvatizmom. Zato bi bila dobra rešitev povezava vse Istre, Goriške in Trsta.

Sicer pa so v tej rubriki dopisi iz vseh večjih istrskih krajev in mest. Poveden je dopis iz Pazina, kjer so nesrečni, ker so tu ustanovili Društvo sv. Cirila in Metoda: predsednik je Trinajstić, ki je rojen v neki vasi na Krku, tajnik je občinski tajnik Marianović, ki je rojen v Kastvu, blagajnik je Bertoša, ki je že na dovolj slabem glasu. V Pazinu je tako nastala ta nemoralna in razdiralna skupina; na takšen način velika mati Hrvaška sega tudi sem. Na občini so namestili hrvaško tablo. Trinajstić je šel Italijanom tako na živce, da so mu rekli tudi Timurlenk (Tamerlano). On in Farošić (poštni uradnik v Trstu) sta v času pred volitvami potovala po vaseh v okolici Pazina in ker je tu živelo precej nevednih, sta imela dokaj velik uspeh pri pridobivanju volilnih glasov. Drugače pa je bilo na področju vasi Gologorica, Novaki, Cerovlje in Previž. Dopisniku ni jasno, kako je v tako družino zašel c. kr. uradnik.⁵⁹

Iz Voloske so sporočali o svojem župniku don Zamliču, ki da je ultra hrvaški. To je pokazal tudi ob obisku v Veprincu. Z vsemi sredstvi skušajo preprečiti, da bi njihova občina postala temelj panhrvatizma, kot se je zgodilo v Kastvu.

Petek, 26. oktobra 1894:⁶⁰ v tej številki je na prvi strani označen članek *Lotta per il diritto* (Boj za pravico). Povzema že znane zadeve iz dunajskega parlamenta, govori o igrah ravnotežja in neravnotežja. Istrsko prebivalstvo predvsem želi, da ga pustijo pri miru in ga ne begajo z narodnostnimi idejami; za Istro je značilna italijanska kultura. Boj za pravico in pravičnost pa je najsvetejši.

V rubriki *Corrispondenze istriane* je tudi članek o Piranu. V njem je govor o tem, kako se je mesto povsem umirilo. To je bil čas, ko so znova pritrdili povsem italijansko tablo na zunanjo steno sodne palače.

Petek, 2. novembra 1894:⁶¹ na prvi strani je najprej označen članek *A Trieste* (V Trst), ki govori o obisku istrskih županov v Trstu. To je zgodba, ki so jo objavili že vsi dnevniki. Za razliko od njih pa

⁵⁶ *Il Giovine Pensiero*, štirinajstdnevnik, kasneje je izhajal na tri tedne in končno kot tednik. V podnaslovu je označen kot politični list za interese italijanskih pokrajin pod Avstrijo. Izhajal je v Pulju od 1. oktobra 1887 do 25. septembra 1897. Tiskan je bil na štirih straneh formata 26 x 37 cm. Objavljal je mestno in deželno kroniko, novinarske dopise, novice iz domovine in tujine, oglase; imel je tudi književne priloge. V njegovem programu je bilo poudarjeno, da je odprt vsakršni razpravi, da pa se ne bo spuščal na nivo osebnih obračunavanj, niti ne bo služil podpihanju različnega sovraštva (Istarska enciklopedija, str. 254).

⁵⁷ *Il Giovine Pensiero*, 12. 10. 1894, št. 41, inv. št. 1915.

⁵⁸ Isti, 19. 10. 1894, št. 42, inv. št. 1916.

⁵⁹ O številu prebivalcev ob štetju leta 1880, ki se mu Italijani posmehujejo, pa toliko: občina Gologorica je imela 527 prebivalcev, od tega 87 Italijanov, 440 Hrvatov; občina Novaki je imela 644 prebivalcev, od tega 37 Italijanov, 21 Slovencev in 590 Hrvatov; v občini Cerovlje je bilo 196 prebivalcev, od tega 5 Nemcev, 6 Italijanov, 10 Slovencev, 175 Hrvatov; občina Previž pa je štela 210 prebivalcev, med njimi so bili: 2 Nemca, 4 Slovenci in 204 Hrvatje (*Spezial Orts-Repertorien*, str. 110, 114, 107, 117).

⁶⁰ *Il Giovine Pensiero*, 26. 10. 1894, št. 43, inv. št. 1917.

⁶¹ Isti, 2. 11. 1894, št. 44, inv. št. 1918.

ne našteva udeležencev, pač pa opisuje vzneseno vzdušje.

V članku z naslovom *Dalle rive del Danubio* (Z obal Donave) pa je govor o dogajanju v dunajskem parlamentu. Bralce spomni na neupravičene slovenske zahteve v Celju. Za vse, kar je na narodnem področju po njihovem mnenju narobe, je kriv Taaffe. Tako se npr. na Češkem že oblikuje kraljestvo sv. Venceslava. Nemški poslanci javno kažejo simpatijo do Italijanov, kar je očitno tudi v nemškem liberalnem časopisju. Članek omenja tudi Polsky club in njegovo nezadovoljstvo z ministrom Schönbornom. V naslednjem članku pa premljava odnose in razmerja na Dunaju med Coroninijevim in Hohenwartovim poslanskim klubom, poleg tega pa omenijo še sijajni shod županov v Trstu.

V rubriki *Corriere Triestino* (Tržaška poročila) se pritožujejo nad zaplembami liberalnega časopisja, saj so bili zaplenjeni *L'Indipendente*, *Il Paese*, *Il Piccolo*. V rubriki *Corrispondenze istriane* je zanimivo mnenje labinskega občinskega zastopstva, ki je protestiralo proti dvojezičnim napisom zato, ker so ljudje tu večinoma nepismeni in narečje, ki ga govorijo, ni podobno temu, kar je napisano na tabli. Zaradi kakšnega duhovnika in tujega uradnika pa dvojezični napisi tudi niso potrebni, povzročili bodo le zmešnjave in med do tedaj mirno prebivalstvo vnesli nacionalne boje. Večina prebivalcev razume italijansko, nekateri znajo celo pisati, zato dvojezični napisi niso potrebni.

Iz Pazina sporočajo, da imajo na vhodu v sodno palačo že štiri leta trijezične napise, kljub temu pa je prebivalstvo vznemirjeno. Pazin ima približno 1800 prebivalcev, od tega je 1700 Italijanov in po zadnjem štetju, ki naj bi bilo povšeči državi, tudi 100 Slovanov. V sodnem okraju pa je več Slovanov, vendar ti niso nikdar sanjali o tem, da bi imeli dvojezične napise, tako da je ta tabla postavljena le zaradi hujšakačev Laginje in Spinčiča. V Pazinu je že nekaj časa tudi hrvaški odvetnik, vendar pride na sodišče 7/10 zadev v italijanščini. Podeželani so večinoma nepismeni, mogoče se jih je 5% sposobnih podpisati, Italijani pa znajo vsi pisati in brati. Ko so tablo namestili, je bilo sicer nekaj negodovanja, večjih neprijetnosti pa ni bilo. Tabla, ki je na žandarmerijski postaji, ima le hrvaški in nemški napis, ne pa tudi italijanskega. Domoljubi iz Pazina pošiljajo bratske pozdrave junaškemu Piranu.

Na tretji strani je označen še članek z naslovom *Lo status quo*, ki govori o tem, da je trenutno stanje dvojezičnih napisov doseglo status quo. To velja za Poreč, Rovinj, Vodnjan in Pulj. Sicer pa se prebivalci Pulja sprašujejo, katera tabla sedaj velja.

Petek, 9. novembra 1894:⁶² tokrat je na prvi

strani označen članek z naslovom *Non dimentichiamo l'avvenire!* (Ne pozabimo na bodočnost!). Ker niso zmagali na volitvah, tako kot so predvidevali, so neskončno razočarani in objokujejo nastale razmere. Tudi tokrat se razburjajo zaradi razmer na Dunaju, dopisniku se celo zdi, da posvečajo v Avstriji preveč pozornosti smrti ruskega carja. Razburja se tudi nad delom Hohenwartovega kluba, ki si po dopisnikovem mnenju preveč prizadeva za slovenizacijo in hrvatizacijo Istre, čemur se na vse načine upira Coroninijev klub. Zanimivo je, da ni označen članek, ki je izšel v rubriki *Corriere Triestino* (Tržaška pošta), kjer je zelo pohvaljeno obnašanje zavednih Pirančanov ob tragediji, ki jih je doletela z namestitvijo dvojezične table na zunanji steni sodne palače.

Pritoževati so se začeli tudi italijanski študentje v Gradcu, ker je študij v nemškem jeziku. Zato ne morejo tako dobro študirati in v študiju tudi ne najdejo takega zadovoljstva kot bi ga, če bi bil študij na italijanski univerzi. Seveda tudi oni podpirajo pogumne Pirančane. Organizirali so shod v hotelu *Alla città di Trieste* (Zur Stadt Trierst?), kjer so razpravljali o legalnih sredstvih za obrambo italijanstva v Primorju. Razprava je bila v italijanščini, zborovanje je s tem kršilo zakon in so ga prijavili deželnemu namestništvu, ker sta na Štajerskem v rabi le nemščina in slovenščina. Italijani so bili seveda neskončno presenečeni in zgroženi.

V dodatku (*Supplemento al N. 45 del Giovine Pensiero*) je v rubriki *Solidarietà istriana* (Istrska solidarnost) obvestilo o tem, da so deželni glavar dr. Matteo Campitelli in oba poslanca v dunajskem parlamentu dr. Rizzi in dr. Bartoli poslali italijanskim županstvom in občinskim upravam okrožnico, naj pošiljajo na Dunaj nujne telegrame, v katerih prosijo ministrstvo, naj se odreče kaznovanju Pirana s tem, da mu bodo namestili dvojezično tablo na zunanjo steno sodne palače. Občinske uprave so z veseljem sprejele in podprle to zamisel.

V tem dodatku je omenjeno tudi mnenje časopisa *Münchner Neusten Nachrichten*, da si del članov Hohenwartovega kluba prizadeva, da bi se klub solidariziral s Slovenci. Po mnenju tega časopisa si za to prizadevajo tudi Čehi v svojem časopisju, Poljaki pa se ne pridružujejo temu mnenju. Zadeva z dvojezičnimi napisi sploh še ni razrešena.

Odmevi piranskih in istrskih dogodkov v beneških časopisih *Gazzetta di Venezia*, *L'Adriatico* in *L'Irredenta*

GAZZETTA DI VENEZIA. Giornale politico quotidiano col riasunto degli atti amministrativi e giuridiziarri di tutto il Veneto. Ufficiale per gli Atti della Camera di Commercio. Venezia, Anno CLII.

Ponavlja že znana stališča, vendar še bolj strupeno kot tržaški in istrski časopisi. Ponedeljek, 29.

⁶² Isti, 9. 11. 1894, št. 45, inv. št. 1919.

oktobra 1894.⁶³ na prvi strani je označen članek z naslovom *Il Comizio di Capodistria* (Shod v Kopru). Poročilo je datirano v Trstu 28. oktobra, govori pa o zborovanju predstavnikov istrskih občin v Kopru.⁶⁴ Govorili so najboljši istrski govorniki in govori so bili navdušujoči. To naj bi spravilo v bes Hrvate, kar se očitno vidi v pisanju časopisa *Il Pensiero Slavo*. Avtor članka, ki se je podpisal kot m., ugovarja pisanju časopisa *Il Pensiero Slavo* in trdi, da Slovani nimajo z Italijani nič skupnega, razen istega neba in sonca. V procesu človeškega napredka niso Slovani prispevali ničesar in tudi sedaj ne pomenijo kaj dosti. Kar ne more naštetih dovolj negativnih in grdi lastnosti Hrvatov, ena od hujših zmerjavk je bila "požeruhi lojenih sveč".

V rubriki *Guardate l'Istria* (Čuvajte Istro) so omenjene demonstracije v podporo Piranu, ki so bile v Vodnjanu, Buzetu, v občinah Hum, Račice, Sovinjak, Draguč, Vergi(?), Sočerga. Razburjajo se tudi zaradi aretacij.

L'ADRIATICO. Giornale del mattino. Venezia. Anno XIX, N. 316.

Sobota, 17. novembra 1894.⁶⁵ v tem časopisu je označen članek na prvi strani, ki je imel naslov *Le tabelle bilingui* (Dvojezične table), izšel pa je v rubriki *Gli avvenimenti del giorno. Dall'Italia irredenta* (Dnevni dogodki, Iz neodrešene Italije). Najprej je omenjen dopis iz Gorice, kjer se čutijo Italijani že ogrožene od Slovanov; uvedba dvojezičnih napisov bo velika žalitev italijanskih narodnih čustev in bo porušila dobre odnose med Italijani in Slovani. Istega mnenja so tudi v Dobreddu, Devinu, Tržiču in Gradišču.

Iz Gorice tudi poročajo o slovanskem izzivanju, ker se nikakor ne morejo urediti razmere na šolskem področju. Moti jih tudi prizadevanje slovenskih in hrvaških podjetnikov, ki so se sestali v Opatiji in od tam poslali cesarju memorandum o političnih in gospodarskih razmerah v Istri.

Na drugi strani pa je označen članek *Per l'Istria che si difende* (Za Istro, ki se brani). To je zelo čustven članek, ki govori o sestanku beneškega občinskega sveta, na katerem so govorili in glasovali o tem, kako zelo je treba pomagati Italijanom v njihovem plemenitem boju za lastno narodnost proti barbarskim Slovanom.

⁶³ *Gazzetta di Venezia*, 29. 10. 1894, št. 299, inv. št. 1929.

⁶⁴ Sodelovali so Bale, Brtonigla, Buje, Cres, Grožnjan, Izola, Krk, Lošinj, Milje, Motovun, Plomin (če je Fisona v resnici Fianona), Poreč, Piran, Pulj, Rovinj, Umag, Vižinada pa tudi predstavnika Picna in dva predstavnika mesta Trsta. Izvoljeni odbor so sestavljali: koprski župan Giov. Cocoli (do sedaj je bil v vseh časopisih Coboli), piranski župan dr. Fragiaco, župan Buj dr. Venier in odvetnika dr. Canciani iz Poreča, de Franceschi iz Umaga, odvetnika d'Angeli in G.A.G. Benussi iz Trsta. O sestanku in seznamu so pisali že istrski in tržaški listi, vsak pa ima nekoliko drugačen seznam.

⁶⁵ *L'Adriatico*, 17. 11. 1894, št. 316, inv. št. 1930.

L'IRREDENTA, Venezia 25. Novembre 1894 numero unico. Geslo te izdaje je bilo: *Alere flamam*.⁶⁶

Ta časopis je posvečen dogajanju v Istri. Še posebej so v njem označeni članki: *La storia esatta degli avvenimenti* (Natančna zgodovina dogodkov), ki obsega del prve in druge strani, na peti strani pa krajša članka *Il sistema dei castighi* (Sistem kaznovanja) in *Italiani e Slavi nell'Istria* (Italijani in Slovani v Istri), na šesti strani sta dve kratki notici, na sedmi strani pa pesmica o Piranu. Uvodnik je zajedljiv do Italije, ker se avtorju zdi, da matična država deluje prepočasi in preokorno.

V članku *La storia esatta degli avvenimenti (scritta da un irredento)* (Natančna zgodovina dogodkov, ki jo je napisal iredentist) se avtor najprej sklicuje na sijajne osvojitve starega Rima in nato na slavno Beneško republiko. Po njegovem mnenju je vsa Istra italijanska in požrešni avstrijski imperializem nima tu kaj iskati. Slovanski rodovi, ki so raztreseni po Liburniji, so brez zgodovine in si šele sedaj oblikujejo narodno zavest, nimajo pisanega jezika in niti skupne kulture, so brez zgodovine in tradicije; in ti hočejo sedaj ogroziti italijanskost dežele. Slovanski rodovi v avstrijski monarhiji so se začeli prebujati šele sedaj in skušajo vplivati na razmere v Istri. Sem prihajajo odposlanci iz panslavističnih središč Prage, Ljubljane in Zagreba ter s svojimi obljubami begajo itak vedno nezadovoljno kmečko prebivalstvo. Če ne gre drugače, jih podkupijo z ruskimi rublji in tako ščuvajo preprosteže proti Italijanom. To se ponekod že pozna na volilnih rezultatih. Ti slovanski istrski poslanci so v dunajskem parlamentu našli slovanske zaveznike Čehe, Hrvate in Slovence. Izoblikovali so si politično težo, ki ni sorazmerna ne z njihovim številom ne z njihovo pomembnostjo. Za vse to je v veliki meri kriv Taaffe pa tudi sedanji kabinet, ki si je zadal nalogo ohraniti status quo. Po mnenju člankarja je Hohenwartov klub postal premočan in vlada se njegovim zahtevam ne zna ali pa noče upreti. Ukaz o dvojezičnih tablah je še iz Taaffejeve dobe, prišlo je do nesrečne okrožnice višjega sodišča v Trstu o dvojezičnih napisih v Istri in zahodni Furlaniji. Seveda se je ta krivica godila v povsem italijanskih mestih in trgih in zbudila tudi silovit odpor. Nato za svoje bralce ponovi celotno piransko zgodbo. Članek je podpisan z Un irredento (Iredentist).

Drugi označen članek *Il sistema dei castighi* (Sistem kaznovanja) se zgraža nad tem, kako je z dvojezičnim napisom kaznovano italijanstvo Pirana. Sistem kolektivne kazni po mnenju časopisa ni

⁶⁶ *L'Irredenta*, 25. 11. 1894, ena sama številka, inv. št. 1931. Že geslo *Alere flamam* kaže na to, da je časopis pripadal skupini iredentistov, ki je bila blizu krožku Garibaldi iz Trsta, milanska sekcija. Je glas italijanske protiaustrijske levice (Apollonio, *Autunno istriano*, str. 175-178).

primeren za pravno državo. Ta članek naj bi bil povzet po zaplenjenem članku v časopisu *L'Alba*, ki je izhajal v Rovinju.

Naslednji označeni članek nosi naslov *Italiani e Slavi nell'Istria* (Italijani in Slovani v Istri). Najprej predstavi Istro, kjer sta obala in notranjost povsem italijanski, saj je tu najprej vladal Rim, nato pa Beneška republika, na avstrijski del kar pozabi. Notranjost je revna, tu živijo le pastirji, to so Slovani, ki pa so italijanizirani, ker imajo stik z italijanskim prebivalstvom. Tisti del Slovanov, ki je strnjeno naseljen, je ostal slovanski, sicer pa je Slovanov več vrst; tu povzema članek s prve strani graškega časopisa *Tagespost*, ki smo ga že omenili. Ves vzhodni del Jadrana je italijaniziran, saj je italijanska civilizacija tako atraktivna in močna, da asimilira druge. V severni Istri je del Slovencev, okrog 80.000, kar ni nič v primeri z italijansko večino, ki pa je številčno ne navede. Če ne bi bilo slovanskega vpliva, bi se prebivalci severne Istre opredelili za Italijane in ne za Slovence ali Hrvate.

Piranski in istrski dogodki, kot so jih svojim bralcem predstavili *Il Don Chisciotte di Roma*, *La Riforma*, *La Nuova Sardegna* in leta 1910 *La Grande Italia*

IL DON CHISCIOTTE DI ROMA. Roma, Anno II.

Nedelja, 4. novembra 1894.⁶⁷ V tem satiričnem časopisu je označen članek z naslovom *Una carta da visita* (Posetnica). Članek povsem resno obravnava probleme Italijanov v Istri in njihov boj za materin jezik. Dopisnik, ki se je podpisal Il saraceno (Saracen), pa predlaga prebivalcem Italije, naj za sedaj piranskega župana podprejo tako, da mu pošljejo svojo posetnico brez kakršnegakoli besedila, pomembna bo znamka, na kateri je ime Italije.

LA RIFORMA. Roma, Anno XXVIII.

14. novembra 1894⁶⁸ je na prvi strani v članku z naslovom *A Pirano. I deputati slavi e i deputati italiani* (V Piranu. Slovanski in italijanski poslanci) omenjeno dogajanje v Istri in v Piranu. Med drugim govori o tem, da sta dva slovanska poslanca, ki sta hotela doseči dvojezične napise v Istri, kljub bučni agitaciji doživela popoln neuspeh. Kmečko prebivalstvo istrske notranjosti, ki govori neko slovansko-beneško narečje, ni sledilo tema dvema agitatorjema proti italijanskim meščanom. V Piranu je sedaj mirno, pričakujejo pa odstop tistih istrskih poslancev, ki v svoji akciji niso ničesar dosegli.

Zanimiv je tudi članek z naslovom *Italiani e tedeschi in Austria (Nostro telegrama particolare)* (Italijani in Nemci v Avstriji. Naš poseben tele-

gram), Dunaj 13. – (G). Govori o pismu, ki ga je piranski župan Fragiaco poslal celjskem županu. V njem razpravlja o težavah, ki jih slovanska poplava povzroča dvema starima in na svojo slavno preteklost ponosnima narodoma. Enaka razmere, v katerih so se znašli Italijani v Istri, pestijo Nemce na Štajerskem, zato morajo oboji okrepiti sodelovanje za skupen narodni boj. Nastop piranskega župana so avstrijski Nemci spremljali z navdušenjem.

V zbirki je tudi časopis s Sardinije, ki se je oglasil sicer nekoliko pozno, zato pa primerno čustveno.

LA NUOVA SARDEGNA. Giornale quotidiano. Anno IV, Sassari.

V sredo, 7. novembra 1894⁶⁹ je tudi ta časopis prinesel na prvi strani članek *La dimostrazione di Pirano*, datiran 6. novembra, o piranskih demonstracijah. Ta članek je zelo čustven, za vse zlo, ki ga morajo trpeti plemeniti Italijani, pa so krivi Slovani in avstrijska oblast, ki zatira Italijane. Omenjen je tudi ponujeni odstop piranskega župana, pa tudi to, da njegov odstop ni bil sprejet.

In na koncu še časopis iz leta 1910. Članki v njem so dokaz, da je zamisel o večjezičnih napisih še vedno zbuja sovražstvo in nelagodje na italijanski strani.

LA GRANDE ITALIA, Milano, Anno II, Pubblica gli atti ufficiali dell'Associazione TRENTO e TRIESTE per la difesa della nazionalità nelle terre italiane soggette all'Austria. Esce ogni domenica.

V nedeljo, 26. junija 1910⁷⁰ je bila prva stran namenjena razburjanju nad toponomastičnim zemljevidom, ki ga je izdal italijanski Touring Club. Zemljevid je bil namreč dvojezičen, kar je razsrdilo predvsem vse Italijane s področja Trentina, Istre in Dalmacije. Pritožbe naj bi, po pisanju časopisa, deževale od vsepovsod, vendar pa v gostobesednem in čustvenem popisovanju novih in starih krivic ni omenjeno nobeno zemljepisno ime, z izjemo Zadra (Zara).

Na prvi strani je tudi članek, ki govori o dogodkih v Piranu leta 1894 z naslovom *Il racconto di una dimostrazione a Pirano* (Dedicata al comm. Bertarelli) (Pripoved o demonstraciji v Piranu. Posvečeno komandantu Bertarelliju). V članku so obnovljeni dogodki v Piranu, ko so Pirančani svojevoljno obesili na zunanjo steno sodišča tablo z le italijanskim napisom in ko jim je župan zagotovil, da se v mestu govori le italijansko in bo tako tudi ostalo. Članek se modro konča ob navdušenju Pirančanov nad temi besedami, dopolnjen pa je s sliko predsednika Lege nazionale Riccarda Pitterija in s sliko slavnosti, ki jo je Lega nazionale organizirala v Piranu.

⁶⁷ *Il Don Chisciotte di Roma*, 4. 11. 1894, št. 303, inv. št. 1921.

⁶⁸ *La Riforma*. Roma, 14. 11. 1894, št. 314, inv. št. 1934.

⁶⁹ *La Nuova Sardegna*, 7. 11. 1894, št. 299, inv. št. 1935.

⁷⁰ *La Grande Italia*, 26. 6. 1910, št. 26, inv. št. 1933.

Slovesnost, ki jo je organizirala Lega Nazionale v Piranu (La Grande Italia, 26. junija 1910, str. 1. Časopis hrani Pomorski muzej Sergej Mašera v Dokumentaciji muzeja Sergej Mašera, fond Mestni muzej Piran).

V zbirki je še nekaj izrezkov, za katere pa se ne da določiti časopisa, iz katerega so bili izrezani. Po vsebini lahko sklepamo, da je bilo to časopisje, ki je izhajalo v kraljevini Italiji, saj povezuje piransko dogajanje z notranjimi problemi tedanje kraljevine Italije, z njenim odnosom do Avstro-Ogrske, načelnajo že tudi vprašanje sodelovanja in koristi, ki jih ima Italija v trozvezi Avstrija–Nemčija–Italija. V teh člankih je zelo močno izraženo mnenje, da se kraljevina Italija premalo ukvarja s težavami "neodrešenega" italijanskega prebivalstva v Avstriji.⁷¹

⁷¹ Več in podrobno o tej problematiki glej Apollonio, *Autuno istriano*. Tu je obdelana tudi problematika trozveze.

Telegrami in pisma

Poleg časopisov in časopisnih izrezkov so v škatli še telegrami podpore piranskemu županu, pa tudi telegrami, ki govorijo o usklajevanju med župani pri posameznih akcijah, saj niso bili vedno prepričani v svoj uspeh. Tu so tudi telegrami italijanskih zastopnikov v parlamentu dr. Rizzija in dr. Bartolija ter nekaj zanimivih pisem.

V času od 15. oktobra do konca meseca so italijanski župani istrskih mest pošiljali piranskemu županu brzojavke občudovanja, prav tako so mu pošiljali brzojavke tudi posamezniki in skupine Istranov, ki so živeli izven Istre. V novembru pa so se zvrstili telegrami sožalja in podpore ter ogor-

Gattung des Telegramms. Classe del telegramma.		TELEGRAMM } № 18 TELEGRAMMA } <i>Piresta</i>		Dienstliche Angaben. Indicazioni d'ufficio.	
		an - a <i>Pirano</i>		2033	
Eingelangt von Arrivato da		Von Da		Aufgegeben am Consegnato li	
auf Leitungs- sulla linea		324		um alle	
am il		483		Uhr ore	
189 189		17		Min. minuti	
durch per		(Taxworten) (parole tassate)		(Worten) (Parole)	
		(Chiffren) (Cifre)		(Mittag) (meridi)	
Text. - Testo.					
<i>Società insegnanti Roma</i> <i>manda saluto affettuoso fratelli.</i> <i>Italia assicurandoli non resta</i> <i>inseguibile loro grido dolore</i>					
D. S. 759. Deutsch-Italienisch. (Auflage 1894.)					

Brzajavka, ki jo je poslala Società insegnanti iz Rima. Zadnje besede te brzajavke smo uporabili za naslov članka (Dokumentacija Pomorskega muzeja Sergej Mašera, fond Mestni muzej Piran).

čenja nad vladnim nerazumevanjem. Največ so-
žalnih brzajavk je prispelo 5. novembra.⁷²

⁷² Telegram 15. 10. 1894, inv. št. 1961; telegram 16. 10. 1894, inv. št. 2035; telegram 19. 10. 1894, inv. št. 1962; telegram 24. 10. 1894, inv. št. 1792; telegram 24. 10. 1894, inv. št. 1978; telegram 24. 10. inv. št. 1975; telegram 24. 10. 1894, inv. št. 1979; telegram 24. 10. 1894, inv. št. 1981; telegram 24. 10. 1894, inv. št. 1974; telegram 25. 10. 1894, inv. št. 1970; telegram 26. 10. 1894, inv. št. 2031; telegram 20. 10. inv. št. 1894; telegram 20. 10. 1894, inv. št. 1894; telegram 21. 10. 1894, inv. št. 1967; telegram 21. 10. 1894, inv. št. 1968; telegram 21. 10. 1894, inv. št. 2018; telegram 21. 10. 1894, inv. št. 2012; telegram 24. 10. 1894, inv. št. 2021; telegram 24. 10. 1894, inv. št. 1971; telegram 25. 10. 1894, inv. št. 1965; telegram 29. 10. 1894, inv. št. 1993; telegram 30. 10. 1894, inv. št. 1990; telegram 31. 10. 1894, inv. št. 2034; telegram 5. 11. 1894, inv. št. 2006; telegram 5. 11. 1894, inv. št. 1985; telegram 5. 11. 1894, inv. št. 2004; telegram 5. 11. 1894, inv. št. 1957; telegram 5. 11. 1894, inv. št. 1956; telegram 6. 11. 1894, inv. št. 1996; telegram 6. 11. 1894, inv. št. 1998; telegram 7. 11. 1894, inv. št. 2000;

Dne 22. oktobra 1894⁷³ je županu poslal telegram Bartoli, ki je navdušen nad akcijo, več bo povedal v pismu.

Čez pet dni pišeta iz dunajskega parlamenta (ni oznake, kdaj je bil telegram poslan) oba poslanca županu Fragiacomu o dogajanju v parlamentu, govorita o interpelaciji. Za dobrobit italijanske stvari zahtevata v mestu popoln red.⁷⁴

Istega dne je župan Fragiacomu prejel še Bartolijev telegram iz dunajskega parlamenta, ki je bil

telegram 7. 11. 1894, inv. št. 2005; telegram 7. 11. 1894, inv. št. 1960; telegram 7. 11. 1894, inv. št. 1959; telegram 22. 10. 1894, inv. št. 1969; telegram 27. 10. 1894, inv. št. 1984; telegram 27. 10. 1894, inv. št. 1986; telegram 27. 10. 1894, inv. št. 1987; telegram 29. 10. 1894, inv. št. 1954; telegram 24. 11. 1894, inv. št. 2024.

⁷³ Telegram 22. 10. 1894, inv. št. 1969.

⁷⁴ Telegram 27. 10. 1894, inv. št. 1984.

odposlan ob 12.40. Piranskemu županu je sporočal, da je notranje ministrstvo v imenu pravice odgovorilo na interpelacijo Spinčiča in Kluna. Težavo za Italijane pomeni razglasitev z balkona o italijanski tabli. Ministrstvo se ne bo pustilo več motiti in bo branilo svojo avtoriteto, kot je že telegrafiral.⁷⁵ Tega dne je župan prejel z Dunaja še tretji telegram. Ob 7.45 mu je Bartoli sporočal: bodite pozorni, presenečenje, poskrbite za red, bomo energično ugovarjali. Na telegramu je še opomba "nujno".⁷⁶

29. oktobra sta Rizzi in Bartoli sporočila z Dunaja: če hočemo doseči dokončne razlage, bodo potrebni energični nastopi, danes bo seja z ministri in upajo, da se bo za Piran dobro izteklo, informacije sledijo jutri.⁷⁷

24. novembra pa je Rizzi z Dunaja prosil piranskega župana, naj ga obvestijo, če je res, da je dvojezična tabla v notranjosti sodišča. Tu v ministrstvu ni o tem nič znanega.⁷⁸

Žal ni datuma na telegramu, ki ga je piransko županstvo naslovilo na Neue Freie Presse na Dunaju in v njem sporočilo sledeče: gospod Hochegger ni podal izjave, ko je župan, da bi pomiril demonstracije, ki so dosegle skrajno točko, predlagal znano obljubo; gospod Hochegger ni ugovarjal, ostal pa je ob županu na balkonu palače, ko je govoril ljudstvu. Naslednje jutro je bila nameščena tabla s posredovanjem oblasti, prisotna sta bila okrajni sodnik in gospod Hochegger, vendar mi ne vemo, ali so bila dana pooblastila z višje instance. Po tem se je ljudstvo pomirilo. Županstvo.⁷⁹

11. novembra je piranskemu županu poslala brzojavko Societa insegnanti Roma, mu sporočila pozdrave, obenem pa zagotovila da, "krik Istre ne bo ostal neopažen".⁸⁰

Med telegrami, ki jih je prejemal piranski župan, so nekateri iz zelo zanimivih krajev. Tako mu sporoča župan Menfija: "S tega ekstremnega obrobja Italije občinski svet Menfija v imenu svojih meščanov pristrčno pozdravlja istrske brate, ki tu propagirajo italijanstvo".⁸¹

27. novembra pa piše piranskemu županu župan mesta Torre del Greco. Sporoča mu, da pošilja občinski svet njegovega kraja pristrčne pozdrave in občuduje plemenito prebivalstvo, ki tako ceni jezik Danteja in Macchiavelija.⁸²

1. decembra je poslal brzojavko piranskemu županu župan S. Stefana in mu sporočil, da je občinski svet razpravljajal o cesarskih ukrepih in pošilja bratom pristrčne pozdrave zaradi obrambe materinega jezika.⁸³

Prav tako kot telegrami so zanimiva tudi pisma, ki jih je v teh kritičnih dneh prejemal piranski župan. V njih so izrazi podpore, spoštovanja in občudovanja.⁸⁴ Zanimivo je pismo tržaškega namestnika, v katerem piše piranskemu županu, da je zaradi odsotnosti prejel njegovo pismo z zamudo. Sporoča mu, da ne bo sprejel odposlankstva županov, "ker bi to v sedanjih okoliščinah ustvarilo vtis manifestacije, ki bi razgrela duše, katere je treba pomiriti. To pa ne pomeni, da ne bom tudi v bodoče, tako kot do sedaj, rad sprejel vsakega posameznega župana, ki se mu zdi primerno, da mi predstavi razmere v svoji občini. Sprejmite spoštovani župan, izraze mojega spoštovanja. Namestnik Rinaldini Ir."⁸⁵ V škafli, ki hrani to gradivo, je prav tako prepis dekreta, s katerim je tržaški namestnik poslal v Piran Hocheggerja in ki dokazuje, da se je zelo dobro zavedal, kakšne so razmere v Piranu. Dekret pravi: "Okrajnega glavarja dr. Antonia Hocheggerja sem poslal v Piran, da bi tam ukrenil vse potrebno za ureditev javnega reda, ki je hudo ogrožen. Gospod župan in njegovi organi, ki jih ima na razpolago so s tem zadolženi, da nudijo poslanemu okrajnemu glavarju vso pomoč, ki jo bo zahteval.

Trst, 22. oktober 1894.
namestnik Rinaldini Ir."⁸⁶

Zanimivo je pismo dr. Valusia:

Trst, 6. novembra 1894
Spoštovani gospod

Ko se je spet vrnil mir v duše, si dovolim obrniti se na Vas gospod župan s prošnjo, da bi mi dali dekret, s katerim sem bil 22. preteklega meseca zadolžen potovati v Piran kot vladni funkcionar.

⁸³ Telegram 1. 12. 1894, inv. št. 2030. Obstajata vsaj dva kraja z imenom Santo Stefano: Santo Stefano di Cadore ob sotočju reke Piave in potoka Padole, in Santo Stefano di Camastra na severni obali Sicilije.

⁸⁴ Prepis Rinaldijevega dekreta, inv. št. 1948; Rinaldijevo pismo piranskemu županu, inv. št. 1949; pismo italijanskega krožka v Innsbrucku, inv. št. 1950; pismo motovunskega župana, inv. št. 1951; pismo oprtaljskega župana, inv. št. 1952; pismo tržaškega župana Pitterija, inv. št. 1944; pismo novigrajskega župana Urizia, inv. št. 1943; pismo dr. Valusia, inv. št. 1947; pismo puljskega župana, inv. št. 1946; pismo beneškega sindika, inv. št. 1945; pismo in pesmica lokalne pesnice, inv. št. 1953.

⁸⁵ Pismo tržaškega namestnika Rinaldinija piranskemu županu 29. 10. 1894, inv. št. 1949.

⁸⁶ Prepis Rinaldinijevega dekreta, inv. št. 1948.

⁷⁵ Telegram 27. 10. 1894, inv. št. 1986.

⁷⁶ Telegram 27. 10. 1894, inv. št. 1987.

⁷⁷ Telegram 29. 10. 1894, inv. št. 1954.

⁷⁸ Telegram 24. 11. 1894, inv. št. 2024.

⁷⁹ Telegram, inv. št. 1999.

⁸⁰ Telegram 11. 11. 1894, inv. št. 2033.

⁸¹ Telegram 19. 11. 1894, inv. št. 1992. Menfi je mesto na jugozahodu Sicilije.

⁸² Telegram 27. 11. 1894, inv. št. 2028. Kraj Torre del Greco leži južno od Neaplja.

To je dokument, ki zame ni absolutno potreben, vendar pa ga smatram kot spomin na dni, ki sem jih preživel v Piranu in spada med stvari, ki so vredne, da se jih shrani.

Upam, da Oni, gospod župan morejo – ... – uživati nekoliko miru in živeti – ... – nekaj dni na deželi.

Upajoč, da bo Piran v kratkem času dobil svoj ugled na vseh področjih, nameravam priti tja, in najlepše bi mi bilo, če bi Vam tedaj lahko stisnil roko; prav tako tudi drugim gospodom, ki so mi v kritičnih trenutkih tako pomagali.

Vaš najvdanejši dr. Valusi

Nb. Poslati po privatni poti.⁸⁷

Zelo zgovorno je pismo beneškega sindika:

Koprsko županstvo

28. november 1894

Velecenjeni gospod

Na svoji javni seji 16. tm. se je občinski svet Benetk (Consiglio Comunale di Venezia) z aplavzom in spoštovanjem spomnil energične akcije Istre, ki je branila svoje narodne pravice; na predlog župana Riccarda Selvatica se je soglasno dvignil v počastitev legalnega boja, ki so ga bojevali tako zvesto in tako čisto, da bi morali zmagati, kajti zmaga vedno pripada narodom, ki niso izdali kulta preteklosti in zaupanja v idealno prihodnost.

Ta ugledna manifestacija je sedaj pokazala pomen Benetk, na katere je vezanih pet stoletji zgodovine in civilnega vpliva v naših krajih; zato se čutim dolžnega, da velecejenemu županu vsaj na ta način, izrazim zahvalo in ga pozdravim v imenu mesta ter ga prosim, da to sporoči tudi spoštovanim svetnikom.

Želim obvestiti spoštovane kolege glavnih sestrskih mest, da bo Vaše blagorodje enako cenilo in sporočilo čustvo občudovanja in simpatije, ki jim ga pošiljajo Benetke.

Izrabljam priložnost, da sem z vsem spoštovanjem Vaš vdani.⁸⁸

Le deloma se na politično dogajanje v letu 1894 nanaša pismo, ki ga je piranski župan prejel 13. oktobra 1895, zanimiva in po svoje ganljiva je pesem o Piranu, ki jo dopisovalka namenja županu.

Piran 13. oktober 1895

Velecenjeni gospod župan

Ponižno prosim odpuščanja, ker si dovolim poslati Vašemu blagorodju delce, nastalo včeraj zaradi želene samozvesti herojstva tega dragega in

močnega mesta. Tudi jaz sem Istranka, rojena v Kopru in sem tu živela do pred tremi leti, v tem času sem šla v Italijo, natančneje v Novi Ligure, domovino mojega moža. Brala sem časopisje in kot patriotka uživala veselje Istre ter trpela z njeno bolečino. Zaradi vrste neprijetnosti in nesreč smo se vrnili v Istro, v zelo slabih pogojih; ker moj mož ni mogel najti dela v Kopru, ga je našel tu v Piranu. Je slikar (pleskar?) in dela v hiši gospoda Bartoleija.

V tem nepozabnem dnevu sem napisala tale sonet in Vam ga poklanjam. Mi bo oproščeno? Upam! Z globokim spoštovanjem do Vas gospod župan.

Piran, 23. oktobra 1895

ponižna in vdana Antonia Barchette

(Prost prevod soneta)

Piranu

Pozdravljena o zemlja pogumnih mož/

Hrabrih in herojskih oseb/

Znašel si se v izrednem spopadu/

Želeli so izigrati tvojo usodo.

Vendar pa žareč od domovinskega poguma/

In navezan le na eno misel/

Stalen v tej edini resnici/

Si bil nepremagljiv, pravi modrijan.

Si dal vrednoto, ki širi prsi/

Tvoje sinove so poskušali odtrgati/

Od njihove vere, zaupanja tako/

Da so se ti enotno radostni zaobljubili/

Svetim in starim spominom/

Ki bodo ostali večno živi v tebi.

A. B.⁸⁹

Zaključek

Ob dogajanju v oktobru leta 1894 v Piranu in kasneje ob nemirih v Istri se je tako slovansko in slovensko kot tudi nemško in italijansko časopisje v Avstro-Ogrski odzvalo glede na svojo politično, versko in nacionalno opredelitev. Spopadu med Slovani in Neslovani se je pridružil še obračun med liberalno in klerikalno usmerjenim časopisjem, Italijani pa so vsemu temu dodali še zahteve po združitvi vsega ozemlja, za katerega so bili prepričani, da je od nekdanj njihovo in sedaj trpi pod tujo oblastjo. Slovenci so se tako znašli v zelo zapletenem položaju.

V prvem delu razprave, ki je izšla v Kroniki 53 leta 2005, sem predstavila pisanje slovanskega časopisja, predvsem praškega dnevnika *Politik*, pa tudi osrednjih kranjskih kontinentalnih dnevnikov *Slovenskega naroda* in *Slovenca*. Ob tem sem seveda upoštevala krajše komentarje nemškega in

⁸⁷ Pismo dr. Valusia, inv. št. 1947.

⁸⁸ Pismo beneškega sindika, inv. št. 1945.

⁸⁹ Pismo in pesem lokalne pesnice, inv. št. 1953.

deloma slovanskega tiska. Dogajanje v Piranu je predstavljeno od začetnih nemirov do razmaha ognjevitnega nezadovoljstva. Sledi opis prihoda vojске in navidezna pomiritev. Predstavljeno je merjenje moči med dunajsko vlado in namestništvom v Trstu. Da je bila pomiritev le navidezna, se je pokazalo v času prve svetovne vojne, ko se je na sodišču znova pojavila napisna tabla le v italijanskem jeziku. Tokrat je oblast delovala zelo hitro in dosegla tudi prej nedosegljive piranske meščane. Ta del razprave govori predvsem o tem, kako se čutijo Slovani zapostavljeni, saj živijo v državi kjer po njihovem mnenju vladajo dvojna merila.

V pričujoči številki Kronike pa sem predstavila še drugo stran medalje. Zato sem si izbrala časopise, časopisne izrezke, telegrame in pisma, ki jih o tej problematiki hrani Pomorski muzej "Sergej Mašera" v Piranu. Ta material zelo jasno in glasno govori o italijanskem razumevanju razmer tako v obalnih mestih kot tudi v notranjosti Istre.

Časopise in izrezke, ki jih je zbiral tedanji piranski župan dr. Domenico Fragiaco lahko, z izjemo lista *Il Pensiero Slavo*, označimo za iredentistične. Prav primerek tega časopisa pa dokazuje, da je župan prebiral tudi nekoliko drugače uglašeno časopisje. Poleg iredentističnega in protislovanskega tona je za ostalo časopisje značilna tudi njegova liberalna usmerjenost. To je zelo očitno pri navajanju nemškega časopisja in citatov. Večinoma se sklicujejo na "pisanje mnogih nemških časopisov", ob podrobnejšem pogledu pa se pokaže, da so vsi listi, ki jih je zbral piranski župan, navajali ene in iste nemške časopise, predvsem tiste, ki so bili do Slovanov izrazito sovražni. Prednost je imel dunajski časopis *Neue Freie Presse*, ki je zelo dosledno nastopal proti vsakršnim slovanskim zahtevam. Nato pa sledijo *Deutsche Zeitung*, *Volkszeitung*, *Tagespost*, *Münchener Neuesten Nachrichten*, od slovanskih časopisov pa poljski *Przełom*, ki je izhajal v Lvovu.

Kot primer časopisov, ki pišejo slabo o Italijanih in sploh ne razumejo njihovih težav in bolečin omenjajo praški časopis *Politik*, zagrebški *Tagblatt* in uradni vladni časopis *Fremdenblatt*. Časopisja v slovenskem in hrvaškem jeziku niti ne omenjajo. Zelo jih je prizadel tudi pogled z nekolike večje oddaljenosti, npr. iz Rima, če se seveda ni ujemal z njihovimi predstavami o lastnih težavah.

Za vse časopise in časopisne izrezke, ki jih je hranil piranski župan, je značilno, da ne govorijo o Slovencih in Hrvatih, pač pa vedno o Slovanih; če že ločujejo med njimi, se to dogaja le tedaj, kadar prevajajo kakšen nemški članek. Ob prebiranju tega časopisja se tudi ne da izogniti občutku, da časopisi prepisujejo drug od drugega, posebno še tedaj, kadar objavljajo kakšen prevod iz nemščine. Čeprav so vsi ti časopisi in odlomki pisani v

iredentističnem duhu, pa po svoji grobosti izstopata beneška časopisa *Gazzetta di Venezia* in *L'Irredenta*.

Da bi izpopolnili sliko, ki smo si jo ustvarili s pomočjo časopisja, bi bilo potrebno naše dosedanje vedenje dopolniti še z arhivskim gradivom, ki jih o "revoluciji v Piranu" najdemo Piranu.

VIRI IN LITERATURA

Posamezni časopisi, izrezki iz njih, telegrami in pisma so zbrani v Pomorskem muzeju Sergej Mašera v Dokumentaciji Pomorskega muzeja Sergej Mašera, fond Mestni muzej Piran. Vsak dokument nosi še lastno inventarno številko.

ČASOPISI

L'Adria, supplemento mattutino all'Osservatore Triestino. Trieste, 1894, 1895.

L'Adriatico, giornale del mattino. Venezia, 1894.

L'Alba, esce ogni giorno. Rovigno, 1894.

Il Don Chisciotte di Roma. Roma, 1894.

Gazzetta di Venezia. Giornale politico quotidiano col riassunto degli atti amministrativi e giudiziari di tutto il Veneto. Ufficiale per gli Atti della Camera di Commercio. Venezia, 1894.

Il Giovine Pensiero. Giornale politico per gli interessi delle provincie italiane dell'Austria. Pola, 1894.

La Grande Italia. Pubblica gli atti ufficiali dell'Associazione TRENTO e TRIESTE per la difesa della nazionalità nelle terre italiane soggette all'Austria. Milano, 19. oktobra.

L'Indipendente. Trieste, 1894.

L'Irredenta. Venezia. Numero unico. 1894.

L'Istria. Periodico settimanale. Parenzo, 1894.

La Nuova Sardegna. Giornale quotidiano. Sassari, 1894.

Il Paese. Giornale politico quotidiano. Trieste, 1894.

Il Pensiero Slavo. Prima Diritto Croato. Periodico politico-letterario. Trieste, 1894.

Il Piccolo. Trieste, 1894.

Il Piccolo della Sera (Supplemento seriale del "Piccolo"). Trieste, 1894.

La Riforma. Roma, 1894.

Tagespost. Morgenblatt. Graz, 1894.

Posamezni izrezki iz časopisov, ki nimajo naslova; inv. št. 1936–1942.

Telegrami, inv. št. 1954, 1956–1962; 1964–65; 1967–1972; 1974, 1975, 1978, 1979, 1981–1984, 1986, 1987, 1990, 1992, 1993, 1996, 1998–2000, 2004–2007, 2012, 2018, 2021, 2024, 2028, 2020, 2031, 2033–2035.

Pisma, inv. št. 1943–1953.

LITERATURA

- Apollonio, Almerigo: *Autuno istriano. La "rivolta" di Pirano e i dilemmi dell'irredentismo*. Trieste : Italo Svevo, 1992.
- Barbalić, Fran: *Narodna borba u Istri od 1870 do 1915. godine (prema bilješkama iz Naše sloge)*. Građa za noviju povijest Hrvatske I. Zagreb : JAZU, 1952.
- Bratulić, Vjekoslav: Zapisnici sjednica "Hrvatsko-slovenskog kluba" zastupnika u Istarskom saboru (1888–1901). *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XI.–XII., 1966–1967, str. 123–199.
- Enciklopedija Jugoslavije* 7. Zagreb : Lesikografski zavod FNRJ, 1968.
- Enciklopedija Slovenije 5, Ljubljana 1991; 13, Ljubljana, 1999.
- Holz, Eva: Češki časopis *Politik* in revolucija v Piranu leta 1894. *Kronika* 53, 2005, str. 209–221.
- Istarska enciklopedija*. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
- Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana : Slovenska Matica, 1965.
- Spezial-Orts-Repertorium der in Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, herausgegeben von der k.k. Statistischen Central-Commission. VII. Küstenland*. Wien, 1885.
- Spinčić, Vjekoslav: *Narodni preporod u Istri*. "Braća hrvatskog zmaja", sveska 39, Zagreb, 1924.
- Tuma, Henrik: *Pisma. Osebnosti in dogodki (1893–1935)*. Zbral in uredil Branko Marušič. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Trst : Devin, 1994.

ZUSAMMENFASSUNG

"Der Schrei Istriens wird nicht unbemerkt bleiben" Zeitungen und Zeitungsartikel sowie Telegramme und Briefe über die Ereignisse in Piran (Pirano) im Herbst 1894, die der damalige Bürgermeister Dr. Domenico Fragiacomo gesammelt hat

Im Herbst 1894 entflammte in Istrien ein Kampf um die Rechte der Kroaten und Slowenen auf

zweisprachige Inschriften. Die italienische Seite trat dieser Forderung entschieden entgegen. Die Auflehnung des italienischen Teils der Bevölkerung gegen diese Neuheit nahm in Piran (Pirano) seinen Anfang. Hier erreichte sie das größte Ausmaß, um sich anschließend über die ganze Halbinsel zu verbreiten. Eine wichtige Rolle spielte hierbei die Presse, die die Leidenschaften auf beiden Seiten schürte. In diesem Streit ging es nicht nur um die Achtung gesetzlich anerkannter nationaler Rechte, sondern um eine tiefer greifende Auseinandersetzung zwischen der liberalen und klerikalen Richtung im österreichischen Teil der Doppelmonarchie sowie im Königreich Italien. Die Slawen, mit Ausnahme eines Teils der Polen, in unserem Fall die Slowenen und Kroaten, befanden sich größtenteils im konservativen Lager.

Die italienische irredentistische Presse griff diese Auseinandersetzung voll auf und erging sich in Berichten über Ungerechtigkeiten, die die Italiener in Österreich zu erdulden hätten. Sehr scharf zog sie gegen die italienische Regierung ins Feld, die ihrer Meinung nach nicht genug für die "nicht befreiten" Landsleute getan hätte. Im Hintergrund der konkreten Auseinandersetzungen in Istrien standen noch Wahlvorbereitungen, die auf beiden Seiten Öl ins Feuer gossen. Der verbale Konflikt, der 1894 ausbrach und sich bis Jahresende hinzog, war übrigens auch Ausdruck weiterer innerer Schwierigkeiten, sowohl im Königreich Italien als auch in Österreich-Ungarn.

Zeitungen, Zeitungsausschnitte, Telegramme und Briefe, die im Regionalmuseum Sergej Mašera in Piran (Pirano) aufbewahrt werden, gewähren einen guten Einblick in die damaligen lokalen Verhältnisse und die Gefühle des italienischen Teils der Bevölkerung der Monarchie. Darin kommt die Bewunderung der Einwohner von Piran (Pirano) dafür zum Ausdruck, dass sie sich für ihre Muttersprache zur Wehr gesetzt hätten, auf der anderen Seite aber auch die Geringschätzung der slawischen Mitbürger. Die Sammlung umfasst Zeitungen, die in Triest, Poreč (Parenzo), Pula (Pola) und Rovinj (Rovigno) sowie in anderen, vor allem italienischen Orten erschienen.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 791.7:711.432(497.4Ljubljana)(091)
Prejeto: 6. 2. 2007**Tomaž Pavlin**doc. dr., Fakulteta za šport, Gortanova 22, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: tomaz.pavlin@fsp.uni-lj.si

Šport v "Kozlerjevem vrtu". Razvoj športnih igrišč pod Cekinovim gradom in ob njem

IZVLEČEK

Razvoj športnih igrišč je vezan na družbeni pojav športa in športnega kluba ter njegovo uveljavitev v mestu, v našem primeru ljubljanske Ilirije, ki si je del športnih igrišč uredila pod Cekinovim gradom. V razpravi spremljamo kronološko dve obdobji, do leta 1941, sledeč arhivskemu gradivu že omenjenega kluba in dobro desetletje po drugi vojni. Na eni strani spremljamo razvoj objekta glede na razvoj kluba, ko je primarna pobuda za športno investicijo zasebna, ki pa ne zmore več zahtevnejše investicije, medtem ko načrtovanje športnega objekta po drugi vojni pade v družbeni razvoj in je del urbanega razvoja.

KLJUČNE BESEDE

šport, športni klub Ilirija, Stanko Bloudek, športni objekti, Cekinov grad, Ljubljana

SUMMARY

SPORTS IN "KOZLERJEV VRT" (KOZLER'S GARDEN) THE DEVELOPMENT OF SPORTS GROUNDS BENEATH AND BY THE CEKINOV GRAD

The development of sports grounds is linked to the social phenomenon of sports and sports clubs and its fulfilment in the town, in our case the Ljubljana Ilirija, which made part of its grounds beneath the Cekinov grad. In the paper, we follow chronologically two periods: up to 1941, following archival material of the mentioned club, and a good decade after World War II. On the one side, we follow the development of the facilities in view of the development of the club when primary initiative for the sports investment is private, and cannot manage the pretending investment, while the planning of the sports facilities after World War II comes under social development and is part of the urban development.

KEY WORDS

Sports, sports club Ilirija, Stanko Bloudek, sports facilities, Cekinov grad, Ljubljana

Razvoj je vezan na družbeni pojav športa in športnega kluba, v našem primeru ljubljanske zeleno-bele Ilirije. Ilirija je bila ustanovljena maja 1911 kot nogometni klub s polnim imenom: Slovenski football klub Ilirija. Prvo igrišče so si člani uredili "pod Tivolijem", verjetno nekje ob Jakopičevem drevoredu (nekdaj Lattermannovem, zatem Šišenskem in tudi Meridianskem drevoredu)¹ in nad današnjim letnim telovadiščem.² Igrišče, ki je bilo več ali manj le po nogometnih standardih označen travnik, brez ograje, tribun ipd., dolgoročno ni nudilo razvoja in klubski odborniki so kmalu sprevideli, da je lastno urejeno igrišče za klub eksistenčnega vprašanja in "njega ugodna rešitev eno najaktualnejših zadev, s katero ali zraste ali padeta klub in njegovo delovanje".³ Tik pred prvo svetovno vojno se je nato Ilirija dogovorila z Ljubljanskim Sokolom o souporabi letnega telovadišča⁴ (le-ta ga je uredil na bivšem kolesarskem velodromu ali dirkališču) in tamkaj uredila nogometno igrišče, vendar je sredi leta nastopila prva svetovna vojna in telovadišče je bilo spremenjeno v vojaško skladišče.

S koncem prve svetovne vojne in po organiziranju jugoslovanske države so se spomladi 1919 zbrali preživeli Ilirijani na občnem zboru. Potrdili so predvojno usmeritev v širjenje športnega programa in ga razširili z "lahko-atletiko" ter sklenili preurediti Ilirijo iz nogometnega v športni klub, iz enovitega ali homogenega v raznovrstni ali heterogeni športni klub. Ponovno so se soočili s vprašanjem športnega prostora, kajti "stari (športni) prostor v Tivolskem drevoredu je avstrijska vojaška oblast z vsem klubovim inventarjem porabila v vojne svrhe" in je bil, po poročilu tajnika Evgena Betetta, "za športne namene začasno povsem nerabljen".⁵ Pri iskanju novega zemljišča so Stanko Bloudek, Evgen Betetto in dr. Janko Berce, ki so bili istočasno pobudniki obnavljanja Ilirije, navezali stike z rodbino Kozler, lastnikom posesti Cekinov grad.⁶ Ilirijani so se s Kozlerji dogovorili za najem

travnika ob pivovarni Union, na katerem so nato še v istem letu uredili nogometno igrišče. Lokacija travnika, med današnjo Celovško cesto ter Rusko, Medvedovo in Malgajevo ulico, je bila za Ilirijo ugodna, kajti če so želeli imeti dober obisk svojih tekem, so morali iskati lokacijo blizu mesta, dostopno peš ali z javnim prevozom. V poštev je prišlo obrobje mesta, najprej Tivoli in bivše dirkališče oziroma telovadišče, kjer so že imeli igrišči pred vojno, ali pa bližnji prazni prostori med Ljubljano in Spodnjo Šiško, ki je bila po letu 1914 upravno priključena k mestni občini Ljubljana. In v primeru zadnjega so se srečali s Kozlerji, tivolskimi mejaši, ki so bili po besedah Traute Sezun⁷ privrženci športa, zlasti modnega tenisa.⁸ Ko so se pogodili s Kozlerji, so pričeli s preurejanjem travnika. Ob enem so pisali prošnje za finančno pomoč na mestno in višjo "oblast". Najem in preureditev sta za Ilirijo pomenila zajeten finančni zalogaj, ki so ga, poleg prošenj oblastem, reševali s pobiranjem klubske članarine in darili članstva, t. i. "nabiralno polo". Klubski podporni član Thaller je npr. klubu daroval znesek enoletne najemnine travnika.⁹

Ilirijani so ogradili travnik, uredili nogometno igrišče in še istega leta so bile odigrane prve povojne nogometne tekme. V naslednjih letih so igrišče dopolnili z atletskim tekalščem, pomožnim igriščem in igriščem za hazeno (ženska moštvena igra, podobna današnjemu rokometu), uredili garderobe s tuši in zgradili pokrito leseno tribuno. To igrišče je Ilirija uporabljala vse do leta 1933, saj so Kozlerji zemljišče prodali in so bili zgrajeni "ilirjanski bloki". Pri urejanju igrišča se je izkazal kot strokovna avtoriteta Stanko Bloudek, ki ga srečamo tudi kot pisca strokovnega članka o ureditvi nogometnega igrišča v reviji Sport.¹⁰

¹ Kopriva, Ljubljana skozi čas, str. 221.

² ZAL, LJU 282, t. e. 1, zapisnik sej upravnega odbora (dalje z.) 19. 1. 1912: odbornik Rohrman je svetoval, naj spomladi vložijo prošnjo na Magistrat za brezplačni prostor "pod Tivolijem"; na seji 26. 7. 1912 so ponovno obravnavali problem športnega igrišča in sklenili ponovno nasloviti prošnjo na Magistrat "za igrišče ob Lattermannovem drevoredu".

³ ZAL, LJU 282, t. e. 1, z. 6. 5. 1913.

⁴ ZAL, LJU 282, t. e. 1, z. 6. 5., 14. 5., 11. 6. in 4. 9. 1913.

⁵ ZAL, LJU 282, t. e. 1, občni zbor (dalje o. z.) 1919.

⁶ Šuštar: Spodnja Šiška, str. 15–18 in 101–105; Slovenci v XX. stoletju, str. 12; Kozlerji so Cekinov grad kupili leta 1865, leta 1866 pa postavili pivovarno. Ena od zgodb o imenu posestva Cekinov grad pripoveduje, da naj bi Johan Kozler zapustil svojim otrokom klobuk poln cekinov, s katerim so otroci plačali kupnino za posest Leopoldsrude in ustanovili družinsko pivovarno, ki je bila leta 1909 razširjena v delniško družbo pivovarna Union.

⁷ Traute Sezun, roj. Luckman (1918), je po materi potomka družine Kozler, pravnučinja Petra Kozlerja st. V mladih letih je igrala tenis in drsala pri Iliriji. Njen brat, Fric Luckmann, je bil prav tako član Ilirije in v letu 1940 mladinski teniški državni prvak.

⁸ Trditev o "športanju" Kozlerjev je za obdobje 1928–1934 dokumentirana tudi v dveh "najemniških pogodbah" med Ilirijo in Kozlerji. V 6.členu obeh pogodb je bilo določeno, da "eno teniško igrišče z mrežo in stojali za žoge na tem zemljišču je vsak teden eno popoldne brezplačno na razpolago rodbini Kozler..." (vir: FŠ, Bloudek, in ZAL, LJU 94, t. e. 15; F. Luckmann je bil družinski odvetnik Kozlerjevih in oče Traute Sezun).

⁹ ZAL, LJU 282, t. e. 1, o. z. 6. 5. 1919; na seji 15. 5. 1919 je dr. Berce prevzel realizacijo pogodbe "za športni prostor s pivovarno Union oz. f. Kozlerjem".

¹⁰ Revija je izhajala med letoma 1920 in 1922. Izdajala jo je Sportna zveza Ljubljana (zveza je vodila slovenski šport znotraj jugoslovanske države) in je prva tovrstna revija v slovenskem prostoru. Strokovno je krila le šport, torej anglosaksonski sport in zimske športe, medtem ko so imele telovadne in planinske organizacije svoje revije.

"V Kozlerjevem vrtu"

Vendar se je vse to dogajalo onstran Celovške ceste. Glede na v naslovu poudarjeno evolucijo pa je pomembnejša plat zgodbe tostran Celovške, torej, pod Cekinovim gradom. Po vojni se je dogajal športni preporod, poleg novih klubov nove panoge in ilirijani so bili v prvih vrstah preporoda. Tako se je Ilirija po vojni organizacijsko širila. V letu 1920 so načrtovali nadaljnje *"izboljšanje notranje organizacije"* kluba in *"eventuelno ustanovitev novih sekcij za tenis, plavanje in razširitev one za lahko-atletiko"*.¹¹ To pomeni, da so morali vsaki od sekcij zagotoviti pogoje delovanja in s tem tudi športne terene. Nogometšem in atletom ter hazenašicam so že uredili igrišča onstran Celovške, medtem ko so za plavalce sklenili dogovor z Ljubljanskim sportnim klubom o souporabi njihovega prostora ob Ljublanici, dokler ni bilo zgrajeno in maja 1929 svečano odprto kopališče Ilirija z umetnim olimpijskim 50-m bazenom na začetku Celovške ceste.

Kako pa so reševali tenisače? Ponovno s pomočjo Kozlerjev, saj je bil tenis, kot smo že rekli, tudi njihov priljubljeni šport. Kot navaja klubska kronika ob petnajstletnici, so bili klubski teniški začetki leta 1920 precej skromni, primerni splošnim povojnim razmeram in klubskim financam. Tenisačem Ilirije je *"s hvalevrednim razumevanjem ... šla na roko ... rodbina Kozler, ki ji je stavila svoje privatno tenišče na razpolago"*.¹² *"Tenišče"* je bilo pod Cekinovim gradom oz. *"v Kozlerjevem vrtu"*, kot razberemo iz ohranjene dokumentacije SK Ilirije¹³ in priložnostnih objav o tenisu v reviji Sport. Ime Kozlerjev vrt se je uporabljalo tudi za pivnico na prostem, ki je delovala pred prvo svetovno vojno in bila dejansko v sklopu posestva Cekinov grad,¹⁴ vendar pa ne gre istovetiti mikrolokacij. Pivnica Kozlerjev vrt je bila približno na prostoru današnjega mini golfa, medtem ko je bilo *"tenišče"* na nasprotni strani ob zidu ob Celovski cesti (danes sta tam cesta na Bellevue in parkirišče). Ilirijani so po sklenitvi pogodbe obnovili igrišče Kozlerjev in ga opremili za igranje. Konec maja 1920, tik pred začetkom sezone, je bilo treba igrišče *"samo še enkrat povaljati"*, in nabaviti mreže, za katere je bil *"kredit že dovoljen"*. Naslednji mesec je sledil sestanek tenisačev in konstituiranje teniške sekcije ter napoved rednega

igranja, kar se je tudi zgodilo.¹⁵ Na *"tenišču v Kozlerjevem vrtu"* je bil konec septembra 1920, v okviru t. i. Športnega tedna, organiziran teniški turnir.¹⁶ Turnir ni bil najbolje zaseden, vendar je *"število prijav zadostovalo"*, materialno in organizacijsko. *"Edino hibo"* igrišča so našli v bližnjih drevesih, ki *"ob solčnih dneh nekoliko motijo razsvetlavo"*,¹⁷ zato so že v februarju naslednjega leta razpravljali o *"kreditu"* tenis sekciji, ki bi ga porabila *"za odsekavanje drevesnih vej, za valjar"* idr.¹⁸ Teniški turnir v Kozlerjevem vrtu leta 1920, ki je bil po športni plati skromen, pa je imel precejšen propagandni uspeh in zanimanje za *"gospodski šport"* se je povečalo. Da bi v Iliriji zadostili povpraševanju, bi morali urediti nova igrišča, kar je tudi bila želja Ilirije, ki pa se v letu 1921 še ni mogla izvršiti. To leto se je morala sekcija omejiti na zagotovitev garderobe za igralce in vzdrževanje obstoječega igrišča.¹⁹ Zato pa so v letu 1922 uredili novo teniško površino nad starim Kozlerjevim igriščem, v smeri proti Cekinovemu gradu, in uredili nova teniška igrišča. Nov teniški kompleks, ki so ga sestavljala tri nova igrišča²⁰ in starejše igrišče Kozlerjev, so slavnostno odprli spomladi 1923 s turnirjem med Ilirijo in zagrebškim HAŠK-om. Med novimi igrišči in starim je bila, po besedah bivših hokejistov Jožeta Gogale in pokojnega Toneta Franzota, stopnica, ker niso bila v istem nivoju in so zato govorili o zgornjem igrišču ob Celovski cesti (staro *"Kozlerjevo tenišče"*) in spodnjih igriščih. Teniška pridobitev se je odrazila tudi v naraščanju sekcijskega članstva. V letu 1927 jih je bilo npr. 107 in so se delili na *"družabne"* (danes bi rekli rekreative) in *"tekmovalne"* ali tudi športne tenisače. Delitev se je ohranila precej časa (podobno je bilo npr. tudi v smučarski sekciji), medtem ko je število igralcev nihalo. Ureditev športnih igrišč na obeh straneh Celovške ceste je botrovala klubskemu reorganiziranju in oblikovanju centralne uprave igrišč, ki je prevzela skrb nad stanjem igrišč in njihovim gospodarjenjem in bila podrejena direktno klubskemu upravnemu odboru. Sekcijska vodstva pa so se posvetila vprašanju in problemom športa.

¹¹ ZAL, LJU 282, t. e. 1, o. z. 1920.

¹² Slovenski sport, 9. 5. 1926, 15-letnica Ilirije, s tr. 11.

¹³ ZAL, LJU 282, t. e. 1, z. 17. 5. 1920: na seji so obravnavali prošnjo *"kino nastavljenecv za prostor na Kozlerjevem vrtu"*. Prošnjo so odklonili, *"da ne bi izrabljali Kozlerjeve naklonjenosti"*.

¹⁴ Šuštar, Spodnja Šiška, str. 122–123; glej tudi Ti voli, str. 74; v pivnici je igrala ob sobotah in nedeljah vojaška godba, različna šišenska društva pa so tam organizirala svoje prireditve.

¹⁵ ZAL, LJU 282, t. e. 1, z. 31. 5., 15. 6., 23. 6., 7. 7., 13. 7., 27. 7. 1920.

¹⁶ Sport, 18. 9. 1920.

¹⁷ Sport, 10. 10. 1920.

¹⁸ ZAL, LJU 282, t. e. 1, z. 4. 2. 1921.

¹⁹ ZAL, LJU 282, t. e. 1, o. z. 1921; z. 20. 3. 1921, 20. 9. in 15. 11. 1922; Slovenski sport, 9. 5. 1926; Sport, 18. 3. 1921.

²⁰ ZAL, LJU 282, t. e. 1: v zapisnikih sej v letu 1922 se omenjajo le *"novi tenis prostori"*, medtem ko tajniško poročilo o. z. leta 1926 pravi, da je upravni odbor Ilirije *"postavil zraven prvega prostora pod Cekinovim gradom v letu 1923 z ogromnimi denarnimi žrtvami še daljne 3 krasne tekmovalne prostore"*.

Tenišče Ilirije pod Cekinovim gradom (Pozdrav iz Ljubljane, mesto na starih razglednicah, 1985).

Z urejanjem teniškega prostora je Ilirija reševala tudi problem ljubljanskega drsanja, letna in zimska uporaba prostora pa je Iliriji omogočala celoletni finančni priliv. Organizirano drsanje zasledimo v Ljubljani že v letih pred prvo svetovno vojno. Glavno drsališče je bil tivolski ribnik, ki ga je mestna občina leta 1908 odvezla društvu Laibacher Eislaufverein, s čemer naj bi se drsanje razširilo iz ozkih društvenih krogov. Športno oziroma umetnostno drsanje je povezano z gostovanjem praškega mojstra drsanja Rychlika, ki je predstavil osnove drsanja, in nekateri udeleženci tečajev so bili jedro drsalcev drsalne sekcije Ilirije po prvi vojni.²¹ V Iliriji so že pozimi 1919/20 načrtovali delovanje zimske sekcije, ki bi združevala smučarje, sankarje in drsalce, vendar jim je *"mila zima"* preprečila kakršnokoli dejavnost. Pri vzpostavljanju klubskega drsanja, umetnostnega drsanja, in iskanju drsalnega prostora so se najprej ozrli na mestno drsališče na tivolskem ribniku, ki pa je bilo zanemarjeno in zaprto,²² in je takšno ostalo tudi v naslednjem letu, ko je bila ponovno *"mila zima"*. Ni preostalo drugega, kot da so se Ilirijani odpravili na redke treninge v Bohinj ali na Bled, kar si je lahko privoščila le peščica. Klubski član Alfonz Mencinger je marca 1921 na občnem zboru Športne zveze v Ljubljani v poročilu o zimskem športu (smučanje, sankanje in drsanje) poudarjal *"težkoče"*, ki jih je imel ta šport v letih po prvi vojni s treniranjem, istočasno pa je omenil tudi

"drsališče v Ljubljani", ki pa je *"majhno in slabo oskrbovano"* ter kot tako za trening relativno neprimerno, *"Blejsko in Bohinjsko jezero sta pa preodaljena"*.²³ To pomeni, da so Ilirijani že takoj po vojni vzpostavljali kombinacijo teniškega drsališča, torej ureditev arhaičnega umetnega drsališča. Sezona 1922/23 je tako eden mejnikov v razvoju objekta in športnega drsanja. Resda to ni tehnični mejnik, a povečan teniški prostor je omogočil ureditev primerne drsališča za športni razvoj ter organizirano delovanje drsalcev. Še isto zimo se je ilirijina zimska sekcija razdelila na *"smuško-sankasko"* in *"drsalno sekcijo"*. Pri slednji je strokovno delo prevzel bivši *"svetovni mojster"* drsanja, Dunajčan dr. Gilbert Fuchs, ki je v dvajsetih letih živel v Ljubljani.

Nemalo zaslug za pridobitev teniških igrišč in pozimi preureditev v drsališče ima Ilirijin tehnični ekspert Stanko Bloudek. Njemu gre tudi pripisati postopek zaledenitve. Sprva je drsalni prostor obdal z majhnim peščenim okvirjem, zatem pa ob primerni temperaturi spustil vodo. Postopek se ni obnesel, saj je voda, še preden je zamrznila, pronicala v tla. Postopek je moral spremeniti. Kot poroča Ilirijin kronist v letu 1926, se *"ledena plošča napravi sedaj umetnim potom, s škropljenjem, že 1 do 2 stopinje mraza zadošča, da dobi prostor porabno ledeno ploskev."*²⁴ Škropljenje je bilo večkratno in delali so samo ponoči. Po dokumentaciji Ilirije iz dvajsetih let sta bila glavna delavca Stanko

²¹ Sport, 22. 1. 1921; Ljubljana na starih fotografijah, str. 54; Tivoli, str. 79–80.

²² ZAL, LJU 282, t. e. 1, z. 23. 12. 1919.

²³ Sport, 1. 4. 1922.

²⁴ Slovenski sport, 9. 5. 1926; Stepišnik, Stanko Bloudek, str. 82.

Bloudek in klubski gospodar Mlakar. Slednji je zatem prevzel skrb nad drsališčem, tako glede ledene površine kot reda na drsališču. Da bi drsališče obratovalo čimbolj stabilno in čim dlje, so na nosilce ograje tenisišč namestili ponjave, ki so jih podnevi, zlasti ob toplejših dnevih oz. odjugah, potegnili preko ledu in s tem skušali podaljšati dneve in ure drsalnih užitkov.

Drsališče Ilirije je bilo tedaj edino urejeno in primerno drsališče v mestu. Pomenilo je odmik od prejšnje prakse temelječe na posluževanju naravnih danosti: bajerjev ali ribnikov, jezer ipd., ob katerih so uredili dostop na led ter paviljone za okrepčanje in godbo. Na drugi strani pa je ob dolgi in mrzli zimi drsališče Ilirije nudilo možnost za razvoj tako splošnega kot športnega drsanja z rednim treniranjem in uradnimi tekmovanji, kar je bil življenjski interes Ilirije. Drsališče je bilo namreč odprto za javnost in druge klube, ki bi gojili drsanje, teh pa dolgo sploh ni bilo. Ob drsališču je bila stavba z garderobo in okrepčevalnico ter prostorom za godbo, ki je narekovala ritem drsanja. Do stavbe je bila napeljana tudi elektrika. S ponudbo *"družabnega"* drsanja so pokrivali stroške drsališča, najemnino in deloma tudi stroške drsalne sekcije. Drsanje ni bilo poceni šport, bilo je v veliki meri odvisno od premoženjskega stanja Ljubljancanov. Prave drsalke ali *"šeksne"* (izraz izhaja iz imena proizvajalca drsalk Jackson) so bile redkost, bile so drage in uvožene, cenejša oblika pa so bile kline, ki so jih privili na čevlje in tvegali, da bodo ob prekomernem izživljanju odtrgali pete čevljev in uničili zimski čevljev. To pa že ni bila več šala, zlasti za mladino, ki bi si želela drsalnega divjanja, ne pa urejenega drsanja, estetike in umetnostnih likov. Tem mladim *"divjakom"* bi bilo treba ponuditi nekaj več.

"Novo moderno drsališče" pod Cekinovem gradom

Kot so poročali drsalci Ilirije na občnem zboru leta 1929, je bila zima 1928/29 za drsanje ena najboljših in najuspešnejših dotlej, ker *"bil je dan za to glavni pogoj-dolga in ostra zima ter poleg tega naše prvovrstno drsališče z vsemi potrebnimi pripravi in pripomočki"*.²⁵ Drsalcem je bilo na voljo kar 72 drsalnih dni od srede decembra 1928 pa do srede marca 1929. Zadovoljstvo in željo po podobni sezoni oziroma ugodni zimi, ki pa je bila na drugi strani tudi zelo kruta, z do trideset stopinjami pod ničlo, s sneženjem in hudim vetrom,²⁶ so drsalci sklenili še z obžalovanjem, da *"skromne dimenzije našega drsališča ne dopuščajo razširiti delovanja na hitrostno drsanje in na*

hockey".²⁷ Slednji dve športni praksi pa sta bili tudi rešitev pred divjanjem *"mularije"* na drsališču in motenjem ur drsanja ter nenadzorovanim koriščenjem drsališča. A najprej je moral biti rešen infrastrukturni problem.

Tako je bil športni prostor pod Cekinovem gradom v letu 1930 ponovno povečan. Širitev so v Iliriji resda načrtovali že leto poprej, vendar je bil tega leta prioriteta umetni bazen. Za prostorsko povečanje športnega kompleksa pod Cekinovem gradom je posebna klubska zahvala šla ponovno Stanku Bloudku,²⁸ saj je bila *"inicijativa za to delo zopet"* njegova, prav tako kot je bila *"pravčasna in idealna izpeljava del njegova zasluga"*.²⁹ Teniška sekcija je bila prezadovoljna, *"da so se tenis igrišča povečala na skupno sedem teniškišč"* in se je zgradila nova garderoba.³⁰ Pozimi pa so lahko pripravili *"novo moderno drsališče z veliko garderobo"*, na katerem je bilo lahko urejeno tudi standardno igrišče za hokej na ledu. S tem je bil, po besedah tajnika Betetta, izpolnjen nov predpogoj, da lahko klub vzgaja *"ljublansko mladino v sportnem duhu v telesno in duševno vrle državljane"*.³¹ Po prostorski širitvi je bila v programu drsalne sekcije za zimo 1930/31 načrtovana *"uvredba hockey sekcije"*, saj je ta *"grana zimskega sporta ... povsod na svetu zelo razvita in bomo kot prvi klub v Jugoslaviji želi na tem polju uspehe ali neuspehe"*.³² In so ga igrali, *"enega najlepših športov"* – neuradno so sicer začeli s hokejem že pozimi 1928/29,³³ ki ga je npr. časopisje slikovito opisalo: *"Ni lepšega nego v ostri borbi mož proti možu drveti po ledu ter tirati črno ploščo iz trdega gumija, tako zvani puck, v gol nasprotnika. Nobena igra moštev nima toliko bliskoma se menjajočih momentov, nobena druga igra, skoraj bi rekli niti nogomet ne navdušuje igrače in gledalce v taki meri, kakor hockey na*

²⁷ ZAL, LJU 282, t. e. 1, o. z. 1929.

²⁸ Stanko Bloudek je bil tudi sam umetnostni drsalec, večkrat državni prvak in npr. leta 1928 član olimpijske drsalne ekipe v St. Moritzu, vendar na tekmovanju ni nastopil.

²⁹ ZAL, LJU 282, t. e. 1, o. z. 1930.

³⁰ ZAL, LJU 282, t. e. 1, poročilo tenis sekcije na o. z. 1930; sedem igrišč (šest na povečanem prostoru in staro Kozlerjevo, torej 6 + 1) se prav tako omenja v nekem obvestilu Ilirije javnosti leta 1933, medtem ko se na fotografiji teniških igrišč SK Ilirije v publikaciji iz leta 1940 vidi, da so v drugi polovici tridesetih let uredili na istem kompleksu še novo teniškišče, tako da so bila na levi strani urejena eno ob drugem 4 igrišča, na desni strani pa 3 (v: SK Ilirija v tridesetem letu obstoja 1940, str. 30). Tudi na Bloudkovemu nedatiranem načrtu *"tenis prostori in drsališče SK Ilirija"* (v: Leskovec, Bergant, Hudobivnik: Stanko Bloudek – projektant in graditelj, str. 73) so načrtovana 4 igrišča na levi strani, 3 na desni, pod njimi pa je staro igrišče, torej 7 + 1.

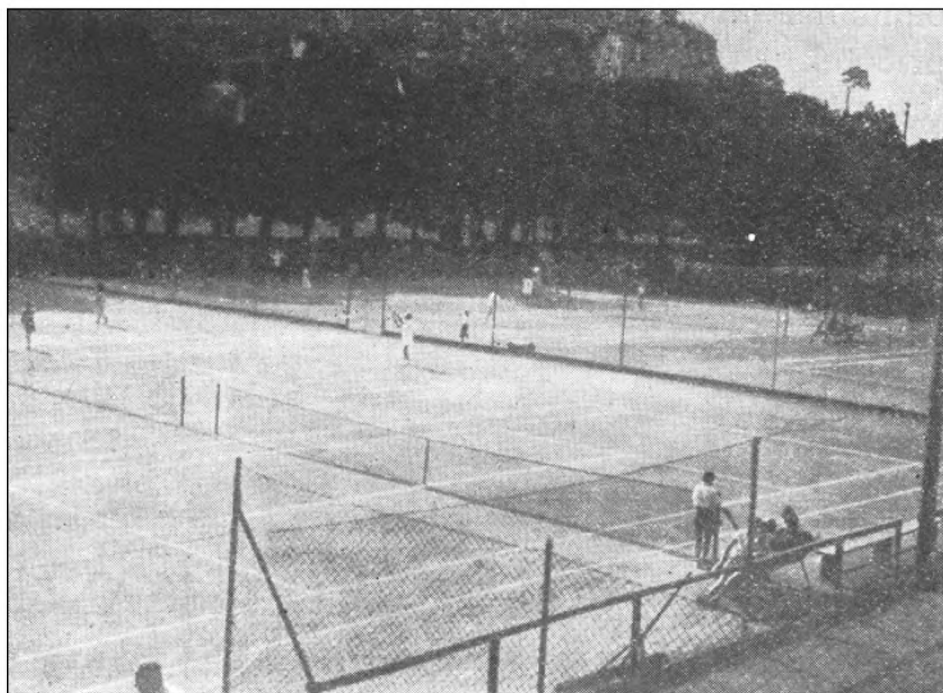
³¹ ZAL, LJU 282, t. e. 3, o. z. 1930.

³² Prav tam.

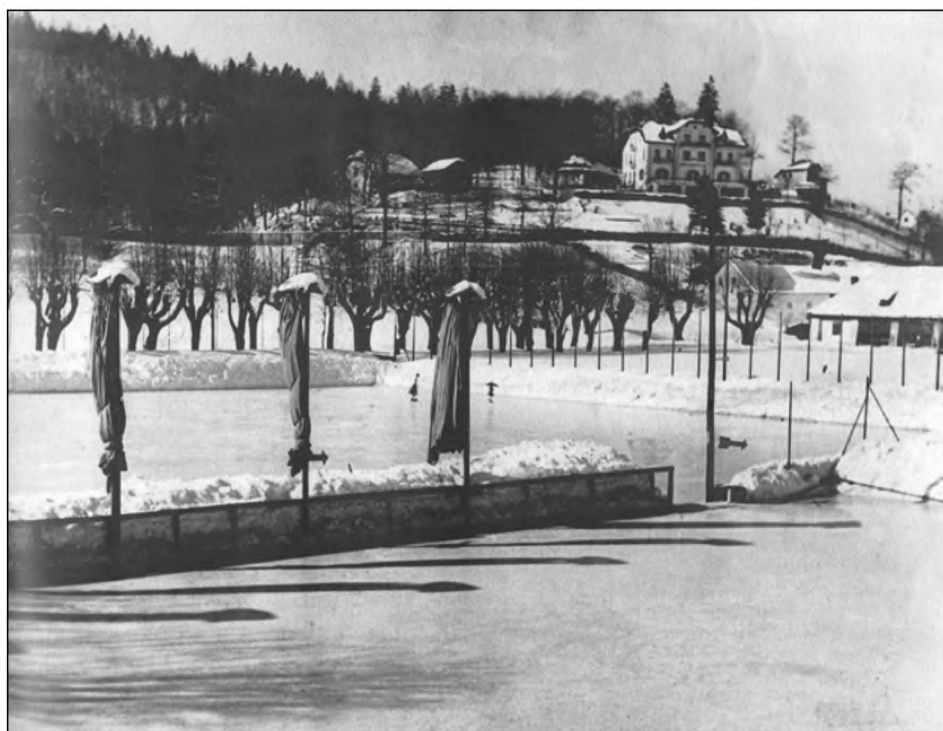
³³ O začetkih hokeja na ledu na Slovenskem glej Pavlin: *"Pri nas je ta panoga sporta še docela neznana"*, Zgodovina za vse, str. 83–98.

²⁵ ZAL, LJU 282, t. e. 1, o. z. 1929.

²⁶ Jutrov Ponedeljek, 4. 2. 1929.

Novo tenišiše ... (SK Ilirija v tridesetem letu svojega obstoja 1940)

... in pozimi drsališče (vir: Muzej slovenskega športa).

ledu."³⁴ Sledilo je logično nadaljevanje začetega: organizacija prve javne tekme oz. "*premiera hockeya na ledu v Ljubljani*", 21. februarja 1932,

med Ilirijo in celovškim KAC-om. Premierno tekmo pod Cekinovim gradom je obiskalo približno tisoč Ljubljancev.³⁵

³⁴ Prav tam, str. 92.

³⁵ Prav tam, str. 95-96.

*"Umetno drsališče" Ilirije, pripravljeno za igranje hokejske tekme
(SK Ilirija v tridesetem letu obstoja 1940).*

"Tenis plac" in drsališče so v tridesetih letih še dopolnjevali. Sredi tridesetih je bila "instalirana" električna razsvetljava, "ogromna pridobitev", ki je po besedah hokejistov "omogočila reden in sistematičen igralni trening ob večernih urah, katerega iz varnostnih razlogov do sedaj nismo imeli".³⁶ Še vedno pa so bile problem nestanovitne zime in v primeru toplega vremena v Ljubljani so hokejisti in drsalci odhajali trenirat v Planico, koder so leta 1930 pričeli z gradnjo klubskega doma in pozneje še depandanse. A tovrstni treningi so bili povezani z večjimi izdatki, ki jih je klub težko omogočil vsem in so v veliki meri padli na ramena sekcij in končno tudi športnikov. Pomanjkljiv trening drsalcev in hokejistov bi rešilo pravo umetno drsališče, s ploščo in hladilnico, vendar je bila po mnenju Ilirijanov zasebna "misel na zgraditev umetnega igrišča za dogledno dobo iluzorna".³⁷ Zato so v brošuri o svojem delovanju v letu 1940, v tridesetem letu obstoja, poudarili, da zaradi "razvoja, ki ga je zavzel drsalni sport pri nas, ... je postala nujna potreba umetnega drsališča, t.j. ledene ploskve, velikosti 30 x 60 m, opremljene s hladilnimi napravami in stroji, ki omogočajo, napraviti jo porabno za vežbanje in za tekme tudi še pri temperaturah 8–10 stopinj C nad ničlo. Seveda spada tako drsališče predvsem v Ljubljano, saj je tu naravno središče vseh zimskih sportov in bo središče

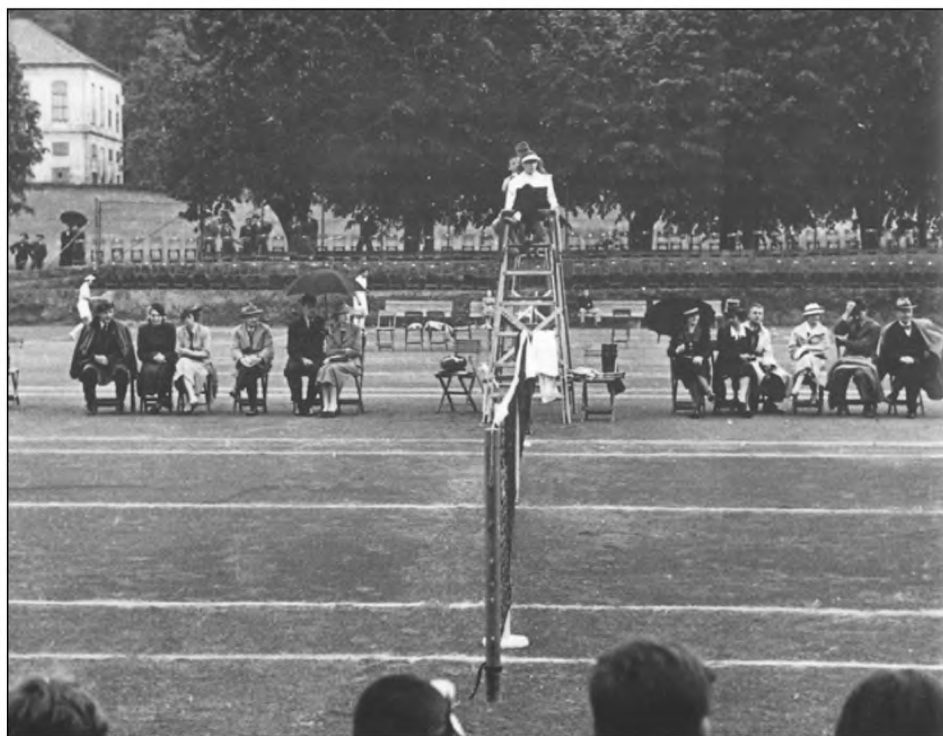
za FIS-tekme in za zimsko olimpiado, kadar se bo eno ali drugo pri nas vršilo." A uresničenje izgradnje "in z njo zvezanega problema vzdrževanja drsališča, ..., je lahko izvedljiva, če bi s privatno inicijativo sodelovala še pristojna ministrstva, banska uprava in mesto Ljubljana. Proti projektu velikega sportnega stadiona v Beogradu, čigar stroški so preračunani na 100 milijonov dinarjev, to ni velik izdatek, a umetno drsališče v Ljubljani bi bila prav brezdvomno realnejša in bolj utemeljena investicija, ker bi vsem lednim sportom neposredno zagotovila najuspešnejši razvoj in hiter napredek do mednarodne stopnje", so še poudarili ilirijani.³⁸

Svet pa je bil že v vojni, ki je kmalu zajela tudi naše kraje in oddaljila drsalne sanje in načrte. Nastopila je okupacija in oblikovanje Ljubljanske pokrajine. Po odpravi italijanske vojaške uprave je bila vzpostavljena civilna okupacijska oblast, ki je pokrivala tudi šport. Slovenski društveni šport v Ljubljanski pokrajini je bil vključen v CONI (italijanski olimpijski komite), vendar z določeno samostojnostjo, ki jo je nadzoroval fašist Giovanni Buratti. V drugi polovici leta 1941 je bilo kar nekaj športnih tekmovanj, ki so se v naslednjih letih skrčila. Med udeleženci ljubljanskih športnih tekmovanj v letih 1942–1945 ni zaslediti Ilirije, čeprav se je dejavnost pod Cekinovim gradom nadaljevala. Ilirija je npr. Kozlerjem plačala najemnino za

³⁶ ZAL, LJU 282, t. e. 3, o. z. 1935.

³⁷ ZAL, LJU 282, t. e. 3, o. z. 1937.

³⁸ SK Ilirija v tridesetem letu svojega obstoja 1940, str. 27.

Teniški turnir pod Cekinovim gradom oziroma na Iliriji (Muzej slovenskega športa).

Silva Palme, članica Ilirije, vodilna umetnostna drsalka pred drugo vojno in takoj po njej (SK Ilirija v tridesetem letu obstoja 1940).

športni prostor za drugo polletje 1941,³⁹ v dogovoru o odkupu vsakoletne košnje sena in otave med pivovarno Union in Kozlerji na posestvu Cekinov grad, maja 1942, pa je bil npr. izvzet "*teniški prostor Ilirije*".⁴⁰ V začetku julija 1944 je ljubljanski Železničarski športni klub Hermes na ilirijinih teniških organiziral teniški turnir, mesec kasneje pa je bilo organizirano Prvenstvo Ljubljanske pokrajine v tenisu.⁴¹

"Novi časi"

Po drugi vojni je jugoslovanska vojska zasedla Cekinov grad⁴² in del Tivolija (velesejem), oblast pa je prevzela nova nomenklatura. Nova oblast, novi časi, Cekinov grad je bil podržavljen, Kozlerjev in Ilirije ni bilo več, šport je postal vsebina "*fizkulture*" in klubi sestavni deli "*fizkulturnih društev*". A šport je šport, najsi bo to "*telesna vzgoja*" v Kraljevini ali "*fizkultura*" oziroma "*telesna kultura*" v Republiki, in "*stari*" športniki na "*starih*" igriščih obnavljajo drsalno, hokejsko in teniško dejavnost. Stara igrišča so že pred vojno

³⁹ ZAL, LJU 94, t. e. 16, dopis SK Ilirije, datiran 20. 11. 1941.

⁴⁰ ZAL, LJU 94, t. e. 15, dogovor datiran 26. 5. 1942.

⁴¹ Pavlin, Oris športne aktivnosti na Slovenskem med drugo svetovno vojno, Šport, str. 33–36.

⁴² ZAL, LJU 94, t. e. 16, dopisa "*Uprave Koslerjeve grajsčine Cekinov grad*" davčni upravi in mestnemu odboru OF, datirana 1. 6. in 26. 6. 1945.

postala za nadaljnji razvoj in kosoanje s konkurenco preskromna, zasebna pobuda za tehnične rešitve ali izboljšave ali reševanje infrastrukturne problematike pa finančno vse manj sposobna. Ta problematika je bila v desetletju po drugi vojni vse akutnejša, saj se je stopnjevala prestižna vloga športa kot notranje jugoslovanske mednarodne tekme kot tudi medblokove tekme v kontekstu povojne politične ureditve.

S povojnim socialističnim in fizkulturnim organiziranjem je *"ljubljski mestni ljudski odbor"* (mestni svet) dodeljeval sredstva za fizkulturo mestnemu Odboru za telesno vzgojo, katerega osrednja naloga je bila *"dvig šolske telesne vzgoje in pa sodelovanje ter organiziranje raznih telesno-vzgojnih in vaditeljskih tečajev"*,⁴³ obenem pa reševal različne prošnje posameznih organizacij, ker so bile, po besedah odbornika Vrhovca, *"vsa na finančno šibkih nogah"* in *"kot sam ve, žive vse fizkulturne organizacije samo od dohodkov s plesnih vaj"*.⁴⁴

Bivši Ilirijani so medtem ponovno orali ledino, zbirali mlade in vzgajali ter pripravljali nove generacije za športne borbe. Svoje delovanje so formalizirali najprej v Udarniku, nato Triglavu in Enotnosti, dokler niso v letu 1948 drsalci, kotalkarji,⁴⁵ hokejisti in tenisači ustanovili Športno društvo Ljubljana. V letu 1953 se je društvo decentraliziralo v samostojne klube posameznih športov. Skupna je bila le uprava športnih prostorov pod Cekinovem gradom. In medtem ko je bil stari prostor za igranje tenisa še povsem primeren, je bil ovira razvoju drsalni športom, kar se je odrazilo prvenstveno pri hokeju na ledu. Predvojna Ilirija ni imela tekmeča – resda je imela konkurenco več ali manj le v zagrebških klubih – povojni ljubljanski hokej pa je bil, za razliko od drsanja, ob soočenju s slovensko in jugoslovansko konkurenco, potisnjen na boleča nižja mesta. Ilirijine predvojne želje po pravem umetnem drsališču so bile s športnega vidika ob soočenju z izgraditvijo umetnih drsališč na Jesenicah in v Beogradu v letu 1954 vse aktualnejše. Le kako je bilo mogoče, da Ljubljana, zibelka drsalnih športov, ni imela umetnega drsališča? Ljubljanski drsalci in hokejisti so se sicer tolažili, da *"prej ali slej ga bomo dobili tudi v Ljubljani"*, medtem pa je *"težka naloga in dolžnost Hokej kluba Ljubljana ..., v tej neenaki konkurenci vzdržati, dokler ga ne dobimo..."*.⁴⁶ Problematika drsalnih športov je so-

vpadala še s podobno nove športne igre: košarke. Ljubljanski košarkarji, člani bivše Enotnosti in po novem združeni v AŠK-u (Akademski športni klub), so se naselili pod Cekinovem gradom v neposredni bližini tenišč, na prostoru bivše pivnice Kozlerjev vrt oziroma današnjega mini golfa. AŠK se je prebija v vrh jugoslovanske košarke, s čemer se je v ljubljanski javnosti košarka vse bolj uveljavljala in pojavila se je športna potreba po širitvi tribun oziroma celovitem novem igrišču.⁴⁷

Večja športno-fizkulturna investicija, kot npr. izgradnja umetnega drsališča pod Cekinovem gradom, je sodila v širši okvir urejanja fizkulture v mestu. Ko je bil leta 1947 sprejet zakon o petletki je poudarek veljal gospodarstvu, industrializaciji in elektrifikaciji države, s čemer bi pospešili izhod iz gospodarske zaostalosti in okrepili gospodarsko neodvisnost. Med glavnimi cilji petletke sta bila tudi povečati splošno blagostanje delovnega ljudstva ter na temeljih povečane gospodarske moči zvišati raven nacionalne kulture, v širšem pomenu besede, torej tudi fizkulture ali telesne kulture. Zvezni petletni plan je predvideval začetek *"urejanja 20 največjih mest v državi po zahtevah modernega urbanizma in v skladu z gospodarskimi, komunalnimi in kulturnimi potrebami novega družbenega življenja"*, republiški plan pa je v tem primeru posvetil Ljubljani posebno mesto.⁴⁸

Ljubljana se je že soočala s problemi novega časa. Industrializacija je botrovala migraciji delovne sile v mesto, ki pa ni premoglo bivalnih kapacitet. Petletni občinski plan se je zato ubadal za gradnjo stanovanjskih objektov, ureditvijo komunalne, prometne, energetske, kulturne idr. infrastrukture, s čemer bi naj bilo omogočeno prebivalcem Ljubljane dostojno, kulturno življenje. V obravnavi problematike v mestnem svetu aprila 1948 se je v referatu o *"prosveti in kulturi"* tajnik izvršnega odbora MLO Leon Kovačič zelo kratko dotaknil tudi vprašanja investicij v fizkulturi in poudaril, da *"zavedajoč se važnosti zdravega in krepkega rodu za izvajanje planskih nalog predvideva plan razne investicije za športna igrišča, smučišča itd."* V nadaljnji razpravi je Franc Onič razgrnil problematiko ljubljanske fizkulturne infrastrukture in poudaril, da *"pereč problem je pomanjkanje telovadnic, ki ne zadoščajo spriču nalog, ki jih daje nova ljudska oblast gimnastiki in sploh fizkulturi. Danes je gimnastika postala občeljudska zadeva z namenom krepiti telo ljudem, kajti narod potrebuje zdrav rod, ki je garancija za pojačanje obrambne sile naše domovine"*. Odborniki so v Odloku o petletnem planu razvoja mesta Ljubljane v letih

⁴³ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 305, II. zasedanje skupščine MLO 5. 1. 1946.

⁴⁴ ZAL, LJU 465, t. e. 16, a. e. 337, z. 27. 12. 1946.

⁴⁵ Športno kotalkanje se je razvilo v letih po drugi vojni kot poletna priprava drsalcev; veliko zaslug gre ponovno Stanku Bloudku.

⁴⁶ Hokej klub Ljubljana ob ustanovitvi, nedatirana publikacija, str. 21.

⁴⁷ Prešeren, Košarkarjem se ob Muzeju NOV obetajo boljši časi, str. 26.

⁴⁸ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 306, z. 9. 4. 1948.

Ilirijino naravno "umetno drsališče" pod Cekinovim gradom (Betetto, Hokej na ledu, 1990).

Tekma AŠK-a, košarkarskih prišlekov, pod kostanji Cekinovega gradu (Petintrideset let dvorane Tivoli, 2000, str. 38 (Foto Dušan Škerlep))

1947–1951 fizkulturnim investicijam odredili 0,32%, kar je bila najnižja investicijska postavka. Fizkulturna sredstva so bila namenjena adaptacijam "fizkulturnih domov" (ali telovadnih domov) in urejanju "fizkulturnih igrišč" (telovadišč in športnih igrišč) v posameznih mestnih predelih, za poživitev "zimskega športa" pa so predvideli ureditev smučišč in sankališča. Šolska poslopja naj bi opremili s telovadnicami, telovadišča in igrišča pa popravili ali izboljšali.⁴⁹ Iz ljubljanske proračunske

razprave v letu 1948 pa lahko vidimo, da so v času obnove in graditve povojne države fizkulturne in nekatere kulturne postavke lahko kaj hitro izpadle, na kar je opozoril Zvone Miklavčič, češ da jih je treba uvrstiti v dodatni proračun, kajti "fizkultura se je v novi Jugoslaviji silno razvila in zajela v svoje vrste ogromen kader fizkulturnikov, zlasti med mladino", zato je treba tovrstna društva nujno podpreti.⁵⁰

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 306, z. 31. 5. 1948.

Pomen fizkulture je bil v času politike industrializacije in procesa urbanizacije pomemben tudi iz zdravstveno-socialnega vidika. Kot je poročala Komisija za proučitev zdravstvenega stanja otrok na juljski seji mestnega odbora leta 1951, je *"zaradi spremembe ekonomske strukture nastala stanovanjska stiska, ki doprinaša k porastu tuberkuloze in slabšemu zdravstvenemu stanju mladine"*. Porast prebivalstva in mladine, zlasti šolajoče, je bila prekomerna glede na stanje zdravih in higienskih šolskih prostorov in telovadnic, komisija pa je mdr. videla rešitev slabega fizičnega stanja mladine tudi v izvajanju *"širokih programov fizične in športne vzgoje"*, za kar bi bilo potrebno *"stremeti k izgradnji otroških igrišč, športnih prostorov itd."*⁵¹ Vrzeli so sicer zapolnjevala fizikalna društva, ki so imela svoje objekte, resda marsikje v slabem ali tehnološko zastarelem stanju, kot je bil to primer drsalcev in hokejistov pod Cekinovem gradom, ali pa so jim jih tudi zasegli za potrebe kulture, kot je to bil primer trnovske telovadnice, kamor se je začasno naselil Triglav-film.⁵² Sicer pa je manjkalo odločnih investicijskih finančno podprtih korakov. A ti so bili, glede na notranjo in zunanjo politično situacijo po informbirojevskem sporu, težko izvedljivi. Spor, ki mu je sledila gospodarska blokada vzhodnega političnega bloka, je negativno vplival na jugoslovansko gospodarstvo in družbeni standard. Zaradi posledic blokade je bila vprašljiva marsikatera investicija, zlasti v negospodarstvu, padel je življenjski standard in naraščali so stroški za obrambo.

"Športni park Tivoli"

Skladno z industrializacijo je potekal proces urbanizacije. Mestnemu Uradu za regulacijo Ljubljane je bila naložena izdelava regulacijskega načrta, ki je bil sredi leta 1950 pripravljen in bil dan na vpogled in v diskusijo⁵³ ter zatem padel v postopek dopolnjevanja.⁵⁴ Načrt je vseboval tudi *"plosčine za šport"*. Površine so bile razdeljene na najosnovnejše površine za otroška igrišča in igrišča za neorganiziran šport, ki so bile razmeščene med stanovanjskimi zgradbami, ter športna igrišča in stadione. Slednji so bili več ali manj na predvojnih lokacijah. V športne namene je bila po regulacijskem načrtu na novo določena *"velika ploskev ob Savi, kjer bi se zgradili hipodrom, avtodrom, pristanišče za kajakaše, stadioni, razna tenišča in prostor za najrazličnejše igre. Na tem mestu bi se vršile prireditve v republiškem merilu. Za take pri- like se tu lahko uporabijo prometna sredstva: že-*

*leznica, avtobus in trolejbus, s čimer se bistveno dobro organizira dostop in odhod gledalcev."*⁵⁵ Za šport je bil predviden tudi prostor tedanjega letališča v Mostah. Načrt posebej ne omenja Cekinovega gradu, iz katerega se je 1951 umaknila vojska,⁵⁶ pač pa so pozneje osnovna urbanistična načela za direktivni načrt Ljubljane iz leta 1953, območje razširjenega Tivolija, vključno s Cekinovem gradom, ki je tedaj gostil tenisače, drsalce, kotalkarje in hokejiste, košarkaše ter nekaj časa odbojkarje, predvidela za ureditev parkov in športnih površin.⁵⁷

Med ljubljanskimi fizikalnimi investicijami je imelo v začetku petdesetih let posebno mesto graditev in ureditev kopališča Kolezija. Finančno pomoč za vzdrževanje ali gradnjo ali ureditev objektov so prejela tudi posamezna društva, med njimi pa ni bilo drsalno-hokejsko-teniške ŠD Ljubljane, kar pomeni da so športni objekti pod Cekinovem gradom, koder so se športno dvigali AŠKovi košarkaši in drseli navzdol ljubljanski hokejisti, ostajali v stari formi.⁵⁸ Športna kontroverznost, bi lahko rekli, saj so nasprotno košarkarjem hokejisti izgubili predvojni primat in zaostali za Zagrebčani ter po novem tudi za Beograjčani, v slovenskem merilu pa so dobili neugodnega in vse boljšega nasprotnika v Jeseničanih. A prihajal je tudi njihov čas. Mestni *"družbeni plan"* za leto 1954 je proračunsko postavko *"prosveta in kultura"*, ki je vključevala *"telesno vzgojo in šport"*, postavil na drugo mesto. Večina *"prosvetnih"* investicijskih sredstev je bila resda namenjena za gradnjo osnovnih in srednjih šol,⁵⁹ v razpravi o polletni realizaciji in rebalansu *"družbenega plana"* za leto 1954 pa so odborniki podprli dodatna sredstva za šport, odbornica Angela Miklavc pa je podporo in zahtevo podprla rekoč, da pomanjkanje domov in

⁵⁵ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 306, z. 30. 6. 1950.

⁵⁶ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 308, z. 22. in 23. 5. 1951.

⁵⁷ Korošec, *Ljubljana*, str. 210; načela so nadaljevanje regulacijskega načrta iz leta 1950. Sicer pa je bilo posestvo Cekinov grad z mestnim odlokom z dne 8. marca 1937 uvrščeno v ljubljanski *"zaščitni pas, ki se ne sme ne zazidavati in ne naseljevati"*. Po tedanjem mestnem regulacijskem programu je bil *"kompleks Cekinovega gradu"* rezerviran *"za javne ustanove"*. Kozlerji so se v letih pred šestoprilskim napadom pogajali z banovino za prodajo dela posestva, kjer bi *"stala ... nova uradna poslopja, ki bi bila obdana od lepega javnega parka"* in kar je podpirala tudi mestna občina. Sicer pa je še pred tem tudi Plečnik na delu velesejma, Tivolija in Cekinovega gradu snoval univerzitetni kampus, Ilirija pa je npr. že v začetku tridesetih let mestne oblasti zaprosila za dovoljenje za ureditev novega nogometnega igrišča nad velesejmom, del igrišča pa bi segel tudi na Cekinov grad. Igrišče bi uporabljali vse do začetka gradnje Univerze. Kozlerji so soglašali, mestne oblasti niso imele posluha.

⁵⁸ ZAL, LJU 465, t. e. 10, a. e. 324, a. e. 311, z. 4. 1. 1953, z. 28. 12. 1953.

⁵⁹ ZAL, LJU 465, t. e. 5, a. e. 312, z. 16. 4. 1954.

⁵¹ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 309, z. 10. 7. 1951.

⁵² ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 309, z. 21. 9. 1951.

⁵³ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 306, z. 30. 6. 1950.

⁵⁴ ZAL, LJU 465, t. e. 4, a. e. 308, z. 19. 2. 1951.

ne ukvarjanje s športom slabo vpliva na mladino v moralnem pogledu.⁶⁰

Vzporedno s "cekinograjsko" športno kontroverznostjo je mestna oblast obravnavala akutni problem zdravstvene, socialne in vzgojne zaščite otrok in mladine. Med predlogi za izboljšanje stanja je bila takojšnja ureditev otroškega igrišča na lokaciji bivšega velesejma, za katerega je bil osnutek projekta v začetku leta 1955 že izdelan in *"nekatera dela so se že pričela (kotalkališče)"*.⁶¹ Novo otroško igrišče s kotalkališčem je bilo eno prvih del v bodočem tivolskem športnem parku in plod predlogov za izboljšanje slabega fizičnega stanja med predšolskimi otroki. Hudo ali pa že alarmantno je bilo stanje šolske mladine. Med šolsko mladino so bile opazne fizične deformacije kot *"okvare hrbtenice, ploske noge, zvrnjeni gležnji ipd."* in kar 36,4% jih je iskalo pomoč v šolski polikliniki. Vzroke so našli v neprimerni prehrani, ki je bila tudi eden vzrokov rahitičnim obolenjem, v površno izdelani obutvi, *"predvsem pa v pomanjkljivostih telesne vzgoje in v veliki obremenjenosti otrok z učenjem v prenatrpanih šolskih razredih"*.⁶² Podobno kritično je bilo poročilo Sveta za prosveto o telesni vzgoji odraslih. Aktivnih je bilo 10% ljubljanske populacije in še od tega največ *"dijaštvo in študentarija"*. Na prebivalca je prišlo 1,47 kvadratnega metra športne površine oziroma 0,053 kvadratnega metra telovadnic.⁶³ In sporočilo je bilo, da je v Ljubljani premalo telovadnic in športnih igrišč ter *"da bo treba postopoma v Ljubljani graditi športne naprave in igrišča"*, ki bi na drugi strani doprinesla tudi razvoju ljubljanskega športa, v kolikor je bil še čas. Torej, ureditev aktualnih telovadnic in igrišč, gradnja telovadnic in igrišč ob novih šolah ter ureditev kompleksnih športnih parkov. Na Viču, v Mostah in Zeleni jami so se le-ti že urejali, za Trnovo pa so bila tudi že zagotovljena sredstva.⁶⁴ Kot vidimo, so bili planirani objekti razmeščeni po ljubljanskih občinah, ki so bile uvedene s politično decentralizacijo po letu 1953. Ne omenja se športnih parkov za občini Šiška in Bežigrad. V Šiški se je šport osredotočal na že med vojno prenovljenem kompleksu predvojnega Hermesa med kramoma gorenjske in kamniške železnice, medtem ko se je šport za Bežigradom s podrtega Primorjevega igrišča prenesel na bivši orlovski Stadion. Za Center pa *"bi morali zgraditi športna igrišča pod Cekinovim gradom"*, *"ki so v neposredni bližini novih šol"* in ki bi služila tako *"šolski mladini za obvezno telovadbo"* kot *"vsakemu posamezniku za športno*

udejstvovanje", so poudarili v poročilu o zdravstveno-socialni problematiki ljubljanskih otrok in mladine v začetku leta 1955.⁶⁵

Medtem je Odbor za telesno vzgojo pri mestnem Svetu za prosveto obravnaval športne *"novo-gradnje in nadaljevanja gradenj"* za leto 1955. Poleg tega naj bi pripravil tudi *"elaborat, v katerem naj bo prikazano sedanje stanje in bodoče potrebe telesne vzgoje na področju ... Ljubljane"*. Za izdelavo elaborata sta bila zadolžena arhitekta Marjan Božič in Peter Pavšič. Poudarek je veljal gradnji in standardiziranju telovadnic ob novih šolah, prav tako je bilo poudarjeno, *"naj se ne pozabi na šolski center za smučanje ... in srednješolski stadion"* ter *"naj se vnese ... predloge novih gradenj...(hipodrom, velodrom itd.)"*.⁶⁶ V ta kontekst pade tudi idejni načrt Stanka Bloudka za ureditev *"športnih naprav pod Cekinovim gradom"*, ki je, kot piše Drago Stepišnik v biografiji o Bloudku (sicer brez navedbe vira), *"za umetno drsališče v Ljubljani ... že leta 1954 dobil od oblasti potrjeno lokacijo ploščadi v kasnejšem Športnem parku"*. Vendar mu *"lokacija na tem mestu ... ni ugajala, ker se je bal talne vode"*,⁶⁷ in naj bi še naprej iskal primerno mesto. Kljub temu je pripravil idejni načrt za *"športne naprave pod Cekinovim gradom"*, datiran 25. februarja 1955.⁶⁸ Bloudek je v načrtu razporedil športne prostore levo in desno ob drevoredu v smeri od Celovške ceste proti Tivoliju (drevored pod halo Tivoli). Na levi strani je bil še vedno stari Ilirijin teniško-drsališki kompleks (danes parkirišče) in Bloudek ga je ohranil, nato sta preko poti od gradu proti Celovski sledili skici dveh igrišč (danes mini golf in kotalkališče), kjer so že trenirali in tekmovali AŠK-ovi košarkarji. Nato je načrtoval dva večja športna objekta ob Cekinovem gradu, z vrisano tribuno na severni strani in naslonjeno na Šišenski hrib ter pod njim spodnji objekt, ki pa je pomaknjen proti Celovski cesti. Spodnji prostor ima vrisano hokejsko igrišče in znotraj njega še manjše igrišče, izraža pa tradicionalno racionalnost Bloudkovega načrtovanja v celoletni izrabi prostora. Naprej od gradu v Tivoliju, ob današnjih teniških igriščih in nad zimskim bazenom, je načrtoval tretji prostor, nogometno igrišče s tekališčem in tribuno. Tozadevno je pomenljiva tudi kopija pogodbe, prej bi rekli delovnega primerka pogodbe, med naročnikom ŠD Ljubljana, ki jo je zastopal Bloudek, in Industrijskim birojem, ki ga je zastopal Lado Ambrožič. Ohranjena kopija *"Pogodba št. 284 SI"* niti ni datirana niti ni podpisana niti potrjena s

⁶⁰ ZAL, LJU 465, t. e. 12, a. e. 329, z. 10. 9. 1954.

⁶¹ Glasnik, 4. 2. 1955; Glasnik je bil priloga Dnevnika in uradno glasilo mestnega sveta.

⁶² Glasnik, 4. 2. 1955.

⁶³ Glasnik, 19. 4. 1955.

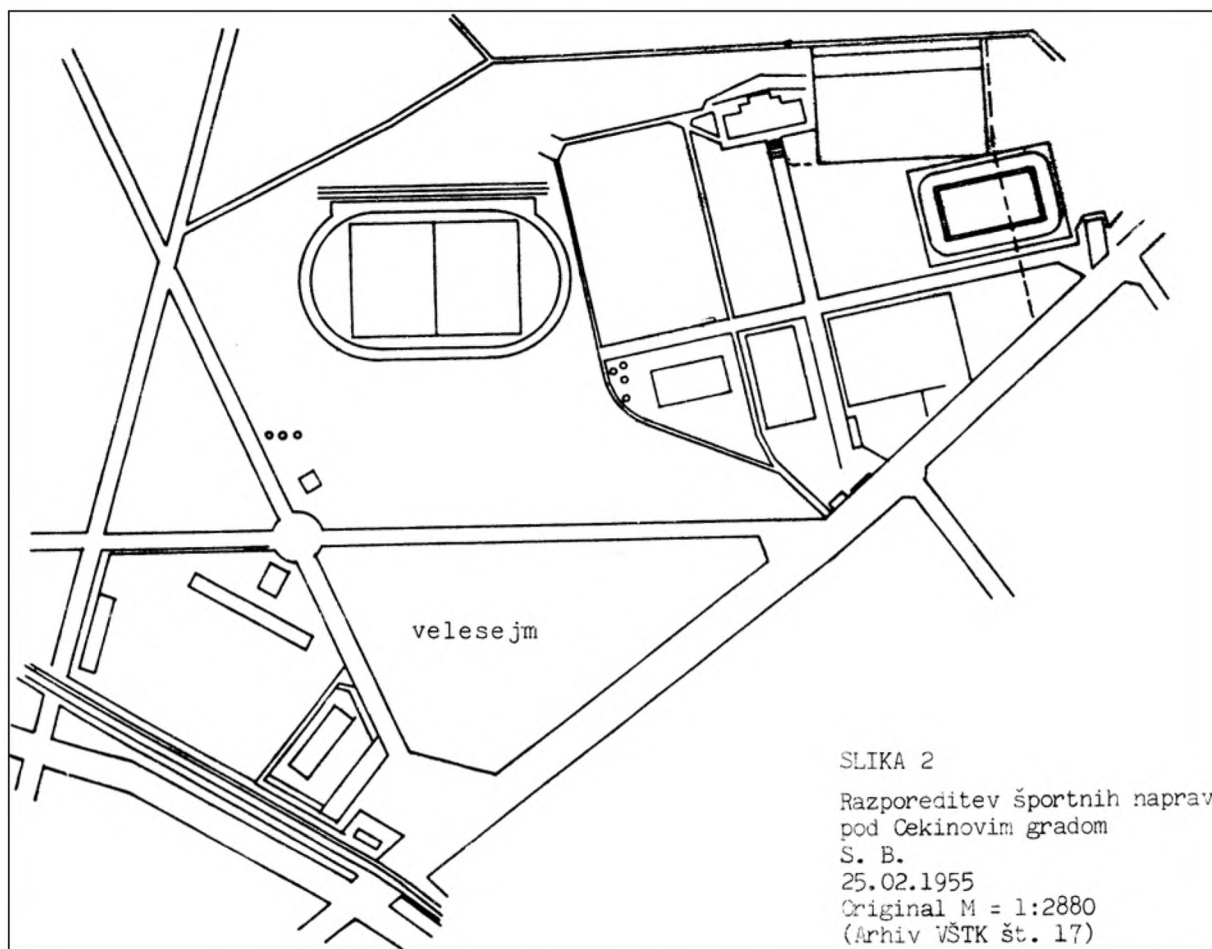
⁶⁴ Glasnik, 22. 4. 1955.

⁶⁵ Glasnik, 4. 2. 1955.

⁶⁶ FŠ, Bloudek, zapisnik seje mestnega Odbora za telesno vzgojo 5. 1. 1955.

⁶⁷ Stepišnik, Stanko Bloudek, str. 157.

⁶⁸ Leskovec, Bergant, Hudobivnik: Stanko Bloudek – projektant in graditelj, str. 70.

Bloudkov idejni načrt, 1955 (Leskovec, Stanko Bloudek-projektant, 1982).

šampiljko. Da gre za delovni primerek, vidimo tudi po pripombah napisanih z navadnim svinčnikom. Vendar je zanimiva vsebina, kajti "*predmet pogodbe*" je bila mdr. izdelava kompletnega investicijskega programa s potrebnimi tehnološkimi projekti, ekonomskimi analizami in kalkulacijami ter glavnega gradbenega projekta "*za objekt: novo umetno drsališče*".⁶⁹ V delu pogodbe o rokih izdelave projektov je bilo določeno, da Industrijski biro izdela investicijski program do 1. junija 1955, glavni gradbeni projekt pa do 1. avgusta 1955. Vprašanje pa je, kje naj bi bila lokacija omenjenega umetnega drsališča.

Tako je bilo urejanje športnih igrišč z umetnim drsališčem v Cekinovem gradu oziroma oblikovanje Športnega parka Tivoli v drugi polovici petdesetih presečišče želja, potreb, reševanja urbanističnih in zdravstvenih ter telesnokulturnih in športnih problemov civilne družbe in mestnih oblasti. Igrišča so bila športnikom eksistenčnega pomena, mestu ali/in občini Center pa potreba za

kvalitetnejše urbano življenje "*občanov*". Skupaj s Tivolijem bi igrišča združevala sprehajalca, rekreativca, športnika in gledalca. Razmere za realizacijo so bile ugodnejše kot desetletje ali petletje poprej. Druga petletka 1957–1961 je poleg gospodarskih ciljev predvidevala graditev objektov družbenega standarda in porast osebnega in družbenega standarda. Novi zakon o uporabi zemljišč za gradbene namene, ki je pričel veljati sredi leta 1956, je mdr. narekoval pripravo osnutkov zazidalnih površin, pri čemer so upoštevali različne interese, tudi "*fizkulturo*".⁷⁰ Leto kasneje je sledil Urbanistični program Ljubljane, ki je "*že temeljil na konkretnjših prostorskih študijah in analizah razvojnih možnosti in zahtev mesta ter tudi že podajal zadostne smernice in izhodišča za realizacijo*".⁷¹

Vzporedno je potekalo urejanje Celovške ceste, izvajala se je menjava tramvaja s trolejbusom, na seji mestnega odbora je bila na dnevnem redu stara problematika železnice, razprava o rešitvi

⁶⁹ FŠ, Bloudek, pogodba med ŠD Ljubljana in Industrijskim birojem; B. Leskovec, str. 46–47.

⁷⁰ Glasnik, 4. 9. 1956.

⁷¹ Korošec, *Ljubljana*, str. 200.

Stanko Bloudek (levo) med igranjem tenisa pod Cekinovim gradom oziroma na Ilirijinem teniškišču (Muzej slovenskega športa).

železniškega vozlišča, ali poglobitev ali podvozi.⁷² Del teh projektov je posegal tudi v razširjeni Tivoli, kajti širitev Celovške ceste je posegla v Cekinov grad, rešitev železniškega vozlišča pa v bivši velesajem in Tivoli. Zato so že otroško igrišče predvideli deloma na izpraznjenem mejnem področju bivšega velesajma in Cekinovega gradu, medtem ko so športnikom reševali infrastrukturno problematiko na že uveljavljeni lokaciji, posestvu Cekinov grad, in sledili Bloudkovemu idejnemu načrtu, vendar pa so umetno drsališče prestavili na zgornjo teraso Cekinovega gradu in predvideli betonsko ploščo 60 x 30 m, ki bi služila spomladi, poleti in jeseni košarkarjem, rokometasem in odbojkarjem, pozimi pa drsalcem in hokejistom. Rešitev dolgoročno ni bila najboljša (kar le potrjuje Bloudkovo vizionarstvo), v danem trenutku racionalna, vendar pa se je z naslonitvijo tribune na breg Šišenskega hriba izgubila možnost širitve ali pa ureditev pripadajočih prostorov (garderobe, male telovadnice ipd.) pod severno tribuno, kar je tudi problematika današnje "Hale Tivoli", ki je pozneje nasledila oziroma pokrila igrišča. Vzporedno z ureditvijo igrišč je bila načrtovana cesta do zgornjih igrišč in na Bellevue, ki bi tekla v spodnjem delu vzporedno ob Celovski cesti, ob njej pa bi uredili parkirne prostore za naraščajočo

"motorizacijo" ter s tem, nasprotno Bloudku, opustili teniška igrišča pod Cekinovim gradom in jih preselili na drugo lokacijo.

In v Športnem parku Tivoli, projekt je izdelal leta 1957 Projekt Ljubljana – arhitekt Marjan Božič, so pričeli z deli: "Dela v tem parku tečejo že od leta 1957, pričele so ga graditi mladinske delovne brigade v okviru mladinskih delovnih akcij. Zemeljska dela so v glavnem končana", je poročal mestni Svet za telesno kulturo na seji konec marca 1958. "Trenutno se gradi kanalizacija, drenaža ter vodovod. Kot samostojni objekt v tem sklopu pa kotalkališče." V tekočem letu 1958 so bila predvidena dela kanalizacija in drenaža igrišč, napejljava vodovoda, dokončanje športnih igrišč na "vrhnji in spodnji terasi" oziroma ob gradu in pod njim ter gradnja kotalkališča. Nadalje je Svet poudaril družbeni pomen gradnje, saj bo Športni park reševal perečo problematiko športnih igrišč, namenjenih raznovrstnim športom, a ker ima ugodno lokacijo v neposredni bližini centra mesta ter zmogljivost tribun za "cca. 7000 gledalcev bo poleg športnih prireditev služil raznim akademijam, zborovanjem, družabnim prireditvam itd. Doprinesel bo svoj delež k družabnemu življenju našega mesta, tako na vzgojnem, zdravstvenem in turističnem področju."⁷³ Urejanje Športnega parka

⁷² Glasnik, 8. 2. 1957.

⁷³ Glasnik, 1. 4. 1958.

Tivoli je sovpadalo z drugimi telesnokulturnimi investicijami po ljubljanskih občinah in da bi bili projekti realizirani, je bilo potrebno zagotoviti dodatna sredstva ali pa trajno oz. sistemsko financiranje, kar pa z razpoložljivimi proračunskimi sredstvi ni bilo mogoče. Zato je mestni svet pri sprejemanju družbenega plana in proračuna za leto 1958 potrdil predlog mestnega Sveta za telesno kulturo, ki ga je podal in obrazložil njegov tedanji predsednik Niko Kavčič. Kavčič je predlagal povišanje stopnje davka na alkoholne pijače v maloprodaji z 10% na 20%, za ostale artikle, razen živilske, pa z 2% na 4%. Sredstva s tega naslova bi se zbirala v posebnem namenskem skladu. Del sredstev bi se porabil za investicije v preskrbi, drugi del pa "za rekreacijo našega potrošnika s tem, da se polovico zvišanih sredstev uporabi za gradnjo oz. obnovo in vzdrževanje telesnovzgojnih objektov in naprav".⁷⁴ Sklad je bil smela poteza tedanjih oblastnikov in je glede na komunalno ureditev združeval v celoto vse ljubljanske občine ter bil, kot je poudaril Niko Kavčič na 6. seji "okrajnega ljudskega odbora" konec oktobra 1958, "... prvi primer takega organiziranega dela v državi, kjer je predstavniški organ aktivno posegel v to problematiko in z odločbo uzakonil zakon."⁷⁵

Sklad je zagotavljal financiranje del v Športnem parku Tivoli, ki so bila vse prej kot poceni, saj je bilo npr. 40% načrtovanih investicij za ljubljanske športne objekte v letu 1958 (odprtih je bilo 8 investicijskih postavk po ljubljanskih občinah) namenjenih "za nadaljevanje del pri športnih igriščih v Tivoliju ob Muzeju NOB",⁷⁶ tako za umetno drsališče kot prostor za športne igre s tribuno in druga igrišča ob Cekinovem gradu. Projekt Športni park Tivoli je namreč predvidel 140.000 kvadratnih metrov športnih površin za drsanje in hokej na ledu, košarko, odbojko, rokomet, nogomet in atletiko, kotalkanje, tenis, balinanje ter otroško igrišče. Športni park je bil pozneje poimenovan po svojem idejnem očetu Stanku Bloudku, ki je novembra 1959 umrl, ne da bi dočakal uresničitve ilirijanskih sanj o "pravem umetnem drsališču", umetnem drsališču s hlajeno ploščadjo in strojnico.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 94, Friderik Luckmann, odvetnik, Ljubljana.

LJU 282, Športni klub Ilirija, Ljubljana.

LJU 465, Mestni ljudski odbor Ljubljana, predsedstvo.

FŠ – Fakulteta za šport

Fond Stanko Bloudek.

ČASOPISNI VIRI

Ponedeljek, 1929.

Slovenski sport, 1925.

Sport, 1920–1922.

Glasnik, 1955–1958.

LITERATURA

Hokej klub Ljubljana ob ustanovitvi. Ljubljana : Upravni odbor HKL, 1953.

Kopriva, Silvester: *Ljubljana skozi čas*. Ljubljana : Borec, 1989.

Korošec, Branko: *Ljubljana skozi stoletja*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991.

Leskovec Boris, Hudobivnik Alenka, Bergant-Knez Marija: *Stanko Bloudek-projektant in graditelj: prispevek k osvetlitvi lika Stanka Bloudka kot oblikovalca telesnokulturnih centrov, objektov in naprav*. Ljubljana : VŠTK, Inštitut za kineziologijo, 1982.

Ljubljana na starih fotografijah (razstava fotografij iz fototeke ZAL, ur. Marjan Drnovšek). Ljubljana : ZAL, 1985.

Pavlin, Tomaž: "Pri nas je ta panoga še docela neznan". *Zgodovina za vse*, 6, 1999, 2, str. 83–89.

Pavlin, Tomaž: Oris športne aktivnosti na Slovenskem med drugo svetovno vojno. *Sport*, 48, 1995, 4, str. 33–36.

Prešeren I.: Košarkarjem se ob Muzeju NOV obe-tajo boljši časi. *Za 40. letnico ZKJ – Športni park naj bo dostojen okvir Muzeja revolucije*. Ljubljana : Hokejski klub Ljubljana, 1959.

SK Ilirija v tridesetem letu svojega obstoja 1940. Ljubljana : SK Ilirija, 1940.

Slovinci v XX. stoletju (katalog stalne razstave, ur. Nataša Urbanc). Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine, 1999.

Stepišnik, Drago: *Stanko Bloudek*. Ljubljana : DZS, 1971.

Šuštar, Branko: *Spodnja Šiška pušelj Ljubljane: arhivski zapiski s poti vasi v predmestje 1885–1914*. Ljubljana : ZAL, 1996.

Tivoli, ljubljanski mestni park (ur. Jože Strgar). Ljubljana : Kmečki glas, 1994.

⁷⁴ Glasnik, 11. 3. 1958; 21. 3. 1958.

⁷⁵ Glasnik, 4. 11. 1958.

⁷⁶ Glasnik, 1. 4. 1958.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Sport im "Kosler-Garten". Die Entwicklung von Sportanlagen unterhalb von Schloss Leopoldsdruhe (Cekinov grad) und daneben

Die Entwicklung von Sportanlagen ist mit dem gesellschaftlichen Phänomen des Sports und des Sportklubs verbunden, in unserem Fall mit dem Laibacher/Ljubljanaer Sportklub Grün-weiß *Ilirija* (Illyrien), der 1911 die erste Sportanlage im Tivoli errichtet hat. Zu Beginn des Ersten Weltkriegs stellte er seine Tätigkeit ein, nach dem Krieg erweiterte er diese durch weitere Sportarten und schloss mit der Familie Kosler, den Besitzern von Gut Leopoldsdruhe, einen Mietvertrag ab, der sich auf eine Wiese an der Bierbrauerei *Union* und auf einen Tennisplatz unterhalb von Schloss Leopoldsdruhe bezog. Der Tennisplatz wurde in den zwanziger und dreißiger Jahren erweitert, in der Winterzeit als Eisbahn genutzt. Dadurch verfolgte *Ilirija* seine vordergründigen sportlichen Ziele im Bereich von Tennis und Eislauf und bot den Laibacher Bürgern die Möglichkeit zum Tennisspiel und Eislauf, da die Stadteisbahn am Tivoli-Teich immer weniger aktuell wurde. Die erweiterte Eisbahn ermöglichte zu Beginn der dreißiger Jahre

eine Intensivierung der Sportorganisation und die Einführung von Eishockey, formalisiert durch einen ersten öffentlichen Wettbewerb am 7. Februar 1932. Wegen der sonst primitiven Sportinfrastruktur nahm *Ilirija* die Spitzenposition im Staate ein, doch diese Position sicherte ihm keine langfristige Entwicklung. Diese setzte den Ausbau einer gekühlten Fläche und eines Maschinenraums voraus. Eine Investition in eine derartige Sportanlage wäre ein harter Brocken für *Ilirija*, und so wurde sie in die Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg verlegt. Infolge der politischen Veränderungen in der Nachkriegszeit setzte *Ilirija* seine Tätigkeit nicht fort. In seinem Tätigkeitsbereich wirkten Sportklubs mit anderen Namen, nicht zuletzt auch der Verein *Športno društvo Ljubljana* (Sportverein Ljubljana). Investitionen im Bereich des Kunsteislaufs fielen in den weiteren Rahmen der Sportinfrastruktur und der Gesundheits-, Sozial- und Erziehungssproblematik sowie in den Rahmen der städtebaulichen Entwicklung und des wirtschaftlichen Systems der sogenannten Fünfjahrespläne. Da es sich um ein anspruchsvolles und umfangreiches finanzielles Projekt handelte, sorgten die Behörden zunächst für den Bau kleinerer Anlagen, erst dann nahmen sie die Herrichtung einer Kunsteisbahn in Angriff. Letztere sollte im Rahmen eines Sportparks auf einem Teil des ehemaligen Messegeländes, einem Teil des Tivoli-Parks und in Schloss Leopoldsdruhe entstehen, wo die ganze Evolution auch begonnen hatte.

1.01 izvirni znanstveni članek

UDK 37.091.5:316.77(497.4 Boštanj)"1953"

Prejeto: 29. 1. 2007

Aleš Gabrič

dr. zgodovinskih znanosti, docent, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino,

Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

e-mail: ales.gabric@inz.si

Tudi učence tepejo, kajne?

Boštanjka afera leta 1953

IZVLEČEK

Avtor v prispevku obravnava afero iz leta 1953, ki jo je sprožil novinarski članek v časopisu *Slovenski poročevalec*, v katerem je bil opisan primer učiteljice Josipine Papež iz Boštanja, ki naj bi do krvi pretepla več otrok. Učiteljico je zaradi neustreznih vzgojnih metod že pred tem kaznovalo disciplinsko sodišče, toda pristojni niso storili ničesar, da bi nadaljnje ekscese na šoli prekinili. Ob boštanjski aferi se je razvila širša diskusija v javnosti in v medijih. Zaradi senzacionalističnega pisanja Slovenskega poročevalca so nekateri prosvetni delavci smatrali polemiko kot frontalni napad na učiteljstvo. Uredništvo Slovenskega poročevalca je zavzelo enostransko stališče in ni hotelo objaviti nasprotnih stališč. Izrazito črno-bele ocene dogajanja je presegla komisija, ki jo je za proučitev razmer na boštanjski šoli ustanovil pristojni državni organ Svet za prosveto in kulturo Slovenije.

KLJUČNE BESEDE

Boštanj, šolska kazen, telesna kazen, Josipina Papež, Mile Smolinsky, množični mediji, novinarsko poročanje

SUMMARY

THEY BEAT PUPILS AS WELL, DON'T THEY? THE BOŠTANJ AFFAIR IN 1953

In his contribution, the author deals with the affair from 1953 triggered by a newspaper article in the newspaper *Slovenski poročevalec* in which the case of the teacher Josipina Papež from Boštanj who presumably beat up to the blood several children was described. The teacher was prior to the event punished by the disciplinary court because of her unsuitable educational methods; however, the authorities did not take any action in order to prevent further excesses at school. At the Boštanj affair a broader discussion in public and in the media developed. Because of sensationalist writing in *Slovenski poročevalec*, some educational workers considered the polemic a frontal attack on teachers. The editorial board of *Slovenski poročevalec* took a lopsided standpoint and did not want to publish the opposite views. The markedly black-white estimations of the event were surpassed by the commission established for the investigation of circumstances at the Boštanj school by the state agency in competence, the Svet za prosveto in kulturo Slovenije (Council for education and culture of the Republic of Slovenia).

KEY WORDS

Boštanj, school punishment, corporal punishment, Josipina Papež, Mile Smolinsky, mass media, journalistic information

Od šibe božje do prepovedi telesne kazni

Stalna spremljevalka šolskega procesa je tudi šolska kazen. Še preden so prevladali ustni in pisni opomini in ukori, je bilo v šolskih prostorih zelo popularno tudi telesno kaznovanje, šiba pa je bila najzanesljivejše sredstvo za vzdrževanje discipline in prisile za vbijanje šolske snovi v glave otrok. Že humanisti so na prehodu v novi vek kritizirali uporabo sile v šolskih prostorih in Erazem Rotterdamski je pomilovalno gledal na otroke, ki jih učitelji strašijo s sredstvi prisile in v njih ubijajo iskanje novega duha. Sloviti pedagog Jan Amos Komensky se je v 17. stoletju zavzemal za to, da je treba izključiti silo iz učnega procesa. Učitelji bi morali na učenca vplivati z besedo, z vzpodbudo in zgledom, je menil Komensky, če pa je otroka že potrebno kaznovati, sredstvo kazni ne bi smela biti šiba ali palica, ker sredstva, ki so jih uporabljali za sužnje, niso primerna za svobodno šolajoče se razumno bitje. Izjemoma so tudi najbolj napredni humanisti in pedagogi svoje dobe dopuščali telesno kazen, toda resda kot izjemo in ob posebnih pogojih.¹

V teoriji je začela telesna kazen vsaj formalno zapuščati šolski proces v času prenove in demokratizacije šolstva od srede 19. stoletja dalje. Velik del ljudi, tako učiteljstva kot staršev, se kar ni mogel sprijazniti z dejstvom, da mora tovrstna kazen zapustiti šolsko stavbo. V reformi avstrijskega šolstva po letu 1848 so se razprave dotaknile tudi telesne kazni, ki se je začela sprva uradno umikati iz višjih razredov gimnazije, kasneje pa so prepoved uporabe telesne kazni razširili tudi na nižje stopnje šolanja. Toda med uradnim in dejanskim je zijal globok prepad, ki ga ni bilo mogoče premostiti z nekaj dekreti ali novimi šolskimi predpisi.² Tudi zakonodaja prve Jugoslavije je prepovedovala uporabo telesne kazni v šolah, toda analiza, ki jo je neposredno pred drugo svetovno vojno naredil učitelj Franjo Čiček, je pokazala, da ta še zdaleč ni tujka v slovenskih šolah. Tudi večina otrok, ki jih je za mnenje povprašal Čiček, je menila, da sta šiba in tepež še vedno koristna učno-vzgojna pripomočka.³

Nova šolska oblast po letu 1945, ko je prvi slovenski šolski minister postal Ferdo Kozak, pri opredeljevanju stališč do šolske kazni ni naredila velike zarez. Ministrstvo za prosveto je že po začetku prvega povojnega šolskega leta, 10. novembra 1945, razposlalo okrožnico z navodili o vzdrževanju discipline in dopuščenih kaznih. Če-

prav je bila okrožnica naslovljena na gimnazije in učiteljsišča, je bila seveda namenjena vsem, ki so bili zaposleni v pedagoški stroki, saj je zahtevala, da ji poročajo o vsakršnem kršenju predpisov vsi, ki delujejo po zakonu o ljudskih šolah, zakonu o srednjih šolah in zakonu o učiteljskih. Ministrstvo je okrožnico z natančnimi navodili razposlalo zato, ker je dobivalo poročila o nediscipliniranosti učencev in tudi "o zelo nepravilnih ukrepih s strani profesorjev za doseg discipline". Ministrstvo ni dopuščalo dilem, kaj je sprejemljivo in kaj ne: "Vsak učiteljev postopek, ki bi žalil osebno dostojanstvo dijakov, kaže, da učitelj ni doumel duha časa, zato takega učitelja ne moremo imenovati vzgojitelja mladine". Še posebej ostri pa so bili v okrožnici do uporabe telesne kazni: "Učitelj, ki ne more doseči uspeha pri pouku in discipline v razredu brez telesnih kazni, kaže, da se bolj zanaša na svojo telesno kot duhovno moč. Za take učitelje ni mesta v šoli."⁴

Toda takšni učitelji v slovenskih šolah kljub vsem predpisom in pedagoškim načelom, ki jih je zagovarjal velik del učiteljstva, še vseeno niso bili stvar preteklosti.

"Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju"

Na površje je problematika telesne kazni v šoli vnovič priplavala v začetku petdesetih let ob odpiranju medijev, ko so ti začeli objavljati tudi bolj kritične tone in se je vanje vrnilo tudi polemiziranje. Široko razpravo o tem je posredno sprožil senzacionalistično pisan članek v Slovenskem poročevalcu, objavljen v dveh delih 4. in 5. aprila 1953, konflikt, opisan v njem, pa je imel globlje korenine. Vse skupaj se je, po navedbah v Slovenskem poročevalcu, začelo že oktobra 1951, ko je Alojz Malovrh, nekdanji državni uslužbenec iz Krškega, v glasilu Osvobodilne fronte okraja Krško Naše delo objavil članek z naslovom "Ali je to vzgoja naših otrok?" Članek je v lokalnem okolju dvignil precej prahu, učiteljica Papeževa pa je prišla pred okrajno disciplinsko sodišče. To jo pri-trdilo Malovrhovim navedbam in Papeževi zaradi neprimerne pedagoškega dela izreklo opomin. Kaznovana se s tem ni sprijaznila, temveč je proti piscu prispevka vložila tiskovno tožbo na okrožno sodišče v Celje. Izkazalo se je, da to za zadevo ni pristojno, ker je bila v postopku tudi vojaška oseba, in je sodni spis odstopilo vojaškemu sodišču v Ljubljani. Na prvi obravnavi 1. oktobra 1952 je 11 prič potrdilo navedbe Malovrha, zaradi česar je sodišče tožbo zavrnilo in obtoženega oprostilo kakršneoli krivde.⁵ Papeževa se s tem ni mogla

¹ Več o tem glej: Strmčnik, Zgodovinski oris razumevanja in pomena pedagoške kazni.

² Več o tej tematiki tudi z navajanjem širše literature je objavljeno v zborniku ob razstavi "Stara šola novo tepe" v: *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 12, 2003, št. 2.

³ Šuštar, S šibo je križ, str. 251–253.

⁴ AS 231, šk. 41, dok. 10864/1–45.

⁵ Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, I. del.

Šola v Boštanju sredi 20. stoletja (SŠM, fototeka)

sprijazniti in je hotela na vsak način dokazati, da je vse skupaj rezultat zarote proti njej. Otroci oziroma njihovi starši, ki so na sodišču pričali proti Papeževi, so bili na koncu leta primerno "nagrajeni" z negativnimi ocenami. Ana Javoršek je kasneje izjavila: "Kakor hitro pa je prišlo vmes naše pričevanje v korist tov. Malovrha, se za njo (hčer Hildo, op. p.) ni več zanimala, niti je ni več pogledala, nakar je otrok ob koncu leta zaostal, čeprav je imel vse pogoje, da bi lahko izdelal. Celo vedenje, v katerem je imela v prvem polletju 5, je imela ob koncu šolskega leta 3, čeprav je tako mirna, da mi je poprej Papeževa sama govorila, da je otrok še premiren. Zdaj, ko razred ponavlja, je imela v prvem polletju same štirice in petice in le eno trojko vmes."⁶

Po prvi razpravi na sodišču se je Papeževa v kaznovanju otrok malce umirila, večjo zagretost pri discipliniranju otrok pa naj bi po navedbah Slovenskega poročevalca pokazal novi šolski upravitelj Jože Mazaj, ki je zamenjal Franca Vučajnika, ki prav tako ni bil izbirčen pri izbiri sredstev za dosego ubogljivosti. Toda Papeževa je nadaljevala svoj sodni pohod in se pritožila na višje sodišče, ki je zaradi proceduralnih pomanjkljivosti razveljavilo sodbo in vrnilo postopek na začetek. Prvostopenjsko vojaško sodišče je po 17 mesecih 21. februarja 1953 zopet razpravljalo o primeru Papeževa proti Malovrhu in svojo prvotno odločitev postavilo na glavo. Tokrat je bil Malovrh zaradi kleve-

tanja Josipine Papež obsojen na tri mesece zapora, pogojno na eno leto, in na plačilo sodnih stroškov, ki so zaradi dolgega postopka precej narasli.⁷

Po navedbah novinarja Slovenskega poročevalca je Papeževa v iskanju svoje pravice našla zagovornike v večini občinskih struktur. Na njeno stran je stopil občinski ljudski odbor Boštanj, katerega člani so bili bogatejši kmetje, med njimi tudi mož Papežev, "medtem ko je predsednik tega ljudskega odbora človek, ki mu ljudje na vasi očitajo, da je bil sodelavec okupatorja". Občinski odbor za prekrške, ki ga je vodil Jože Mazaj, je po sodni razpravi poklical na občino starše otrok, ki so pričali proti Papeževi, kjer naj bi jim razlagal, da so njihovi otroci barabe in lumpje ter da jih je treba večkrat tepsti. Tistim, ki se niso pokorili volji občinskih mogotcev, naj bi grozili, da bodo njihove otroke poslali v poboljševalnico. Pred drugo razpravo prvostopenjskega sodišča je odbor Zveze komunistov v Boštanju sklical še odprti sestanek, ki se ga je udeležilo le nekaj članov osnovne partijske organizacije, zato pa toliko več vaških mogotcev, ki so obsodili Malovrhov članek in glavne priče proti Papeževi proglasili za neverodostojne.⁸

Na drugi razpravi so prizadeti že nekoliko omilili svoje izjave, saj so se bali posledic, ker se od prve prijave na šoli ni dosti spremenilo. Proti Papeževi so pričali otroci in starši, v obrambo Papežev pa nekdanji upravitelj šole Franc Vučajnik,

⁶ Smolinsky, *Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju*, II. del.

⁷ Smolinsky, *Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju*, I. del.

⁸ Smolinsky, *Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju*, II. del.

novi upravitelj šole Jože Mazaj ter inšpektor Sveta za prosveto in kulturo Stane Mihelič in tajnica Združenja profesorjev in predmetnih učiteljev LR Slovenije Marija Vedernjak. Slednja sta po objavi članka Malovrha decembra 1951 obiskala Boštanj in se po lastni izjavi s pristojnimi in prizadetimi skušala dogovoriti, "kako bi bilo mogoče pri otrokih ublažiti vtis, ki ga je napravil nanje članek tov. Malovrha".⁹

Po drugi razpravi prvostopenjskega sodišča, ko je bila "pravica" prekucnjena na glavo, se z razsodbo seveda ni mogel strinjati Alojz Malovrh. Zato se je 4. marca 1953 pritožil na Vrhovno sodišče v Beogradu.¹⁰ Ta se je pozanimal pri pristojnih organih v Boštanju, kaj se dogaja, pristojni pa so bili, kot že rečeno, na strani Papeževe. Kot je malce kasneje zapisal novinar, naj bi starše, ki so pričali proti Papeževi, na občini silili v podpis nekakšnih izjav, ki jih niso mogli niti prebrati; novinar je sklepal, da je verjetno šlo za odgovor na poizvedbe vrhovnega sodišča iz Beograda.¹¹

Upoštevajoč prislovično hitrost sodstva bi se verjetno postopek še dolgo vlekel po sodnih dvoranih, če ne bi za močan pospešek poskrbel Slovenski poročevalec, dnevnik z najvišjo naklado v Sloveniji. Njegov dopisnik Mile Smolinsky se je odpravil na "kraj zločina", da bi izbrskal, kaj se za vsem skupaj skriva. Prvi občutek, ki ga je dobil, je bil, da "so prebivalci tega lepega in sončnega kraja večinoma ostro razdeljeni v dva izrazita tabora", meja med tema taboroma pa naj bi bila pogojena izrazito razredno (v tedanjem izrazoslovju; danes bi verjetno ocenili, da je bila meja med njimi bolj socialna): na eni strani naj bi bili družbeni ureditvi očitno nenaklonjeni bogatejši kmetje, na drugi pa mali kmetje, kočarji in uslužbenci. Spor naj bi imel že globoke korenine, višek pa naj bi dosegel na eni od zadnjih veselici, ko naj bi pripadnik Ljudske milice (rekrutiran seveda iz drugega tabora) med pretepom potegnil pištolo in do smrti ustrelil enega izmed pripadnikov prvega tabora. Zakaj je uvo doma tako na dolgo pojasnjeval razmere v Boštanju, je Smolinsky sklenil v naslednji misli: "Le tako in nikakor drugače namreč ni mogoče razumeti dejanskih bestialnosti, ki jih je počenjala učiteljica Papeževa in to nad nedolžnimi otroki v prvem razredu osnovne šole. Le tako in na noben drug način tudi ni mogoče razumeti, da so bili – to sem takoj opazil – malone vsi do zadnjega, ki so bili predmet očitnega sovraštva učiteljice Papeževe, izključno le otroci siromašnih staršev." Papeževa je

namreč bila, kot je poudaril Smolinsky, žena posestnika z več kot 17 hektarji zemlje, bivšega gostilničarja, in ob izbruhu spora se je proti Malovrhu postavilo "vse, kar je bilo združenega že zdavnaj poprej, namreč vsa vaška reakcija, medtem ko je Malovrh od strani prizadetih mater prejemal za svoj članek celo zahvalna pisma". Smolinsky je zapisal tudi, da so mu med zbiranjem podatkov v Boštanju grozili, domačini, pri katerih je v tem času prenočeval, pa so se čudili, "kako si upam 'po tako nevarnih opravkih' hoditi po Boštanju – brez pištole".¹²

Po pojasnjevanju razdvojenosti Boštanjčanov, ki je torej po mnenju dopisnika Slovenskega poročevalca temeljila na razredni osnovi, je začel Smo-

Josipina Papež v karikaturi Slovenskega poročevalca (Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, I. del)

⁹ Slovenski poročevalec, št. 91, 18. 4. 1953, str. 4, Stane Mihelič in Marija Vedernjak odgovarjata.

¹⁰ Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, I. del.

¹¹ Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, II. del.

¹² Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, I. del.

linsky navajati primere učiteljičinih "vzgojnih metod". Pri tem je dosledno navajal imena in se skliceval na pričevanje prič, tako da ni moglo biti dvoma, če ni senzacionalistično pisan prispevek zgolj plod bujne domišljije novinarja. Za največjo žrtev je Smolinsky omenil osem let starega Leopolda Gabriela, ki je bil še vedno v prvem razredu in je bil kot "nezakonski sin zelo zanikrne in po pripovedovanjih vaščanov tudi lahkomiselne rudarjeve žene" očitno kot poklican za žrtev sovražnice nižjega sloja. Po pripovedanju matere in prič, ki so otroku nudili prvo pomoč, ga je na začetku prejšnjega šolskega leta Papeževa, ker je jedel med poukom, tako udarila, da mu je prebila ustnice, že nekaj dni pred tem pa mu je do krvi ogrebla ušesa in ga tako pretepla s kuhalnico, da nekaj časa ni mogel sedeti.

Vdova po padlem borcu Amalija Žveglič je dala Smolinskemu pisno izjavo, v kateri je zapisala: "Kakor sem že izpovedala pred sodiščem, je Papeževa mojega otroka Alojza Žvegliča v prvem razredu ljudske šole kakih sedemkrat pretepla s kuhovnico. Nekoč je moral zaradi tega ostati v postelji, kjer teden dni ni mogel ležati na hrbtu, pač pa je bruhal in se tresel od strahu in bolečin ter bil po hrbtu, po zadnjici in po nogah ves črn od podplutb. Že ko je šel domov iz šole, je po poti padal, se dvigal in zopet padal, ter končno obležal poleg kupa peska pred hišo."¹³

Nekatere priče so povedale, da Papeževa pri pretepanju ni bila osamljena, temveč je dobila pomoč tudi pri nekdanjem šolskem upravitelju Francu Vučajniku. "V prvem je tepla Papeževa, v drugem pa Vučajnk," je povedal sin revnega kočarja Ivan Glavač, ki je bil v času izjave že učenec prvega razreda gimnazije v Sevnici. Vprašanje je, ali bi si upal isto povedati nekaj let poprej, ko je še bil na boštanjski šoli, saj je med drugim izjavil tudi, da ga je prišla Papeževa, ker je udaril sina bogatega kmeta, pretepat tudi v tretji razred, čeprav je učila v prvem razredu: "Za tem je prihajala v naš razred še kake štiri dni zapovrstjo in me še večkrat zlasala ter mi grozila s poboljševalnico. Tega sem se končno tako zbal, da sedem dni nisem šel v šolo, pač pa sem v času, ki bi ga moral prebiti v šoli, brez vednosti strašev taval po gozdu nad hišo. To je bilo tik pred božičem in je že zapadel sneg."¹⁴

V strahu pred Papeževo Ivan Glavač ni bil edini, ki se je brez vednosti staršev skrival pred teroriziranjem otrok v okoliških gozdovih ali bežal od pouka. Jože Klemenčič, tedaj že slušatelj železniške prometne šole v Ljubljani, je npr. izjavil, da se je večkrat zgodilo, "da so otroci skakali skozi okno, da so ji ušli". Njegova sestra Majda, tedaj

učenka tretjega razreda gimnazije v Sevnici, pa je dejala, da jo je Papeževa "nekoč samo zato, ker sem bila ondulirana, tako zlasala, da je imela polne pesti las. Pri tem je kričala: 'En takle reven pankrt, pa bo imel trajno?'" Smolinsky je ob tem lakonično dodal: "Če bi bil bogat, bi bilo torej v redu." Bogate izkušnje z ruvanjem las je imel očitno tudi novi upravitelj šole Jože Mazaj, saj je okrajni logar Ivan Pešec novinarju povedal: "Po njegovi lastni izpovedi (sina Petra, op.p.) je bil letos kakih osemkrat zlasan, pri čemer je dvakrat dobil tudi klofuto. Pred kakimi 14 dnevi mu je upravitelj Mazaj populil šop las na obeh straneh glave in sem ga zato ostrigel (!), da ga ne bo mogel več lasati."¹⁵

Smolinsky je navedel še številne primere izživljanja pedagoškega kadra boštanjske šole nad učenci, navajal neposredna in posredna pričevanja ter poskušal umestiti dogajanje na šoli v širšo klimo v občini, ki je dopuščala tovrstno početje. Potrdil je, da "v Malovrhovem članku ni ne duha ne sluha o kakem klevetanju, pač pa je moje mnenje, da je napisal še premalo in da je tudi njegova primera s tem, kar so nad slovenskimi otroki počenjale nekdanje hitlerjanke, edino pravilna in umestna". Člankar Slovenskega poročevalca je še dodal, "da so si ljudje iz kroga Papeževe izmislili kar celo teorijo okoli boštanjskih otrok, po kateri so ti otroci 'lumpje', 'barabe', 'ravbarji' in podobno (vsekakor že v prvem razredu!), skratka nikjer na svetu ni slabših otrok, kakor so v Boštanju. Oče te

Slovenski poročevalec je takole upodobil "ogroženost" učiteljev v Boštanju (Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, II. del)

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, II. del.

'duhovite' teorije (...) je, kakor sem mogel ugotoviti, upravitelj Mazaj, za njim pa jo neutrudljivo ponavlja vsa vaška reakcija."¹⁶

Na koncu obsežnega, v dveh delih objavljene ga prispevka v Slovenskem poročevalcu, je Mile Smolinsky zapisal povsem konkretne in nedvoumne zahteve:

"1. da se nemudoma napravi konec terorju nad boštanjskimi otroki in da se le-ti, kakor tudi njihovi starši, zaščitijo pred samovoljo boštanjskih oblastnikov;

2. da vrhovno sodišče v Beogradu nemudoma razveljavi krivično in povsem zgrešeno razsodbo proti Malovrhu;

3. da se proti Papeževi in Mazaju uvede sodni postopek zaradi mučenja otrok in da se nemudoma odstranita s svojih položajev;

4. da se pokličejo na odgovornost tudi vsi šolski inspektorji, ki so odgovorni za stanje v boštanjski šoli, a niso podvzeli ničesar ali pa so celo pomagali pri prikrivanju resnice."¹⁷

Članek, pisan v senzacionalističnem tonu, opremljen s primerno sarkastičnimi karikaturami in številnimi navedbami in sklicevanji na priče z imeni in priimki, je dosegel namen – odjekniti po vsej Sloveniji. Tudi bolj kritični bralec je lahko ob njem pomislil, da če drži le tretjina v senzaciji zapisanega, se v Boštanju dogaja nekaj pretresljivega in nedopustnega. Široka odmevnost članka oziroma afere je bila zagotovljena, Boštanj pa je za nekaj tednov postal središče zanimanja slovenske pedagoške stroke oziroma vseh, ki jim ni bilo vseeno, kakšne prijeme pri discipliniranju otrok uporabljajo slovenski šolniki.

Mile Smolinsky se ni zadovoljil zgolj z objavo članka, temveč se je aktivno vključil tudi v sodno dogajanje in dan po objavi, 6. aprila 1953, poslal tožilcu Jožetu Pavličiču na Javno tožilstvo LR Slovenije pismo s svojimi ugotovitvami in prepisi izjav. Smolinsky je tožilcu sporočil: "Po mojem mišljenju gre pri vsem tem za izredno grobe kršitve zakonitosti in za kršitve principa, da sme tudi državni uslužbenec napisati članek, kadar opazi v življenju stvari, ki so naši socialistični stvarnosti tuje in škodljive. Predvsem pa mislim, da je potrebno zaščititi prizadete otroke in njihove starše pred samovoljo in surovostjo ljudi, ki so po svojem poklicu in po svoji službeni dolžnosti poklicani, da bi delali prav nasprotno od tega, kar v resnici delajo. Zato menim, je nujno, da se za vso stvar pozanimamo tudi vi kot ustanova za zaščito zakonitosti in zakonitih pravic naših državljanov ter da podvzamete vse, kar je potrebno, da se v Boštanju kaj takega ne bo več dogajalo.

Predstavnik tistih, ki naj bi po "duhoviti teoriji" ogrožal mir in sožitje v Boštanju (Smolinsky, Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju, II. del)

Kot informativni material vam pošiljam svoj članek in prepise 19 (devetnajstih) izjav prizadetih staršev in otrok, oziroma mene samega kot priče za nekatere stvari, ki sem jih videl na lastne oči. Obenem pa vas obveščam, da sem prepise omenjenih izjav in svoj članek poslal tudi Vrhovnemu sodišču v Beograd, ki ima sedaj v rokah sodbo proti tovarišu Malovrhu, in sicer kot pripomoček za boljše razumevanje stvari in pravilno ter pravično razsojanje v tej zadevi."¹⁸

"Četrta veja oblasti", novinarstvo, je z objavo pisma Smolinskega izzvalo še sodno vejo oblasti, naj aktivneje poseže v dogajanje in prekine nevzdržen položaj v Boštanju. Dosežek Slovenskega poročevalca je bil, da so govorice, ki so bile prej omejene na Boštanj in okoliš, presegle meje doline šentflorjanske. Kaj kmalu pa je v dogajanje posegla še izvršilna veja oblasti, kajti pristojni se ob polemiki niso mogli preprosto obrniti stran.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Slovenski poročevalec, XIV, št. 82, 7. 4. 1953, str. 4, Epilog k članku "Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju". Prepisi izjav prič in Smolinskega so tudi v: A SSM, fasc. 66, mapa: Boštanjska afera.

Javna polemika o "vojni z otroki" oziroma Slovenski poročevalec versus Prosvetni delavec

Otroci v Boštanju so priložnost izkoristili, se očitno bolj sprostiti in v objavi prispevka v Slovenskem poročevalcu našli vsaj del zadoščenja za pretrpljeno. Učiteljici so se maščevali tako, da so izrezke časopisnega članka nosili v šolo, jih kazali drugim ljudem in lepili na šolsko tablo ter učiteljico tako javno žigosali.¹⁹

Javljati so se začeli še dodatni potencialni informatorji o boštanski zadevi oziroma o ljudeh, povezanih z njo. Slovenskemu poročevalcu se je npr. javil Feliks Jug iz Iga pri Ljubljani, ki je učil v šoli v Dobovi pred Vučajnikom. Jug je zapisal, da je Smolinsky vreden občudovanja, "ker si je upal objaviti članek (...) in tako dregniti v sršenovo gnezdo". Potrdil je, da imajo odgovorni za početje na boštanski šoli politično zaledje v lokalnih oblastnih organih: "Treba je namreč vedeti, da so v Krškem smatrali Papeževo in Vučajnika za odlična pedagoga-vzornika in sta bila celo nagrajena, Vučajnik sam pa je v mesecu maju 1951, torej v eri, ko je 'Srednji vek v Boštanju' cvetel, celo odlikovan." Namignil je, kje bi se še dale dobiti priče, ki bi potrjevale zapis novinarja Slovenskega poročevalca: "Če bi si tovariši od S. P. vzel čas in se o Vučajniku malo pozanimal v Dobovi, pa bi izvedel od nepristranih ljudi o Vučajniku še marsikaj 'zgledega'."²⁰

Toda prve dni so bili kljub vsemu bolj glasni zagovorniki boštanskih pedagogov. Vodstva političnih organizacij v Boštanju so za 8. april 1953 popoldne sklicala javni sestanek, ki se je začel ob šesti uri popoldne in trajal do ene po polnoči, po ocenah pa naj bi se ga udeležilo več kot 200 (po verjetno pretiranih pa tudi do 350) ljudi. Sestanek je otvoril Stanko Lipar, sekretar Zveze komunistov in predsednik Zveze borcev Boštanj, ki je ugotovil, da na sestanku ni nekaterih vabljenih, med njimi Smolinskega in nekaterih njegovih kronskih prič. Sekretar Zveze borcev Ciril Medved je užaljeno ugotavljal, da je Smolinsky vas opisal kot gnezdo "bele garde" (a tega izraza in poante v članku Smolinskega ne najdemo; op. p.), čeprav so v vasi izgnanci in sodelavci Osvobodilne fronte in partizani. Zato so tudi sklicali ta sestanek, da bi dokazali, "kje je reakcija", a se ga prizadeti, ki naj bi po Medvedovem mnenju "rovarili proti množičnim organizacijam" v Boštanju, niso udeležili. Namestnik predsednika občinskega ljudskega odbora Leopold Škerget je nato kot bistvena problema, o

katerih naj bi razpravljali, omenil: "1.) Pisec članka napada, da je pri nas sistem dveh taborov. Pri nas ni nikakih dveh političnih taborov, pač pa le del ljudi (...), ki se ne udeležujejo nikjer, dočim so stalno proti ljudski oblasti. 2.) Na izjave Žveglič Amalije, da je vdova po padlem borcu, to je padlem partizanu. Mi pa dobro vemo in imamo za to dokaze, da je vdova po ubitem 'belogardistu'."²¹

Slednji izjavi je sledil buren aplavz, pa tudi sicer je bilo vzdušje na sestanku dokaj enostransko in navijaško usmerjeno v zagovor nekonfliktne situacije v Boštanju in na boštanski šoli, saj naj bi enotnost kvarili bolj ali manj tisti "nasprotniki ljudske oblasti" in "neverodostojne osebe", ki so bile glavne priče na procesu proti Papeževi in ki so dajale izjave Smolinskemu. Že dejstvo, da se te sestanka niso udeležile, precej pove o zaupanju teh oseb do lokalnih množičnih organizacij. Precej razprave se je vrtelo okoli vprašanja, ali je bil mož Žvegličeve med "belogardisti" ali med partizani, pa tudi o drugih informatorjih novinarja Slovenskega poročevalca so vedeli prisotni povedati, da niso socialno ogroženi in da so nekateri dobri prijatelji alkohola. Vmes so bile tudi konkretne negacije navedb Smolinskega, zlasti zagonetne smrti. Stanko Lipar je denimo poudaril, da nič ne vedo o smrti na veselici in da se čudi, da se novinar "ni obrnil na organe Ljudske milice, ampak se je zadovoljil z blatenjem našega kraja. Mi vsi bi želeli, da se ta zagonetna smrt razčisti". Leopold Škerget je poudaril, da so na oddelek za prekrške "poklicali samo 9 staršev, ne pa 13" in to ne "na predlog Vrhovnega sodišča iz Beograda, ampak na podlagi sklepa na odprtem partijskem sestanku, kjer je bilo govora o slabi vzgoji otrok". Na sestanku naj bi "obsojali (...) starše socialno ogroženih otrok, v zvezi razsodbe Papež – Malovrh pa nismo govorili niti besedice". Še več udeležencev sestanka je potrdilo, da je omenjeni sestanek, zaslišanje otrok ali politična delitev v Boštanju drugačna, kot jih je opisal Smolinsky, poleg tega pa so vedeli povedati precej slabega o otrocih, katerih izjave je navajal novinar. Nekateri starši so dejali, da njihovi otroci niso bili nikoli tepeni, kot je navajal časnikar in da naj bi otroke silili v izjave proti učiteljici. (Pri tem je treba opozoriti, da gre za otroke, ki so bili le posredno omenjeni med žrtvami po pričevanjih iz virov "druge roke" in da ne gre za otroke, katerih izjave bi Smolinsky neposredno navajal kot žrtve, ki same govorijo o svoji usodi; op. p.) Bistvu članka,

¹⁹ Slovenski poročevalec, XIV, št. 84, 9. 4. 1953, str. 4, Marija Slapar: Ali otroci res ne smejo vedeti.

²⁰ Slovenski poročevalec, XIV, št. 83, 8. 4. 1953, str. 4, Jug F.: Odmev na članek "Srednji vek v Boštanju".

²¹ A ŠSM, fasc. 66, Zapisnik masovnega sestanka v Boštanju dne 8. aprila 1953 v zvezi članka v Slovenskem poročevalcu, ki ga je napisal Mile Smolinsky, str. 1-2. Od tega tipkopisa zapisnika malenkostno odstopa zapisnik, objavljen v: Prosvetni delavec, IV, št. 8, 20. 4. 1953, str. 2-3, Iz zapisnika množičnega sestanka v Boštanju dne 8. aprila 1953.

Z a p i s n i k

masovnega sestanka v B o š t a n j u dne 8. aprila 1953. v zvezi članka v Slovenskem Poročevalcu, ki ga je napisal Mile Smolinsky.

Lipar Stanke : sekretar Zveze komunistov in predsednik Zveze **Bercev Boštanj-a .**

Večji del Boštanja in okolice se je zgražal nad tem člankom in so se na njihove zahteve zbrali predstavniki množičnih organizacij ter v kratkem preštudirali članek in na nj napisali odgovor.

Ugotavljam, da od Okraja ni nihče pristopil, prav tako tudi ne gospod Smolinsky, ki smo ga še prav posebej povabili. Na sestanku ni Z v e g l i č Amalije in J o š k a , Pešec Jehana in Renko Amalije. Na te prizadete stariše, socialne ogroženih otrok, smo še posebej apelirali, da bi prišli, da ne bode govorili, da smo naredili kaj brez njihove vednosti.

Medved Ciril : sekretar Zveze bercev Boštanja .

Predlagam, da se prečitajo vsi članki. Gospod Smolinsky nas je orisal kot največje razbojnike in kot da bi bil Boštanj "bele garde". Prav v Boštanju so stariši, ki so bili izgnani, povezani v O.F. in so se celo aktivno udeleževali v partizanstvu. Kar se tiče same šole, je stvar šole in bo to ona tudi sama rešila. Danes je čas, da se iznese vse tiste, kar matere, ki so bile do sedaj pod "diktature", ki jim je Smolinsky zvalil kamen s srca, da povedo vse kar jih teži. Tu je merodajno mesto in tu bi lahko iznesli to, kar jih je tlačilo od Osvebovitve dalje. In še danes teh ni, študirajo kake bi revarili proti množičnim organizacijam. Te ljudi nismo mogli dobiti za množične akcije, zato smo sklicali sestanek, da jim dokažemo kje je reakcija. Tovarishi in tovarišice, vsak državljan ki se pač nahaja v okviru Boštanja, je bil vabljen posebno pa tiste osebe, ki so prizadete. Začnimo s svojim delom, ne da bi na njih čakali.

Škerget Leopold : namestnik predsednika občinskega ljudskega odbora

Opčinski odbor skupaj s množičnimi organizacijami je sestavil protigovor temu članku. Bilo je mnenje, da bi prečitali, za katere točke smo dali odgovor. Upam, da ste vsi čitali časopise in ste prišli, da bi slišali naš odgovor. Ali je potrebno da vse citane ? / u dverani se proti citanju/ .

Medved Ciril:

Ker nas je zadnjič ocenil nekde kot kričalce, bi predlagal, da naj se prebere, ker se sicer zna zgoditi, da nas tudi danes ocenijo za kričalce.

Škerget Leopold :

Na tem sestanku se bo obravnavale sledeče :

Prva stran zapisnika masovnega sestanka v Boštanju, 8. aprila 1953 (A SŠM, fasc. 66)

o primernosti vzgojnih metod na šoli, so se razpravljali večinoma dokaj na široko ognili.²²

V prvem delu razprave so večinoma govorili vodstveniki iz Boštanja, udeleženci pa so običajno z bučnim ploskanjem potrjevali njihove besede in

predloge, ki so pozivali na obračun z drugače mislečimi. Zahtevali so preklic članka in objavo njihovega odgovora, "da se pokliče Smolinsky na merodajno mesto in se ga odpusti iz službe, ker v naši socialistični domovini takega dopisnika ne maramo", da naj v bodoče Slovenski poročevalec "objavlja samo resnične zadeve" in da "če Slovenski poročevalec ne objavi našega odgovora, lahko računa na znatno znižanje naročnikov". Ciril Med-

²² A SŠM, fasc. 66, Zapisnik masovnega sestanka v Boštanju dne 8. aprila 1953 v zvezi članka v Slovenskem poročevalcu, ki ga je napisal Mile Smolinsky, str. 3-4.

ved je v imenu Zveze komunistov predlagal, "da bi se Smolinskega, če je član naše Zveze, iz Zveze izključilo. Takim članom ni mesta v naši Zvezi." Jože Mazaj pa je za hčer Žvegličeve, ki je bila dijakinja 3. letnika učiteljskega v Celju in "ki je podala lažno izjavo", menil, da "takih učiteljev v socialistični Jugoslaviji ne rabimo" in predlagal, "da naj pošljemo predlog na učiteljske v Celje, da naj se čim prej odstrani z učiteljskega".²³

V drugem delu sestanka so se v debato vključili tudi gostje od drugod, ki so skušali razpravo vrniti k bistvenemu vprašanju, h konkretnemu delu in vzgojnim metodam na šoli v Boštanju. Papeževa je za nekaj otrok navedla, da niso bili kaznovani, kot je bilo zapisano v članku, da niso bili poškodovani in da tisti, ki naj bi se skrivali v gozdu, v šolskem dnevniku nimajo vpisa, da naj bi manjkali pri pouku. Nekoliko bolj konkreten je bil glede kaznovanja otrok le Mazaj, ki je omenil: "Res pa je, da sem prijel nekoga za 'sladke', če mu opomini niso nič pomagali. Drugega orožja mi nimamo. 44 otrok v 4. razredu – je drugače nemogoče, če hočemo, da bi se ostali, ki dajo mir, vsaj nekaj naučili. (...) Še nekaj je omenil Smolinsky, da jim govorim 'barabe, lopovi'; res sem rekel v razredu: 'Ti pa ti, pa ti ste res lumpi, če se ne boste poboljšali, se boste znašli v zaporu'".²⁴

Na sestanku je bil tudi član častnega razsodišča Društva novinarjev Slovenije Franček Drenovec, ki je prišel na sestanek z namenom, da prouči, če je članek Smolinskega primeren za obravnavo na častnem novinarskem razsodišču. Ker je opazil, da se razpravljalci bolj ali manj ogibajo bistvu članka, je neposredno vprašal: "O tem sestanku sem dobil svoje vtise in bom o njih tudi pisal. (...) Prosim, če lahko postavim samo eno vprašanje in to to. Papeževi, če sama lahko izjavi, da otrok ni nikoli tepla. Taka izjava bi mi bila zelo dobrodošla."²⁵

Toda tega Papeževa ni mogla potrditi, saj je (po zapisniku) odgovorila: "Tri do štirikrat sem udarila z otroško kuhaličnico, ker me je dotični 4 mesece izzival. Fant je sam izjavil na sodišču, da ga ni nič bolelo in da je takoj po tistem že žvižgal. Smolinsky piše v članku, da je imel razbito ustnico. To pa je bilo takole: na nenehne opomine fant ni ubogal, ko ni dal mir, sem zamahnila z roko proti njemu, tedaj pa se je odmaknil in udaril v klop, pri čemer sta mu pritekli dve kapljici krvi. To je tudi na sodišču potrdil, da se je sam ugriznil. Dalje navaja Smolinsky, da sem otroka opraskala za ušesom. Dotični fant je imel hrasto na ušesu in se je sam spraskal, kar je potrdil tudi na sodišču. Nikdar pa ne bom zanikala, da nisem nobenega mimogrede kaznovala. Zakaj sem Renkota udarila? Njegova mati me

je trikrat prosila, naj vendar njenega otroka držim v strahu. S tem mi je nastavila zanko. Kmalu zatem so mi zagrozili, da me bodo zaprli."²⁶

Franček Drenovec je izzval drugačno polemiko, kot je bila dotedanja. V zapisniku s sestanka (ki sem ga uspel najti med zbiranjem gradiva) ni celotnih izjav Papeževe in Mazaja, ki so bile kasneje corpus delicti proti boštanskim pedagogom, zaradi vloge, ki so jih imele v nadaljnjem razvoju boštanske afere, pa je prav, da jih v celoti navedemo. Izjave se smiselno ujemajo s tistim, kar sta po (skrajšanem) zapisniku na sestanku izrekla Papeževa in Mazaj. V pregledanem gradivu tudi ne najdemo negacije oziroma oporekanja izjavam, tako da jih lahko štejemo za precej verodostojne. Izjavi bi bili lahko vzeti iz obširnejšega zapisnika, ki verjetno ni ohranjen, ali pa si jih je podrobneje zabeležil kdo od udeležencev sestanka.

Papeževa naj bi torej na sestanku (po verodostojnem viru) izjavila: "Ne bom trdila, da nisem nikoli nobenega kaznovala, toda to samo mimogrede, kar ne smatram za mučenje otrok in tudi starši to zahtevajo. Sem udarila kakega učenca, toda nikdar brez potrebe in namerno." V nadaljevanju pa: "Letos mi ni bilo treba nikogar kaznovati, ker so tisti pokvarjeni tipi ostali v prvem razredu, saj se tudi učiti niso hoteli in sem jih upravičeno pustila." Mazajeve besede pa so v razširjeni obliki zapisane takole: "Res pa je, da sem tu pa tam prijel koga za 'sladke', to je razumljivo, ko moram reči enkrat, dvakrat, trikrat, pa ne ubogajo. 44 otrok je v IV. razredu, od katerih so nekateri pokvarjeni. Treba jih je kaznovati, da se bodo vsaj ostali nekaj naučili. (...) Pripominjam, da sem od mnogih staršev dobil naročilo, naj otroke v šoli trdo držim. Če bi vsi dajali take izjave kot Smolinsky, bi nam bil vzet ves ugled in bi čez par let morali učitelji mirno stati, ko bi nas otroci pretepali."²⁷

Potrditev besed pravzaprav najdemo tudi v (skrajšanem) ohranjenem zapisniku sestanka, saj je v njem tudi Drenovčev komentar izjav, ki jih v zapisniku ne najdemo v tako dobesednem zapisu. Drenovec je zgroženo komentiral: "Za mene je ta ugotovitev, da so otroci pokvarjeni in moralno ogroženi, in ko sem slišal tiste karakteristike otrok, je to na mene vplivalo fatalno. (...) Če je skratka stanje med otroci tako, da se starši za vzgojo otrok ne zanimajo, bom zapisal, da vaše politične organizacije niso zrele, da rešijo en tak problem in kako naj bodo vaše organizacije kos ostalim političnim nalogam."²⁸

Tudi tajnik Združenja učiteljev Slovenije Oskar

²³ Prav tam, str. 6.

²⁴ Prav tam, str. 8.

²⁵ Prav tam, str. 10.

²⁶ Prav tam, str. 10–11.

²⁷ A SŠM, fasc. 66, nenaslovljen dokument (Poročilo Komisije za proučitev razmer na boštanski šoli, Ljubljana, 28. 4. 1953), str. 5–6.

²⁸ A SŠM, fasc. 66, Zapisnik ma sovnega sestanka v Boštanju dne 8. aprila 1953 v zvezi članka v Slovenskem poročevalcu, ki ga je napisal Mile Smolinsky, str. 12.

Peče in urednik Prosvetnega delavca Jože Šorn sta premotila dotedanjo enoglasnost in sicer bolj med vrsticami in manj odločno kot Drenovec opomnila Boštanjčane, da pri njih stvari niso povsem urejene in da se to odraža tudi v šolskem delu. Čeprav sta se strinjala, da članek Smolinskega ni najbolje odjeknil med prosvetnimi delavci in mu lahko marsikaj zamerimo, je vendarle odprl tudi marsikak problem. Oskar Peče je na koncu svojih besed povedal: "O tej stvari sem si ustvaril svoje mnenje, ki ga ne bom povedal. Poudarjam pa, da nisem za dvojno moralo in gre mi za to, ali ima nekdo voljo do dela ali ne in ali vzgojno vpliva na našo mladino."²⁹

Tri dni kasneje, 11. aprila 1953, so zborovali še člani Združenja učiteljev Slovenije – Društvo Krško. Koliko naj bi jih bilo in o čem so razpravljali, ni znano, so pa sprejeli resolucijo in jo skupaj z izjavami Papeževe in Mazaja poslali tudi republiškemu odboru prosvetnih delavcev in uredništvu Slovenskega poročevalca. Pod vsemi dopisi sta isti žig in isti podpis (ki je slabo berljiv, lahko pa bi bil Vučajnk), tako da je verjetno šlo za bolj ozko skupino ljudi, ki so podprli "obtožene" prosvetne delavce. V resoluciji so zapisali:

"Pozdravljamo in odobravamo javno razpravo o vseh prosvetnih in vzgojnih problemih pa tudi dobronamerno, odkrito, vzgojno, zavestno in predvsem resnicoljubno kritiko. Odločno pa odklanjamo in obsojamo način pisanja, kakor se ga je lotil omenjeni dopisnik Slovenskega poročevalca.

Vzgojne metode na šoli v Boštanju so bile predmet številnih preiskav od leta 1951 dalje. Preiskavo so vršili okrajni in republiški prosvetni organi, mimo njih pa še posebej organi disciplinskega in vojaškega sodišča. Vsi ti organi so objektivno pribavljali obremenilne in razbremenilne dokaze vsled česar smatramo, da pomeni zadnji napad ne le žalitev prosvetnih delavcev, marveč tudi našega vojaškega sodstva, v katerega imamo brezpogojno zaupanje in mirno pričakujemo, da bo našlo pravega krivca. Posebno obsojamo zahrbtno in kakor je videti po najnovejših podatkih tudi neresnično poročanje ter smatramo, da je tisk poklican, da javnost vzgaja, ne pa hujska.

Posebej pa soglasno zavračamo zahrbtnen napad učitelja Juga iz Iga na tov. Vučajnka, ker je bil Jug s sodbo disciplinskega sodišča pravnomočno kaznovan radi težkih prekrškov zoper ljudsko imovino, pa človek takih moralnih kvalifikacij brez dvoma ni poklican drugega obrekovati, še najmanj pa izza plota (vstavljen nečitljiva beseda, op.p.) svoj zaslužen odhod iz našega kraja."³⁰

Izjavi Papeževe in Mazaja so ponovile veliko

tistega, kar so govorili na sestanku v Boštanju. Papeževa je spodbijala verodostojnost prič, pogosto tudi z žaljivimi izrazi za tiste, ki so pričali proti njej, in zapisala, da je pridobila izjave, ki negirajo pisanje Smolinskega. Ta naj bi zbiral izjave samo zato, ker naj Malovrh ne bi zmožl plačati sodnih stroškov in naj bi bila zato morala pod nujno biti kriva Papeževa. Sklicevala se je tudi (kot že na sestanku) na šolske dokumente, kjer naj ne bi bilo dokazov o skrivanju otrok v gozdu oziroma izostajanju od pouka. "Pri vsem tem pa je zelo čudno to, da imam kljub mučenju in veliki oddaljenosti učencev od šole najboljši obisk (cca 95%), da je učni načrt vsako leto celo prekoračen in učni uspehi prav zadovoljivi, da je v razredu prijetno in živahno", je svoje videnja dogajanja prav idilično sklenila Josipina Papež.³¹ Kot kronske dokaze v svojo obrambo je torej Papeževa navajala izjave oseb, ki niso bile neposredno omenjene v članku Smolinskega, in dokumentacijo, ki jo je vodila ona sama.

Josip Mazaj pa je napisal, da vsak, ki ga pozna, ve, da so v članku Smolinskega zapisane neresnične izjave in da se sedaj učenci zgražajo nad pisanjem in karikaturami ter "obsojajo predvsem Žvegljč Alojza in Slapšak Antona radi lažnih izjav". Ponovno je priznal, da je kdaj res koga potegnil "za sladke", a da nikogar ni poškodoval, da se zaradi njega ni bilo treba nobenemu ostriči in da v 19 letih službovanja ni slišal pritožbe na svoj račun.³²

Iz vseh obramb prizadetih je bilo razvidno, da se poskušajo na vsak način ogniti bistvu polemike, to je sprejemljivosti uporabe telesne kazni v šoli. Če so jo že omenjali in jo priznali, so jo skušali marginalizirati, večino obrambe pa so porabili za dokazovanje pokvarjenosti in moralne izprijenosti oseb, ki so dale izjave Smolinskemu. Njihovo opisovanje dogajanja in položaja v Boštanju je bilo že kar preveč idilično, ločevanje na črno in belo pa še bolj ostro kot v članku Smolinskega, le da je bila situacija seveda obrnjena na glavo. Njihova smola je bila v tem, da se je uredništvo Slovenskega poročevalca očitno postavilo na stran svojega sodelavca, pri tem pa ubralo za časnikarstvo že kar preveč enostransko linijo. Prizadeti so upravičeno protestirali, da so bralci enostransko informirani. Upravni odbor Združenja učiteljev Slovenije – Društvo Krško (podpis morda Vučajnk?) je 22. aprila 1953 še enkrat poslal prepis njihovih izjav uredniku Slovenskega poročevalca, v spremnem dopisu pa mu je očital: "Debata 'Srednji vek v Boštanju' je bila zelo enostranska, neobjektivna in krivična. Gosp. Smolinskemu je uspelo preprečiti,

²⁹ Prav tam.

³⁰ A ŠSM, fasc. 66, Resolucija (Združenje učiteljev Slovenije, Društvo Krško).

³¹ A ŠSM, fasc. 66, Josipina Papež: Odgovor na članek "Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju".

³² A ŠSM, fasc. 66, Odgovor šol. upravitelja Mazaja Josipa na članek "srednji vek v Boštanju".

da bi bralci Slovenskega poročevalca čitali izjave tov. Papeževe, tov. Mazaja, da bi bili seznanjeni z zborom volilcev v Boštanju (prisostvovalo cca 350 ljudi), da bi brali izjavo tajništva Občine Dobovo in raznih objektivnih tov., ki zavzemajo odgovorna mesta v naši družbeni stvarnosti, kamor jih je postavilo ljudstvo in ljudska oblast. Slovenski poročevalec je doslej bil tako pristranski, da niti naše resolucije ni objavil, dasiravno je bila izraz vseh prosvetnih delavcev, ki smo 11. IV. 1953 zborovali v Brežicah.³³

Dotlej nedotakljivi lokalni oblastniki so bili s kritiko, ki je prihajala izza obronkov doline šentflorjanske, vse bolj izpostavljeni ostrim kritikam. Slovenski poročevalec si je, namesto da bi objavil odgovor prizadetih, priskrbel prepis uradnega dopisa, ki ga je okrajnemu ljudskemu odboru Krško 26. marca 1953 poslal šolski upravitelj Državne osnovne šole Boštanj Josip Mazaj. Povod za pismo je bila novica, da se v vasi nahaja novinar Slovenskega poročevalca. S tem, da je Slovenski poročevalec 9. aprila 1953 objavil ta dopis, je svoje bralce seznanil, da so dotlej lokalni oblastniki probleme dejansko pometali pod preprogo. Mazaj je namreč novinarja pri lokalnih oblasteh "zatožil", ker se ni legitimiral ali pojavil na občini, temveč je informacije o delu v šoli zbiral pri starših šolobveznih otrok. Uredništvo Slovenskega poročevalca je ob objavi članka podčrtalo Mazajev stavek, da se je novinar ustavljal predvsem "pri tistih starših, ki so šoli nenaklonjeni, njih otroci pa težko vzgojilivi in nagnjeni h kriminalnim dejanjem". Novinar naj bi bil tudi precej časa v stiku z Miroslavom Dobovišek, ki so jo vodilni v Boštanju že zatožili okrajnemu sodišču v Brežicah, da ji "ne sme več verjeti, ker je imenovana intrigantka in denuncijantka". Delovanje tovrstnih izgrednikov je treba onemogočiti, je menil Mazaj, "kajti tako stanje postaja za vse občane, zlasti pa za učiteljstvo v kraju nevzdržno". Mazajevo pismo iz časov pred natisom članka Smolinskega, objavljeno pa že po objavi tega članka v Slovenskem poročevalcu, je bralcem sugeriralo, da so se vodilni v Boštanju zapirali v svoje ozke okvire in da so iskali in dotlej tudi dobili zaslombo v lokalnem vodstvu. Smolinsky je ob objavi Mazajevega pisma dodal, da se je res "izdajal za dopisnika Slovenskega poročevalca", "na občinskem ljudskem odboru pa se nisem prijavil, ker menim, da smo v Jugoslaviji in ne v Sovjetski zvezi" (kjer so se morali tujci registrirati pri lokalnih oblasteh, op. p.). Mazajevo pisanje je negiral in navedel, da se je pozanimal tudi pri lokalnih oblastnikih, saj se je "kar celih sedem ur razgovarjal s članom občinskega ljudskega odbora

v Boštanju Alojzem Zalaščekom, in sicer zato, ker me preje ni izpustil iz zidanice, kamor sem šel na njegovo povabilo. Kot dokaz za to, kako je vse ostalo izmišljeno, pa naj navedem le to, da se z Miroslavom Doboviškovo sploh nisem srečal, čeprav bi z njo zelo rad govoril, a je ves čas, ko sem se zadrževal v Boštanju, ni bilo doma."³⁴

Pred napadi sta se skušala obraniti tudi inšpektor Stane Mihelič in tajnica Združenja profesorjev in predmetnih učiteljev LR Slovenije Marija Vedernjak, ki ju je Smolinsky okrcal kot soodgovorna za dogajanje, saj sta bila decembra 1951 po prijavi Papeževe na disciplinsko sodišče zadolžena za pregled dela šole v Boštanju. Mihelič in Vedernjakova sta zapisala, da sta tedaj po prihodu v Boštanj predlagala "sestanek vseh roditeljev učencev, na katerem naj bo navzoč tudi okrajni inšpektor in na katerem naj se starši dogovore, kako bi skupno in pravilno vzgojno vplivali na otroke, da bi odpravili kvaren vtis, ki so ga napravile nanje razprtije med starši in učiteljstvom". V izjavi sta negirala navedbo Smolinskega, da naj bi Mihelič na sodišču izjavil "da je pretepanje šolske mladine teoretično nedovoljeno, praktično pa dopustno in potrebno (!!!)" in je dal to izjavo, da bi ji bralci še bolj verjeli, celo med navednice". Dejansko pa naj bi Mihelič izjavil: "Če bi odgovarjal vsak učitelj, ki tu in tam udari v šoli otroka, potem bi prišel še marsikateri pred sodišče, ker je v šoli prepovedano tepsti, v praksi pa se to še marsikdaj dogodi". Zelo nenavadno je bilo, da šolski inšpektor ni odločno zavrnil in kot absolutno nesprejemljivo ocenil uporabe telesne kazni nad šolskimi otroci, še posebej, ker je šlo v dobršni meri za prvošolčke. Sklicujoč se na dejstvo, da je Smolinsky v svojem prispevku napačno navedel to izjavo Miheliča, sta Mihelič in Vedernjakova zaključila, da če so vse izjave povzete na ta način, potem se je Smolinskemu "res posrečilo ustvariti v Boštanju srednji vek, manjka le še grmada, na kateri bi sežgal vse tiste, ki so si upali izreči vsaj eno samo človeško besedo o tov. Papeževi".³⁵

Za večji del "obramb" velja, da so se avtorji izogibali konkretnim navedbam Smolinskega o terorju nad otroki in nihče ni neposredno polemiziral s povsem konkretnimi navedbami iz članka novinarja Slovenskega poročevalca. Bolj ali manj so se ukvarjali s posameznimi nedoslednostmi ali pretiravanji Smolinskega, bistvu – dopustnosti telesne kazni v šoli – pa so se na široko izognili.

³³ A SŠM, fasc. 66, Dopis upravnega odbora prosvetnih delavcev (Društvo Krško) – uredniku Slovenskega poročevalca, 22. 4. 1953.

³⁴ Slovenski poročevalec, XIV, št. 83, 8. 4. 1953, str. 4, Zakaj je šolski upravitelj Mazaj zaskrbljen?

³⁵ Slovenski poročevalec, XIV, št. 91, 18. 4. 1953, str. 4, Stane Mihelič in Marija Vedernjak odgovarjata. V fondu Ministrstva za prosveto LR Slovenije za leto 1951 nisem uspel najti poročila, ki ga omenjata Mihelič in Vedernjakova in tudi ni omenjen v kazalu: AS 231, š. 282, Kazalo 1951, A–M, in š. 283, Kazalo 1951, N–Ž.

Josip Mazaj v karikaturi humorističnega časopisa Pavliha (*Pavliha*, 10, št. 15, 18. 4. 1953, str. 5)

Obramba boštanjskih velmož in njihovih zaščitnikov je bila vse prej kot spretna in je na plan izzvala še tiste, ki so bili dotlej tihi. Slovenski poročevalec je tovrstne izjave z veseljem objavil. Prišel je tudi glas iz Dobove, kjer naj bi imeli še veliko za dodati, kot je že pred tem nakazal Feliks Jug iz Iga. Slovenskemu poročevalcu je namreč pisal upokojenec iz Dobove Anton Kežman in dodal, da "če bi vašega novinarja v zvezi z obravnavo 'Srednji vek v Boštanju' zanimalo, kako je šolski upravitelj Vučajnk prišel v Boštanj in od tam zopet nazaj v Dobovo, ter zakaj je članek tov. Malovrha smel na dan šele po Vučajnkovem odhodu od tam, tedaj naj se kdaj oglasi pri nas. Zvedel bo tudi, koliko deleža na nezdravih razmerah v našem okraju nosita bivši okrajni komite Zveze komunistov in okrajni ljudski odbor, katerih sekretar, oziroma predsednik sta bila dne 3. 12. lani (torej 1952, op.p.) obsojena vsak na tri leta, kakor tudi kakšno kulturno krizo preživlja danes Dobova (v Natlačenovi eri ena najbolj naprednih in borbenih postojank v Sloveniji) pod terorjem vaše klike Vučajnk & comp."³⁶ Javil se je tudi Marjan Prosen, šolski upravitelj iz Skopice pri Brežicah, kjer je nadomestil Jožeta Mazaja, ko je ta sprejel mesto v Boštanju. Prosen je sporočil, da "primer v Boštanju ni edinstven", in pozval, naj pridejo tudi v Skopice in se seznanijo z Mazajevo dediščino na prejšnjem delovnem mestu.³⁷

Boštanjska afera je že dobivala široke razsežnosti, napadeni pa niso imeli enakopravnih pogojev za obrambo, pa še tisto, kar je bilo objavljeno, je bilo precej neprepričljivo. Mazajevo pismo iz časa pred objavo članka Smolinskega in Kežmanovo pisanje sta potrjevala navedbe Smolinskega,

da so boštanjski pedagogi dotlej uživali zaslombo lokalnih političnih struktur, Vedernjakova in Mihelič sta (nehote) potrdila, da v Boštanj nista šla preverjat resničnosti navedb Malovrha, temveč pometati stvari pod preprogo, besede Papeževe in Mazaja na množičnem sestanku v Boštanju pa so potrdile še eno stališče Smolinskega, da so namreč učitelji že v prvem razredu "prepoznavali" pokvarjene tipe vseh vrst.

Prav slednje je izzvalo tudi Klub študentov pedagogike na ljubljanski univerzi, da se je vključil v razpravo. "Ob tem nastane vprašanje, ali sme vzgojitelj obsoditi prvošolca ali sploh otroka osnovne šole za 'pokvarjenca'. Ali ta izraz odgovarja načelom naše socialistične pedagogike?", so se spraševali študenti pedagogike. Kaj naj bi po mnenju Papeževe in Mazaja sploh karakteriziralo pokvarjenost, so se vprašali, ter kritizirali še uporabo telesne kazni, saj so iz izrečenih besed sklepali, "da smatra tovarišica Papeževa mučenje otrok le takrat, če bi jih kaznovala tako, da bi imeli telesne poškodbe". Nerazumljivo jim je bilo tudi ploskanje Boštanjcev po priznanju Papeževe, da je kdaj pa kdaj posegla tudi po fizični sili. Sporno se jim je zdelo, da se je učiteljica postavila kar v vlogo žrtve, saj naj bi na sestanku v Boštanju izjavila: "Moram pa povedati, da so nekateri učenci popolnoma brez vzgoje. Te se smatra za socialno ogrožene. Jaz sem bolj socialno ogrožena kot ti otroci." Nato je še pozvala, naj se drugi ne vtikajo v njihovo delo: "Želela bi, da bi imela v šolskem delu že enkrat mir. V šolsko delo naj se vtičajo samo tisti, ki so zato odgovorni in poklicani. Zahtevam, da oblast zaščiti mene in moje šolsko delo, da me ne bodo napadali in mi grozili." Študenti pedagogike se nikakor niso strinjali s stališčem, da se na šolske zadeve spoznajo in lahko o njih odločajo zgolj in samo pedagoški delavci. V vzgojno delo je vpletenih veliko ljudi in tudi z

³⁶ Slovenski poročevalec, XIV, št. 89, 15. 4. 1953, str. 4, Oglasite se pri nas.

³⁷ Slovenski poročevalec, XIV, št. 89, 15. 4. 1953, str. 4, Primer v Boštanju ni edinstven.

vprašanjem, kaj od šole pričakujemo, se ubada veliko ljudi in ne zgolj šolniki. Če bi bilo vzdušje v šoli Boštanj res takšno, kot ga je opisovala Papeževa, je menil klub študentov, potem se tamkajšnjemu učiteljstvu ne bi dogajalo to, kar se jim je dogajalo tisti čas: "Prav tako smo prepričani in zaupamo v resnicoljubnost večine naših otrok, ki bi se v primeru, da je nek učitelj krivično napaden, postavili v njegovo obrambo in ne bi škodoželjno lepili izrezkov iz časopisa na tablo, ter bi take primere z njimi v uri moralne vzgoje mirno lahko obravnavali." Študenti pedagogike so svojo izjavo zaključili z jasno obsodbo kakršnekoli uporabe telesne kazni v šoli: "Ob koncu naj povemo še to, da moramo seči daleč nazaj v zgodovino, ko so se vsi napredni pedagogi najostreje borili za odpravo telesne kazni pri vzgoji. Mislimo, da se moramo v naši socialistični vzgoji še posebej in najdosledneje boriti za uresničevanje teh načel ter graditi svojo avtoriteto ne na telesni moči, temveč na spoštovanju človekove osebnosti."³⁸

Zlasti med prosvetnim kadrom so se začele vrstiti polemike o vzgojnih metodah v šolah, pri tem pa je učiteljstvo pogosto reagiralo s stanovsko kolegijskostjo in menilo, da mora in more o delu v šolskih prostorih odločati zgolj pedagoški kader. Posredno se je to lahko razumelo kot zagovarjanje početja pedagogov v Boštanju, češ da ti najbolje poznajo razmere v svojem šolskem okolišu. Toda težava tistih, ki jih je članek Smolinskega prizadel, je bila v tem, da njihovih odgovorov Slovenski poročevalec ni objavljajl. To velja tako za sklepe z množičnega sestanka v Boštanju, izjavo Združenja učiteljev Slovenije – Društvo Krško, pa tudi obrambe Josipine Papež in Jožeta Mazaja. Omenjeni so dobili podporo tudi od nekaterih, ki so bili posredno omenjeni v članku Smolinskega, vendar bi vsaj nekatere težko uvrstili med dobro obrambo prizadetih. Eno takšnih je npr. pismo, ki ga je takoj po objavi članka Smolinskega čevljar Vinko Naroglav iz Boštanja napisal Mazaju. V njem je Naroglav zatrdil: "Kar čitam v današnjem poročevalcu radi mojega sina Vinkota Naroglava, je neresnično, da je bil zlasan in oklofutan. Če pa je kdaj potrebno, pa rečem, kakor sem že tudi rekel, da jaz dovolim, da se otroka kaznuje po potrebi."³⁹

Tudi pismo, ki ga je v obrambo Franceta Vučajnika napisala organizacija Ljudske mladine Slovenije nižje gimnazije v Dobovi in ga naslovila na uredništvo Prosvetnega delavca, ni bilo ravno najbolj spretno. V njem pravzaprav sploh niso negirali trditev o Vučajniku, temveč so bolj napadali Feliksa Juga, ki naj bi ob premestitvi na novo

delovno mesto s seboj odnesel tudi "popolnoma novo nogometno žogo šte. 4, katero smo dobili za nagrado na pionirskem fizikalnem festivalu v Brežicah", poleg tega še "kamiona šolskih drv, užival pa je v šoli naravno stanovanje", zakrivil pa naj bi še nekaj podobnih nečednosti. Zaključili so: "Če tov. Jug Feliks upa blatiti sedanjega ravnatelja nižje gimn. v Dobovi tov. Vučajnika, si upamo tudi mi zraven navedenih točk poudariti, da je pretepal učence s palico in kazni pridajal razne pridevnike kakor n.pr. barabica, govedina, šlapica itd."⁴⁰

Nekateri dopisi, ki so kritizirali pisanje Mileta Smolinskega, se torej sploh niso spoprijeli z negiranjem njegovih navedb, temveč so bolj poudarjali, da ni bila napisana vsa resnica in da pričam Smolinskega sploh ne gre zaupati. Obširnejšo javno kritiko članka Mileta Smolinskega je tako z zamudo 20. aprila 1953 prinesel šele Prosvetni delavec, ki je objavil precejšen del zapisnika s sestanka v Boštanju, v katerem so svoje povedali tudi napadeni. Ob njem sta bila objavljena še dva odmeva na dogajanje, ki sta bila pisana dosti bolj trezno kot večina obramb pa tudi kot senzacionalistično pisan članek Mileta Smolinskega.

Nepodpisani pisec ("P.") je menil, da se je vsak, ki je bral članek Smolinskega, ob zapisanem moral zgroziti. Pozornost pa je usmeril na izrazito negativno konotacijo v članku Smolinskega, saj "se nam porodi misel, da so vsi ljudje v tistem kraju pokvarjeni". Takšno opisovanje se mu je zdelo zelo neverodostojno, saj bi tovrstne ekscese nekdo že moral opaziti: "Ali je ta kraj oaza? Ali je obdan s kitajskim zidom, da vplivi nove dobe niso mogli na ono stran? Ali kraj ne spada v neko višjo upravno enoto, kjer vendar vedo, kaj se dogaja na terenu? (...) Ali niso bili niti okrajni forumi tako močni, da bi zadevo odločno zgrabili pri korenini in pravočasno razkrinkali krivce, da je moral priti neki Smolinsky iz Ljubljane, ki je šele pogledal resnici v oči in povedal jasno in glasno, kaj in kako?" Pisec je nakazal, da tako shematizirana podoba dogajanja v nekem kraju pušča precej dvomnosti in odprtih vprašanj.⁴¹

Jože Zorn je ob objavi zapisnika sestanka v Boštanju pojasnil, zakaj se je uredništvo Prosvetnega delavca odločilo za njegovo objavo. Poudaril je, da "smo se ob članku razdelili na dva tabora. V prvi tabor spadajo tisti, ki jim je bilo ob članku važno edino to, ali zares pretepajo boštanski učitelji otroke, v drugega pa tisti, ki so se ob članku že zaradi njegove senzacionalne napihnjenosti vprašali, ali je članek verodostojen in pravičen."

³⁸ Slovenski poročevalec, XIV, št. 91, 18. 4. 1953, str. 4, Vzgojiteljem v premislek.

³⁹ A ŠSM, fasc. 66, Pismo Naroglav Vinka – g ospodu Mazaju, Dol. Boštanj, 5. 4. 1953.

⁴⁰ A ŠSM, fasc. 66, Dopis LMS na nižji gimnaziji v Dobovi – uredništvu Prosvetnega delavca, 8. 4. 1953.

⁴¹ Prosvetni delavec, IV, 1953, št. 8, 20. 4. 1953, str. 3, P.: "Vojna z otroki ali srednji vek v Boštanju".

Zorn je napisal, da je članek Smolinskega dober vzgojni opomin edinole v tem, da je odprl razpravo o telesni kazni, ki je številni še niso odklonili kot povsem nesprejemljivega vzgojnega sredstva. Za objavo zapisnika pa so se odločili zato, ker "hočemo s tem informirati vsaj prosvetne delavce tudi o drugi strani". Nato je okrcal kolege iz Slovenskega poročevalca, ki so za razliko od drugih časopisov, ko so pisali o šolski problematiki, iskali le ekscesne situacije: "Papež Josipina, Veber Leopold, Mihelič iz Notranjih Goric, prof. Bunc, Oskar Peče, vse to je samo nekaj najbolj vidnih primerov, ki so krivično prizadeli posameznike." Pri vsem tem je bilo uredništvo najbolj razširjenega slovenskega časopisa z največjim vplivom na javno mnenje, je poudaril Zorn, izrazilo enostransko: "Čeprav so se pri vseh teh primerih oglasili ne samo prizadeti, marveč so jih zaščitili tudi njihovi poklicni tovariši in tudi vsi razsodni ljudje, ki dobro poznajo in objektivno presojujejo razmere, ni doslej pri teh najbolj značilnih, krivično opisanih primerih, nikdar uspelo, da bi Slovenski Poročevalec pustil do besede tudi nasprotno mnenje." Zorn je nedvoumno obsodil uporabo telesne kazni, a je ob tem dodal, da kritike tovrstnega senzacionalističnega pisanja ne gre ocenjevati kot cehovsko obrambo in zapiranje pred svetom.⁴²

Poseg oblastnih struktur v dogajanje

Stvari so ušle z vajeti, problema ni bila sobna rešiti niti lokalna oblast pa tudi javna kritika je delovala bolj razdvajajoče kot pa v smeri iskanja izhoda iz težav. Zato je v dogajanje posegla tudi osrednja šolska oblast. Po ustavni reformi iz leta 1953 je postal osrednji državni organ za slovensko šolsko politiko Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije, ki ga je kot predsednik vodil dr. Anton Melik. Na prvi seji se je sestal 10. aprila 1953 in med drugim ustanovil tudi posebno komisijo "za preiskavo boštanjske zadeve".⁴³ Za predsednico komisije je bila imenovana Ada Krivic, od članov sveta pa je bil vanjo imenovan še Jože Zakonšek. Zunanja člana komisije sta bila urednik Prosvetnega delavca in urednik kulturno-prosvetne rubrike Radia Ljubljana Jože Zorn ter član centralnega komiteja Ljudske mladine Slovenije Stane Markič. Komisija je zbrala vse dosegljivo gradivo, obe obravnavi pred vojaškim sodiščem, izjave Smolinskega in njegovih prič, neobjavljene odgovore Papeževe, Mazaja in prosvetnih delavcev v Krškem, objavljene časopisne prispevke na to temo, izjavi Miheliča in Vedernjakove o obisku v Boštanju de-

cembra 1951 itd. Komisija je na pogovor poklicala tudi Smolinskega, Drenovca, nekatere vodilne iz okraja Krško, med temi predsednico okrajnega Sveta za prosveto in kulturo Roziko Bohinc in člana okrajnega komiteja Zveze komunistov Karla Štreklja, in slovenskega javnega tožilca. Po pogovorih se je nameravala odpraviti še na teren v Boštanj, a so člani menili, da so na štirih sestankih obdelali toliko gradiva in slišali toliko prič, da so lahko utemeljeno prišli do nekaterih zaključkov.⁴⁴

Predstavili so jih na odprti seji 24. aprila 1953, o kateri je naslednjega dne poročal tudi Slovenski poročevalec. O delu in načelih, iz katerih so izhajali, je poročala predsednica komisije Ada Krivic. Uvodoma se je opredelila proti uporabi telesne kazni in za sodelovanje javnosti pri vzgojnih in šolskih vprašanjih. O članku Smolinskega so člani komisije menili, da teži k senzacionalnosti, da pa so njegove osnovne ugotovitve o uporabi telesne kazni v šoli v Boštanju točne. Diskutanti so v razpravi omenili, da Boštanj ni osamljen primer uporabe telesne kazni, da pa so prosvetni delavci ponekod članek v Slovenskem poročevalcu nepravilno razumeli kot frontalni napad nanje. Rozika Bohinc je opozorila, da boštanski primer ni nov, da se vleče že nekaj časa in da krivdo delno nosijo tudi šolski inšpektorji, ki ocenjujejo le strokovno delo, na vzgojne komponente pa pozabljajo. Roditeljski sestanki naj bi bili preveč šablonski, prosvetni kader pa ni uspel pritegniti staršev k večjemu sodelovanju pri vzgoji otrok, je menila Bohinčeva. Obrambo prosvetnih delavcev, ki so kritiko boštanskih pedagogov pojmovali kot napad na celotno učiteljsvo, so razpravljali ocenili kot cehovsko zapiranje pred zunanjim svetom. Svoj del odgovornosti pa bodo morali prevzeti tudi inšpektorji, ki so spremljali dogajanje na boštanski šoli, a niso storili dovolj, da bi prosvetni delavci opustili prepovedane (ne)vzgojne metode dela z otroci.⁴⁵

Franček Drenovec, ki je spremljal sejo, je po njej odgovorne vprašal, če so predvideli tudi kazni za grešnike. Izvedel je, da naj bi na naslednji seji Sveta za prosveto in kulturo LR Slovenije skupaj s poročilom o delu komisije predlagali tudi, "da se Stane Mihelič razreši poslov inšpektorja Sveta za prosveto in kulturo LRS", od pristojnih iz okraja Krško pa, "da bo tudi tamkajšnji svet enako ukrepal proti šolskemu upravitelju J. Mazaju, učiteljici J. Papeževi in ostalim".⁴⁶

⁴² *Prosvetni delavec*, IV, 1953, št. 8, 20. 4. 1953, str. 2, J. Z.: Za pravičnost, vzgojo in resnico.

⁴³ *Prosvetni delavec*, IV, 1953, št. 8, 20. 4. 1953, str. 3, Prva seja novega sveta za prosveto in kulturo LRS.

⁴⁴ A ŠSM, fasc. 66, nenaslovljen dokument (Po ročilo Komisije za proučitev razmer na boštanski šoli, Ljubljana, 28. 4. 1953), str. 1.

⁴⁵ Prav tam, str. 1-2; *Slovenski poročevalec*, XIV, št. 97, 25. 4. 1953, str. 4, Pouk iz Boštanja, Sklepi komisije Sveta za prosveto in kulturo LRS o boštanski šoli.

⁴⁶ *Slovenski poročevalec*, XIV, št. 97, 25. 4. 1953, str. 4, Pouk iz Boštanja, Sklepi komisije Sveta za prosveto in kulturo LRS o boštanski šoli.

Idilična vas Boštanj na posnetku iz leta 1934. Običajno vedno nekje na obrobju, toda leta 1953 je pritegnila pozornost vse Slovenije. Nato pa se je znova potegnila v svojo zaspano idilo. (hrani Posavski muzej Brežice)

Novinar Slovenskega poročevalca je po seji poprašal za mnenje še predstavnika slovenske vlade Borisa Zihlerla. Ta je poudaril, da konkretnosti primera ne pozna dovolj, da pa je pozitivna plat članka Mileta Smolinskega v tem, da je odprl vprašanja o načinu vzgoje otrok, o katerih se je dotlej premalo govorilo. Okrcal je tiste, ki so zavzeli stališče, naj se o vzgojnih problemih ne bi polemiziralo javno in da naj bi bili o tem poklicani strokovno presojati zgolj prosvetni delavci, soglašal pa je npr. z izjavo kluba študentov pedagogike. "Politika, ki je prišla do izraza na letni skupščini prosvetnih delavcev v Ljubljani in pa na straneh 'Prosvetnega delavca' in ki meri na to, da se bistvo vprašanja skriva v kopico več ali manj formalnih ugovorov in pripomb k članku tov. Smolinskega, se mi zdi nepravilna. Očitek cehovstva, ki smo ga slišali na račun take politike, se mi ne zdi povsem neutemeljen. To politiko branijo predvsem krogi, ki so v primeru, o katerem govorimo, pokazali največ nejasnosti prav v pogledu bistvenih vprašanj," je poudaril Boris Zihlerl.⁴⁷

Zihlerl je bil verjetno primerna tarča novinarja tudi zaradi tega, ker je o boštanski aferi govoril tudi na kongresu Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, ki je potekal od 25. do 27. aprila v Ljubljani. Vodilni slovenski partijski kulturni ideolog je boštansko afero osvetlil tudi s politične strani, z vidika vladajočih političnih struktur: "Boštanjska afera je odkrila, da naše frontne organizacije, naši oblastveni forumi nasedajo reakciji, neke-

mu v naših krogih zelo razširjenemu mnenju, da so kulturna vprašanja, vprašanja, ki zadevajo samo posvečene, to se pravi samo ljudi, ki so strokovnjaki in da se v njihov delokrog naj ne vtikajo drugi tisti, ki predstavljajo množice in njihovo voljo." Zihlerl je kritiziral tovrstna stališča, ker naj bi bile kulturne in šolske ustanove na široko odprte javnosti. Ob tem je opredelil tudi, kdo naj bi bila pristojna javnost: "Odbori SZDL morajo biti tisti činitelji, ki bodo oblastnim organom in našim vzgojiteljem vedno pomagali v njihovem delu, ki se bodo zainteresirali za razvoj šolstva, za materialno osnovo in za idejno vsebino šolstva, za pedagoško utemeljenost, tehtnost razvoja šolstva."⁴⁸

Da bi odpravili očitke o cehovstvu, so se 27. aprila 1953, na slovenski državni praznik dan Osobodilne fronte in na dan, ko je frontna organizacija zaključevala svoj kongres, sestali predstavniki učiteljskih združenj in podpisali "izjavo predsednikov republiških združenj prosvetnih delavcev o boštanski zadevi". V njej so zapisali, da so ob polemiki vedno zavzemali sledeče stališče:

"1. Telesna kazen je izraz nemoči, ponižuje učenca in vzgojitelja, zato je vzgojitelja in družbe nevredna in je bila v šolah in vzgojnih domovih kot nesocialistično vzgojno sredstvo zavestno odpravljena. Vzgojitelji, ki telesno kazen uporabljajo, naj za to odgovarjajo in naj bodo kaznovani. Ako pa kdo uporablja telesno kazen kot izraz razredne

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ AS 537, šk. 6, Stenografski zapiski IV. kongresa Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, 25.–27. aprila 1953, str. 114–115.

diskriminacije, je dvakrat kriv. Zato je stališče o telesni kazni v naših vrstah razčiščeno. Ko se borimo za popolno odpravo telesne kazni iz šol in vzgajališč, se moramo istočasno zavzemati tudi za to, da se telesna kazen izkorenini v družinah in v družbi nasploh.

2. Iskrena želja vzgojiteljev je, da bi se javnost, posebno pa starši, še bolj zanimali za vsa vzgojna vprašanja, ki naj bi našla več odmeva tudi v tisku. Obravnavanje teh vprašanj pa naj bo resno, dostojno in odgovorno, temelji naj na resnici in naj ima namen ne samo nakazovati pereče probleme, temveč tudi vzgajati javnost. Če je kdaj kateri prosvetni delavec trdil, da se vzgojna vprašanja ne smejo javno obravnavati, se tako mnenje ne sklada s stališčem združenj prosvetnih delavcev, pač pa je bilo na vseh zborih naših društev in združenj poudarjeno, naj se o vzgojnih vprašanjih javno razpravlja. Obenem odločno obsojamo vsak poizkus posploševanja napak posameznih prosvetnih delavcev in prenašanja teh napak na celoto.

3. Očitek cehovstva našim združenjem je neutemeljen. Združenja so strokovne organizacije v sestavu Zveze sindikatov Jugoslavije in imajo poleg drugih dolžnosti tudi dolžnost braniti pravice svojih članov v mejah zakonov in uredb, nimajo pa namena braniti krivce in tiste, ki škodujejo razvoju socializma.⁴⁹

Pod izjavo so bili podpisani Henrik Zdešar za Združenje učiteljev Slovenije, Miroslav Raubar za Združenje profesorjev in predmetnih učiteljev, Danilo Sbrizaj za Združenje profesorjev in učiteljev strokovnih šol, Albin Ogorelec za Združenje defektologov in Marjanca Pirnat za Združenje vzgojiteljev. Očitno je bilo, da skušajo strokovna združenja umiriti zadevo in od napenjanja mišic preiti h konstruktivnemu dialogu. Jasno so obsodili telesno kazen, se zavzeli za kaznovanje kršiteljev, a hkrati medije opomnili, da si želijo, da bi poročali o šolski problematiki bolj celovito in manj v stilu rumenega tiska.

Podobno stališče je zavzela tudi Komisija za proučitev razmer na boštanjski šoli, ki je končno poročilo oblikovala na svoji zadnji seji 28. aprila 1953. V prvi točki je opredelila odnos do telesne kazni in zapisala: "Uporabljanje telesne kazni je pri nas v šolah in v družinah še precej razširjeno. Boštanjski primer ni osamljen in je odjeknil v javnosti ravno zaradi tega, ker smo do sedaj o tem premalo pisali." Odločnejši boj učiteljev proti uporabi telesne kazni v šoli, je poudarila komisija, se je začel že v medvojnem obdobju s strani "učiteljskega pokreta" (združenja levo usmerjenih prosvetnih delavcev iz

časa prve Jugoslavije) in zato je že zakon o ljudskih šolah iz leta 1929 izrecno prepovedal telesno kazen. Dejstvo, da je treba o tem vnovič tako na široko razpravljati, naj bi bil dokaz, da pri tem vprašanju niso bili zadosti angažirani prosvetni delavci pa tudi množične organizacije, ki naj bi sodelovale pri vzgoji otrok. V drugi točki se je komisija opredelila do sodelovanja javnosti pri vzgojnih in šolskih vprašanjih in poudarila: "Šola je družbena ustanova in mora služiti ljudstvu, zato ima ljudstvo pravico in dolžnost, da z vso odgovornostjo sodeluje in soodloča pri obravnavanju šolskih in vzgojnih vprašanj." Toda to načelo naj bi najbolj ovirali ravno tisti, ki imajo poglavitno vlogo v šolskih prostorih: "Ugotovili pa smo prilično občutljivost prosvetnega kadra. Prosvetni delavci smatrajo, da je boštanjski primer obravnavanja smatrati kot frontalni napad nanje." Komisija se s tem ni strinjala, a je hkrati opozorila, da bi moral tisk o šolskih problemih pisati "resnično in nesenacionalno", dočim je Slovenski poročevalec "pri obravnavanju nekaterih konkretnih primerov bil enostranski, način pisanja senzacionalen – zlasti karikature, naslov – dočim ni objavljala nekaterih aktualnih člankov s tega področja".⁵⁰

Po splošnih ugotovitvah je komisija predlagala tudi konkretne ukrepe in na prvem mestu omenila: "Primer učiteljice Papeževe, šol. upravitelja Mazaja in šol. upravitelja Vučajnika naj obravnava in podvzame ustrezne ukrepe Svet za prosveto in kulturo okraja Krško zaradi ugotovljenih nehumanih postopkov do otrok v šoli." Za Papežovo je pretepanje otrok ugotovilo že disciplinsko sodišče leta 1951, je poudarila komisija in dodala že omenjeno priznanje Papeževe na sestanku v Boštanju 8. aprila ter izjave, ki jih "je dobil tov. Smolinsky in katere sedaj preverja Javno tožilstvo. Po prvih informacijah Javnega tožilstva večina teh izjav v osnovi drži." Tudi za Mazaja je bilo dokazno gradivo isto.⁵¹

Drugi ukrep je postavil pod vprašaj ustreznost dela šolske inšpekcije: "Okrajni svet za prosveto in kulturo okraja Krško naj razišče, v koliko sta za takšno stanje odgovorna okrajna prosvetna inšpektorja, ki sta le s strokovne strani ocenjevala delo učiteljstva na tej šoli, nista pa – kljub prejšnji disciplinski kazni Papeževe – se borila in ničesar podvzela, da se preneha s pretepanjem otrok. Papeževa je bila vsa ta leta odlično strokovno ocenjena."⁵²

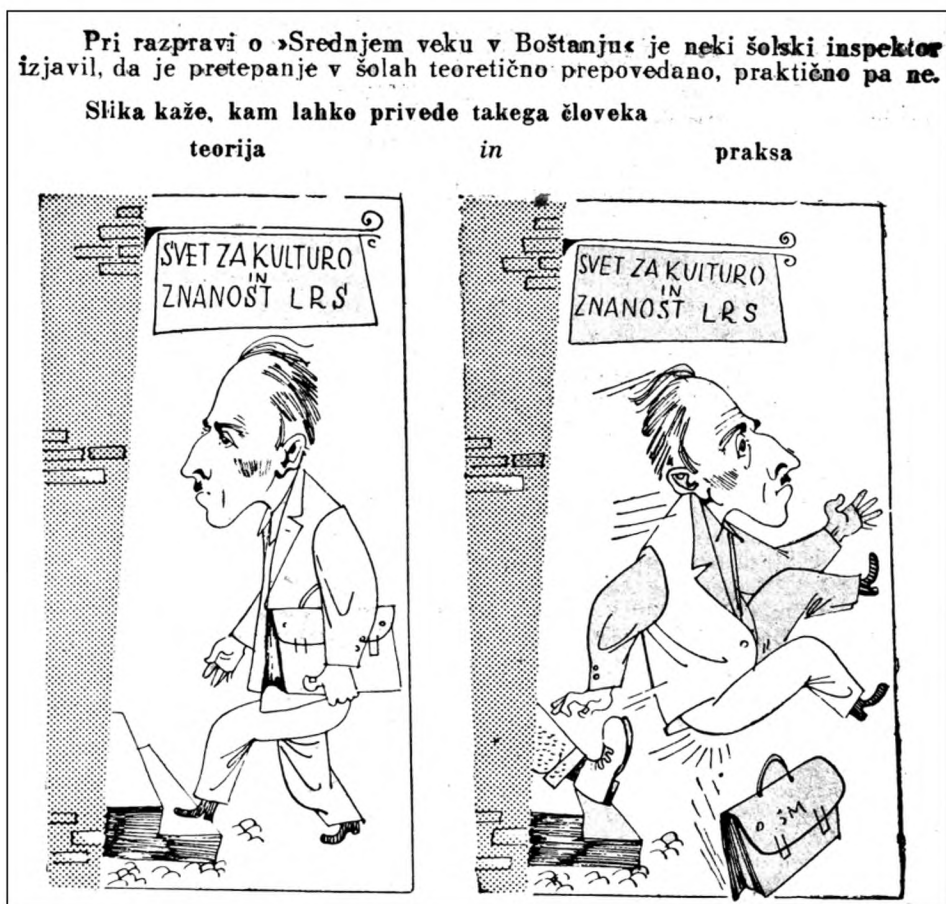
V tretjem predlogu so segli najvišje: "Še v ostrejši meri se to vprašanje nanaša na inšpektorja republiškega sveta, ki je raziskoval zadevo v Boštanju v decembru 1951. leta in kljub disciplinski kazni učiteljice Papeževe ni smatral za svojo os-

⁴⁹ *Prosvetni delavec*, IV, št. 9, 6. 5. 1953, str. 2, Izjava predsednikov republiških združenj prosvetnih delavcev o boštanjski zadevi.

⁵⁰ A SŠM, fasc. 66, nenaslovljen dokument (Poročilo Komisije za proučitev razmer na boštanjski šoli, Ljubljana, 28. 4. 1953), str. 2–4.

⁵¹ Prav tam, str. 5.

⁵² Prav tam, str. 6.

Komentar časopisa Pavliha na razhajanja v odnosu do telesne kazni med teorijo in prakso (Pavliha, 10, št. 14, 11. 4. 1953, str. 5)

novno nalogo pri tem, da podvzame vse ukrepe, da se v bodoče prepreči telesno kaznovanje." Ker tista dva, ki sta bila zadolžena iz republiškega središča, da proučita, kaj se v Boštanju dogaja, nista korektno opravila svojega dela, je komisija menila, da "kar se tiče tov. Miheliča in tov. Vedernjakove, smo mišljenja, da o tem pove svojo besedo Svet za prosveto in kulturo LRS in Združenje profesorjev in učiteljev".⁵³

Na koncu poročila je komisija še enkrat poudarila, da "ostale probleme, ki so vezani na obravnavana vprašanja, osebni spori, politično stanje vasi, odnos vas-okraj-UDV, tisk itd., ni raziskovala, ker smatra, da je to stvar političnih in oblastnih forumov ter sodišča."⁵⁴ Komisija za proučitev razmer na boštanski šoli je torej v svojem poročilu, posredovanem nadrejenemu Svetu za prosveto in kulturo LR Slovenije, okrcala številne v boštanjsko afero vpletene osebe. Resda je potrdila, da navedbe iz članka Mileta Smolinskega, ki je bil uvod v množično polemiko in pogosto enostranske in

izkrivljene komentarje, večinoma držijo, a je krivce iskala ne le med prosvetnimi delavci in inšpektorji, temveč je sproti kritizirala tudi medije zaradi neprimernega poročanja o tej zadevi.

Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije je poročilo obravnaval na seji 29. aprila 1953, potrdil stališča komisije in jih v nekoliko spremenjeni obliki pojasnil tudi v izjavi za javnost. V prvi točki izjave je svet "ostro obsodil tak nepedagoški odnos do otrok in je priporočil pristojnemu upravnemu organu, da podvzame proti krivcem primerne ukrepe". Zahteval je, da se raziše tudi odgovornost okrajnih šolskih inšpektorjev in "odgovornost republiškega inšpektorja, ker je vedel za uporabljanje neprimernih metod na šoli v Boštanju in na nekaterih drugih šolah v republiki, pa ni dovolj ostro obsodil teh metod pred pedagoškimi delavci in pred javnostjo". V drugi točki je svet namignil na preveč občutljive reakcije dela učiteljstva in cehovsko zapiranje v lastne okope in zapisal, da so med učitelji "tudi taki, ki imajo še premalo izostren odnos do tistih posameznikov v lastnih vrstah, ki zanemarjajo pedagoške vrednote, katere so nekoč že bile splošna last in praksa slovenskega napred-

⁵³ Prav tam, str. 6-7.

⁵⁴ Prav tam, str. 7.

nega učiteljstva". V tretji točki je Svet za prosveto in kulturo vnovič opozoril, da vzgojnih vprašanj ne smejo obravnavati ločeno ali pa jih prepuščati zgolj šolskemu delu, temveč morajo pri vzgoji sodelovati šola, družina ter društva in množične organizacije. V četrti točki je svet neposredno okrcal še medije, ki naj bi sicer precej poročali o šolskih vprašanjih, a naj bi pisali precej po svoje: "Nepravilno pa je, da je 'Slovenski poročevalec' pri obravnavanju nekaterih konkretnih primerov uvedel senzacionalen način pisanja, podkrepljen s karikaturami, neprimernimi in senzacionalnimi naslovi itd., med tem ko ni objavljaj nekaterih član- kov, ki obravnavajo pereča vprašanja s tega področja. 'Slovenski poročevalec' je v svoji številki z dne 25. 4. 1953 tudi neupravičeno objavil del materiala komisije Sveta, ki ga je ta obravnavala na svoji seji dne 24. t.m. ter ta neupravičeno objavljeni material imenoval sklepe te komisije. Podobno se je tudi 'Prosvetni delavec' v razpravi poslužil delno nenačelnega načina obravnave."⁵⁵

Po potrditvi stališč komisije za proučitev razmer na boštanjski šoli je začela boštanjska afera izgubljati pozornost medijev. Slovenski poročevalec in Prosvetni delavec sta izjavo Sveta za prosveto in kulturo LR Slovenije zgolj navedli v celoti, nista pa je komentirali; morda je pri tem tudi kritika o enostranskem in nenačelnem poročanju opravila svoje.

Boštanjska afera v očeh vodilnih političnih struktur

Boštanjska afera je potekala v času, ko je začela jugoslovanska in z njo tudi slovenska oblast premišljevali, da je že prišel čas za korenito šolsko reformo, ki naj bi v temeljih preuredila ustroj šolstva.⁵⁶ Načrtovalcem šolske politike sicer še ni bilo jasno, kakšen naj bi bil ta v bodoče, so pa hoteli šolsko shemo preoblikovati v konsenzu z večino prosvetnega kadra. Zato je bilo treba pozornost iz nekaterih vročih šolskih tem, kot sta bili boštanjska afera in slab socialni položaj učiteljstva, preusmeriti na vprašanja, kakšno šolstvo bi bilo najbolj ustrezno domači stvarnosti in kako poiskati izhod iz aktualnih šolskih problemov.

Tudi v tem bi lahko iskali vzroke, zakaj in kako je afera, ki je razburkala dobršen del slovenske prosvetne stroke in širše javnosti, tako na hitro zapustila prizorišče. Od seje Sveta za prosveto in kulturo LR Slovenije, na kateri so potrdili poročilo komisije za proučitev razmer na boštanjski šoli, so

se k njej vračali le še občasno na sejah vodilnih slovenskih političnih organov in jo pri tem največkrat v zaprtem krogu brez oči javnosti obravnavali bolj v sklopu načelnih vprašanj o odnosu šole in družbe.

Polemika o boštanjski aferi je izginila iz javnih medijev, pa tudi obračunavanje s kršitelji predpisov je potihnilo in poniknilo, tako da niti ni jasno, kateri sklepi oziroma priporočila komisije za proučitev razmer na boštanjski šoli so bili dejansko realizirani. V arhivu Sveta za prosveto in kulturo LR Slovenije ne najdemo ničesar o usodi republiškega inšpektorja Staneta Miheliča, neposredno podrejenega temu svetu. V kazalu arhivskega gradiva za leto 1953 je pod njegovim imenom sicer zabeležka "zadeva Boštanj",⁵⁷ toda tega dokumenta v arhivu sveta (pod redno številko 2286, navedeno v kazalu), ni. Kasneje v istem letu sta v kazalu omenjeni še dve zabeležki pri imenu Stane Mihelič, tako da lahko sklepamo, da po aferi ni (takoj) izgubil službe. Tudi pod zabeležkami "imenovanje in razrešitev inspektorjev" v kazalu za leto 1953 ne najdemo nikakršnih navedb za okrajni ljudski odbor Krško.⁵⁸ Papeževa je bila sicer odstranjena iz Boštanja, a ni bila odpuščena iz službe, temveč premeščena na drugo delovno mesto v Sevnico.

Del tistega, kar se je dogajalo po tem, ko je boštanjska afera na hitro, kakor je prišla, tudi izginila iz javnosti, lahko izvemo iz pogovorov med vodilnimi lokalnimi in slovenskimi komunisti. Na sejah izvršnega komiteja centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije so okraj Krško obravnavali kot politično zelo problematičnega ne le zaradi vpliva katoliške cerkve, temveč tudi zaradi nespособnosti lastnega kadra na lokalnem nivoju. Omembe slabih političnih razmer in tudi boštanjske afere so ostale za zaprtimi vrati pogovorov političnega vrha in niso ugledale javnosti. Predsednik slovenske vlade in politično eden najpomembnejših mož v slovenskem vrhu Boris Kraigher je na seji izvršnega komiteja Zveze komunistov Slovenije 10. decembra 1953 omenil, da je okraj Krško "nedvomno najslabši okraj v Sloveniji", da so se tam "pokazale močne birokratske tendence v celotnem našem aktivu", rezultat tega pa so bili tudi slabi rezultati na volitvah.⁵⁹

Slab politični položaj so že pred volitvami večkrat analizirali tudi člani okrajnega komiteja Zveze komunistov Slovenije Krško, a očitno niso našli poti iz krize. Na seji 16. februarja 1953 so ugotavljali, da v številnih občinah vodilna mesta zase-

⁵⁵ *Slovenski poročevalec*, XIV, št. 105, 6. 5. 1953, str. 4, Ugotovitve Sveta za prosveto in kulturo LRS o uporabljanju telesnih kazni na osnovni šoli v Boštanju; *Prosvetni delavec*, IV, št. 10, 20. 5. 1953, str. 1, Poročilo Sveta za prosveto in kulturo o seji dne 29. IV. 1953.

⁵⁶ Več o tej problematiki glej: Gabrič, *Šolska reforma 1953–1963*.

⁵⁷ AS 249, š. 166, Kazalo 1953, M–Ž, Mihelič Stane, inšp. SPK, 2286.

⁵⁸ AS 249, š. 165, Kazalo 1953, A–L, Imenovanje – imenovanje in razrešitev inspektorjev.

⁵⁹ *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, str. 336–338.

dajo novi ljudje, ki niso komunisti, dotlej vodilne komuniste pa so izrinjali iz pomembnih oblastnih struktur. Vodilni okrajni partijci so za več mest in občin poudarjali, da se vse bolj uveljavlja kler, med šolskimi zadevami pa so se zgrozili nad primerom šole, na kateri je upravitelj skrajševal pouk po željah župnika, da je ta poučeval verouk.⁶⁰ Toda Boštanja – seja je potekala še pred boštansko afero – ni kot problematičnega omenil nihče.

Tudi nekaj mesecev kasneje je vodstveni politični kader v okraju Krško boštansko afero kar nekako spregledal. Na prvi seji okrajnega komiteja Zveze komunistov po izbruhu afere, 15. maja 1953, se z afero, o kateri je razpravljala vsa Slovenija, niso ukvarjali! Razvidno je bilo, da so po formalnem preoblikovanju Komunistične partije v Zvezo komunistov in s tem posledično po formalnem odrekanju statusa monopolne politične stranke komunisti na terenu v spremenjenem političnem ozračju niso znašli in da so jih v nekoliko liberalnejšem vzdušju preglasili toni in argumenti kritikov komunističnega političnega monopola. Rozika Bohinc je brez zadržkov priznala, "da se vsi komunisti ne zavedajo in ne znajdejo ob prehodu iz ozkega zaprtega dela v širino".⁶¹ Boštanski primer je mimogrede omenil le Franc Dragan, ki je poudaril, da "bomo uspeli ravno na bazi razredne borbe, ker se bodo oglašali in šli z nami manjši za svoj obstoj," v Boštanju pa se jim je dogajalo, da je v imenu komunistov sin največjega kmeta razglašal, "da pri njih so vsi enaki in zadovoljni, mali in veliki". V Boštanju, je menil Dragan, "že socialni sestav (občinskega komiteja Zveze komunistov, op. p.) ne dopušča razredne borbe".⁶²

Delna liberalizacija družbe v začetku petdesetih let je vodila do tega, da so se okrepile kritike nepravilnosti oblastnikov, pa tudi do tega, da so se lahko stališča komunistov med seboj razhajala. Vodstvo Zveze komunistov Slovenije je ob tem opustilo politiko nekontrolirane podpore lokalnih oblastnikov, ki so s svojo samovoljo in samopašnostjo povzročali politično škodo, saj so ljudje vzroke za težave pač iskali na strani oblasti, ne ozirajoč se na to, če nekdo dela na svojo roko v nasprotju s stališči in navodili njemu nadrejenih organov. Če se je kje pojavila težava in je slovenski partijski vrh prejel pritožbe na račun očitnih nepravilnosti na terenu, niso več stoodstotno zaupali poročilom okrajnih oblastnih ali političnih organov, temveč so ob izrazito nasprotujočih si informacijah na teren poslali svoje komisije, ki naj bi proučile probleme na licu mesta in se seznanile s stališči pro et contra. Skupine ali komisije cen-

tralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije so tako v letu 1953 obiskale in se ubadale s političnimi težavami in nepravilnostmi v okrajih Črnomelj, Radovljica, Tolmin, Šoštanj in še nekaterimi, med njimi tudi z okrajem Krško, kamor sta šla politično situacijo spoznavat predsednik slovenske vlade Boris Kraigher in predsednica komisije za proučitev razmer na boštanski šoli Ada Krivic. Lokalna politična vodstva so izgubljala status nedotakljivosti in za najbolj očitne nepravilnosti so morali po novem odgovarjati tudi lokalni veljaki.

Boštanska afero je prišla obširneje na dnevni red lokalnega političnega aktiva šele tedaj, ko so jih obiskali iz nadrejenih forumov. To je bilo že po volitvah leta 1953, na katerih je veliko komunističnih kandidatov v okraju Krško pogorelo, zaradi nepravilnosti pa so pristojni razmišljali celo o razveljavitvi volitev v posameznih volilnih okrajih. Boris Kraigher in Ada Krivic sta se kot gosta udeležila seje okrajnega komiteja Zveze komunistov Slovenije Krško, ki je bila 8. decembra 1953. Slišala sta lahko, da je bilo veliko vodilnih ljudi vpletenih v kriminalna dejanja, da falsificiranje izjav ali podpisov za doseg političnega cilja ni bilo nekaj neobičajnega, in da bi bila pri posameznih občinah razveljavitev volitev povsem smiseln ukrep, upoštevajoč napake, storjene v predvolilnem času. Sekretar okrajnega komiteja Lojze Mlakar je v seriji občin, kjer komunisti skrbijo predvsem za to, da branijo svoj položaj, omenil tudi Boštanj, "kjer je organizacija ZK vložila tožbo proti članku Smolinskega. Po daljši razpravi o tem, da je nesmiselno in nepravilno, je bilo samo 6 komunistov za to, da se tožba umakne, a 13 proti. Šele po nekaj tednih smo uspeli, da so komunisti, pred par dnevi, tožbo umaknili".⁶³

Medtem ko so člani okrajnega komiteja v diskusiji analizirali in kritizirali lokalne volitve v občinah, kjer so bili rezultati za komuniste več kot zaskrbljujoči (Krško, Kostanjevica, Blanca, Bučka ...), je Kraigher v kritiko vpletel tudi Boštanj in opozoril, da so tožbo poleg komunistične vložile tudi boštanske organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva in Zveze borcev: "V boštanski zadevi ukrepi, ki so bili podvzeti, sploh ne odgovarjajo, temveč so politično situacijo le poslabšali. Premestitev Papeževe na boljši položaj je zelo smešna." Ob tem je dodal, da njihov največji sovražnik ni kler, ki so ga izpostavljali lokalni veljaki, temveč birokratizem, ki ga je označil takole: "Birokratizem je prepuščanje dela ozkemu krogu ljudi", torej brez iskanja podpore pri širšem krogu ljudi.⁶⁴ Pritrdil mu je Lojze Mlakar, ki je opozoril,

⁶⁰ AS 1589, šk. 1555, Zapisnik V. redne seje Okrajnega komiteja ZKS Krško, 10. 2. 1953.

⁶¹ AS 1589, šk. 1555, Zapisnik VII. redne seje Okrajnega komiteja ZKS Krško, 15. 5. 1953, str. 7.

⁶² Prav tam, str. 8.

⁶³ AS 1589, šk. 1555, Zapisnik XI. redne seje Okrajnega komiteja ZKS Krško, 8. 12. 1953, str. 4.

⁶⁴ Prav tam, str. 7.

Šola v Boštanju iz časov, ko je pritegnila pozornost širše slovenske pedagoške srenje (A SŠM, fototeka)

da je šlo pri vodilnih v Boštanju za dobršno mero užaljenosti, saj naj bi izhajali iz načela, da "gre za obrambo časti Boštanja", na sodišču in tožilstvu pa naj bi razlagali "nemogoče teorije".⁶⁵

Oglasila se je še Ada Krivic in dodala, da je boštanjska afera posledica nemoči lokalnih političnih organizacij, ki niso znale izkoristiti niti očitne prednosti, ki so jo imele: "Da je stanje med učiteljstvom slabo, nam dokazuje tudi učiteljski občni zbor, kjer so propadli naši dobri, predani učitelji (Mimi Zupančič), dobili pa so nasprotni (Vučajnk)." Pa tudi po aferi niso počistili za sabo, je dodala Krivičeva in opozorila na neizpolnjena priporočila komisije republiškega Sveta za prosveto in kulturo, ki jo je vodila: "Boštanjsko afero je posebna komisija sicer preiskala in ugotovila dejstva, vendar je ostalo samo pri tem, tega se niste poslužili in šli v širino." Samokritično, ker tega niso upoštevali, se je oglašil član okrajnega komiteja Karel Štrukelj. Priznal je, da je nerazčiščenim posledicam kriv "zelo neenoten odnos in naša počasnost", navedel pa še dodaten primer neizkoriščene priložnosti za čiščenje Avgijevega hleva: "Če pogledamo sedaj Vučajnka, ki je ponaredil v korist svoje hčerke uradne listine in nismo ničesar pokrenili, celo izvoljen je bil na učiteljskem zboru."⁶⁶ Ali nam morda ta pripomba namiguje, da so bile že omenjene izjave učiteljskega društva, vse z enim in istim slabo čitljivim podpisom, dejansko zgolj sad Vučajnka osebno?

Da je bil Kraigher z vidnim in slišanim v Krškem zelo nezadovoljen, je dva dni kasneje, 10.

decembra 1953, povedal na seji izvršnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. Kot enega od pomembnih dejstev, ki so povzročale politično škodo, je omenil tudi sledeče: "Nadalje še ni rešena boštanjska afera, pri čemer komite dovoli, da se vsa stvar vodi povsem anarhično in na liniji užaljenosti boštanjskega aktiva ter se vlagajo tožbe, kot jo je na primer vložila partijska organizacija, kar je z nekim disciplinskim pritiskom preprečil Mlakar, ni pa mogel preprečiti, da bi ne vložili tožbe Socialistična zveza, občinski ljudski odbor in celo zveza borcev. Vsaka od teh organizacij toži za sebe. Krivda je v tem, da se po tej stvari ni odločno udarilo in so storili samo to, da so prestavili Papeževu v njen domač kraj v Sevnico."⁶⁷

Bolj obširno so vodilni slovenski politiki o boštanjski aferi razpravljali na seji izvršnega komiteja Zveze komunistov Slovenije 8. januarja 1954, največ novega pa je dodal tisti, ki je spoznaval situacijo na mestu samem in očitno tudi iz ozadja vplival na razreševanje problema. Boris Kraigher se je sicer strinjal s stališčem uvodničarja Jožeta Potrča, da je bil članek Smolinskega slab in prenapihnen, ni pa se strinjal s Potrčem v oceni, da naj bi dogajanje metalo slabo luč na vse učiteljstvo: "Ugotovljeno je bilo, da učiteljica Papeževa pretepa otroke in je bila za to disciplinsko kaznovana. Stvar je šla naprej. Nekdo je napisal slab članek, v katerem je stvari pretiraval. Bistveno pa je to, da se najde vse učiteljstvo v Sloveniji in skoraj v vsej Jugoslaviji, ki postavlja vprašanje načina in iz tega dela vprašanje, ker se čuti uža-

⁶⁵ Prav tam, str. 11.

⁶⁶ Prav tam, str. 11.

⁶⁷ Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954, str. 337-338.

ljeno." V oceni "vse učiteljstvo" je močno pretiraval tudi Kraigher, saj že omenjene izjave povedo, da so se učiteljske organizacije distancirale od kršiteljev predpisov o prepovedi uporabe telesne kazni v šoli. Toda glavni politični problem je Kraigher videl v tem, da okrajno vodstvo ni postopalo tako, kot bi moralo: "Osnovna krivda, da je do tega prišlo, leži na okrajnem komiteju in na tovarišici Roziki Bohinčevi, ki sta bila poklicana na licu mesta postaviti stvari pravilno. Tu pa je vmes tudi prijateljstvo med Bohinčevo in Papeževo. Celotna stvar se potem obravnava neprincipielno. Mi pa nasedamo učiteljstvu, njihovi užaljenosti, češ da se blati čast učiteljstva, ako neka učiteljica udari otroka, niso to hitlerjanske metode itd. Vsi zagrabijo izraz 'hitlerjanske metode'." Napaka je bila tudi v tem, je menil Kraigher, ker se ni vodstvo Zveze komunistov Slovenije takoj vmešalo v dogajanje in je prepustilo stvari v zvezi s postopkom proti Malovrhu lokalnim organom, ki pa so, kot je že poudaril, problem obravnavali nenačelno: "Vojaske sodišče se je pri obravnavi zadeve postavilo na stališče izjav ZK in oficijelne izjave sindikata učiteljev in po tem dopisnika obsodilo." S tem je mislil na drugo sodno obravnavo proti Malovrhu. Po izbruhu se je v dogajanje, je priznal Kraigher, neposredno vpletel tudi slovenski politični vrh: "Stvar sem nato sam postavil pred vrhovno sodišče, ki je sodbo razveljavilo."⁶⁸

V nadaljevanju razprave so vodilni slovenski komunisti poudarjali, da afera še vedno obremenjuje politični položaj in odnos učiteljstva in družbe. Obrambo učiteljev, da naj o šolskih zadevah odločajo v učiteljskih vrstah, so ocenjevali kot stanovsko cehovstvo in poudarjali, da tudi vodstva učiteljskih organizacij niso storila dovolj, da bi se o šolskih zadevah odprto diskutiralo v javnosti. Stane Kavčič je menil, da so imeli ob boštanjski aferi "lepo priliko, da tolčemo cehovske težnje", Miha Marinko pa je opozoril, da se pri tovrstnih zadevah ne smejo ubadati s podrobnostmi, kajti "ako se spuščamo v drobne majhne zadeve, potem izgubimo glavno principielno linijo". Boris Kraigher pa je posredno opozoril, da se lahko nedoslednost obračuna s kršitelji predpisov razume tudi kot poraz oblasti, ki so te predpise sprejele in za kršitelje predlagale kazni. Pri tem je še enkrat ponovil, do česa je prišlo, pa se po njegovem mnenju ne bi smelo zgoditi: "Učiteljico Papeževo se je premestilo na boljše mesto, iz Boštanja v Sevnico."⁶⁹

Boštanjsko afero je Zveza komunistov Slovenije začela izkoriščati kot sredstvo, s katerim je utemeljevala poseganje širše javnosti tudi v notranja šolska vprašanja. Za oblastnike je bila boštanjska afera prekrasen primer, do kakšnih ekscesov lahko

pride v šolskih prostorih, če se pristojni oblastni in politični organi ne zanimajo za dogajanje za šolskimi stenami. Pristojno javnost so po mnenju vodilnih politikov poosebljali oblastni in politični organi, zlasti Socialistična zveza delovnega ljudstva. Leto dni po aferi je slovenska oblast že začela sprejemati zakonodajo, ki naj bi odvzela učiteljem pravico odločanja o vseh šolskih zadevščinah in pristojnosti razdelila med predstavnike zainteresirane javnosti. Kadrovske politike o tem, kdo naj bi predstavljal širšo javnost, pa je v svojih rokah trdno držala vladajoča politična struktura.

Kolikšen vpliv je imela boštanjska afera na izkoreninjanje telesne kazni v šolah, je težko soditi. Vsekakor je pomembno vplivala na širjenja spoznanja, da telesna kazen ni primerno vzgojno sredstvo, čeprav so se še vedno našli posamezniki med pedagoškim kadrom, ki so jo zagovarjali. V delu *Analiza šolskih kazni*, ki jo je leta 1965 objavil France Strmčnik, je navedel tudi stališča do uporabe telesne kazni. "Od 185 anketiranih učiteljev jih je 7 odgovorilo, da smatrajo telesno kazen za eno izmed najvažnejših in najučinkovitejših kazni ter vzgojnih sredstev sploh", je zapisal Strmčnik, ki je že pred tem z odnosom do te oblike kazni v zgodovini nakazal na njeno škodljivost. Zato je k gornjemu dodal: "Mislim, da bi bilo spričo spoštovanja ogromne večine našega učiteljstva nevredno, nekulturno in zanj žaljivo, če bi posvetili danes, v obdobju demokratizacije in humanizacije medljudskih odnosov, tem posameznikom, ki očitno ne sodijo v vzgojiteljski poklic, še kako večjo pozornost." Proti vsaki uporabi telesne kazni se je izreklo 52 učiteljev, 133 pa jih je odgovorilo, "da telesni kazni sicer ne pripisujejo neke splošne in večje vzgojne vrednosti, da pa brez nje v določenih primerih le ni mogoče izhajati."⁷⁰

Vprašanje, kje je tista meja, ko vsi ostali načini vzgojno bolj sprejemljivega kaznovanja odpovedo in ko pedagoški delavec začuti, da bo v konkretnem primeru učinkovita le še pedagoška klofuta, je torej še vedno ostalo odprto.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 231 – Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije

AS 249 – Svet za kulturo in prosveto Ljudske republike Slovenije

AS 537 – Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije

AS 1589 – Centralni komite Zveze komunistov Slovenije

⁶⁸ *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, str. 353.

⁶⁹ Prav tam, str. 353–354.

⁷⁰ Strmčnik, *Analiza šolskih kazni*, str. 197–198.

A SŠM – Arhiv Slovenskega šolskega muzeja
Posavski muzej Brežice

ČASOPISI

Pavliha, 1953.

Prosvetni delavec, 1953.

Slovenski poročevalec, 1953.

LITERATURA

Gabrič, Aleš: *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana :
Inštitut za novejšo zgodovino, 2006 (Zbirka
Razpoznavanja = Recognitiones ; 3).

Smolinsky, Mile: Vojna z otroki ali srednji vek v
Boštanju, I. del. *Slovenski poročevalec*, XIV, št.
79, 4. 4. 1953, str. 5.

Smolinsky, Mile: Vojna z otroki ali srednji vek v
Boštanju, II. del. *Slovenski poročevalec*, XIV, št.
80, 5. 4. 1953, str. 4.

Strmčnik, France: *Analiza šolskih kazni*. Ljubljana :
Državna založba Slovenije, 1965.

Strmčnik, France: Zgodovinski oris razumevanja in
pomena pedagoške kazni. *Šolska kronika –
zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 12 –
XXXVI, 2003, št. 2, str. 274–296.

*Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in
vzgoje*, 12, 2003, št. 2.

Šuštar, Branko: S šibo je križ. List 'Slovenski
učitelj' o šolskih kaznih in nagradah v začetku
20. stoletja. *Šolska kronika : zbornik za zgo-
dovino šolstva in vzgoje*, 12, 2003, št. 2, str.
224–256.

Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954 (zbra-
la in uredila Darinka Drnovšek). Ljubljana : Ar-
hivsko društvo Slovenije, 2000.

ZUSAMMENFASSUNG

Sie prügeln auch die Schüler, nicht wahr? Die Boštanj-Affäre des Jahres 1953

Der Verfasser setzt sich in seinem Beitrag mit einer Affäre aus dem Jahr 1953 auseinander, die durch einen Artikel im Tageblatt *Slovenski poročevalec* ausgelöst wurde. Der Journalist Mile Smolinsky schilderte darin die Ereignisse an der Grundschule Boštanj, wo die Lehrerin Josipina Papež mehrere Kinder blutig geschlagen haben soll. Die genannte Lehrerin war bereits früher wegen ungeeigneter Erziehungsmethoden vom Disziplinargericht bestraft worden, dennoch wurde von den zuständigen Personen nichts unternommen, um die Exzesse an der Schule zu unterbinden. Der

Lehrerin sollen bei den unzulässigen Erziehungsmethoden auch der ehemalige und der damalige Schuldirektor zur Seite gestanden haben, von den für die Grundschule Boštanj zuständigen Lokalbehörden, die in erster Linie dazu berufen gewesen wären, der Anwendung von verbotenen Erziehungsmethoden einen Riegel vorzuschieben, wurde die Angelegenheit verschwiegen bzw. ignoriert.

Die Veröffentlichung des sensationell aufgemachten und mit sarkastischen Karikaturen versehenen Berichtes in dem Tageblatt mit der höchsten Auflage in Slowenien löste eine breite öffentliche Diskussion aus. Den zur Sensation aufgebauchten Artikel fassten manche Lehrkräfte als frontalen Angriff gegen die Lehrerschaft schlechthin auf. Die Redaktion des *Slovenski poročevalec* nahm einen einseitigen Standpunkt ein und war nicht bereit, Gegendarstellungen zu veröffentlichen, so dass diejenigen, die im Artikel angegriffen wurden, ihren persönlichen Gesichtspunkt nicht öffentlich äußern konnten. Sie waren bei der Verteidigung wenig überzeugend, stellten sie doch nur die in dem genannten Artikel vorkommende Sensationshascherei heraus, wobei sie die wesentliche Frage zu vermeiden suchten, und zwar die der Akzeptanz körperlicher Züchtigung im Schulsystem. Diese griffen vor allem die Kritiker an der Vorgehungsweise der Boštanjer Grundschule auf und hoben in der Polemik nachdrücklich hervor, dass körperliche Züchtigung in Schulräumen keineswegs anzuwenden sei. Da die Lokalbehörden und die zuständige Schulinspektion nicht entsprechend reagierten, um weitere Unregelmäßigkeiten an der betreffenden Schule zu verhindern, griffen die zentralen slowenischen Behörden in das Geschehen ein. Eine eigens zur Prüfung der Verhältnisse an der Grundschule Boštanj geschaffene Kommission stellte fest, dass die grundlegenden Angaben über die unerlaubte körperliche Züchtigung im Zeitungsartikel stimmten und schlug vor, dass die zuständigen Stellen im Rahmen der Gesetzesbestimmungen in diesem Fall intervenieren sollten. Zugleich kritisierte die Kommission die Zeitungen wegen ihrer sehr einseitigen Berichterstattung.

Die Boštanj-Affäre trug wesentlich dazu bei, dass die Überzeugung von der körperlichen Züchtigung als ungeeigneter Erziehungsmethode ins allgemeine Bewusstsein gehoben wurde. Dessen ungeachtet fanden sich unter den Lehrkräften immer wieder auch solche, die diese Methode befürworteten. Auch eine im darauffolgenden Jahrzehnt durchgeführte Analyse zeigte, dass körperliche Züchtigung nicht ganz aus den Schulräumen ausgemerzt wurde.

Ocene in poročila

Ervin Sorč: Skrivnosti Bohinjskega predora. Ljubljana : Holding Slovenske železnice, 2006, 304 strani.

V letih 2004–2006 so v Bohinju praznovali stoto obletnico prebitja Bohinjskega predora in odprtja bohinjske železnice. V dveh letih se je zvrstila vrsta dogodkov, pri katerih so sodelovali Občina Bohinj, Turizem Bohinj, Gorenjski muzej, Muzejsko društvo Žiga Zois in nekateri posamezniki. Med njimi izstopata Tomaž Budkovič, ki je leta 2004 izdal knjigo Vzpon Bohinja pred zatonom Avstro-Ogrske, ter Ervin Sorč, ki je preteklo leto napisal knjigo Skrivnosti Bohinjskega predora.

Ervin Sorč, "rojen z železnico v srcu", je kot ljubiteljski raziskovalec ustvaril monografsko delo, ki daleč presega lokalne in slovenske okvire in ga tako uvršča v evropski prostor. Po uvodnih poglavjih, kjer avtor predstavi svojo odločitev za pisanje knjige in načine raziskovanja (med drugim tudi z ribiškimi škornji in rudarsko svetilko), sledi recenzija prof. dr. Jakoba Likarja in Leona Kostiova, ki sta med drugim zapisala: *"Delo pomembno prispeva k zgodovini gradbene stroke na Slovenskem, delo pomeni verodostojen, na zgodovinskih virih argumentiran dokument. Knjiga se bere kot roman in v duši ostanejo drobci neke daljine pravljice, ki še vedno živi ob nas in z nami."* Prav zaradi izvrstnega načina Sorčevega pisanja, ki pritegne tako različne strokovnjake kot vse ostale, je na kratko težko predstaviti zanimivo vsebino in bralca tako pritegniti kot pritegne že samo listanje po knjigi, kaj šele branje. Zato bom na tem mestu izpostavila le nekaj poglavij, ki jih bodo zgodovinarji pogostejše prebirali.

Avtor pred osrednjimi poglavji predstavi zgodovino predorov v svetu in pri nas. Za prvi predor na Slovenskem velja Ljubelj, ki je tudi prvi cestni predor v Evropi. Izkopali so ga leta 1575. Bil je okrog 100 m dolg, 3,8 m širok in skoraj 3 m visok. Valvasor ga je v Slavi vojvodine Kranjske leta 1689 opisal takole: *"Ljubelj je luknja, ki so jo napravili zgoraj na snežniku, tako da skozenjo lahko jahaš in se pelješ. V tej luknji se ločita Kranjska in Koroška."* Prvi železniški predor so sicer zgradili na progi med Liverpoolom in Manchesterom med letoma 1826 in 1830, na kateri je Stephenson preizkusil legendarno lokomotivo Rocket. Na naslednjih straneh izvemo nekaj o prvih alpskih železniških

predorih (Frejus – Mont Cenis iz let 1857–1871, Gotthard iz let 1872–1881 in Arlberg iz let 1880–1884). Zadnji je močno povezan z Bohinjskim predorom, saj so ju gradili isti gradbeniki s skoraj enakim načinom gradnje. Zato v naslednjem poglavju kot vez med Arlbergom in Bohinjem nastopa grof Giacomo Ceconi.

Ceconi velja za enega najuspešnejših furlanskih podjetnikov. Rodil se je leta 1833 v Pielungu. Do svojega osemnajstega leta je živel na domači gorski kmetiji in pomagal pri delu. Leta 1851 je odšel v Trst ter se zaposlil kot zidarski pomočnik pri nekem slovenskem podjetju. V prostem času ga je najeti učitelj poučeval v gradbeni stroki. Do leta 1879 je gradil številne železničarske objekte v slovenskih deželah kot tudi na Tirolskem, Češkem, Madžarskem in na Hrvaškem. Za tem je prevzel gradnjo arlberskega predora. Ker je delo dobro organiziral in uvedel izviren sistem izkopa, je bil predor prebit trinajst mesecev pred rokom. V tistih časih je bil to izjemno odmeven uspeh. Gradbišče je leta 1881 obiskal sam cesar Franc Jožef in ga odlikoval s plemiškim naslovom. Italijanski kralj Umberto I. mu je podelil plemiški naziv *conte* – grof, italijanska vlada pa red viteza italijanske krone.

Z Bohinjskim predorom, ki ga je gradil v prvih letih 20. stoletja, je končal bogato gradbeniško kariero. Odtlej se je za stalno naselil v Pielungu in se posvetil posodabljanju rojstnega kraja. Njegova zadnja žena Josipina, z dekleškim priimkom Novak, je bila po rodu Slovenka. Čeprav že močno v letih, je imel z njo tri otroke, na katere je bil zelo navezan.

V poglavju o Ceconiju izvemo tudi, kako in zakaj je do gradnje Bohinjskega predora sploh prišlo. Že v sredini 19. stoletja so razmišljali o povezavi zahodnih delov poznejše avstro-ogrske monarhije s Trstom. Projekt t. i. druge železniške povezave s Trstom ni vključeval le karavanško-bohinjske proge, ampak še dve novi alpski progi, pyhrnsko in tursko. V dunajskem parlamentu so zakon o njihovi gradnji sprejeli 6. junija 1901. Pomembno je bilo, da so projekt karavanško-bohinjske proge podprli tudi na železniškem ministrstvu in v vojaških krogih.

Veličastna zgradba je poglavje, posvečeno gradnji Bohinjskega predora. Na začetku nam opiše razmere v Bohinju na prelomu 18. in 19. stoletja ter prizadevanja župnika Janeza Pibra, ki je Bohinjske navduševal nad železnico in predorom. Zato ni nenavadno, da so v župnišču v Bohinjski Bis-

trici domačini podpisali prvo soglasje o gradnji predora. Od nove železniške proge so tudi pričakovali, da jim bo vrnila fužine, ki so pogorele leta 1890.

Na kopanje Bohinjskega predora so se začeli pripravljati že leta 1898, ko so poskušali ugotoviti, kakšna je geološka sestava tal. Z izkopom na severni strani so začeli septembra 1900, mesec dni kasneje so začeli kopati v Podbrdu. Tu so morali zgraditi tudi cesto Podbrdo – Petrovo Brdo – Podrošt, po kateri so po Selški dolini iz Škofje Loke dovažali velike količine najrazličnejšega materiala. Maja 1902 je bilo izkopanih dobrih 700 metrov predora. Takrat so za glavnega izvajalca po predhodnem razpisu izbrali podjetje Bauunternehmung G. v. Ceconi & Comp., ki je pri gradnji sodelovalo že od avgusta 1901. Določili so 1. februar 1905, ko mora biti predor prebit, čez sedem mesecev pa dokončan. Ročno so izkopali skoraj dva kilometra predora. 27. maja 1903 pa so prvič v zgodovini začeli uporabljati takrat najsodobnejši električni vrtalni stroj Siemens & Halske. Vendar so gradbeniki dosegali odlične uspehe tudi na ročni način. Povprečni dnevni ali mesečni napredek je bil odvisen od kamnin in pogostih težav z vodo, ki je uhajala v rov. Na obeh straneh so z vrtanjem nadaljevali do 18. maja 1904, ko je bohinjsko in podbrdsko stran ločevalo le še 15 metrov. Te zadnje metre 6336 metrov dolgega predora so izkopali z bohinjske strani, zadnjo mino pa je 31. maja slovesno razstrelil nadvojvoda Leopold Salvator Habsburški. Dogodek je zaznamovalo navdušenje nad predorom kot velikim gradbenim dosežkom in nad prireditvijo, ki je v Bohinj privabila strokovnjake in imenitne predstavnike takratne monarhije ter dežel Kranjske in Goriške. Predor je bil prebit osem mesecev pred dogovorjenim rokom, predvidene dimenzije predora pa so odstopale od načrtovanih le za nekaj centimetrov.

Gradnja Bohinjskega predora je bila na prelomu 19. in 20. stoletja velik izziv za gradbenike. Predor so gradili po t. i. stari avstrijski metodi. Ervin Sorč nam predstavi način gradnje s pomočjo makete Bohinjskega predora, ki je bila izdelana v letu 1903, z namenom promovirati nov način kopanja tunelskih rogov. Skupaj z maketo vrtalnega stroja je bila razstavljena na svetovni razstavi dosežkov v Saint Luisu v Ameriki. Danes ju hrani dunajski tehniški muzej. Na naslednjih straneh se srečamo tudi s preprostim orodjem, ki so ga uporabljali za ročno delo v rovu in s svetilkami na repično olje, s katerimi so si svetili pod zemljo tako delavci kot vodilni gradbeniki.

Veličastnost Bohinjskega predora sta povečala tudi kamnita portala na bohinjski in podbrdski strani. Napisa na obeh portalih sta bila posvečena cesarju Francu Jožefu. Zaključni kamen sklepnik so v obok predora vgradili 1. marca 1905 – in sle-

dilo je zaslužno praznovanje, saj je bila predorska cev po triinpetdesetih mesecih dokončana. Avtor poglavje zaključuje s podatki o gradbenih stroških, ki so znašali 19.650.000 kron.

V posebnem poglavju se avtor ukvarja s težavami in nevarnostmi, ki so bile pri gradnji ves čas navzoče. Poleg nevarnih jamskih plinov, pritiskov in zruškov kamnin, so bili najnevarnejši vodni vdori. 13. oktobra 1903 je močan vdor vode za 25 dni prekinil delo. Izkopati so morali posebni odvodni kanal, delovišče si je ogledala posebna komisija z Dunaja. Nenehna prisotnost velikih količin vode je stalnica in nekakšen simbol Bohinjskega predora. Naj bo leto še tako suho, iz predora bo vedno tekla voda. Močnejše deževje pa spremeni rahlo curljanje v deroči tok, ki napolni odvodne kanale predora in preplavi tire. Skozi severni portal se izliva predorska reka, kar je edinstveni primer na svetu. Vodi Bohinjskega predora avtor posveča dve zanimivi poglavji, v katerih predstavlja problematiko od časa, ko so predor načrtovali, gradili odvodne kanale pod zemljo in na površju, do današnjih dni.

Seveda avtor ne more mimo bohinjske proge, ki jo označi kot ogrlico arhitekturno-tehniških biserov, grajenih iz kamna. Podrobno nam predstavi praznični dan, 19. julij 1906, ko je bila bohinjska proga odprta. Slovesno jo je odprl prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand.

Proti koncu knjige se srečamo s štiriposredno deteljico velikih mož, ki so s svojo življenjsko energijo, znanjem in strokovnostjo pripomogli k veličini Bohinjskega predora. Kot prvega pisec izpostavlja inženirja Maksa Klodiča, viteza Sabladoskega. Maks Klodič se je rodil leta 1875 v Trstu. Oče je bil izobražen in zaveden Slovenec. Maks se je šolal na reški pomorski akademiji, na goriški realki in na Tehniški visoki šoli na Dunaju, kjer si je pridobil naziv inženir. Službo je nastopil leta 1901 kot pomočnik v Direkciji državnih železnic v Beljaku. Od tod je bil premeščen na gradbišče bohinjskega predora, kjer je bil gradbeni nadzornik in geodet. Inženir Klodič je strokovno dokumentiral napredovanje del v predoru. Na njegova opazanja pa so se opirali tudi vrhunski strokovnjaki, ko so pisali monografska dela, med njimi tudi Ervin Sorč, ki je Klodičeve zlahtne opise uvrstil med že tako zanimivo besedilo. Bil je tudi slikar in humorist. Vzpon njegove poklicne poti se je nadaljeval med obema vojnama, ko je pripravljaj železniške projekte za takratno Jugoslavijo. Umrl je leta 1953 kot pozabljen strokovnjak, za katerega v novem političnem sistemu ni bilo mesta, ne spoštovanja njegovega dela.

Kot naslednjega avtor predstavlja duhovnika Janeza Pibra, ki se je poleg svojega temeljnega poslanstva ukvarjal še z mnogimi stvarmi, ki so prispevale k gospodarskemu napredku Bohinja in

njegovih ljudi. Rodil se je na Bledu leta 1866. Leta 1899 je prevzel župnijo sv. Nikolaja v Bohinjski Bistrici. Bil je uspešen posrednik med predstavniki ministrstva za železnice in lastniki zemljišč, po katerih je tekla železnica ter popisovalec načina življenja v Bohinjski Bistrici med gradnjo predora.

Na naslednjih straneh sta predstavljena inženir Carl Wurmb in nadinženir Franz Vital Lusser. Prvi je projektiral traso druge železniške povezave Dunaja s Trstom, tedaj največjega gradbišča v Evropi. Lusserju, kot že izkušenemu graditelju predorov in železnic, pa je Ceconi zaupal vodenje gradnje predora z južne strani.

Poglavje Delo marljivih rok je posvečeno delavcem pri predoru, njihovem načinu življenja ter razmeram v Bohinju in ob reki Bači, ki sta v prvih letih 20. stoletja doživljala nenadne in korenite spremembe.

Ervin Sorč zaključuje knjigo Skrivnosti Bohinjskega predora z opisom dogajanj in od začetka prve svetovne vojne do konca druge svetovne vojne, ko so Nemci razstrelili severni portal. Z aktualnim današnjim dnem pa je povezana problematika avtovlaka, zgodb, šal in drugih zanimivosti, ki še vedno živijo z ljudmi ob Bohinjskem predoru in bohinjski progi.

Prebitje Bohinjskega predora je Bohinjcem in ljudem ob Bači začelo odpirati okno v svet, ki se je na stežaj odprlo z novo železniško progo leta 1906. Naznanjalo je hiter vzpon in le-tega postavljalo v takratne gospodarske in družbene tokove ne samo Kranjske, ampak tudi Avstro-Ogrske. Po stotih letih nam Ervin Sorč z monografijo o Bohinjskem predoru ponovno odpira okno. In to prav gotovo z namenom, da bi veličasten objekt naše dediščine, kateremu je poiskal razdrobljene zgodovinske vire in muzejske pomnike po slovenskih in tujih arhivih ter muzejih kot tudi pri zasebnikih, dvignil našo samozavest in nas opomnil na odgovornost do dediščine, ki so nam jo zapustili predniki.

Marjana Žibert

Marija Mojca Peternel: Cillier Wochenblatt (Zeitung): celjski nemški časopis iz leta 1848. Celje : Zgodovinsko društvo, 2006 (Zgodovini.ce, 5), 204 strani.

Monografija avtorice Marije Mojce Peternel, ki jo je leta 2006 izdalo Zgodovinsko društvo Celje, nam osvetli in predstavi kulturnopolitično podobo mesteca ob Savinji v letu 1848 na podlagi takrat izhajajočega nemškega časopisa *Cillier Wochenblatta*, kasnejšega *Cillier Zeitung*.

Revolucionarni val, ki je monarhijo zajel leta 1848, je s seboj prinesel mnoge spremembe. Med pomembnejše sodita odprava cenzure ter svoboda tiska, ki ju je dan po izbruhu marčne revolucije na Dunaju razglasil cesar Ferdinand I. Tej proklamaciji je sledilo obdobje "*divjega nastajanja časopisov*", o katerem avtorica spregovori v uvodnem poglavju z naslovom *Poplava časopisov*.

Osrednji del monografije, ki ga sestavljata poglavji *Cillier Wochenblatt (Zeitung)* in *Vsebina Cillier Wochenblatta (Zeitunga)*, se ukvarja z uredniško politiko in uredniki lista. Avtorica navede vzroke za preimenovanje časopisa, predstavi njegovo vsebino, zunanjo podobo in cene, raziše, kdo so bili njegovi sodelavci in dopisniki, ter ugotavlja njegovo razširjenost in odmevnost zunaj mestnih okvirjev.

Celjski nemški list *Cillier Wochenblatt* s podnaslovom *Zeitschrift zur Belehrung und Vertretung des Bürger- und Bauerstandes* je zagledal luč sveta 1. aprila 1848 v tiskarni Janeza Krstnika Jeretina. Urednika lista, profesor Vincenc Prasch in bivši graščinski uradnik Josef Ganser, sta z njim "*želela sodelovati v razpravi o nadaljnjem razvoju in napredku države*" (str. 13). Ganser je bil urednik časopisa le prvih enajst števil. Po njegovem odhodu je uredništvo lista bilo vse do njegovega zatona konec leta 1848 (zadnja številka je izšla 22. decembra 1848) v rokah gimnazijskega profesorja Prascha. Časopis, ki ga je "*ves čas prežemal spravljivi duh mirnega sožitja slovenskega in nemškega naroda*" (str. 16), je po Ganserjevem odhodu spremenil tudi svoje ime. Od 15. številke dalje, ki je izšla dne 4. julija 1848, se je imenoval *Cillier Zeitung – Zeitschrift für Stadt und Land mit besonderer Rücksicht auf deutsche und slavische Interessen*. Avtorica povezuje preimenovanje časopisa z ustanovitvijo Društva za posredovanje slovenskih in nemških interesov, katerega glasilo je bilo. Tako društvo kot časopis sta si prizadevala za enotno in močno Avstrijo, zagovarjala sta sožitje med obema narodoma in nasprotovala vsem separatističnim idejam, ki bi privedle do razpada deželne enotnosti. Posebna pozornost pa je namenjena tudi sodelavcem in dopisnikom lista, predvsem Juliusu Galbi, ki je bil eden izmed glavnih zunanjih sodelavcev.

Avtorica odmeri največ prostora vsebini celjskega nemškega časopisa in dokumentarno citira objavljene članke. Na podlagi raznih prispevkov, predvsem uvodnikov, analizira odnos lista do prihodnje državne ureditve, njegov odnos do ustave, ki ji je bil časopis naklonjen, ter njegov odnos do frankfurtskih volitev in do volitev v državni zbor. Pri tem ugotavlja, da volitve v dunajski parlament v primerjavi z volitvami za Frankfurt v listu niso bile odmevne, saj so se omejile le na suhoparno naštevande imen poslancev ter njihovih

namestnikov. Avtorica obravnava tudi prispevke o vprašanju samostojnosti Italije ter gospodarske članke, ki pa so bili v revolucionarnem letu v vseh takratnih časopisih prava redkost, tako tudi v obravnavanem listu. Kar nekaj prispevkov *Cillier Zeitung* se je navezovalo na področje sodstva. Iz teh je razvidno, da časopis svojih bralcev ni želel le obveščati, temveč jih tudi poučiti. Sledi analiza odnosa *Cillier Wochenblatta* oz. *Cillier Zeitung* do nadvojvode Janeza, ki mu je bil list zelo naklonjen, saj je poročal takorekoč o vsakem njegovem koraku. Avtorica izpostavi tudi stališče časopisa do socialnih vprašanj, kjer nameni največ pozornosti prispevkom, nanašajočim se na kmeta ter na neprikljubljeno, marsikje celo osovraženo uradništvo.

V naslednjem tematskem sklopu z naslovom *Nacionalno vprašanje* je obravnavan odnos celjskega nemškega časopisa do bana Jelačića, ki osvetli stališče lista do Hrvaške. Predstavljeni so odzivi *Cillier Wochenblatta* na slovanski kongres v Pragi, nestrinjanje z njim in veselje časopisa ob njegovem koncu, avtorica pa prav tako ugotavlja, kakšen je bil odnos celjskega nemškega lista do slovenstva. Slednji je razviden šele od četrte številke dalje, saj se je časopis nacionalnemu vprašanju v začetku izogibal in ga ni omenjal. Časopis je v odnosu do Slovencev v prvi vrsti pozival k "mirnemu reševanju nacionalnih razprtij, poudarjal složnost in skupno pot narodov v novi državi" (str. 95). Poglavlje sklene kratek oris delovanja celjskega poštnega mojstra Vincenca Gurnika, ki je imel kot vodja narodne garde v Celju ter kot poslanec v deželnem zboru pomembno politično vlogo v mestu ob Savinji.

V nadaljevanju se avtorica dotakne cerkvene problematike, ki bi jo v celjskem nemškem časopisu lahko razdelili v tri sklope: novice o napadih na Cerkev, uvodniki, ki obravnavajo aktualna vprašanja notranjega ustroja Cerkve, ter poročila v zvezi z Nemško svobodno katoliško cerkvijo. Ena izmed aktualnih družbenopolitičnih tem leta 1848 je bilo tudi šolstvo, ki je v revolucionarnem letu doživljalo korenite spremembe. Obravnava šolskih vprašanj je zapolnjevala strani časopisa, prav tako pa so na njegove strani rada zašla poročila o nacionalnih gardah, ki so bila ena temeljnih pridobitev revolucije.

Sledi poglavje z naslovom *Domoznanski pripevki*, kjer avtorica ugotavlja, da so domoznanski prispevki, kot tudi že prej omenjeni gospodarski članki, prava redkost, saj je politično leto v ospredje potisnilo družbenopolitične vsebine. Avtorica predstavi tu le etnološki prispevek dr. Rudolfa Puffa, profesorja na mariborski gimnaziji, o zdravilnih vrelih v Kostrivnici.

Avtorica kar nekaj prostora nameni pregledu lokalnih dogodkov. Te je uredništvo *Cillier Wochenblatta* združilo v rubriko *Wochenschau*

[*Tedenski pregled*], ki je bila navadno natisnjena na naslovni strani. S preimenovanjem časopisa v mesecu juliju, ki ni prineslo samo vsebinske, temveč tudi zunanje spremembe, so bile ukinjene nekatere rubrike, med njimi tudi *Tedenski pregled*. Odslej se je lokalno poročanje tiskalo v drugem delu glavnega lista. Največji delež med vsemi objavljenimi novicami imajo poročila z Dunaja, ki so bila izključno politične narave. Sledijo poročila iz Frankfurta ter novice iz deželnega glavnega mesta Gradca, ki so največkrat poročale o dogajanjih, delovanju in razpravah v graškem deželnem zboru.

V nadaljevanju z naslovom *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung* je pod drobnogled vzeta priloga celjskega nemškega lista, katere oglasi sodobnemu bralcu barvito slikajo ozadje takratnega nepolitičnega življenja mesta in okolice. Prva številka *Intelligenzblatta* je izšla 4. julija 1848 in je bila priložena 15. številki glavnega lista, ki se je s tem dnevom preimenoval iz *Cillier Wochenblatta* v *Cillier Zeitung*. Priloga, ki je obsegala dve nepaginirani strani in je bila navadno vložena v sredino časopisa, je bila v glavnem namenjena praktičnim objavam (oglasom ter reklamam) in okoliškemu dogajanju, objavljala pa je tudi tržne cene, sezname umrlih in imenike prišlekov v mesto. Nekaj več prostora avtorica nameni analizi oglasov tiskarja Jeretina. Širok spekter njegovih knjigotrskih oglasov v *Cillier Zeitungu* je avtorici nudil kot podlaga za poskus orisa bralne publike na Štajerskem leta 1848.

Knjigo sklene poglavje o zatonu časopisa, ki se ga da slutiti že v oktobrskih, še bolj pa v novembrskih številkah. Po oktobrskih dogodkih se je zgodila očitna vsebinska sprememba; uvodnikov praktično ni več bilo, maloštevilne novice so bile suhoparne, v veliki večini povzete iz drugih takratnih časopisov. Razloge za zaton celjskega nemškega časopisa avtorica vidi predvsem v upadanju revolucionarnega duha in v umiritvi družbenih razmer ter s tem povezanim manjšim interesom za branje in kupovanje listov, kar je posledično privedlo do zmanjšanja števila naročnikov. Dodaten razlog so bile grožnje uredniku, nerazumevanje ter omejevanje njegovega dela – v nacionalno mešanem Celju so bile lahko že drobne besede iskra v sicer precej razgretem kotlu nacionalnih nasprotij.

Na koncu knjige je dodana priloga z abecednim seznamom uvodnih člankov in seznam Jeretinih oglaševanih knjig ter časopisov, nadalje seznam uporabljenih virov, to je časopisov in časnikov, ter sekundarne literature, krajša povzetka v nemškem in angleškem jeziku ter imensko kazalo.

Avtorici sem ter tja uide kak spodrselj, ki je tehnične narave, pri razdelitvi knjige v poglavja in v podpoglavja bi si želeli malce več sistematičnosti, prav tako pa tudi več kritičnega sklepanja pri posameznih poglavjih, ki se večkrat izkažejo kot bogata in nepogrešljiva dokumentacija zbranega

gradiva. Dobrodošli bi bili tudi prevodi ali vsaj povzetki nemških citatov v slovenski jezik. Tako knjiga ne bi bila zanimiva le z zgodovinskega in germanističnega vidika, temveč bi vzbudila zanimanje širšega kroga bralcev, ki jih problematika nemškega tiskanega časopisa 19. stoletja, predvsem pa revolucionarnega leta 1848 zanima.

Petra Kramberger

Primus-Heinz Kucher (ur.): Adolf Ritter von Tschabuschnigg (1809–1877). Literatur und Politik zwischen Vormärz und Neoabsolutismus. Dunaj : Böhlau, 2006 (Literaturgeschichte in Studien und Quellen, zv. 13), 355 strani.

Konec leta 2006 je v zbirki *Literaturgeschichte in Studien und Quellen* [Literarna zgodovina v raziskavah in virih] mednarodno priznane in ugledne dunajske založbe Böhlau izšel zbornik trinajstih prispevkov o danes ne več tako znanem pesniku, pisatelju in politiku Adolfu vitezu pl. Tschabuschniggu z naslovom *Adolf Ritter von Tschabuschnigg (1809–1877). Literatur und Politik zwischen Vormärz und Neoabsolutismus* [Adolf vitez pl. Tschabuschnigg (1809–1877). Literatura in politika med predmarčno dobo in neoabsolutizmom].

Tschabuschnigg je postal, potem ko je na Dunaju doštudiral pravo, c. kr. dvorni svetnik na tamkajšnjem vrhovnem sodišču, bil pa je tudi politik in kot tak poslanec koroškega deželnega in avstrijskega državnega zbora ter celo pravosodni minister v Taaffejevem vladnem kabinetu. Njegovo ustvarjalno delo, ki ga je, kot vsa druga v tistem času, nadziralo budno oko cenzorjev, je bilo tako rekoč nezdružljivo povezano z njegovo politično funkcijo, po drugi strani pa se tudi kot politik ni znal prilagajati spremembam. Morda ga je ravno zato povozilo kolesje časa in vidnejših sledi ni zapustil niti v politični zgodovini.

Urednik zbornika, celovški germanist Primus-Heinz Kucher, je v svojem predgovoru poudaril, da je Tschabuschnigg pravzaprav vzorčni primer človeka, ki naravnost kliče po širši diskusiji. Tako tudi namen zbornika ni bil, predstaviti lokalno-patriotska dela in nekatere vizije tega avstrijskega avtorja, prav tako ne rehabilitirati Tschabuschnigga kot po pravici ali po krivici zamolčanega avtorja ter politika, temveč njegovo ustvarjanje umestiti v prostor in čas ter spodbuditi nadaljnje študije o njem.

Pričujoče delo je v tem smislu ne samo pomemben prispevek k boljšemu poznavanju in razumevanju življenja in dela te nekoliko "proble-

matične osebnosti", katere življenje je bilo razpeto med ljubeznijo do pisanja ter državno službo in z njo povezanimi dolžnostmi, marveč bi lahko bilo s svojimi novimi idejami in dognanji začetek poglobljenega študija tega avtorja ter posledic njegovega naziranja in delovanja. V zborniku objavljajo priznani in uveljavljeni germanisti in zgodovinarji iz Avstrije, Italije in Slovenije, ki v svojih prispevkih podajajo sliko zgodovinskega, kulturno-političnega in gospodarskega utripa tedanjega časa ter bogato komentirajo najpomembnejše postaje v življenju in delu osrednje literarne in politične osebnosti avstrijske Koroške sredine 19. stoletja.

V prvem prispevku irski germanist Hugh Ridley (Dublin) predstavi Tschabuschniggovo zgodnje prozno delo, novelo *Ironie des Lebens* [Ironija življenja] (1841). Pri tem ugotavlja, da je Tschabuschnigga doletela enaka usoda kot mnoge druge lokalne nemške ali avstrijske avtorje 19. stoletja, ki so po eni strani sprejemali progresivne ideje ter zato niso poželi uspeha pri publiki, po drugi strani pa iz teh idej niso znali črpati pravega navdiha in se niso znali zazreti v prihodnost, kar bi bilo za njihovo delo nujno potrebno.

Sledi prispevek zgodovinarja Helmuta Rumpelera (Celovec), ki obravnava lik politika avstrijskega liberalizma. V specifičnem avstrijskem spektru mnogih liberalnih strankarskih smeri je bil Tschabuschnigg, tako Rumpeler, vedno *outsider*. Upoštevajoč Tschabuschniggove nazorske poglede, je avtor pri tem ponazoril večplastnost in problematiko liberalizma v praksi tedanjega časa.

Hubert Lengauer (Celovec) je avtor tretje razprave. Napisal je študijo o Tschabuschniggovem stanovskem kolegu in sodobniku, s katerim sta si tudi dopisovala, koroškem literatu ter novinarju Franzu Ernstu Pipitzu (1815, Celovec – 1899, Gradec). Na njegovem primeru je pokazal, kako vplivi iz literarnih in političnih centrov, na primer Dunaja, odsevajo v provinci, ter primerjal delo obeh avtorjev.

Zgodovinar Wilhelm Baum (Gradec) vzame pod drobnogled leto 1848, ko je tudi habsburško monarhijo zajel revolucionarni val, ki je pljusnil v koroško provinco ter močno odmeval pri tamkajšnjih prebivalcih. Avtor prispevka primerja Tschabuschnigga, ki je bil aktiven udeleženec revolucionarnega gibanja, s celovškim stolnim kaplanom in slovenskim narodnim buditeljem Matijo Majarjem ter pravilno ugotavlja, da Tschabuschnigg s svojim spisom *Zur Frage der Nationalitäten* [O vprašanju narodnosti] (1848) pravzaprav ni bistveno prispeval k sporazumevanju med Nemci in Slovenci.

V prispevku priznanega slovenista in germanista, izvrstnega prevajalca in pesnika Fabjana Hafnerja (Celovec) z naslovom *Adolf v. Tschabuschnigg, Kärntens "bedeutendster" Dichter (des*

19. Jahrhunderts) [Adolf pl. Tschabuschnigg, "najpomembnejši" pesnik Koroške (19. stoletja)] je predstavljeno življenje Tschabuschnigga kot "najpomembnejšega" avtorja Koroške, takratne avstrijske province, ki je v 19. stoletju veljala za belo liso na literarnem zemljevidu. V študiji srečamo ljudi, ki so Tschabuschnigga spremljali na njegovi literarni poti: prijatelja iz mladosti, pesnika Paula Renna, dunajsko srčno damo in muzo Katharino Wolf ter ženo Julie von Heufler. Literarni vzorniki so mu bili klasik Friedrich von Schiller, predmarčni pesnik in politik, Ljubljčan Anton Alexander von Auersperg, bolj znan kot Anastazij Grün, nemški romantični politični pesnik Heinrich Heine ter danes že pozabljeni lokalni koroški pisatelj in pesnik Johann Kleinfürcher, ki je objavljaj pod psevdonimom Fercher von Steinwand.

Tschabuschniggov roman *Der moderne Eulenspiegel* [Moderni Eulenspiegel] iz leta 1846 je v središču naslednjih dveh prispevkov. Medtem ko v prvem dunajski germanist Wynfrid Kriegleder analizira vsebinsko raven romana ter ga umesti v sodobno romanopisje ter poudari njegov pomen za literarno zvrst komičnega romana, je temeljni poudarek pri Doris Moser (Celovec), avtorici drugega prispevka, na ženskah in njihovi emancipaciji ter vlogi spolov. Tschabuschniggov roman, sestavljen iz dveh delov ter epiloga, je tudi tematsko razdeljen na dve enoti. Medtem ko se prva knjiga *Modernega Eulenspiegla* ukvarja z vprašanjem, kakšna naj bi bila upodablajoča umetnost danes, je v drugem delu v središču razprava o emancipaciji ženske.

Luigi Reitani (Videm), germanist in prevajalec osrednjih del nemškega 19. stoletja v italijanščino, je avtor naslednjega prispevka, ki govori o podobi Italije v Tschabuschniggovi potopisni pripovedi. Od leta 1836 do 1844 je Tschabuschnigg preživel v Trstu, od koder se je odpravljaj na mnoga potovanja po Italiji in jih opisoval v svojih potopisih, ki jih je objavljaj tudi v ljubljanskih nemških listih. Dežela harmonije, kjer sta narava in umetnost tesno povezani, kar je svoje čase ugotavljal že Goethe, je pustila pečat pri marsikaterem avstrijskem avtorju, tako tudi pri Tschabuschniggu. Ne njemu ne njegovim kolegom romantikom ali politično angažiranim avtorjem predmarčnega obdobja dežela ni bila tuja, temveč vsaj do neke mere del habsburške monarhije. Tudi kot taka je bila ozemlje, ki ga je bilo potrebno in vredno odkrivati, prepotovati in integrirati, tudi v duhovnem smislu.

Sledi razprava o podobi Slovanov pri Tschabuschniggu izpod peresa Mire Miladinović Zalaznik (Ljubljana), ki se kot tretja loteva analize določnega segmenta Tschabuschniggovega *Modernega Eulenspiegla*. Uvodoma avtorica ugotavlja, da je Tschabuschnigg objavljaj v dveh nemških listih na Kranjskem, v *Carnioli* ter v prilogi *Laibacher*

Zeitung, imenovani *Illyrisches Blatt*. Tu so natisnili nekaj njegovih pesmi, pripovedi ter potopisov. Tschabuschnigg je svoje izjave, mnenja in prepričanja o Slovanih izrazil tako v svojem romanu *Der moderne Eulenspiegel*, kakor dve leti kasneje v že omenjenem eseju *Zur Frage der Nationalität*. A ker se z njimi ni povzdignil nad običajno, že mnogokrat slišano ter napisano, saj se v ničemer ne razlikujejo od takratnega negativnega odnosa določenih nemških krogov, zaznamovanih z idejami *kulturträgerstva*, sodi po mnenju avtorice med tiste regionalne avtorje, s katerimi se Slovenci danes, če sploh, ne ukvarjamo poglobljeno.

Wilhelm Wadl, zgodovinar in vodja Koroškega deželnega arhiva v Celovcu, predstavi celovsko bralno društvo, njegove ustanovitelje, člane ter njegov fond knjig. Med soustanovitelj društva, ki ni bilo nikoli uradno registrirano, je bil tudi Tschabuschnigg. Član je bil od 1845 do 1854, ko se je preselil v Gradec.

Natančno in obširno študijo o Tschabuschniggovem zanimanju za socialne spremembe je prispeval urednik zbornika, Primus-Heinz Kucher (Celovec). V prvem delu svojega prispevka spregovori na splošno o vlogi ter pomenu *dela* in *socialnih sprememb* v Tschabuschniggovi zgodnji prozi (1830–1850). Sledita natančna analiza novele *Bürgerleben* [Meščansko življenje] (1835) ter poglavje o temah stalnicah v Tschabuschniggovih satiričnih pripovedih ter pozni prozi: izobrazbi, kapitalu, emancipaciji in špekulaciji.

Medtem ko v predzadnjem prispevku zbornika Ulfried Burz (Celovec) oriše Tschabuschniggovo življenje, ki ga je temeljno določala vloga nemško-nacionalnega deželnega politika, kar je tudi bil, nam Peter Urbanitsch (Dunaj) v svojem obsežnem prispevku, ki sklene prvi del zbornika, podrobno in nazorno predstavi delo avstrijskega državnega zbornika.

Drugi del zbornika z naslovom *Viri – gradivo iz zapuščine* ima za bodoče raziskave posebno vrednost, saj so tu prvič objavljena nekatera Tschabuschniggova besedila iz časopisov, časnikov in zapuščine, ki jo hranijo v Koroškem deželnem arhivu. Sestavljajo ga štirje sklopi. V prvem je poudarek na Tschabuschniggovih časopisnih objavah, sledi poglavje z naslovom *Produkcijsko-estetski vidiki*, kjer je natisnjena Tschabuschniggova rokopisna ter končna verzija kratke skice *Sartorelle*. Tretji sklop predstavlja arhivsko gradivo iz zapuščine, temu pa sledi dodatek z avtorjevo bio- in bibliografijo ter seznam uporabljenih arhivskih virov ter sekundarne literature. Knjigo zaključuje pregledno osebno kazalo.

Znanstvena monografija je s svojo bogato vsebino tako za zgodovinarje kot za germaniste izjemnega pomena, saj znova oživi Tschabuschniggovo življenje in delo. Upamo lahko, da bo

delo izziv in vzpodbuda za nadaljnje podobne študije o ne dovolj znanih ali zamolčanih osebnostih, ki so vsaka na svoj način zaznamovale okolje, kjer so živele, delovale in ustvarjale. Zbornik, ki ga odlikujeta interdisciplinarnost in multikulturen pristop k obravnavani temi, je pomembno delo in hkrati svojevrsten spomenik Tschabuschniggu, danes pozabljeni osebnosti avstrijske Koroške ter habsburške monarhije 19. stoletja.

Petra Kramberger

Mitja Ferenc, Gojko Zupan: Cerkve na Kočevskem nekoč in danes II. Ljubljana : Založba ZRC, 2006, 271 str.

Po trinajstih letih je luč sveta zagledala druga – dopolnilna knjiga istih avtorjev, ki sta prvo z enakim naslovom napisala skupaj z dr. Francetom M. Dolinarjem ob 600. obletnici kočevske župnije leta 1993 in sta jo izdala kočevska župnija in muzej. Že ob izidu prve knjige *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes* se je takoj porodilo vprašanje kriterijev za predstavitev posameznih cerkva, saj je njen široko zastavljeni naslov po eni strani presegal zemljepisni obseg Kočevske, po drugi strani pa vsebinsko avtorja nista obdelala njenega vzhodnega dela – Črmošnjiške doline. Na to nedoslednost sem založnika opozoril ob svojem službenem prihodu v Kočevje avgusta 1993, vendar pa je bila knjiga tedaj že v tisku. Pomanjkljivosti je ob izidu knjige kritiziral tudi prelat Rafko Lešnik v katoliškem tedniku *Družina*. Zakaj? Pri pisanju prve knjige je očitno prevladal "dekanijski ključ", zato so v njej opisane cerkve dekanije Kočevje, z izjemo nekoč narodnostno mešane župnije Draga in nekdanje župnije Grčarice (danes v sklopu župnije Dolenja vas), ki sta že debelo stoletje v sklopu ribniške dekanije. Svojevrstno izjemo predstavljajo tudi cerkve slovenskih župnij Banja Loka, Fara in Osilnica, ki so bile izven jezikovnega otoka kočevskih Nemcev. Predstavljene so bile celo cerkve župnije Hinje, ki je prišla v sklop kočevske dekanije iz žužemberške šele leta 1971, res pa je, da je leta 1987 z ukinitvijo nekaterih kočevskih župnij pridobila ozemlje nekdanjih župnij Polom in Topla Reber.

Gotovo sta se omenjenega zavedala tudi avtorja, ki z drugim delom poravnata svoj dolg. Knjiga *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes II* želi odpraviti vsebinske pomanjkljivosti prve, kar je vidno že na notranji strani platnic, ki nam postrežeta z razločnim zemljevidom nemške poselitve, zlasti vzhodnega dela Kočevske – Črmošnjiške doline, ki je predmet obravnave. Koncep-

tualno je podobno zasnovana kot prva, le da nekoliko več izvemo tudi o cerkvenih zavetnikih in naseljih. Zgodovinskemu uvodu sledi opis cerkva po abecednem redu župnij, ki jim pripadajo. Pri vsaki cerkvi so navedeni prva omemba v virih in pomembnejši zgodovinski podatki. Nato se avtorja posvetita arhitekturnim značilnostim in opisu cerkvene opreme (oltarji, kipi, slike, križev pot, klopi, orgle, zvonovi ...), ki jo skušata kar se da natančno datirati in avtorizirati. Omenjata tudi cerkvam pripadajoča (propadajoča) pokopališča, na katerih nagrobniki z nemškimi napisi pričajo o nekdanjih prebivalcih dežele. Avtorja nas seznanita tudi s krajšo zgodovino cerkvene soseske, zlasti pa ju zanima njena predvojna, medvojna in povojna usoda v demografskem pomenu besede.

Podobno kot v prvi knjigi je nadvse dragoceno dokumentarno in sodobno fotografsko gradivo, s pomočjo katerega si bralec lažje ustvari vtis o cerkvah na Kočevskem nekoč in danes. Za nekatere porušene cerkve je fotografija sploh edini vidni dokaz za njihov obstoj, saj so bile podrte do temeljev. Nasploh je bogato fotografsko gradivo v obeh knjigah marsikdaj zgornje od besedila. Na ta način avtorja bralcu ponujata čim bolj objektivno predstavo o stanju cerkva pred 2. svetovno vojno, med njo, po njej in danes. Ruševine številnih cerkva na Kočevskem še vedno nemo pričajo o medvojnem in zlasti povojnem načrtnem uničevanju sakralnih objektov. Lahko rečemo, da so svojevrsten spomenik dobe rušenja, ki so ga poosebljali vsi trije totalitarizmi, ki so stegovali svoje kremplje po kočevskem človeku.

Razveseljivo je, da je v knjigi mogoče zaslediti tudi nekaj prikupno obnovljenih cerkva oziroma njihovih očiščenih in urejenih razvalin. Vse to priča, da je ohranjena sakralna dediščina prebivalcem teh krajev sveta tudi danes in jo kot tako želijo posredovati svojim potomcem. Pomembne pri tem so bile nekatere povsem osebne pobude posameznikov, ki so zaslužni, da se je v zadnjih desetletjih rešila še kakšna cerkev gotovega propada oziroma so prav v zadnjem desetletju organizirali utrjevanje ruševin, da jih ne bo najedal zob časa. Tovrstne akcije so bile v nekaterih neposeljenih krajih pravi podvig. V to smer je dejavno tudi Društvo Kočevarjev staroselcev. Morda bo prav ta knjiga prebivalce Črmošnjiške doline vzpodbudila k dodatni skrbi za tovrstne kulturne spomenike, saj jih bo dodatno seznanila z njihovim bogastvom.

Knjiga *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes II* niha med znanstveno-strokovnim in poljudnim pristopom. Avtorja navajata najpomembnejšo literaturo in nekaj arhivskih virov, med katerimi pa je opazna odsotnost navajanja gradiva, ki ga za obravnavane cerkve hrani NŠAL. Vsekakor pa se pozna, da ni delana samo "za mizo", ampak sta avtorja vanjo vpletla številne osebne terenske za-

piske, za kar jima gre vsa pohvala. Podobno kot prva ima tudi druga knjiga dvojezičen slovensko-nemški značaj, kar ji daje še posebno vrednost. Pohvalna je bogata fotografska dokumentacija; tako stara kot nova, ki osvetljuje nekdanje in aktualno stanje svetišč.

Kot največjo pomanjkljivost knjige bi navedel ponesrečen izbor črk. Te so zaradi svoje majhnosti zlasti za starejše bralce izredno težko berljive. Med vrsticami je še vedno dovolj prostora, tako da bi oblikovalka Milojka Žalik Huzjan morala izbrati bolj ustrezen nabor črk, ki zagotovo ne bi bistveno povečal obsega knjige.

Nedvomno sta obe knjigi *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes* zelo dragoceni tudi z umetnostno-topografskega stališča. Tolikokrat zapostavljena sakralna dediščina Kočevske je s pomočjo dr. Mitje Ferenca in mag. Gojke Zupana obdelana in predstavljena slovenski in tuji, predvsem kočevski javnosti. Ustvarjali so jo ljudje, ki so na tem območju živeli 600 let in zapustili svojevrstno endemitsko dediščino, ki so jo bogatili tudi njihovi sosednji – slovenski deželani. Po preselitvi kočevskih Nemcev pred 65-imi leti je bil že skrajni čas, da se tudi na ta način ovrednoti njihova sakralno-kulturna dediščina, ki je odraz duhovne podobe nekdanjih prebivalcev.

Knjigo bralec zaradi prikladnega formata in vsebine lahko vzame tudi kot turistični vodič, saj so mu v njej dani napotki, kako se do posamezne cerkve tudi pride. Naj mu bo vabilo, da kljub medvedji nevarnosti obiše Kočevsko in njene lepote ter posebnosti, med katerimi izstopajo še ohranjene ruševine nekdanjih cerkva.

Matjaž Ambrožič

Trevor R. Shaw: Names from the past in Postojnska jama (Postojna cave). Ljubljana : Založba ZRC, 2006, 151 str.

Slovenskim znanstvenim krogom je avtor znan predvsem po knjigi *Foreign Travellers in Slovenian Karst 1537–1900* (2000), v soavtorstvu pa je izdal tudi knjigo *Royal and other Noble Visitors to Postojnska jama 1819–1945* (2002). V prvi monografiji je najprej poznavalcem in pozneje z dokumentarcem na TVS tudi širši publiki predstavil opise slovenskega krasa, ki so jih napisali večinoma angleški učenjaki in popotniki. Potopisi so bili priljubljena zvrst novoveške literature. Odločilen impulz, ki je zbudil zanimanje popotnikov, ki so mogoče prišli do Trsta, da se podajo globlje v ne-drje monarhije, so bili opisi Janeza Vajkarda Valva-

zorja o Cerkniškem jezeru in njegovo članstvo v Royal Society. Shaw se je že v prvi knjigi posebno pozornost namenil opisom jam in posebej opisom Postojnske jame, o čemer zgovorno priča tudi naslovnica omenjene knjige. V knjigi *Names from the past in Postojnska jama (Postojna cave)* je avtor težišče svoje raziskave posvetil viru, ki je s stališča zgodovinske znanosti mlajši od potopisa – turističnemu vodniku. Tako kot turizem so se turistični vodniki razbohotili šele s spremembami vsakdanjega življenja, ki so se v začetku 19. stoletja (nove socialne skupine, nove tehnike, nov način organizacije dela, ki je razdelila v čas dela in čas prostega časa).

Za pomoč pri povezovanju lokacij in istočasno tudi kot primarni vir je avtor uporabil zemljevide, slike in ilustracije ter pozneje tudi fotografije in razglednice. Prav razglednice so bile eden od najbolj prodajanih turističnih artiklov poznega 19. stoletja. Avtor si je pomagal tudi s sezname topnimov v Postojnski jami. Prvi tak seznam je nastal kot podlaga za izdelavo steklenih tabel, s katerimi so že leta 1856 hoteli pričakati cesarja, a so ga dočakali šele leto pozneje. Raziskovalcu je lahko žal le, da tovrstni sezname jamskih lokalitet ne obstajajo za prvi obisk prestolonaslednika in za obisk pomembnih svatov ob drugi poroki plemkinje vdove Rabeck, rojene Valvasor leta 1797.

Posebno zgodovino ima že samo ime jame. Širši javnosti, pa tudi veliki večini domačinov, je popolnoma neznan podatek, da je bilo še v času med letoma 1800 in 1836 običajno ime za Postojnsko jama Jame svete Katarine, po majhni cerkvici, ki je stala le nekaj sto metrov nad vhomom v jamo v zaselku Veliki Otok. Prav zaradi pomembnosti jame in njene prepoznavnosti med popotniki, ki so potovali po pomembni cesti, ki je povezovala Trst z Dunajem, in pozneje po Južni železnici, je bilo izredno pomembno, da so jama, ki je stala le streljaj od trga, začeli imenovati po kraju, ki je ležal ob tej prometni žili. Turistični vodnik, ki ga je izdala jamska uprava, je imel še posebej pomenljiv naslov: *Postojnska jama*, nedaleč od Trsta, da bi tako tujcu čimbolj plastično razložili, kje se nahaja jama. Čeprav avtor ne ponudi konkretnih izvorov prvega poimenovanja, slovenskemu raziskovalcu odgovor ponuja eno od pomembnih naravoslovnih del 18. stoletja. V delo *Oryctographia Carniolica*¹ Balthasar Hacquet bralcu razloži, da so jame še v 17. stoletju veljale za višek sakralne estetike, ki je za seboj puščala celo mistiko in pieteto katedral in da so v njih redno "brali" maše. Zagotovo so bile jame povezane tudi z različnimi magičnimi verovanji, na

¹ Balthasar Hacquet, *Oryctographia Carniolica*, oder *Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*. Leipzig, 1778–1789.

kar je v kratkem uvodu opozoril že avtor. Tudi v postojnski okolici se je ohranila zgodba o jamskem zmagu, s katero je še danes povezana zbadljiva torbar, ki satirično označuje Postojnčane kot slovenske Škote.

Raziskovalec bo lahko knjigo uporabil kot vir, saj glavni del monografije predstavlja natančen popis vseh topografskih imen v jami od 19. stoletja dalje. Nastal je na podlagi širokega korpusa virov. Avtor je uporabil kar 211 del, poleg vodnikov tudi neobjavljene zapiske in študije obiskovalcev ter kar nekaj načrtov. Raziskovalcu, ki bo knjigo uporabljal za nadaljnje študije, bo iskanje in raziskovanje olajšano tudi z imenskimi kazalom. Malce težje se bo znašel pri popisu referenčne literature, saj bo ob natančnem pregledu ugotovil, da so tiskane publikacije pomešane z navedbami rokopisov, ki prav tako spadajo med arhivsko gradivo. Slednjega glede na navedbe v opombah večinoma hrani Inštitut za raziskovanje krasa. Ker gradivo očitno nima identifikacijskih števil (izjema je recimo poročilo okrajnega glavarja Antona Globočnika), je mogoče prav omenjena knjiga in interes za vprašanja, ki jih bo zbudila v raziskovalnih krogih, obenem tudi spodbuda, da se izredno dragoceno gradivo začne bolj intenzivno urejati v skladu z arhivskimi standardi. Bralec prav tako pogreša navedbo ustanov, ki hranijo del objavljenega slikovnega gradiva (za drugi del slikovnega gradiva so navedbe popolne), in fotografij, četudi je avtor že v začetku monografije (Sources, str. 10) navedel določene lokacije virov, druge pa mimogrede omenil v zahvali (Acknowledgements, str. 15). Pohvaliti je treba tudi napore avtorja, da je za objavo pridobil nekaj slikovnega gradiva, ki je v privatni lasti in je bilo objavljeno prvič. Bodočim raziskovalcem je dobrodošel je tudi popis vodnikov in manuskriptov, iz katerih so v knjigi objavljeni tudi nekateri načrti Postojnske jame. Pomenljiv je podatek, da je kar 132 vodnikov in rokopisov, ki so bili podlaga za popis in analizo toponimov, nastalo pred letom 1900! Izčrpen seznam bo v veliko pomoč vsem, ki se bodo ukvarjali z zgodovino turizma, saj so mnogi vodniki opisovali celotno regijo.

Podatki, ki jih prinaša knjiga, dajo pogled v različne zgodovinske okvire in tako spodbujajo bralčevo radovednost. Postojnska jama se je v drugi polovici 19. stoletja med drugim razvila v pomembno turistično središče in prav zato je postala prostor, v katerih so se reprezentirale in inscenirale politične moči. Na razglednici, posneti leta 1901 je ob toponimu napis v treh jezikih, poleg nemškega seveda tudi v slovenskem in italijanskem, čeprav so v začetku 20. stoletja vojaške čete in bataljoni svojo pripravljenost za morebitni spopad z Italijo testirali prav v okolici Postojne, na prostranih goličavah pod Javorniki.

Postojna je po prvi svetovni vojni postala obmejni kraj. Turistično točko je svojim obiskom počastil italijanski kralj, nova oblast pa je spremenila in dodala marsikatero ime v jami. Najprej so seveda izginili vsi toponimi, povezani s habsburško vladarsko hišo. Ohranil se je tudi spomin na ruske ujetnike v prvi svetovni vojni, ki so jih v zaledju fronte uporabili kot poceni delovno silo. Tudi druga svetovna vojna je pustila svoj pečat v nekaterih toponimih.

Iz zares natančnega popisa imen lahko ugotovimo tudi, da so po drugi svetovni vojni domačini pridobili večji vpliv na poimenovanje jamskih toponimov. Med imeni se pojavijo taki, ki zaznamujejo toponime iz okolice, med jamska imena se uvrsti tudi ime Snežnik, po gori, ki se bohota nad horizontom Pivške kotline.

Nekatera poimenovanja lahko interpretiramo v kulturnem in antropološkem kontekstu. Razgledanemu obiskovalcu jame so lahko že sredi 19. stoletja vodiči pokazali kapnik, ki je bil podoben stolpu v Pizzi, saj so predpostavljali, da ta znamenitost pozna. Po drugi strani pa se v drugi polovici 20. stoletja objavili v vodniku toponim, ki je bil poimenovan po intimnem delu telesa, del jame so namreč poimenovali ženske prsi.

Avtor sicer ugotavlja, da se je z elektrifikacijo jame in z večanjem števila obiskovalcev zmanjševalo število posebej poudarjenih "toponimov". Te so morali vodniki prej zaradi drugačnega načina obiska jame vsakemu obiskovalcu posebej osvetliti in posebej predstaviti. Prav omenjen način ogleda jame pa je po avtorjevem mnenju tudi pripomogel k ustvarjanju vedno novih toponimov.

Čeprav se avtor ne ukvarja z zgodovino turizma, ki je povezana s tem spomenikom naravne dediščine, podatek o številu vodnikov zgovorno priča o popularnosti turizma kot ene od dejavnosti vsakdanjega življenja, ki so jo znanstveniki poimenovali s terminom prosti čas. Zgodovina turizma je sicer polje zanimanja različnih smeri v zgodovini (gospodarske, socialne in kulturne zgodovine ter historične antropologije), a se s tovrstnimi tematikami v našem prostoru ukvarjajo le redki raziskovalci. Kljub smernicam, ki jih je že leta 1996 začrtalo stanovsko zborovanje, ko si je za tematiko izbralo zgodovino turizma, so magisteriji in doktorati s tega področja redki. Žal so večje pozornosti omenjene tematike deležne le ob obletnicah, prav tako pa so redke tudi muzejske razstave (izjema so aktivnosti Notranjskega muzeja), ki bi se ukvarjale z omenjeno tematiko. Omenjena knjiga je s širokim spektrom virov strokovnemu bralcu nova spodbuda k intenzivnejšemu preučevanju zgodovine turizma.

Dragica Čec